

DİN VE HAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ
DERGİSİ
SAYI: 20 • YIL: 2013

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL
ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE YAYIN
YÖNETMENİ
(SORUMLU)

Prof. Dr. Rahmi YÂRAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Muteber Gülsefa UYGUR

EDİTÖR

Dr. Kerime CESUR
kerime.cesur@gmail.com

YAYIN EKİBİ

Abdülkerim YATĞIN
Abdullah Rüştü KİŞİ
Kâmil BÜYÜKER
Dr. Kerime CESUR
Mehmet YÜKSEL
Şadiye ÇİMEN
Dr. Tuğba AYDENİZ
Rıdvan KARA
Elif Zeynep YILMAZ

TASHİH

Dr. Tuğba AYDENİZ

TEKNİK KOORDİNASYON VE
HALKLA İLİŞKİLER
Kâmil BÜYÜKER

0212 526 16 80-14
dergi@istanbulmuftulugu.gov.tr

GRAFİK TASARIM

Ali BIYIKLI • 0539 763 89 49

KAPAK FOTOĞRAFI
Burhan ÇİMEN

WEB

www.dinvehayatdergisi.com

BASIM YERİ ve TARİHİ

TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sit. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31
ISSN: 1308-9595

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Uğur YILMAZ • 0312 295 78 33

DAĞITIM

Osman SARIKÖSE

TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. Çapa Fatih
Yayınevi Millet Cad. No: 107 Saraç Doğan
Camii Altı Çapa-Fatih/İSTANBUL

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Ücretsizdir

Tarih boyunca İslâm şehirleri kurulurken cami, merkez kabul edilmiş, şehir onun etrafında şekillenmiştir. Bu yaklaşım dünya müslümanlarının Kâbe'ye yönelmesinin gerekliliği gibi, en küçük toplumsal birlikte, herkesin yönelmesi gereken yere işaret eder. Birliği ve cemaati ifade eden camide, düzeni, hoşgörüyü, uzlaşmayı gerçekleştirmezsek, büyük ölçekte ümmetin birlik olması imkânsız hale gelir. "Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.", "Allah'a ve Resûlüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider." âyetleri yapılması gerekenleri özetlemiyor mu?

Cemaat olmak, birlikte olmak için bizleri günde beş defa çağıran, hepimizin Rabbi, oraya ne şekilde ve kim olursa olsun yönelen O'nun kulu değil mi? Öyleyse bütün farklılıkların bir safla ortadan kalktığı Allah'ın evlerinden kimseyi kaçırmayalım. Camilerden, dinden nefret ettirmeyelim, kimseye kapıları kapatmayalım. Zira bunun vebalinin altından kalkamayız. Din görevlilerimiz, amcalarımız, teyzelerimiz, gençlerimiz bu konuda hepimize vazifeler düşüyor. Üstelik öyle zor vazifeler değil bunlar; bir gülümsemek, selam vermek, iki güzel söz söylemek, çocukların başını okşamak yeter de artar bile.

Dosyamızda caminin birçok boyutunu ele almaya çalıştık. Caminin menşei, tarihi, mimarisi, sanatı, mûsikisi, fonksiyonları, cami hizmetleri, kadınlar ve çocuklarla ilgili boyutları, söyleşi, portre, medya, sinema, arşiv, kitaplık bölümleri ve daha fazlası bir sayfa sonra sizlerle...

Faydalı olmasını temenni ederim.

Emeği geçen herkese teşekkürler...

Saygılarımla
Kerime Cesur

İÇİNDEKİLER

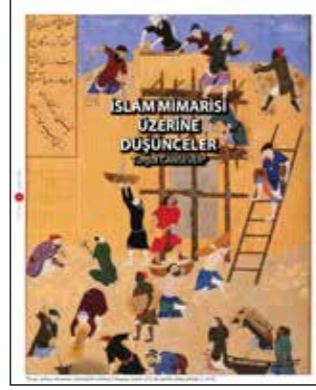
4 MESCİDDEN CAMİYE

PROF. DR. RAHİMİ YARAN

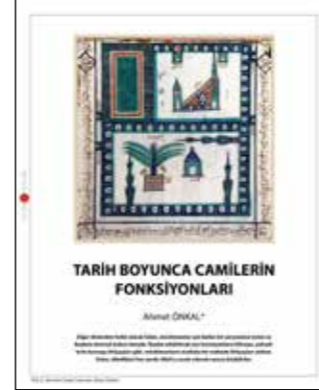
18 İSLÂM MİMARİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

TURGUT CANSEVER

22 TARİH BOYUNCA CAMİLERİN FONKSİYONLARI

PROF. DR. AHMET ÖNKAL

38 CAMİNİN TOPLUMU BİRLEŞTİRMEDEKİ FONKSİYONU

YRD. DOÇ. DR. HAYATI TETİK

44 ASR-I SAÂDET'TEN GÜNÜMÜZE CAMİ DERSLERİ

DOÇ. DR. DURAK PUSMAZ

48 OSMANLI MİMARİSİNDE SULTAN CAMİLERİ

YRD. DOÇ. DR. TOLGA BOZKURT

60 SÖYLEŞİ

CANAN AKSÜLÜK

72 CAMİLERDE KADININ GÖLGESİ

YILDIZ RAMAZANOĞLU

82 PORTR: KANÜNİ VAKFIYESİ, SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ VE SÜLEYMANİYE CAMİİ

DR. YASİN YILMAZ

106 CAMİYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

MEHMET BERKSAN

120 DİN İLE DİNİ MEKÂN VE AKTÖRLERİN MEDYATİKLEŞMESİ

YRD. DOÇ. DR. HEDİYETULLAH AVDENİZ

126 BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİNDE CAMİLERE DAİR MEVCUT EVRAKIN DEĞERLENDİRİLMESİ

DR. MUSTAFA KÜÇÜK

6

HABBEDEN KUBBEYE, KESRETEN VAHDETE, MEDİNE'DEN SULTAN AHMED'E CAMİ MİMARİSİ
PROF. DR. NUSRET ÇAM

14

İSLÂM'DA MÂBED KADİR ÖZTÜRK

26

MÂBED VE MÂBED MEDENİYETİ
TALHA UĞURLUEL

96

PORTR: BEN BİLAL
HARUN TOKAK

102

CAMİ VE CAMİ HİZMETLERİ
SELAHADDİN ÇELEBİ

110

DİNİ MÜSİKİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE CAMİ MÜSİKİSİ
MEHMET YÜKSEL

32

SÖYLEŞİ
HÜSREV SUBAŞI

52

İSLÂMİYET DIŞINDAKİ DİNLERDE MÂBED VE SEMBOLİZM
DOÇ. DR. İSMAİL TAŞPINAR

56

AVRUPA'DA CAMİLER VE CAMİ MERKEZLİ YÜRÜTÜLEN HİZMETLER
DOÇ. DR. ÖMER YILMAZ

114

ÂDÂBÜ'L-MESCİD VE'L-CAMİ
HACI MEHMED RÂİF EFENDİ
ABDULLAH RÜŞTÜ KİŞİ

132

ÇOCUK-CAMİ KÜSKÜNLÜĞÜNE DAİR ANALİZ VE ÖNERİLER
EROL ERDOĞAN

138

YOLU MÂBEDDEN GEÇEN FİLMLER
DOÇ. DR. BİLAL YORULMAZ

66

CAMİLERİN KADINLAR BÖLÜMÜNÜ GÜZELLEŞTİRME (3T) PROJESİ
KADRİYE AVCI ERDEMLİ

76

FETVA SORULARINDA KADINLARIN CAMİLERDE CEMAATLE İBÂDETLERİ
NEVİN MERİÇ

92

CAMİ GÖREVLİLERİ
RIDVAN KARA

142

CAMİ KİTAPLIĞI
KÂMİL BÜYÜKER

146

İSTANBUL'DA MAHYA GELENEĞİ

MESCİDDEN CAMİYE

Rahmi YÂRAN*

Bir mescidin imarı, içinde namaz kılan cemaatin bol, ders yapılan mekânların aktif olmasına bağlıdır. Orada İslam anlatılır, Allah zikredilir. Mescidlerin işlevini engellemek en büyük zulümdür. Mescidlerde Allah'ın anılmasına, O'nun dininin anlatılmasına ve yaşanmasına mani olanlar, onların harap olması için gayret gösterenler de en azılı zalimlerdir.

□ Her dinin bir mâbedi var. Cami de müslümanların mâbedi. Onun Hz. Peygamber zamanından beri devam eden özgün adı "mescid". Mescid, secde edilen yer, demek. Namaz, İslâm'ın âdeta sembol ibadeti ve secde de onun en önemli rüknü olduğu için bu isim verilmiş. Yeryüzündeki eski mescid, Kâbe-i Muazzama'nın çevresinde oluşan Mescid-i Haram. Bu mescid aynı zamanda içinde kılınan namazın en fazla sevaba vesile olduğu mekân. Peygamber Efendimiz'in hicret esnasında Medine-i Münevvere yakınında bir süre ikamet ettiği esnada yaptırdığı Kuba Mescidi, müslümanlar tarafından yapılan ilk mescid. Hicret yolculuğunun Medine-i Münevvere'de tamamlan-

masını takiben orada yapılan mescid de Mescid-i Nebvî. Her üçü de binaları zaman içinde değişse de işlevini devam ettiriyor.

Allah Kur'an-ı Kerim'de mescidleri kendine izafe eder ve onlardan "Allah'ın mescidleri" (مساجد الله) olarak bahseder. Mescid inşa etmek bir ayrıcalık ve onurdur. Allah için mescid inşa edene Allah da cennette benzeri bir ev inşa eder. Allah'ın mescidlerini ancak ve ancak Allah'a ve âhîret gününe iman eden, namazı, kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından çekinmeyen insanlar imar eder. Onun imarı, bina olarak inşası yanında aynı zamanda işlevini muhafaza etmesi için gerekeni yapmakla olur.

Bir mescidin bu manada imarı, içinde namaz kılan cemaatin bol, ders yapılan mekânların aktif olmasına bağlıdır. Orada İslâm anlatılır, Allah zikredilir. Mescidlerin işlevini engellemek en büyük zulümdür. Mescidlerde Allah'ın anılmasına, O'nun dininin anlatılmasına ve yaşanmasına mani olanlar, onların harap olması için gayret gösterenler de en azılı zalimlerdir.

Allah'ın zikredilmesi, İslâm'ın anlatılması ve müminlerin kaynaşması için yapılan ve böyle devam eden mescidlerin yanında Allah ve din düşmanlarının toplanma mekânı olan mescidler de olabilir ve bunun ilk örneği de Medine yakınındaki Kuba Mescidi'nin civarına inşa edilen ve Mescid-i Dırâr diye bilinen mesciddir. Müslümanlara zarar vermek, onların arasına tefrika sokmak ve İslâm düşmanları adına gözlem faaliyetinde bulunmak maksadıyla bir buluşma yeri ve karargâh olmak üzere müslüman görünümü bazı kişiler tarafından inşa edilen bu mescid kısa zaman içinde hakkında inen âyetlerin delâletiyle bizzat Hz. Peygamber'in talimatı ile yıktırılmıştır.

Mescidler İslâm tarihinde çok önemli görevler icrâ etmişlerdir. Onlar bir ibadet mekânı olmanın yanında ayrıca okul (medrese), mahkeme salonu ve sosyal alan olarak da müslümanların hayatında yer edinmiştir. Zamanla nüfusun artması, şehirlerin büyümesi ile müslümanların büyük cemaat halinde toplanarak eda ettikleri Cuma namazının şehrin hangi mescidinde veya mescidlerinde edâ edileceği gündeme gelmiş ve Cuma kılınan mescidler için bunu ifade eden bir sıfat olarak "câmi" kelimesi kullanılmış ve bu mescidlere "el-mescidül-câmi" (المسجد الجامع) denmiştir. Daha sonra sıfat olan cami kelimesi, özellikle ülkemizde sıfat tamlamasının diğer unsuru olan mescid kelimesi terk edilerek büyük mescid anlamında yaygınlık kazanmıştır.

Eğitim, yargı faaliyetleri ve sosyal hizmetler önceleri camilerin içinde veya bitişiğindeki farklı bölümlerde icrâ edilirken zamanla cami etrafında her birine ait özel mekânlar planlanmış ve merkezinde caminin yer aldığı külliye gelişmiştir. İstanbul'da bu tarz çok sayıda külliye mevcuttur. Meselâ merkezinde Süleymaniye Camii bulunan Süleymaniye Külliyesi'nde cami yanında çocuklar için Sıbyan Mektebi, dört kademeli eğitim kurumları olarak Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi medreseleri, Tıb Medresesi, İmaret, Tabhâne, Dârulkurrâ,

Dârulhadis, Dârüşşifâ, Kervansaray, Hamam, Türbeler, Çarşı ve Dükânlar, Suyolu ve Çeşme, görevlilere ait odalar vardı. Böylece cami, hayatın merkezinde idi ve külliye herkese camiye ve cemaate gitme kolaylığı sağlayacak şekilde planlanmıştı. Günümüzde ise Süleymaniye Camii etrafındaki bu binalar, genellikle yapılış gayesinden uzak, camiden kopuk, farklı amaçlarla kullanılmakta veya harap halde olup, tamire muhtaç olanların restorasyonu için gayret gösterilmektedir.

İstanbul'da ve ülkemizde camilerin ibadet mekânı olma yanında hiç değilse Kur'an ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinde kullanılması, başta yetişen nesil olmak üzere müslümanlar için cazibe merkezi haline gelmesi yolunda niyetler ve gayretler görülmektedir. İstanbul'da yaklaşık 3200 cami ve 1000 civarında Kur'an kursunda 7000'i aşkın görevli cami merkezli medeniyetimizin gelişmesine, dinimizin daha iyi ve doğru anlaşılmasına, anlatılmasına, yaşanmasına katkıda bulunmaktadır. Camiler ve Kur'an kursları, mezhep, meşrep, cinsiyet, asabiyet, tabiiyet farkı olmaksızın bütün müslümanların ortak varlığı ve değeridir. Onları imar etmek de bütün müslümanların ortak sorumluluğudur. Camiler ülkenin aynı zamanda kimlikleri ve tapu senetleridir. Bir belde ezan okunması ve cemaatle namaz kılınması oranın müslüman olduğunu açık göstergesidir. Camilerin, estetik ve mimarî boyutu da yapıldığı dönemin anlayışını, seviyesini gösteren nişanelerdir.

Camilere sahip çıkılmadığı, onlar gerek maddî alt yapı gerekse işlev yönünden toplumdan veya toplum onlardan koptuğu takdirde zamanla ülkenin de elden gitmesi mukadderdir. Yeryüzünde Allah için yapılan ilk mâbed olan Kâbe bile Peygamber Efendimiz'den önceki dönemde müşriklerin ve puta tapanların kontrolünde günah merkezi haline gelmiş, müslümanlar dahî oraya girip namaz kılamaz durumda olmuşlardır. Mescid-i Haram'a müşriklerin izni olmadan giremeyen müslümanlar planlı çalışmanın sonucunda uzun sayılmayacak bir dönemin ardından Mekke'ye ve oradaki Mescid-i Haram'a hâkim konumuna gelmişlerdi. Bugün de müslümanlar vaktiyle cami olarak yapılmış veya cami hizmeti görmüş başta Mescid-i Aksâ olmak üzere birçok mekânın hazin durumundan kaygı duymaktadır. Buraların yeniden cami hizmeti görmesi müslümanlar için bir bahtiyarlık vesilesi olacaktır ama bu, planlı programlı çalışmayı gerektirir. ■

Camiler ülkenin aynı zamanda kimlikleri ve tapu senetleridir. Bir belde ezan okunması ve cemaatle namaz kılınması oranın Müslüman olduğunu açık göstergesidir. Camilerin, estetik ve mimarî boyutu da yapıldığı dönemin anlayışını, seviyesini gösteren nişanelerdir.

HABBEDEN KUBBEYE, KESRETTE VAHDETE, MEDİNE'DEN SULTAN AHMED'E CAMİ MİMARİSİ

Nusret ÇAM*

Pek çok kimsenin bildiği üzere İslâm öncesinde Arap coğrafyasında içinde ibadet etmek amacıyla özel olarak yapılmış bir mâbed yoktu. Böyle bir mâbedi ilk olarak Hz. Peygamber Medine'de kendi eliyle çizip bina etmiştir.

□ Her kim ki, türü ve işlevi ne olursa olsun, bir binayı taş, tuğla, ahşap, metal, cam vs. yığını olarak görüyorsa yanılıyor demektir. Tıpkı âdemoğlu, maddî varlığını meydana getiren et, kemik gibi unsurları aşarak "insan" ve hatta "cemâl" ve "kemâl" haline geliyorsa bir mimarî eser de taşıdığı ruh ve cevher sayesinde fizikî varlığının çok ötesine geçerek kutsallığıyla, haşmetiyle ve bizdenliğiyle Mescid-i Aksâ, Ayasofya, Tac Mahal olur. Etrafımızda görüp hayran olduğumuz bütün ölümsüz yapılarda tek tek taş, tuğla yoktur artık, bânisinin ruh dünyasının ve mimarının teknik, estetik yeteneğinin, o toplumun değer ve ihtiyaçları ile imtizaç etmiş ruhu vardır karşımızda. Ya da her bir notası taş olan bir melodi, her hecesi çini olan bir şiir. Zira insanın ruh asaleti ve onunla cıllanmış, nurlanmış cemali dururken bu noktadan sonra iskelet kimin umurunda!

Elbette insanın zeval durumundan kemâl mertebesine geçerken yaşadıklarına benzer süreç, habbenin kubbeye dönüştüğü mimari için de geçerlidir. Bütün evrensel mimarinin oluşumunda yaşanan bu süreç, İslâm mimarisinde de yaşanmıştır. Bunun için önce bütün insanlığa rehber konumunda bulunan Peygamberimiz'in Medine'de dikenlik boş bir alana attığı Mescid-i Nebevî tohumunun mimarî ve estetik kodlarına bir göz atmak gerekir:

Pek çok kimsenin bildiği üzere İslâm öncesinde Arap coğrafyasında içinde ibadet etmek amacıyla özel olarak yapılmış bir mâbed yoktu. Böyle bir mâbedi ilk olarak Hz. Peygamber Medine'de kendi eliyle çizip bina etmiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed, İslâm'ın ilk mimarı kabul edilebilir. Günümüze intikal eden herhangi bir unsur kalmasa da hadisler sayesinde bu kutlu Mescid'in planını, mimarisini ve işleyişini bütün ayrıntıları ile bilebilecek durumdayız.

Buna göre, eser geniş bir avlunun kible tarafındaki harim ile kuzey tarafta medrese vazifesi gören suffe ve doğuda yer alıp kapıları doğrudan doğruya avluya açılan saadethaneden yani Peygamber'e ve ailesine ait odalardan meydana gelmekteydi. Bu ilk mescit çok sayıda hurma kütüğü üzerine oturan toprak örtülü düz damlı kapalı bir mekândan ibaretti ve bu sütunlar muhtemelen kibleye paralel iki sıra halinde dizilmişti. Bu ilk camide minber ile avlunun ortasında kuyu ve Peygamberimiz'in itikâfa çekildiği yuvarlak kubbe ile örtülü bir topak çadır

bulunmakta idi. Fakat mihrap, minare, kadınlar mahfeli, müezzin mahfili, hünkâr mahfili, son cemaat yeri, şadırvan, kubbe mevcut değildi.

Hz. Muhammed'in hutbeyi ilk zamanlar ayakta okuduğunu gören Müslümanlar onun için bir kürsü yaptırıldılar. İslâm'ın daha ilk camiindeki üç basamaklı bu ilk minberi bir Müslüman'ın değil de Bakuk adındaki zimmî bir kölenin yapması, işin ehline verilmesini buyuran İslâmî kurala gayet uygundur. Böylece bu emir sözde kalmayıp daha ilk gündün uygulama ile hayatîyet kazanmıştır.

İlk camilerde bulunmayan mihrap, yarım dâireli niş şeklinde ilk olarak 670 tarihli Kayrevan Ulucamii'nde bulunmaktadır.¹ Bazı tarihçiler daha Hz. Ömer zamanında birkaç minarenin olduğunu ifade etmekte ise de onun Muâviye zamanında 665 yılında Basra valiliğine atandığı bilinen Ziyad bin Ebu Süfyan tarafından Basra Camii'nin genişletilmesi sırasında yaptırıldığı kesindir.² Tarihçi Halebî'nin ifadesine göre Muâviye'nin Mısır Valisi Meseleme, camide ezan okumaya mahsus "menâbir" adı verilen sekiler yaptırmıştı.³ Müezzin mahfillerinin öncülleri bu sekilerdir.

Belâzürî'nin anlatımına göre ilk hünkâr mahfili Hâricîler'in suikastından sonra Muâviye zamanında Basra Valisi Ziyad tarafından Basra Camii'nde yapılmıştır. Halifelerin namaz kılması için ayrı bir bölüm hâlinde ortaya çıkan maksûre veya hünkâr mahfili, aslında İslâm'ın herkesi eşit tutan anlayışına uygun değildir. Ama bunlar idareci sınıfa bir imtiyaz olarak değil, Hâricî tehlikesine karşı idareci zümrenin can emniyetini korumak amacıyla ortaya çıkmış, daha sonra da bilhassa ulucamilerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Mescid-i Nebevî'de kadınlar için ayrı bir bölüm (mahfil) de mevcut değildi. Çeşitli hadislerden anladığımıza göre, kadınlar erkeklerin arkasında bir yerde saf tutuyorlar; namaz biter bitmez de erkeklerden önce mescidi terk ediyorlardı. Milâdî 870 senesinde Mekke valisi, sütunlara ip gerdirerek kadınlara ait yeri erkeklerinkinden ayırmıştı. Camilerdeki bu uygulama bilâhère kadınlar mahfilinin doğmasına sebep olmuştur. Mescid-i Aksâ'da (300/913) senesinde kadınlara mahsus üç maksûre bulunmaktaydı.

Mescid-i Nebevî'den başka Medine'de sekiz tane daha mescid bulunmaktaydı. Fakat bu mescidlerde yalnızca vakit namazları kılınıyor, Cuma namazı

Peygamber'in önderliğinde bu büyük camide eda edilirdi. Bayram namazları ise daima şehir dışında yeşillik bir alanda (namazgâhta) kılınmaktaydı.

Peygamber'in evi mescidin doğusunda, kapıları mescidin avlusuna açılan yan yana odalardan ibaretti. Odaların kapılarının doğrudan doğruya avluya açılması, her alanda rehber olan Peygamberimiz'in bütün hayatını sahâbenin görüp örnek almasını sağlıyordu. Ağaç kıtlığı dolayısıyla evin kapı açıklığı kilim veya kumaştan yapılmış bir perde ile kapatılıyordu. Hz. Muhammed'in evinin mescidle birlikte yan yana, hatta iç-içe bulunmasının yankılarını biz daha ilk devirden itibaren pek çok camide görüyoruz. Bu gerçek, en iyi ifadesini herhalde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in, "Kendime bir köşk yaptırıp da yanında bir cami inşa ettirmezsem Tanrı'nın huzuruna nasıl çıkarım."⁴ şeklindeki sözlerinde bulmaktadır.

ötekilerden daha fazladır. Ayrıca bu belirleyiciler arasında zevk ve estetik cevher gibi çok soyut kavramlar daha belirleyici unsurlardır. İşin içine maddî imkânlar veya imkânsızlıklar, teknoloji, malzeme, din, ideoloji, geçmiş, ya da komşu kültürler yanında bir de hırs ve rekabet gibi psikolojik faktörler girince mimarlık tarihi boyunca her eser ayrı bir şahsiyet halini almıştır. İşte bunun içindir ki, aynı şehirde, aynı zamanda aynı padişah tarafından ısmarlanıp aynı mimar tarafından yapılan İstanbul Mihrimah Sultan ve Şehzade Camileri birbirinden çok farklı olmuştur. Tıpkı aynı anne babaya ait iki kardeşlerin birbirinden farklı şahsiyette, renkte, ideolojide olabilmesi gibi...

Suriye, İran, Irak, Tunus ve Mısır gibi yeni fethedilen ülkelerde muhteşem bir pagan mimarî ile karşılaşan Emevîler özellikle Suriye ve Filistin bölgesinde

numlarının gereği olarak onlardan sadece hanedan bakımından değil, fikir ve ideoloji olarak da farklı olduklarını göstermek zorunda idiler. Böyle bir rekabet ortamında sanat ve mimarlık elbette göz ardı edilemezdi. Nitekim öyle de oldu ve bir yüz yıl içinde plandan minareye, kemerden tezyinata varıncaya kadar pek çok alanda bambaşka bir üslup ortaya koydular. Şüphesiz böyle bir yeniliğin zuhûrunda Abbâsîler'in merkezi konumundaki Irak coğrafyasında Suriye'den farklı olarak taşın bulunmamasının rolü büyük olmakla birlikte, daha pek çok etken mevcuttur. Bu iki mimarî anlayışa bir göz atacak olursak şunları görürüz:

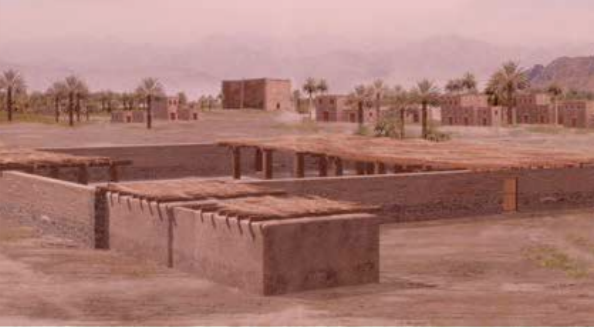
Gerek Emevîler'in, gerekse Abbâsîler'in camileri ilk devirlerde, Cuma namazının şehirdeki tek camide kılınması gerektiğine hükmeden Şâfiî fıkhnın tercih edilmesi sebebiyle büyük ebatta yapılmıştır. Bununla birlikte,

bilhassa Kurtuba'da olduğu üzere Emevîler'de kemer gayet zengin ve çeşitlidir. Abbâsî camilerinde minare, yükseldikçe daralan içi dolu bir gövdenin etrafında bir rampanın dolanması ile meydana gelen malviya tipinde iken, Emevî minareleri kare planlıdır. Emevîler'in ihdas ettiği bu tip minareler Kuzey Afrika ülkelerinde öyle sevilmiştir ki günümüz eserlerinde bile kullanılmaktadır. Başkent Şam olması sebebiyle, Emevî sanatında daha ziyade Bizans ve Helenistik tesirler hâkimken, Abbâsî eserlerinde Türk ve Sasânî tesirleri daha fazladır. Bu özellikle mâil kesim tekniğinde, Sâmerâ Camii üslûbu denilen mücerret karakterlerin iyice belirgenleştiği alçı süslemelerde ve sivri kemerlerde kendisini belli etmektedir. Emevî yapılarında tezyinat tabiatçı bir karakter arz eder. Hâlbuki Abbâsî sanatında nebâtî şekiller olduğu gibi değil, üslûplaştırılarak resmedildiği gibi, geometrik ve hayalî motifler de görülmeye başlar. Böylece daha sonra Endülüs, Fâtımî, Karahanlı, Gazneli, ve Selçuklu devirlerinde olgunlaşmış İslâm sanatının temel karakterini teşkil eden soyut üslup, ilk filizlerini bu devirde vermeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı, Abbâsîler'in İslâm süsleme sanatlarına katkısı derin, kapsamlı ve kalıcı olmuştur. Aksi takdirde İslâm tezyinî sanatları belki de Emevî devrinde olduğu gibi Roma, Helenistik ve Sâsânîler'in basit bir kopyası olarak kalacak veya en fazla bu mecrada gelişme imkânları arayacaktır.

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular'la birlikte cami mimarisinde çeşitlilik birden bire artmıştır. Bu yalnızca camilerin planında değil, mimarî elemanlarda da kendisini belli etmiştir. Mukarnaslar, çadır biçimli kubbe, dört eyvanlı avlular, mihrap önünde eyvan-kubbe bütünleşmesi, çini ve sırlı tuğla kullanımı, silindirik ve yivli minareler hep Türklerin İslâm mimarisinde yerlerini almasıyla ortaya çıkan yeniliklerdir. Yine bu devirde yazı ve girift hendesî kompozisyonlar da görülmeye başlanmıştır. İran'da dört eyvanlı avlunun etrafında şekillenen Büyük Selçuklu cami mimarisi sadece devrinin alâmetifarıkası olmakla kalmayıp Orta Asya'da, Hindistan'da ve İran'da yüzyıllar boyunca devam edecek bir geleneğin başlangıcı olmuştur.

Anadolu'da Selçuklu cami mimarisinde plan, avlu, minare, cephe ve bilhassa taç kapı daha da çeşitlenmiş ve yaratıcılığın en çok sergilendiği alanlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bir taraftan Şam Ümeyye Camii (M.715) ile

Mescid-i Nebevî

Mescid-i Aksa

Ayasofya

Medine'de çok sayıda hurma kütüğünün taşıdığı bir gölgelikten ibaret olan Mescid'deki Nebevî habbe, İstanbul'da ve Edirne'de kubbeye dönüşmüştür. Bu devirde yalnızca plan ve form bakımından değil, mimari elemanların kullanılışılığı ve zarâfeti yönünden de zirveye erişilmiştir.

Böyle bir kültürel zeminde ve özelliklerde kurulan Mescid-i Nebevî, biraz da iklim ve coğrafi konumun benzer olması sebebiyle, bizzat Peygamberimiz'in dinî ve toplumsal hayatta örnekliği gibi, erken devir cami mimarisinin oluşmasında doğrudan doğruya belirleyici olmuştur. Tabii zaman içinde çeşitli etkenler ve ihtiyaçlar sebebiyle geniş İslâm coğrafyasında çeşitli mezheplerin, tarikatların, fikir ayrılıkların ortaya çıkması gerçeğinde olduğu gibi mimaride de üslûpta çeşitlenmeler baş göstermiştir. Zaten dinler tarihine baktığımız zaman dinlerin medeniyet aşamasına geçmesiyle birlikte ilk haliyle kalmadığını, muhakkak tarikatlar ve mezhepler adı altında şekillendiğini görürüz. Bu, sanat ve mimarlık için de böyledir. Hatta bu alanlardaki belirleyici faktörler ve ihtiyaçlar daha fazla olduğu için, çeşitlilik ve değişkenlik

selefleri ile boy ölçüşecek mahiyette eserler meydana getirmeyi kendilerine borç bildiler. Bu hem dinî-pratik ihtiyaçları karşılamak, hem de İslâm'ın izzeti ve kendi hâkimiyetlerinin propagandası için gerekliydi. İşte Kubbetü's-sahre, Mescid-i Aksâ, Kayrevan, Şam ve Halep Ümeyye Camileri ile başta Hırbetü'l-Mefcir, Mşatta ve Kusayr-ı Amra gibi eserler böyle bir zeminde ortaya çıktı. Sultanlar gayri müslim yerli mimar ve sanatkârlardan faydalanmakta hiçbir sakınca görmedikleri gibi devamlı çatışma halinde buldukları Bizans'tan, başta mozaik ustası olmak üzere hüner sahibi ustalar istemekten geri durmadılar. Bundan dolayıdır ki Emevî mimarisinde Roma ve Helenistik tesirler yanında Sâsânî izleri bol miktarda görülür.

Emevîler'in halefi ve düşmanı olan Abbâsîler, ko-

şehirlerin büyümesi sebebiyle Abbâsî camileri M. 960'lı yıllara kadar daha büyüktür. Meselâ 852 tarihli Sâmerâ Ulucamii'nin uzunluğu 260, genişliği 180 metreyi bulmakta idi. 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Buhara'lı Hanefî âlimlerinin bir şehirde birden fazla camide Cuma namazı kılınabileceği yönündeki fetvâlarının revaç bulunmasıyla birlikte şehirlerdeki camilerin sayısı artmış, fakat boyutları küçülmüştür. Bölgenin jeolojik yapısına bağlı olarak Emevî yapılarında taş, Abbâsî yapılarında kerpiç veya tuğla kullanılmıştır.

Emevî devri eserlerinde at nalı, yuvarlak ve dilimli kemerler kullanıldığı halde, Abbâsîler sivri kemerleri tercih etmişlerdir. Sâmerâ Ulucamii'nde olduğu gibi Abbâsîler bazen hiç kemer kullanılmamış, düz dam doğrudan doğruya ayakların üstüne oturtulmuştur. Hâlbuki

başlayan Emevî tarzındaki Diyarbakır Ulucamii (M.1092) bina edilirken, diğer taraftan İran'daki Büyük Selçuklu camilerinin dört eyvanlı avlulu planını hatırlatır şekilde fakat tek eyvanlı olarak Malatya Ulucamii (M.1224) yapılmıştır. Van Ulucamii (12 yy.'ın ilk yarısı) ise örneklerine Gülpayegân (M.1118) ve Kazvin (M.1119) Ulucamilerinde rastladığımız Büyük Selçuklu kubbe anlayışının yakın benzeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözünü ettiğimiz eski geleneklerden esinlenen bu camiler yanında çok daha değişik planlar da uygulanmıştır. Bunların başında ulucami tipi dediğimiz ve en belirgin örneklerini Konya Alâeddin (M.1155-1220), Konya İplikçi, Erzurum Ulu (M. 1179), Sivas Ulu (M. 1180), Kayseri Ulu (M. 1205), Niğde Alâeddin (M. 1223), Divriği Ulu (M. 1228) Kayseri Hunat (M. 1238) Camilerinde gördüğümüz çok pâyeli camiler gelmektedir. Bunları Divriği Kale (M. 1181), Amasya Burmalı (M. 1247), Amasya Gök (M. 1267) gibi kibleye dik üç sahınlı camiler takip etmiştir. Konya, Akşehir Alanya ve Harput'taki tek kubbeli mescitlerle, Konya Sahib Ata (M. 1258), Afyon Ulu (M. 1272) Sivrihisar Ulu (M. 1275) ve Ankara Âhi Şerâfeddin (M. 1290) gibi ahşap direkli camileri de dikkate aldığımızda, Anadolu'da Selçuklu devrinde cami mimarisinin ne kadar çeşitlendiğini görmek mümkündür. Artuklu Beyliği'ne ait olan ve mihrap önündeki büyük kubbeleri ile dikkati çeken Silvan Ulu (M. 1157), Mardin Ulu (M. 1176) ve Kızıltepe Ulu (M. 1204) Camilerini de dikkate aldığımız zaman 12 ve 13. yüzyıllarında Anadolu'daki Türk cami mimarisinin ne derece inkişâf ettiğini daha iyi anlarız.

Bütün bu eserler mihrap önündeki küçük bir kubbe ile ortadaki aydınlık fenerini dikkate almadığımız zaman dıştan düz dam ve içten tonozla örtülmüş sade görünümlü binalardır. Aynı sadelik, duvarların dış yüzlerinde daha bellidir. Fakat fakir malzemelerden yapılmış, gösterişten uzak Anadolu'daki bu Selçuklu camilerinin iç dünyası görenleri hayrette bırakacak kadar zenginliğe sahiptir. Bazılarında birden fazla olan taç kapılar ihtişam ve zarâfetleriyle, bu iç zenginliği terennüm etmesi için görenleri içeri davet eder mahiyettedir. Gerçekten de mihraplardaki, minberlerdeki, mahfillerdeki, kubbelerdeki ve pencere kapaklarındaki incelikli tezyinat insanlar üzerinde çölde küçük bir vaha tesiri yaratır.

Anadolu Selçuklu cami mimarisini Büyük Selçuklu camileri ile karşılaştırdığımız zaman, plan ve formdaki

bu gelişmeler yanında malzemenin, coğrafyaya bağlı olarak taşa dönüştüğünü, İran'daki Büyük Selçuklu camilerinde hiç görmediğimiz veya yapılmışsa bile günümüze ulaşamayan taçkapıların Anadolu'da fevkalâde önemli bir yer tuttuğunu görürüz. Yine bu devirde malzemeye bağlı olarak tezyinat daha çok taş üzerine işlenmiş, kubbelerin iç duvarları hariç, tuğla süsleme geri plana itilmiştir. Alçı süslemeler yalnızca Ankara'daki camilerde devam etmiştir. Yine bu devirde başta Ankara ve Sivrihisar Camileri olmak üzere kadınlar mahfilinin cami mimarisinde yerini aldığını görürüz. Belki de en çarpıcı yenilik künde-kâri tekniğiyle yapılmış olan ahşap minberlerde karşımıza çıkmaktadır. Zira İran'da korkuluğu, kapısı ve çardak kısmı bulunmayan, birkaç basamaktan ibaret sade minberlerin aksine Anadolu Selçuklu minberleri, saydığımız bu unsurları yanında

İslâm öncesinde Arap coğrafyasında içinde ibadet etmek maksadıyla özel olarak yapılmış bir mâbed yoktu. Böyle bir mâbedi ilk olarak Hz. Peygamber Medine'de kendi eliyle çizip bina etmiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed, İslâm'ın ilk mimarı kabul edilebilir.

Tac Mahal

Sultan Ahmet Camii

Şam Emevi Camii

zengin süslemeleri ile hemen dikkat çekmektedir. Ayrıca daha Diyarbakır Ulucamii başta olmak üzere, Divriği Ulu, Divriği Kale, Niğde Alâeddin, Ankara Âhi Şerâfeddin Camileriyle Afyon Kileci Mescidi'nde hayvan motiflerine rastlamaktayız.

Selçuklu Devleti'nin yıkılma aşamasında ortaya çıkan ve genel olarak İstanbul'un fethine kadar olan devreyi içine aldığı kabul edilen beylikler devri Anadolu Türk mimarisi, muhteşem Osmanlı mimarisini hazırlayan ciddi yeniliklere sahne olmuştur. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmak ve Moğollar'la mücadele etmek için ortaya çıkan bu beylikler, birbiriyle yalnızca siyasî ve askerî alanda rekabet etmekle kalmayıp, sanat ve mimarî alanlarında da kendi üstünlüklerini ve farklılıklarını diğerlerine kabul

ettirmek yoluna gitmişlerdir. Böyle bir psikolojik faktöre, her beyliğin sahip olduğu coğrafi konum ve mimarî miras da eklenince 14. yüzyılda birdenbire pek çok yenilik ve üslûp ortaya çıkmıştır. Bu yenilikler özellikle Mentеше, Saruhan ve Aydınoğulları gibi Batı Anadolu'da daha çok ve dikkat çeker mahiyettedir. Bu yenilik yarışında en geride kalan beylik, Selçuklu siyasî mirasına sahip olmak arzusundaki Karamanoğulları'dır. Onların bu iddiası ve konumu eserlerinde yaratıcılığı değil, Selçuklu taklidini beraberinde getirmiştir. Bunun aksine Söğüt'te mütevazı bir beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Beyliği özellikle Bursa'nın fethinden sonra büyük atılım yaparak her eserini, ileride İstanbul'da ve Edirne'de dünyanın en gözde eserlerini vereceği camiler için bir laboratuvar olarak ele almış ve her alanda, her eserde yeni bir şeyler ortaya koymak istemişlerdir.

gelen derviş gazilerin intibak, eğitim ve barınma yerleri olabileceği gibi sırf özgün plan elde etme çabalarının bir ürünü de olabilir. En meşhur ve muhteşem örneğini Bursa'da ve Yeşilcami'nde (M. 1421) veren bu plan şeması gerek saf nizamına uygun düşmediği gerekse büyük ve tek toplu mekân elde etme hedefiyle uyumlu olmadığı için İstanbul'un fethinden sonra terk edilmiştir.

Edirne'nin başkent olmasıyla birlikte başlayan imar faaliyetlerinde Eskicami (M. 1414) ve Üç Şerefeli Camii (M. 1447), plan gelişmesi ve mimarî, Muradiye Camii (M. 1426) ise çini süslemeleri bakımından önemlidir. Zira Bursa Ulucamii'ndeki (M. 1399) her biri 10.60 metrelik kubbe Eskicami'de 13.5 metre çapında dokuz kubbeye düşmüş, yani kubbe sayısı azalmış, fakat hacmi artmış, böylece daha büyük toplu mekân elde etme çabasında önemli bir mesafe kaydedilmiştir. Dört minare, üç şe-

Bu devirde pek çok yenilikler mevcut olmakla beraber, binanın tamamında toplu âhengin sağlanması, yeni plan denemeleri ve büyük toplu mekân elde etme gayretleri hepsinden önemlidir. Mevcut plan tiplerine bu devirde sürpriz bir şekilde "ters T", "Bursa" veya "zâviyeli camiler" dediğimiz bir plan da dâhil edilmiştir. Mevcut bilgilerimize göre tek örneğini Karahanlı devrine tarihlenen Nisâ Namazgâhı'nda (11-12. yy.) gördüğümüz bu plan tipi, nasıl olmuş da binlerce kilometre batıda iki-üç yüz sene sonra tekrar ortaya çıkmıştır? Bugün için bunu izah edecek durumda olmasak bile, camide odaların bulunduğu bu plan, ilk devir Osmanlı mimarisinde seviler kullanılmıştır. Odaların içinde ocakların bulunması sebebiyle aynı zamanda barınma amacıyla yapıldığı anlaşılan bu camiler, Anadolu'ya Türkistan'dan cihad için

refe, her şerefeye ayrı yoldan çıkılması, ana kubbenin göğüslemelerle veya uçan payandalarla desteklenmesi, dört tarafı revâkla çevrili avlu gibi birçok yeniliklerin sergilendiği Edirne Üç Şerefeli Camii'nde kubbe çapının 24 metreye erişmesi İslâm dünyası için o tarihte bir rekoru ve âdeta Selimiye Camii'nin müjdecisi idi.

İstanbul'un fethi, sadece imparatorluğun değil, aynı zamanda mimarîde de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu fetih, nasıl ki İslâmiyet ile Hıristiyanlığın bir hesaplaşması ise, bu zaferin somut bir şekilde ifade edilmesi, daha doğrusu Ayasofya'nın da fethedilmesi gerekirdi. O zamana kadar elde edilen birikimlerin, deneme ve ya-nılmaların artık bir terkip haline getirilmesinin vakti gelmişti ve devletin azmi, hırsı, maddî gücü, estetik ve mühendislik tecrübesi artık Ayasofya ile hesaplaşmaya çok

müsaitti. Böyle bir zamanda Sinan gibi bir dehânın olması, belki de ilâhî bir tecelliydi. Daha Bursa Ulucamii'nde başlayıp Edirne'de önemli bir merhale kaydeden bu toplu mekân elde etme çabası, Fâtih Camii'nde (M. 1470) bir ve Beyazıt Camii'nde (M. 1506) iki yarım kubbenin kullanılmasıyla Sinan'a mühim bir ilhâm kaynağı oluyordu. Önce Üsküdar Mihrimah Camii'nde (M. 1547) ana kubbe etrafında üç, bir yıl sonra Şehzade'de dört yarım kubbeli eserlerini yaparak Süleymaniye (M. 1557) ve Selimiye'ye (M. 1575) adım adım ulaştı.

Aslında bütün mekânın bir tek kubbe altında toplanmasını hedefleyen bir mimaride, ana kubbeden başka on kubbenin ve sekiz ayağın bulunduğu Süleymaniye, ideal bir plan değildir. Ama 31 metre gibi o zamana göre inanılmaz bir kubbe genişliğine sahip olan Ayasofya, merkezî kubbenin iki tarafında birer yarım kubbeye sahip olduğu için Sinan, aynı planda yapılan Beyazıt Camii planına dönmek zorunda kalmıştı. Sinan, Süleymaniye'de Ayasofya'ya benzer bir plan tatbik ederek hantallıktan uzak daha zarif bir binanın nasıl yapılacağını göstermiştir. 26,5 metre çapındaki kubbesiyle Süleymaniye, Ayasofya kadar büyük olmamakla birlikte, hüner sahibi herkesin ittifak ettiği üzere ondan daha zariftir, yine aynı zarâfete ve etkiye sahip olan ve serbest dört fil ayak üzerine kurulan Edirne Selimiye Camii'nin 31.30 metrelik çapı Ayasofya'ya erişmiş ve böylece kesretten vahdete ulaşılmıştır. Böyle bir vahdet, Osmanlı Devleti'nin neredeyse o zamanki bütün İslâm dünyasında saygı görüp sözünü geçirmesi bakımından da simgesel anlam ifade etmektedir.

Böylece Peygamberimiz'in, "Muhakkak İstanbul fethedilecektir." sözü, İstanbul sadece siyasî ve askerî olarak değil mimarîde simgesel olarak da fethedilerek kutlu ordunun elinde kuvveden fiile geçmiştir. Aynı şekilde Medine'de çok sayıda hurma kütüğünün taşıdığı bir gölgelikten ibaret olan Mescid'deki Nebvî habbe, İstanbul'da ve Edirne'de kubbeye dönüşmüştür. Bu devirde yalnızca plan ve form bakımından değil, mimari elementlerin kullanışlılığı ve zarâfeti yönünden de zirveye erişilmiştir.

Kapıların sadelik içindeki ihtişamı, kubbelerin birbiriyle orantılı insicamı, elifi minarelerin Yunusça seslenişi, bal peteği şerefelerin Dâvûdî avazı, şadırvanların bütün canlılara rahmet olan şakırtısı, Yüce Kitabımız'a kapı gibi

açılan mihrabın ruhâniyeti, Peygamberimiz'e miraç olan minberin oya oya işlenmiş güzelliği, Bilâl-i Habeşî'nin ferahlatıcı avazının çınladığı müezzin mahfelinin nefâseti ve de kadınca nakışların ilmek ilmek işlendiği kadınlar mahfelinin asaleti, bu zirvedeki nuranî ışıltılardır. Diyebiliriz ki, bu sanat, taş, tuğla, kurşun, alçı, altın, gümüş, sedef, bağa, ahşap, mermer, cam, boya, mürekkep, vs. o zamanki her türlü malzemenin, "halife insan" bilincindeki müşfik gönüller ve hünerli eller tarafından, Yüce Yaradan'a, yaratılmışların "eşref-i mahlûkat"a, ona emanet edilmiş kuşlara ve bütün canlılara "Camiye giderken ziynetlerinizi takınınız." âyeti uyarınca en güzel (ahsen) biçimde takdim edilmesidir. İşte bunun adı Süleymaniye'dir, Selimiye'dir ve Sultan Ahmed'dir. Bu sebeple Medine'de başlayıp Sultan Ahmed'de noktalanan bu mimari yolculuğun "kesretten vahdete ve Medine'den Sultan Ahmed'e" ifadesiyle özetlemek hiç de yanlış olmayacaktır.

En ufak bir ilâvenin, çıkarmanın veya değiştirmenin mümkün olmadığı klasik devir Osmanlı camileri, 16. yüzyıldaki siyasî kemâlin yanında mimarinin ve estetiğin de kemâli olduğu içindir ki günümüzde bile hayranlıkla seyredilip örnek alınmaktadır. Bu mimari aşılamadığı için başta Sultan Ahmed Camii olmak üzere, Ankara Kocatepe, Adana Sabancı Camii gibi eserlerde onların taklitleri ile teselli bulmakta hatta planlarını yurt dışına ihraç etmekteyiz.

Pek çok kimsenin bildiği üzere İslâm öncesinde Arap coğrafyasında içinde ibadet etmek maksadıyla özel olarak yapılmış bir mâbed yoktu. Böyle bir mâbedi ilk olarak Hz. Peygamber Medine'de kendi eliyle çizip bina etmiştir. ■

K A Y N A K L A R

- 1. O. Aslanapa, Türk Sanatı I-II, İstanbul 1972-1973.
- 2. İ. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisi, İstanbul 1986.
- 3. N. Çam, İslâm'da Sanat Sanatta İslâm, Ankara 2012.
- 4. H. Karamağaralı, Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserlerinin Plan ve Form Özellikleri (basılmamış doçentlik tezi), Ankara 1965.
- 5. ...., "Türk Camii Mimarisinde Mekân Gelişmesi ve Ayasofya Meselesi", Ekrem Hakkı Ayverdi ve Osmanlı Mimarisi Sempozyumu, Ankara 2002.
- 6. D. Kuban, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, İstanbul 2002.
- 7. S. K. Yetkin, İslâm Mimarisi, Ankara 1965.
- 8. ...., Türk Mimarisi, Ankara 1970.

D İ P N O T L A R

1. K. A. C. Creswell, Early Muslim Architecture, Oxford 1952-1940, c. I-II, s. 249.
2. Belâzürî, Fütühu'l-büldân, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 500.
3. J. Pedersen, "Mescid", İA, İstanbul 1979, c. VIII, s. 35.
4. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1980, s. 327.

ENGELSİZ CAMİ ENGELSİZ İBADET

□Allah'ın meşiclerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır." (Tevbe, 9/18)

Cami ve meşiclerin inşâ edilmesini "imar" kelimesi ile ifade eden Kur'an-ı Kerim, İslâm mâbedlerinin ancak inanmış gönüller tarafından imar edilebileceğini bildirmiştir.

Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinden günümüze kadar müslümanlar tarafından farklı kültür ve medeniyetlerin ürünü olan mimarî,

ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camiler yapılmıştır. Günümüz cami mimarisi, ihlâs ve samimiyyetin, alçak gönüllülüğün ve estetiğin yansıdığı eserler olmasının yanı sıra, toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak, engellisi ve engelsizi ile herkesin rahat ve huzur içinde ibadetini yapabileceği şekilde inşâ edilip düzenlenmelidir.

5378 sayılı kanun ile engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunları ile her bakımdan gelişmeleri ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirlerin

alınarak, topluma katılmalarının sağlanması için kamu kurum ve kuruluşları binaları ile özel iş yerlerinin mimarî olarak engelli insanların kullanımına uygun hâle getirilmesi istenmiştir. Buna bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012 yılı Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nda "Cami ve Engelliler" temasıyla camilerdeki engelleri kaldırmak için "Engelsiz Cami Engelsiz İbadet" kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya çerçevesinde camiler yeniden gözden geçirilerek engelli kardeşlerimizin ihtiyaçlarına göre düzenlenmeye ve bu konuda toplumsal bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. ■

KÂBE-İ MUZZAMA
Fevelli vecheke şatra'l-Mescid'l-Haram:
Bundan böyle yüzünü Mescid-i Haram'a çevir. Bakara 2/149

İslâm'da Mâbed

Kadir ÖZTÜRK*

İlk İslâmî ibadet yerleri son derece gösterişsiz ve sade idi. Sadece namaza duran müminleri dış tesirlerden korumak gayesi ile yapılıyordu. İlk zamanlarda açık alanlara yapılan basit ve küçük yapılar, zamanla büyük ve geniş binalara doğru bir gelişme gösterdi

*Küçük İhsaniye Camii Uzman İmam-Hatibi, Üsküdar.

□ Mâbed, ibadet edilen yer, ibadethane, ibadete mahsus bina anlamına gelmektedir. Bir dine bağlı olanların belli zamanlarda tek başlarına veya toplu olarak ibadet etmeleri için yapılmış özel mekânlardır.¹ İnanma fitrî bir ihtiyaç olduğundan mâbed anlayışını insanlık tarihi ile eş tutmak mümkündür. Bu anlamda müslümanların en kutsal mekânı olan Kâbe; yeryüzündeki ilk mâbeddir.² Bu mâbed için Kur'an-ı Kerim'de beyt³ ve mescid⁴ kelimeleri kullanılmaktadır. Aynı fonksiyonu icra etmelerine rağmen aralarında farklılıklar da var. Beyt ve mescid kelimelerinde olduğu gibi zaman içerisinde oluşan benzerlik ve farklılıklar; mâbed isimlerinin çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bu yazıda özetle bu isimlerin genel özellikleri anlatılmaya çalışılacaktır.

İslâm'daki mâbed kavramını daha çok namaz ibadeti ile ilişkilendirmek mümkündür. İmandan sonra en faziletli amel sayılan ve kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın en önemli rüknü olan namaz, bütün ümmetlerin ortak ibadetlerinden biridir. Nübüvvetinin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in bazen evinde, bazen ıssız dağ eteklerinde namaz kıldığını biliyoruz. Bazen Harem'de namaz kılmak için öğle vaktinin tenhalığını kollayan Allah Resûlü, zaman zaman Hz. Ali'yi yanına alarak Mekke dışındaki vadilerde akşam namazını kılıyor ve hava karardıktan sonra dönüyordu. Durum ilk müslümanlar için de aynıydı. Onlar da Mekke içinde gizli bir yer arıyorlar, bulamadıklarında ise şehir dışına çıkıp ıssız yerlerde namazlarını kılıyorlardı.

Yeryüzünün mescid kabul edilmesi⁵ sebebiyle namazlarını her yerde; evde, çarşıda, pazarda kılabilen müslümanlar; cemaatle kılınan namazın yirmi beş veya yirmi yedi⁶ kat faziletinden istifade edebilmek için toplu ibadet edebilecekleri mekânları her yönüyle geliştirmeye çalıştılar.

Medine'ye hicret ile beraber başlayan mâbed yapımı bugün de devam etmektedir. İlk ibadet yerleri son derece gösterişsiz ve sade idi. Sadece namaza duran müminleri dış tesirlerden korumak gayesi ile yapılıyordu. İlk zamanlarda açık alanlara yapılan basit ve küçük yapılar, zamanla büyük ve geniş binalara doğru bir gelişme gösterdi.⁷ Bu gelişme Osmanlılar döneminde zirveye ulaşarak camilerin etrafında eğitim ve sağlık kurumları yanında,

İslâm'daki mâbed kavramını daha çok namaz ibadeti ile ilişkilendirmek mümkündür. İmandan sonra en faziletli amel sayılan ve kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın en önemli rüknü olan namaz, bütün ümmetlerin ortak ibadetlerinden biridir. Dolayısıyla nübüvvetinin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in de bazen evinde, bazen ıssız dağ eteklerinde namaz kıldığını görüyoruz.

ihtiyaç sahiplerinin iâşe ve ibâtelere karşılık üzere kurulan sosyal müesseselerinin de içinde bulunduğu külliye şeklini aldı.⁸

İslâmiyet'teki mâbed çeşitleri adı altında yapılacak bir tasnifte belli bir standart ortaya koymak mümkün değildir. Bunda kavramın kullanıldığı zaman ve mekânın, mâbedin mimarî özellikleri ve fonksiyonlarının, mâbedi yaptıran ve burada ibadet edenlerin yoğunluğunun etkisi vardır. Bunlarla birlikte namaz başta olmak üzere, secde gibi namazın rüknü, Cuma, bayram ve cenaze gibi namaz çeşitleri, mâbedin açık ya da kapalı olması, minber ve minare gibi unsurlara sahip olup olmaması da isimlendirmede rol oynamıştır. Daha rahat ibadet edebilmek için mâbedlerde mekânsal ve işlevsel arayışlar buraların farklı isimlendirilmesine sebep olmuş veya isimlendirmeler neticesinde benzer arayışlar, mimarî gelişmeler zorunlu hale gelmiştir. Genel olarak bakıldığında mescid, beyt, mescidü'l-câmi, mescid-i Cum'a, cami, câmi-i kebîr, askâr camileri, selâtin camileri, musallâ, namazgâh, cebbâne, ydgâh ve meşhed, gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bütün bu isimler Allah'a kulluk amacıyla yapılan mekânlar olmaları sebebiyle aynı anlama gelmektedir.

Mescid

Mescid, secde edilen yer manasında bir mekân ismidir.⁹ İslâm'da ibadet yerleri için kullanılan bir kelime olup Allah'a ibadet için tahsis edilen bütün mâbedler için kullanılmaktadır.¹⁰ Hz. Ebû Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için yaptığı küçük mescid, özel olmakla beraber bir müslüman tarafından inşa edilen ilk mesciddir.¹¹ Hz. Peygamber'in hicretinden önce Medine'de yapılan mescidler vardır. Hicretten sonra Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Kubâ dışında mescidlerin dokuza ulaştığı bilinmektedir.

Araplar camilere secde edilecek yer manasına mescid derler. Türkler'de mescid tâbiri mutlaka büyük camilerin gayri ve mahalle aralarında ekseriya ahşap olarak yapılmış küçük camilere tahsis edilmiştir. Mescidlerin ayrı bir mimarî tarzları vardır. Bunlar umumiyetle ahşap veya dolma olduklarından sivil mimarî tarzında inşa olunmuşlardır.¹²

Suudi Arabistan'da milyonların

Okmeydanı Namazgâh Minberi

Anadolu Hisarı Namazgâhı

aynı anda ibadet edebildiği Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî bile mescid kavramı içerisinde yer alırken¹³ Anadolu'da merkezî büyük mâbedler cami olarak adlandırılmaktadır. Geçmişin Anadolu'sunda minaresi, minberi olmayan mâbede mescid denirken bugün minberi, minaresi olsa bile apartman içlerinde, hanlarda, hastanelerde, konaklama ve tatil beldelerinde olan ibadet mekânlarına da mescid ismi verilebilmektedir.

Musallâ/ Namazgâh

Namaz kılınan yer anlamına gelen bu iki kelime; bir-birlerinin yerine kullanılmakla beraber bazı farklılıklar da içermektedir. Açık havada büyük bir kalabalığın Cuma ve bayram namazlarını kıldıkları mekânlara musallâ denirken,¹⁴ yol kenarlarında yolcuların ibadet edebilmele-ri için düzenlenen mekânlara namazgâh denmektedir. Allah Resûlü, Cuma ve bayram namazlarını kadın-erkek, büyük-küçük herkesin iştirâk edebilmesi için açık alanda kıldırıyordu. Bir sefere çıktığında ise namaz kılınan yerlere namazgâh deniyordu. Mola verdiği mekânlarda uygun görülen bir yer temizlenir ve dizilen taşlarla namazgâh olarak sınırları belirlenirdi. Tebük Seferi'ne gidilirken on beş yerde bu şekilde açık mescidler edinilmiştir.

Hz. Peygamber döneminde namazgâhlarda sütne olarak sadece baston kullanılıyordu. Zamanla bayram namazları için namazgâhların kible kısmında sabit mihrap ve minber yapıldı. Abdest almak için bir çeşme veya kuyu da ilâve edildi. Zamanla büyük ve geniş yapılar şeklin-

de inşâ edildi. Bayram, cenaze ve terâvih namazları için yapılan namazgâhlar yanında, kervan yollarında ve mesire yerlerinde bir veya birkaç kişinin namaz kılabileceği namazgâhlar ile kalabalık cemaatlerin namaz kılabileceği ordugâh namazgâhlar da yapıldı.

Ülkemizde namazgâhlar, İstanbul Okmeydanı ve Konya Musallâ Namazgâhı gibi mihraplı ve minberli, Üsküdar Ali Ağa Namazgâhı gibi çeşmeli, Üsküdar Ayşe Veliye Hanım Namazgâhı gibi bir çeşmenin hemen yanına bir kible taşının ilâvesiyle oluşturulan namazgâhlar ve musallâ taşlı namazgâhlar şeklinde dört grupta incelenebilir.

Cami

Toplayan, bir araya getiren anlamına gelen cami kelimesine Kur'an'da, hadislerde ve ilk tarihî kaynaklarda rastlanmamaktadır. Bu kaynaklarda cami yerine mescid kelimesi geçmektedir. Hz. Peygamber zamanında ve onu takip eden dönemlerde vakit namazlarının yanında özellikle Cuma namazı kılınan yerlere cami veya el-mescid'ül cami' deniliyordu.¹⁵ El-mescid'ül cami' kelimesinin kısaltılmışı olan cami kelimesinin ilk olarak tâbiin döneminde kullanıldığını söylemek mümkündür. Hicrî IV. yüzyıldan itibaren cami kelimesinin tek başına kullanıldığı görülmektedir.

Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler, cami, minberi bulunmayan küçük mâbedler ise mescid olarak isimlendirilmiştir.¹⁶ İlk mescidlerde minare olmadığından vakit geldiğinde müezzin ezanı yüksekçe bir yere genelde bir evin damına çıkarak oku-

Ülkemizde namazgâhlar, İstanbul Okmeydanı ve Konya Musallâ Namazgâhı gibi mihraplı ve minberli, Üsküdar Ali Ağa Namazgâhı gibi çeşmeli, Üsküdar Ayşe Veliye Hanım Namazgâhı gibi bir çeşmenin hemen yanına bir kible taşının ilâvesiyle oluşturulan namazgâhlar ve musallâ taşlı namazgâhlar şeklinde dört grupta incelenebilir.

Eyüp Sultan Camii

yordu. İlk minarenin Mısır'da mimariye katıldığı düşünülmektedir.¹⁷ Mihrabın ise I. Muâviye veya I. Velid zamanında camiye eklendiği sanılmakla birlikte¹⁸ minber bizzat Hz. Peygamber döneminde mesciddeki yerini almıştır.

Türk-İslâm şehirlerinde cemaatin toplandığı, ana ibadet yeri niteliğinde olan büyük camilere ulucamii veya câmi-i kebîr denilir.¹⁹ Askerî birliklerin ibadeti için yapılan camilere ise askar camileri denilmektedir. Sâmerâ Ulucamii bunun en güzel örneklerindedir. Basra, Küfe ve Fustat'ta da asker camiler bulunmaktadır.²⁰ Büyük Selçuklular döneminde yapılan mescid-i Cum'alar o günün mimari inkişafını bütün zenginliği ile sergileyen yapılar olmaları yanında, isimlendirilmeleri açısından da önemlidir. İsfahan ve Gülpayegân mescid-i Cum'aları buna örnek olarak verilebilir.²¹

Osmanlılar döneminde padişahlar, şehzadeler, hanım sultan ve valide sultanlar tarafından inşâ ettirilen büyük camilere "selâtin camileri" denilmektedir. Bu camiler daha çok İstanbul, Bursa, Edirne, Kahire, Şam gibi eski başşehirlerde yapılmıştır. Bu camilerin temel özelliği, bir meydanı andıran genişlikte dış avlularının olmasıdır. Selâtin camilerinin minareleri birden fazla olur. Çifte minare, Anadolu'da İlhanlı Dönemi mimarî özelliği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde camiler dışında medreselere de uygulanan çifte minareler özellikle taç kapı üzerine yapılıyordu ve bir amaca hizmet etmekten ziyade âbidevî vasıf arayan bir düşüncenin ürünüydü.²²

Bugünkü Fâtih Camii 1771'de yeniden inşâ edildiğinden ilk yapıldığı biçimiyle günümüze kadar gelebilmiş en eski selâtin cami Beyazıt Camii'dir.²³ İstanbul'da 15-18. yüzyıllar arasında selâtin camileri sur içindeki hâkim tepelere inşâ edilirken 18. yüzyıldan sonra boğazın kıyı şeridinde yapılmaya başlandı.²⁴

Beyazıt Camii (1950)

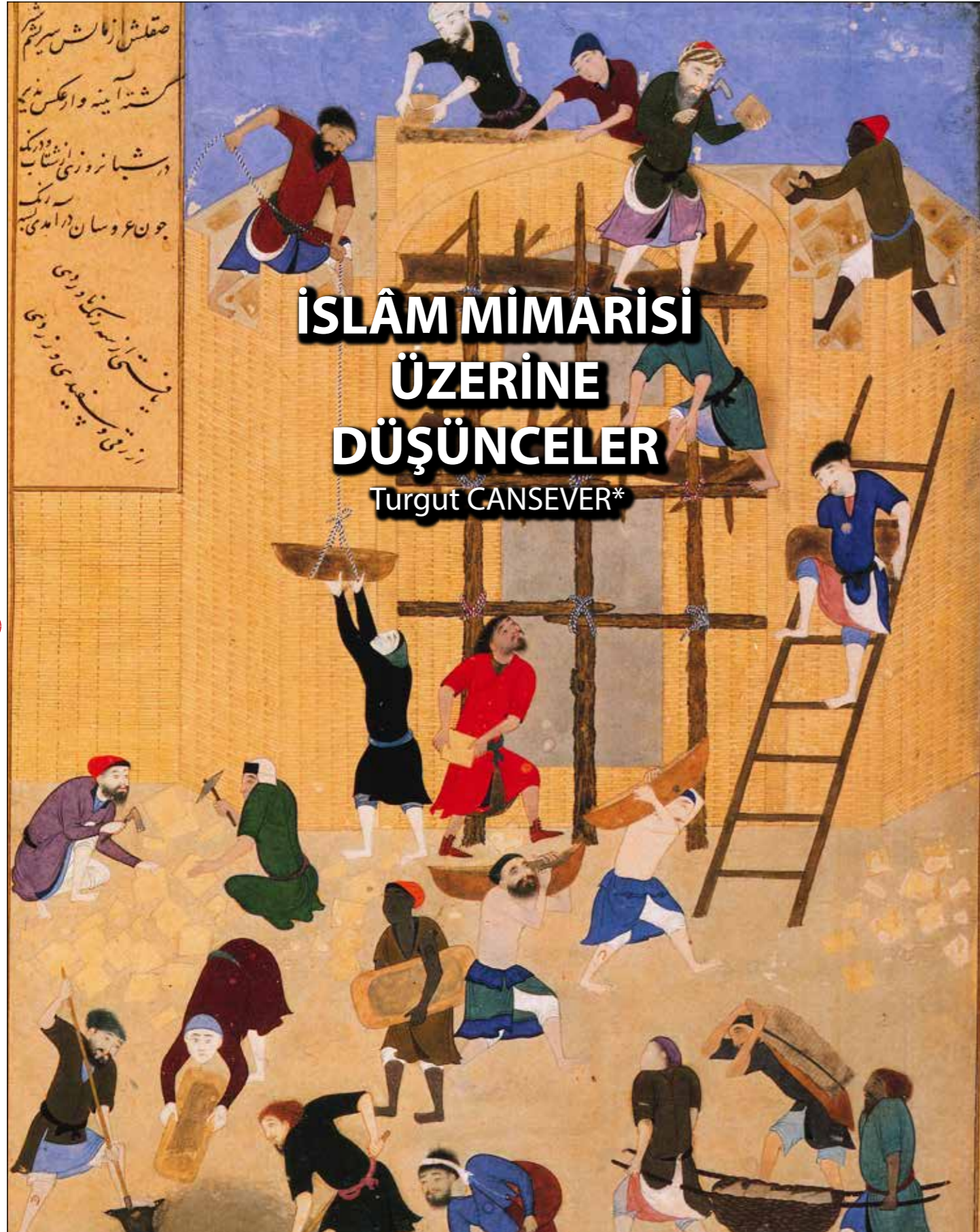

Meşhed

Dinî bir özelliğe sahip veya topluma mâl olmuş kimselerin şehit olduğu, defnedildiği yerler için kullanılır. Meşhed-i Uhud gibi istisnaları olsa da genelde tek kişinin defnedildiği yerlere meşhed denmektedir. İslâm'dan önceki peygamberler ve salih kimselerin defnedildiği yerlere de meşhed adı verilir. İlk dönemlerde pek rastlanmayan kavram özellikle Şiîler tarafından şehitlik manasında kullanılmıştır. Türkiye dışında Asya'da birçok yerde veli bilinen şahısların mezarı üstünde veya çevresinde kurulan ziyaret camilerine de meşhed denir.²⁵ İstanbul'da Ebû Eyyûb el-Ensârî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Ankara'da Hacı Bayrâm-ı Velî, Konya'da Mevlânâ, Kırşehir'de Hacı Bektâş-ı Velî türbeleri yanında yapılan camileri bu sınıfta değerlendirebiliriz. ■

D İ P N O T L A R

1. Ahmet Güç, "Mâbed", DİA, 27, 276.
2. Âl-i İmrân, 3/96.
3. Bakara, 2/125, 127; Hac, 22/26, 29, 33; Kureys, 106/3.
4. Bakara, 2/149; İsrâ, 17/1.
5. Buhârî, Teyemmüm, 2.
6. Buhârî, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 249, 272.
7. Güç, agm., s. 279.
8. Ahmet Onay, Türkiye'nin Cami Profili, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 23.
9. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA, c. 7, s. 46.
10. Güç, agm., s. 279.
11. Önkâl-Bozkurt, agm., s. 47.
12. Celal Esad Arseven, Sanat Ansiklopedisi, "Mescid", MEB, İstanbul 1983, c. 3, s. 13.
13. Semavi Eyice, "Cami", DİA, c. 7, s. 56.
14. Eyice, agm., s. 56.
15. Güç, agm., s. 279.
16. Önkâl-Bozkurt, agm., s. 46.
17. Selçuk Mülayim, İslâm Sanatı, İSAM, İstanbul 2010, s. 93.
18. Therna Larousse, "İlk Camiler, İlk Mescitler", yy. 1993-94, c. 6, s. 201.
19. Eyice, agm., s. 56.
20. Therna Larousse, "Mescidi Cumalar", c. 6, s. 211.
21. Therna Larousse, agm., s. 211.
22. Therna Larousse, "Çifte Minareler", c. 6, s. 240.
23. Semavi Eyice, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 94.
24. Therna Larousse, "XVIII. Yüzyıl Sonrası İstanbul", c. 6, s. 265.
25. Eyice, agm., s. 56.

İSLÂM MİMARİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Turgut CANSEVER*

*Bu yazı, merhum mimarımızın, İslâm'da Şehir ve Mimari, (Timaş yay., İstanbul 2013) adlı eserinden iktibas edilmiştir (s. 24-36).

□ Tevhid İlkesi

"Allah'ın mescidlerini, yalnızca Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayanlar imar edebilirler. İşte, hidayete erenlerden oldukları umulanlar bunlardır." (Tevbe, 9/18) Bu âyet-i kerîme, genel anlamıyla mescidi inşa etmelerine izin verilen insanları, yani müminleri tarif etmektedir.

Müslümanların tutumları İslâm'da Şeriat ve Kur'ân-ı Kerim, Hadîs ve Sünnet'ten istinbat edilen akaidle tarif edilmiş durumdadır.

İslâmiyet'in temel prensibi olan Tevhîd (birlik) İslâm mimarisine de yansımış olup bütün varlık düzeylerine ait problemlerin bütünlüğünü kapsar ve cevaplandırır. Bütün varlık düzeylerine ait problemleri kapsamayan yaklaşımlar İslâmî olmaktan çok fetişistiktir.

"Allah ile beraber başka ilahlar edinme, yoksa kınanmış ve kendi başına bırakılmış olursun." (İsrâ, 17/22)

İslâm mimarîsi, maddî, biyo-sosyal, psikolojik ve ruhî-aklî varlık düzeylerinin problemleriyle ilgili spesifik tutumlar ve uygun değerlendirme sistemlerine sahiptir. İslâm tarihi boyunca, İslâm aleminin değişik bölgelerinde çeşitli nesiller, çevrelerini temel İslâmî ilkelere göre biçimlendirmeye çalıştı ve çok sayıda mimarî eser vücuda getirildi.

Sonuç olarak, İslâm'ın kültürel ve sanatsal başarılarına İslâm kozmolojisinin ve inanç sisteminin dışında kaynaklar icad etmeye çalışan her türlü tarihselcilik, tek taraflı kalmaya mahkumdur ve sanat formlarının ilişkileri ile onların genetik temellerini anlayıp tanımlamak yeteneğinden yoksundur.

İman ve amel (inanç ve uygulama) arasındaki, İslâm akidesi ile İslâm mimarîsi arasındaki, zorunlu ilişkinin yansımaları kurabilmek için meseleyi daha kapsamlı bir biçimde, bütünlüğü içerisinde incelemek büyük önem taşımaktadır.

İnsan ve İslâm Mimarîsi

İslâm mimarîsi, İslâmî tutum, duygu ve ifadelerin yansımasıdır. İnsanın, tıpkı diğer hayvanlar gibi psişik bir hayatı vardır. Bu hayat, sevgi, korku, sempati vs. gibi duygulardan mürekkeptir.

İnsanın psikolojik hayatını, ob-

jektif dünyayla duygusal ilişkisi bakımından açıklamayı amaçlayan modern psikolojinin yaklaşımı sınırlı ve elverişsizdir. Batılı deneycilik (empiricism) ve uzmanlaşma temelinde geliştirilmiş olan bu yaklaşım, varlığı birlik halinde kavrayamaz.

Öte yandan, insanın psikolojik hayatı, Müslümanın duygu ve tutumlarında yansımaları bulan kozmolojik idrak ve dinî inançlarla kontrol altına alınır. İslâm'da bu psikolojik durum ve duygular "biçim ifadeleri"nde incelenmiş, tanımlanmış, belirlenmiş ve değerlendirilmiş, kontrol edilmiş ve yansımış; sonuçta İslâm mimarîsinin doğmasına imkan vermiştir.

Rahmân ve Rahîm ve Kâdir-i Mutlak olan Allah'a inanmak emniyet duygusunun kökenini oluşturur ve sanat formlarına çok-renklilik ve aydınlık, formların beraklığı, hareketlerin sükûnu olarak yansır.

İslâmın düzenleyip tanımladığı tutumlar (örneğin, Allah'tan başkasından korkmamak) tasarım sürecinde baskın olan psikolojik unsurlardır. Etkileri, aynı zamanda tevazu, saygı ve sevgi, hayat tarzının sadeliği, toplum ve geleceğe karşı sorumluluk şuuru gibi duygularla ilişki kurarak insan ölçeğinde abidevilik (monumentality) olarak tezahür eder. Psikolojik estetik alanında İslâm mimarîsinin başarıları ve sınırsız çeşitlilik ve zenginliği, henüz, bütün tarihi nazar-ı itibara alınarak incelenmiş değildir.

Daha önce de bahsedildiği üzere, İslâm'ın psikolojik duygular ve tutumlar üzerindeki etkileri, biyo-sosyal varlık düzeyinin ihtiyaçları üzerinde kurduğu özel kontrol mekânizmasını teşekkül ettirir.

Şurası da âşikârdır ki, İslâm'ın faydalandığı maddî ve teknik tercihlerin başlıca özellikleri benzer genetik kaynaklara sahiptir. Kullanıcının tutumu ile gerçekleşen biçim ifadelerinin ilişkisi, psikolojik varlık düzeyinde bir biçim ifadesi olarak mimarînin bir diğer önemli konusudur.

Bu bakımdan iki ilke İslâmî tutumun temelini oluşturmaktadır. Birinci ilke, "Mescidleri yalnızca Müslümanların imar edebileceğini" ifade eden âyet-i kerîmede, ikinci ilke ise, Müslümanların din-dışı faktörlerce yönelikleri vecd halinin yıkıcı etkilerinden bahseden Hadîs-i şerifte ifadesini bulmuştur.

İslâm sanatları ve mimarîsinin tarihi ve coğrafi boyutlarıyla İslâmî tavır alışlar ve bilgiyle uygunluk içerisinde gelişmesinin karşılıklı bağımlılığını kurmak için konuyu çok daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye ihtiyaç vardır.

Daha önce iktibas ettiğim âyet-i kerîme, açıkça, bu üç alanda ve bütünleyici bir uyumun mutlak lüzumu, binanın İslâmî biçim ifadeleri ve tasarımcının Müslüman kullanıcının İslâmî tutumlarının ilişkisine dair gerçekliği dile getirmektedir. Yukarıda geçen Hadis ise Müslümanları bir vecd ve istiğrak haline, İslâm bir bilinç dini olduğu halde, bir bilinçdışı ve tatmin durumuna girmeye zorlayacak yıkıcı etkileri ifade etmektedir.

Varlığın ve çevresinin bilincinde olma, bu bilinçten ve insanın ilk gelişme düzeyi olan davranışların tutarlılığından doğan sorumluluk duygusudur, “vecd” (ecstasy) insanoğlunun tahribi ve inkârıdır.

Her İslâmî uygulama biçiminde temsil edilen insanın bilincine yönelik İslâmî gerçeklik ve tutum, Ortaçağlardan bugüne kadarki Batılı kültürlerin tavrıyla taban tabana zıttır. Gotik, Barok ve Rokoko sürekli olarak, temelde hareketi, sınırlı insan yapısı ürünlerin aydınlatılmış etkilerini ve teknik başarılarını empoze etmek suretiyle egemen olan “biçim ifadeleri”yle insanı etkilemeyi amaçlamaktadır. 19. yüzyılın ekletsizmi ve 20. yüzyılın teknolojik fetişizmi bu bakımdan Batılı Hıristiyan insan anlayışının doğrudan bir devamıdır. Bu yaklaşım, baştan ayağa günahkâr olduğu için ruhbân sınıfının, iktisadî yahut idarî güçlerin yönlendirmesine muhtaç bir insan anlayışı sunmaktadır.

Sükûnet içinde hareket

Öte yandan İslâm mimarîsi sükûnet içinde harekettir, sınırlılığın berraklığına sahiptir, ifade bakımından mütevazî ve tabiidir, dramatik yahut dayatmacı olmaksızın ziyade güzelliğe ve tezyinîliğe yöneliktir.

Büyüklüğün (azamet) etkilerinin vahşiyane bir şekilde insana dayatılması, merhamet ve gururun, tevazu, mükemmeliyet ve kendi kendine yetmenin aşırı noktalara sürüklenmesi, nötr ve hakiki bir biçim ifadesi elde etmek için İslâm mimarîsinde bertaraf edilmesi gereken yabancılaşmalardır.

Bu İslâmî yaklaşım, varlığın bilinçli bir yaratıcısı ve onun tarihî sekanları ile kendi sorumluluklarının bilincinde olarak insana, dünyaya bilinçli ve özgür olarak yönelme ve bakma hakkını, imkânını verir. İnsan üzerindeki bütün yapay, gayrimeşrû ve gayriahlakî etkileri kökten orta-

dan kaldıran İslâm, saygıdeğer bir Müslüman birey ve cemaat arayışı içindedir.

İslâm kozmolojisi, yani Müslüman’ın Allahu Tealaya, yaratılışa, insanın varoluş içindeki yerine, yeni varlık güçlerinin hiyerarşisine inanması İslâm mimarîsinin genetik kaynaklarını oluşturur.

Varlık, inançlar, bilgi ve idrakin aklı, ruhî ve dinî düzeyi, bütün sanat formlarına yansır. Bu yüzden, İslâm sanatları ve mimarîsi nihâî karakteristiklerine binaen İslâm kozmolojisinin projeksiyonlarıdır.

İnsanın psikolojik hallerinin formda yansıtılmasıyla ortaya çıkan problemler psikolojik estetik alanında bir konu olarak tartışılmıştır. Buna mukabil, Worringer’in Gotik sanata özgü değerler sistemini analiz etme çabası, sadece Gotik sanattaki Hıristiyan kültür değerlerinin yansımaları olan mekânizmaları açıklamakla sınırlı kalmıştır.

Buna karşılık Worringer’in İslâmî psişik hallerin İslâm mimarîsine yansıma mekânizmalarını tespit etme çabasına paralellik içinde hiçbir araştırma yapılmamıştır.

Bu alanda karşı karşıya kalınan güçlükler gayet iyi bilinmektedir. Birinci güçlük, “biçim ifadeleri” ve “insan davranışları ve psişik halleri” alanlarında psikolojik varlık düzeyinin sınırlarını tanımlarken ortaya çıkan İslâm inancının ve davranış formlarının, Müslümanın psişik hallerini belirlediği olgusu, inançlarla psikolojik tavır alışlar arasındaki farklılaşmayı güçleştirmektedir. Bu yazının sınırlı bağlamında meseleye açıklık kazandırmak ve daha kolay anlaşılmasını sağlamak için zorunlu basitleştirmelere başvurmak zorundayız. Bu sebeple sadece İslâm sanatının biçimini etkileyen bu İslâmî tavır alışları ve “makamları” zikretmeye çalıştık.

İslâm sanatları ve mimarîsinin tarihî ve coğrafi boyutlarıyla İslâmî tavır alışlar ve bilgiyle uygunluk içerisinde gelişmesinin karşılıklı bağımlılığını kurmak için konuyu çok daha ayrıntılı bir şekilde incelemeye ihtiyaç vardır.

Mutluluk, keder, neşe, sevgi, ümit, yeis, sükûnet, sıkıntı, şevk, ihtişam gibi psişik hallerin etkilerinin yanısıra takva, saygı, rıza, vecd, şükran, tevekkül ve dürüstlük gibi İslâmî tavır alışlar ve “makamlar” İslâm mimarîsi temelinde analiz edilmelidir. ■

Rahmân ve Rahîm ve Kâdir-i Mutlak olan Allah’a inanmak emniyet duygusunun kökenini oluşturur ve sanat formlarına çokrenklilik ve aydınlık, formların berraklığı, hareketlerin sükûnu olarak yansır.

Karacaahmet Tarihi Mirası İçinde Bir Cami:

Şakirin Camii

□ Bir 21. yy. eseri olan Şakirin Camii tarihimizin, medeniyet tasavvurumuzun, sanat ve estetik anlayışımızın modern bir yansıması olarak tarihe iz bırakacak örnek bir eser niteliği taşımaktadır. Hem dış mimarisiyle, hem zarif motiflerle örülmüş iç tasarımıyla kendisini ziyarete gelenlerde hayranlık uyandırmaktadır. Zira camide İslâm estetiğinden Selçuklu sanatına, Osmanlı kültüründen Cumhuriyet ve çağdaş sanatlara kadar her motif, her dekor ince bir zevk ile nakşedilmiştir.

Şakirin Camii, Gazi, Ghassan, Ghada Şakir kardeşlerin yönetiminde bulunduğu Semiha Şakir Vakfı tarafından yaptırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı’na devredilmiştir. Vakfın en mühim eserleri arasında olan caminin açılış tarihi 8 Mayıs 2009’dur. Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı’nın girişinde, toplam 10.000 metrekarelik bir alana sahiptir. Caminin proje tasarımı Mimar Hüsrev Tayla tarafından gerçekleştirilirken, tasarım, iç dekorasyon ve mimarî detaylar Zeynep Fadilloğlu eliyle hayat bulmuştur.

Şakirin Camii’nin İstanbul’daki kültür birikimiyle günümüz normunu birleştirmek gibi bir vazifesi de vardır. Kültürümüze sahip çıkmanın yanı sıra yeniyeye de açık olmanın nişanesidir bu camii. Bu itibarla şehrin zarafetine ve kültürel zenginliğine yakışır bir eserdir. ■

TARİH BOYUNCA CAMİLERİN FONKSİYONLARI

Ahmet ÖNKAL*

Diğer dinlerden farklı olarak İslâm, müslümanlar için bütün bir yeryüzünü temiz ve ibadete elverişli kabul etmiştir. İbadet edebilmek için hıristiyanların kiliseye, yahudilerin havraya ihtiyaçları gibi, müslümanların mutlaka bir mâbede ihtiyaçları yoktur. Onlar, diledikleri her yerde Allah'a secde ederek namaz kılabilirler.

□ Mâlumdur ki diğer dinlerden farklı olarak İslâm, müslümanlar için bütün bir yeryüzünü temiz ve ibadete elverişli kabul etmiştir. İbadet edebilmek için hıristiyanların kiliseye, yahudilerin havraya ihtiyaçları gibi, müslümanların mutlaka bir mâbede ihtiyaçları yoktur. Onlar, diledikleri her yerde Allah'a secde ederek namaz kılabilirler. Buna rağmen, inananlar üzerindeki baskıların kalkıp ibadet hürriyetinin sağlandığı Medine döneminin ilk günlerinden itibaren Peygamber Efendimiz tarafından mescidlerin inşâsı üzerinde titizlikle durulduğunu görüyoruz. Biliyoruz ki Hz. Peygamber, Medine'ye hicreti esnasında kısa bir müddet kaldığı Kubâ'da hemen bir mescid inşâ ettirmiş, şehre intikal ederek yerleştiği andan itibaren de ilk faaliyeti Mescid'ini bina etmek olmuştur. Şüphesiz mescid üzerinde gösterilen bu itina, asr-ı saâdet'te mescidin müslümanların hayatının çeşitli yönlerinde icrâya sahip olduğu fonksiyon ile yakından alakalıdır. Asr-ı saâdet'te camiler, sadece ibadetlerin yapılıp çıktığı bir mâbed olarak kalmayıp bir çok vazifeyi deruhte ettiği gibi daha sonraki dönemlerde de bu vazifelerin icra edildiği merkezler olma özelliğini korumuştur. Biz bu yazımızda tafsilâta girmeksizin İslâm tarihi boyunca camilerin icra ettiği belli başlı fonksiyonları ana hatlarıyla ele alacağız.¹

Dinî Merkez Olarak Camiler

Pedersen, caminin önceleri umumî bir ictimâ yeri iken sonradan kudsi bir vasıf ve mahiyet kazanarak dinî bir merkez hâline geldiğini iddia eder.² Hâlbuki cami, vücut bulduğu andan itibaren ictimâî yönü yanında dinî merkez hüviyetini öncelikle taşımış ve diğer binalardan ayrı bir kudsiyete sahip olmuştur. Bu bağlamda âyet ve hadisler başta olmak üzere İslâm kaynaklarında camiler "Beytullah (Allah'ın evi)" olarak nitelenmiştir. Meselâ: "Şüphesiz âlemler için çok feyizli ve hidayet kaynağı olarak konulan ilk beyt, elbette Mekke'de olandır."³ âyetinde Kâbe'den "ilk beyt" şeklinde bahsedilmiş ve sonraki mâbedler için "beyt" ve "beytullah" tabirinin kullanılabileceğine işaret olunmuştur. Hz. Peygamber'in: "Allah'ın evlerinden bir evde (fi-beytin min büütillah) Allah'ın Kitabını okuyarak ve onu aralarında müzakere ederek biraraya gelen her topluluğu mutlaka melekler çevreler..."⁴ meâlindeki hadisinde ise cami için açıkça "beytullah" lafzı kullanılmıştır.

Buradan hareketle kutsal mekânlar olarak kabul edilen camiler tarih boyunca her şeyden önce bir ibadet yeri

olarak görev yapmıştır. Hz. Peygamber'in günlük beş vakit namazın camide cemaatle kılınmasını teşviklerine⁵ bağlı olarak müslümanlar cemaat namazına önem vermişler; ayrıca ancak cemaatle kılınabilen namazlar olduğu için Cuma ve bayram namazlarını camilerde veya cami statüsünde görülen mekânlarda kılmışlardır. Ayrıca Kur'an tilâveti, itikâf, zikir, dua ve mevlid gibi dinî bir takım ibadetler camide gerçekleştirilmiştir.

Eğitim-Öğretim Merkezi Olarak Camiler

Cami, vücut bulduğu ilk andan itibaren devamlı bir eğitim ve öğretim müessesesi olmuştur. Esasen Cuma ve bayram namazlarının asıl unsuru olan hutbeler ile diğer zamanlarda yapılan vaazlar birer eğitim ve öğretim vesilesidir. Bunun dışında camilerde Kur'an kıraatı başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, siyer gibi dinî ilimlerde ve hatta okuma-yazma, dil, edebiyat, matematik, tıp, astronomi gibi konularda tedrisatın yapıldığı ders halkaları her zaman teşekkül etmiştir.

Kendisinin "muallim" olarak gönderildiğini beyân eden Peygamber Efendimiz, tâlim faaliyetlerinde diğer yerler yanında özellikle Mescid'i ve Suffe'yi kullanmıştır; hem kendisinin hem de ashâbdan bazılarının etrafında ders halkaları oluşmuştur. Bir gün Mescid'e giren Hz. Peygamber cemaatin bir kısmının dua ve zikirle, diğer bir kısmının ise ilimle meşgul olduğunu görmüş ve: "Ben muallim olarak gönderildim." buyurarak ilimle meşgul olanların yanına oturmuştu.⁶ Bu durum asr-ı saâdet'te mescidin eğitim-öğretimdeki yerini ve fonksiyonunu açıkça göstermektedir.

Hz. Peygamber'den sonraki dönemde çeşitli vesile ve görevlerle muhtelif İslâm şehirlerine dağılan ve yerleşen ashâb da aynı şekilde hareket etti; onlar da öğretimlerinin ana merkezi olarak camiye seçmişti. Tâbiün'dan Ebu Müslim anlatıyor: "Humus mescidine girdim. Bir de ne göreyim, aralarında otuz iki sahâbînin de bulunduğu bir ders halkası. Bunların içinde gözleri sürmeli, ön dişleri parıldayan, dizlerini dikip elleriyle kavuşturarak oturmuş genç birisi vardı. Bir konuda ihtilaf ettikleri zaman ona soruyorlar ve onun söylediklerinde karar kılıyorlardı. 'Bu kim?' diye sordum; 'Muâz b. Cebel!' dediler..."⁷

Meşhur Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz de valilerine gönderdiği bir emirnâmesinde bölgede bulunan ilim ve fıkıh sahiplerinin, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine öğrettiği ilmi camilerde ve meclislerde öğretilmelerinin sağlanmasını yaz-

mişti.⁸ Daha sonraki asırlarda da Hicaz'da, Irak'ta, Mısır'da, Osmanlı Devleti idaresindeki bölgelerde ve diğer İslâm beldelerinde gerek büyük camilerde gerekse mescidlerde yüzlerce ders halkası, muhtelif ilim dallarında tedrisâtını devam ettirmiştir. Bazen bir camideki ders halkası alabildiğine genişliyor ve binlerce dinleyici ihtivâ ediyordu. Meselâ IV/X. asrın Mâlikî fakihlerinden Muhammed en-Ne'âlî'nin ders halkasının camide on yedi sütunu içine aldığı nakledilir.⁹ Büyük mezhep imamları hep camilerde ders olarak yetişmiş, talebelerini de yine camide ders halkaları oluşturarak yetiştirmişlerdi. Bu arada belirtmekte fayda var ki; camilerde eğitim-öğretim sadece erkeklere münhasır olmayıp, kadınlar için de Mescid-i Nebevî'de ayrı bir gün tahsis edilmişti.

Eğitim-öğretim faaliyetinin geliştiği ve sistematik yapının olduğu dönemlerde yakın irtibatı dolayısıyla camilerin hemen yanbaşımda medreselerin inşa olunması; başlangıçta camilerde muhafaza edilen kitapların giderek sayılarının artması ve müstakil bölümlere ihtiyaç doğması sebebiyle kütüphanelerin kurulması, talebelerin ve sohbetten istifade edenlerin ikameti için hücre ve zâviyelerin yapılması, Osmanlı'da en mükemmel şeklini gördüğümüz külliyelelere vücut vermiştir.

Fizikî açıdan İslâm şehir mimarisinde merkezde cami yer aldığı gibi İslâm kültür ve medeniyetinde de cami, mihveri oluşturmuştur. Toplumunu ilgilendiren bütün konularda cami, aktif bir görev üstlenmiştir.

Devlet Hizmetlerinde Cami

İslâm dininin tebliğcisi olduğu gibi İslâm devletinin de başkanı olan Hz. Peygamber, camiye, idare ile ilgili bütün hizmetlerin merkezi olarak kullanmıştır. Peygamber Efendimiz, devlet yönetimine ait bütün meseleleri Mescid'de görüşür, kararlarını burada alır ve yine Mescid'de ilân ederdi. Kabileleri temsilen Medine'ye gelen delege ve heyetleri Mescid'de kabul ederek diplomatik görüşmeleri orada yapardı. Nitekim, Hz. Peygamber'den sonra iş başına gelen halifeler, devlet idaresine ait müstakil binalar yapıldığı dönemlerde bile bu âdete uydular. Dâru'l-imâre denilen hükümet binaları hep cami yakınlarında inşa edildi. Merkezde halifeler, eyaletlerde valiler şehrin büyük camiinin imamlığını da yürütüyor ve özellikle idarede minberden büyük ölçüde istifade ediyorlardı. Bu bakımdan minbere çıkmak, idarenin bir sembolü hâline gelmişti. Hz. Ebû Bekir'den başlamak üzere hemen hemen bütün halifelere camide biat olunmuş, yeni halife minberde yaptığı bir konuşma ile hükümet programını halka açıklamış, halifeliğinin sonraki günlerinde de emir ve isteklerini minberden halka duyurmuştu. Hz. Osman, âsilerin ithamları ile karşılaşınca icraatları hakkında minberden açıklamalarda bulunarak kendini savunmuştu.¹⁰

Kamu yönetiminde hassasiyet gösterilmesi gereken konulardan birisi, halkla ilişkilerin sağlıklı bir biçimde yürütülebilmesidir. Halkla idarecilerin bir araya geldiği camiler, bu alanda önemli hizmetler vermiştir. Hz. Peygamber, ilk halifeler ve idareciler, camide namaz öncesi ve sonrasında bir süre kalıyor ve kendilerine yapılan müracaatları dinliyorlardı. Tebaa, hiçbir bürokratik engelle karşılaşmadan günde beş vakit camiye gelen en üst düzey yetkiliye şikâyet ve talebini intikal ettiriyordu. Buna mukabil, idareciler de her vesile ile camide bir araya geldikleri halkı bilgilendiriyor, yönlendiriyor ve kamuoyu oluşturmada bu imkândan istifade ediyordu. Ayrıca gerek Hz. Peygamber döneminde, gerekse daha sonraki devrelerde kamuyu ilgilendiren malî ve iktisadî birtakım uygulamaların camide icra edildiğine; hukûkî-adlî pek çok meselenin camide halledildiğine dair bir çok örnek mevcuttur.

Camilerin lüzum hâsıl olunca askerî amaçlar için de kullanıldığını belirtmek gerekir. Hz. Peygamber, camiden bir ordu karargâhı gibi istifade etmiş, harpler ve seferlerle ilgili istişare

ve planları camide yapmıştır. Meselâ Uhud Harbi öncesinde müşriklerin hazırlıkları ve Medine'ye doğru ilerledikleri öğrenildiği zaman, Peygamber Efendimiz durumu ashâbı ile mescidde değerlendirmiş, müzakerelerin ardından Medine dışında düşmanla çarpışma kararı alındıktan sonra bizzat kendisi de silahlanıp tekrar mescide gelerek bütün geceyi Mescid'de ashâbın önde gelenleri ile geçirerek, gelen istihbarat bilgilerine göre gerekli tedbirleri almıştı.

Mescidlerin askerî fonksiyonları Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Meselâ yakın tarihimizden örnek vermek gerekirse İstiklâl Muhareberimizde camiler, önemi inkâr edilemez görevler ifâ etmişlerdir; millî birliğin sağlanmasında, düşmana karşı toplu hareketlerin başlatılmasında camiler ve görevlileri, üzerine düşen vecibeyi lâyıkıyla yerine getirmişlerdir. Bu çerçevede Kahramanmaraş'ta Sütçü İmam'ı, Kastamonu Nasrullah Camii'nde verdiği vaazlarla fevkalâde etkili olan Mehmet Âkif'i hayırla yâd etmek gerekir.

Camilerimizin, belli başlılarını anahatlarıyla söz konusu ettiğimiz bu fonksiyonları dışında bir çok alanda görev icra ettiği, İslâm toplumunun ayrılmaz bir parçası konumuna sahip oldukları bilinen bir husustur. Fizikî açıdan İslâm şehir mimarisinde merkezde cami yer aldığı gibi İslâm kültür ve medeniyetinde de cami mihveri oluşturmuştur.

Toplumunu ilgilendiren bütün konularda cami, aktif bir görev üstlenmiştir.

Bizim için önemli olan, camilerimizi asr-ı saâdet'te ve sonraki dönemlerde sahip olduğu aksiyon ve aktivitesine kavuşturarak müslümanların inanış ve yaşayışlarına, ahlâk ve âdetlerine yön veren, cemiyetimizde birlik ve beraberliği, huzur ve sükûnu temin eden bir müesseseye hâline dönmesini sağlamaktır. Şüphesiz bu noktada imam ve hatiplerimize, vâiz ve müftülerimize büyük görevler düşmektedir. İnanıyoruz ki, cemiyetimizin kalkınması ve İslâm'ın istediği bir toplum hâline gelmesinde; çok iyi yetişmiş, dini, vatani ve milleti için hizmet aşkıyla çırpınan, görev yaptığı camiye asr-ı saâdet'te sahip olduğu fonksiyonları kazandırma gayreti içinde olan, gayretli, ihlâslı din görevlilerinin rolü çok büyük olacaktır. ■

D İ P N O T L A R

1. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Önkal, "Asr-ı Saâdet'te Mescidin Önemi ve Yapıtığı Görevler", Diyanet Dergisi, XIX (1983), sayı: 3, s. 49-55; Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA, İstanbul 1993, c. VII, s. 46-56; Ahmet Güner, "Asr-ı Saâdet'te Camiler, Mescidler ve Fonksiyonları", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslâm, İstanbul 1994, c. IV, s. 151-226.
2. Bkz. J. Pedersen, "Mescid", İA, İstanbul 1960, c. VIII, s. 14-16.
3. Âl-i İmrân, 3/96.
4. İbn Mâce, Mukaddime, 17.
5. .Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 245-250.
6. İbn Mâce, Mukaddime, 17.
7. Ahmed b. Hanbel, V, 328.
8. İbn Abdilber, Câmi'u beyân'ül-ilm, neşr. Abdurrahman Hasan Mahmud, Kahire 1975, s. 164.
9. Süyûtî, Husnül-muhâzara, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire 1967, c. I, s. 451.
10. Taberî, Târih, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Beyrut 1967, c. IV, s. 361-367.

MÂBED VE MÂBED MEDENİYETİ

Talha UĞURLUEL*

İSLÂM TOPLUMUNDA CAMİ, HER ZAMAN SON DERECE MÜSTESNÂ BİR YERE SAHİP OLAGELMİŞTİR. ORASI, SADECE İNSANLARIN İBADETLERİNİ YERİNE GETİRDİĞİ MEKÂNLAR DEĞİL, TOPLUMUN SOSYAL HAYATTA İHTİYACI OLAN BİRÇOK HAYÂTÎ GIDAYI ALABİLECEĞİ ÇOK AMAÇLI MUKADDES ALANLAR OLARAK İŞLEVİNİ SÜRDÜRMÜŞTÜR.

□ İslâm toplumunda cami, her zaman son derece müstesnâ bir yere sahip olagelmiştir. Orası, sadece insanların ibadetlerini yerine getirdiği mekânlar değil, toplumun sosyal hayatta ihtiyacı olan birçok hayâtî gıdayı alabileceği çok amaçlı mukaddes alanlar olarak işlevini sürdürmüştür. Caminin bu çok amaçlı işlevi asr-ı saâdet yıllarına kadar dayanmaktadır.

İslâm'ın bilinen ilk mescidlerinden olan Medine'deki Mescid-i Nebevî inşâ edilirken, mescidin avlusunun arka köşesine ikinci bir gölgelik daha yaptırılacak, ashâb-ı Suffe denilen bu mekân, kendisini tamamen ilme ve İslâm'ın en güzel şekilde öğrenilmesine adanmış sahâbelerin eğitim gördükleri bir okul işlevi görecektir. İlaşe derdinden uzak burada ikamet eden sahâbeler, burada öyle donanımlı hale geleceklerdir ki, Hz. Ömer dönemi gibi, İslâm medeniyetinin dünyaya yayıldığı günlerde, dünyanın önemli şehirlerinde kadılık, şeyhülislâmlık benzeri makamları temsil edeceklerdir. Ebu Hureyre (r.a), Ebu'd Derdâ (r.a) vb. nice kıymetli sahâbe burada yetişmişlerdir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in camisi, ibadet yanında, bir irşad mekânı idi. Mescidde bulunan ve bugün üzerindeki yazıları ile yeri belli olan bir direğe sırtını yaslar, yeni nazil olan bir âyeti, gelen heyetlere sohbetini burada icra ederdi. Mescid bu dönemde bir konaklama ve insanların ağırlandığı mekân olarak da hizmet vermişti. Necran Hıristiyanları, İslâmiyet'i yakından tanımak için Medine'ye geldiklerinde Peygamber Efendimiz (s.a.v) onların mescidde ikametlerine izin vermişti.

İslâm'ın tebliğ ve temsilinde cami o kadar önemli bir yere sahiptir ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir yere adımını atar atmaz oraya bir mâbed inşâsına önem vermiştir. Mekke'den Medine'ye hicretinde sadece dört gün kaldığı Kuba'da inşâ ettirdiği ve bizzat çalıştığı Kuba Mescidi ile Medine'ye gelir gelmez yerini tespit ettirip inşâsını başlattığı Mescid-i Nebevî bunun en güzel örneklerindedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) İslâm'ı tebliğ adına o günlerde Medine dışına irşadçı sahâbeler göndermekteydi. O günlerde Yemen'e de arka arkaya birkaç sahâbenin gönderildiğini biliyoruz. Yemen'e gönderilen ilk sahâbe Hz. Ali olup halen Yemen'in başkenti olan San'a'da vazifelendirilmiştir. Eğer bir gün yolunuz San'a'ya düşerse, şehrin merkezindeki en büyük ve en eski cami olan Cami'ül Kebir'e muhakkak uğrayın. Plan şeması aynen Mescid-i Nebevî şeklinde olan enine dikdörtgen bu tarihî yapıda yüzlerce Yemenlinin Kur'an okumakta olduğunu göreceksiniz. Yapının tarihini sorduğunuz hemen her Yemen'li size caminin bir köşesinde durmakta olan eski bir

taşı gösterecektir. Anlatıldığına göre Peygamber Efendimiz (s.a.v) Hz. Ali'yi Yemen'e gönderirken bu taşı kendisine vererek, "Gittiğin yere mescidini kur, bunu temel taşı yap." demiş. İşte bundan dolayı caminin müstesna bir yerinde durmakta olan bu taş, itina ile korunuyor.

Hz. Muhammed (s.a.v), sahâbeden Muaz bin Cebel (r.a)'i de Yemen'in eski başkenti Taiz'e göndermiştir. Hatta gönderirken devesi Kasva'yı da kendisine vererek, "Devem sana güven verir. Devemin çöktüğü yere mescidini kurarsın." demiştir. Gerçekten de bugün Yemen'in en önemli şehirlerinden biri olan Taiz'in eski Taiz kısmında bu tarihî cami tüm orijinalliyi ile ayakta durmaktadır. Yine enine genişleyen plan şeması ile erken İslâm dönemi cami planına sahiptir. Caminin avlusunun ortasında taş bir sütun dikilidir. Yemenliler bu sütunun Hz. Peygamber'in (s.a.v) devesinin çöktüğü yer olduğuna inanırlar. Hatta Muaz bin Cebel bu camide Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in gıyabında cenaze namazını da kıldıracaktır.

Bu örnekler göstermektedir ki, cami bizim bugün sandığımız anlamda sadece namaz kılınan, ibadet yapılan bir mekân değil, aslında toplumun bir nevi yetişme alanıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) İslâm'ın tebliği adına uzak diyarlara gönderdiği sahâbelerine, "Öncelikli olarak mescid yapın." diyerek, aslında caminin edâ ettiği o yüksek fonksiyonları da bizlere hatırlatmaktadır. Cami çevresinde şekillenen İslâm medeniyeti, toplanma, eğitim görme, bir araya gelip hayırda yarışma, aynı safta aynı huzurda bulunma, kolektif şuur, hem bedenî, hem ruhî beraberlik vb. birçok faydayı içinde barındırmaktadır.

Cami merkezli toplum anlayışı, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'den sonra da devam etmiştir. Hz. Ömer dönemi fütuh hareketlerinde İslâm orduları Suriye, Mısır, İran üzerine ilerlerken fethedilen yerlerde hep cami merkezli yerleşimlere özen gösterilmiştir. Meselâ Amr b. As tarafından fethedilen Mısır'da Hz. Ömer, ısrarla eski medeniyetlere ait şehirlerin merkez edinilmemesini şart koşmuştur. Çünkü bu eski şehirlerde bir dönem muhakkak putlara tapılmış, bir takım batıl işler yapılmıştır. Hâlbuki yeni kurulacak cami merkezli bir İslâm şehirinde herşey müslümanca şekillendirilecek, gözü ve gönü rahatsız eden şeyler etrafta görülmeyecek, gönüller ağyara kaymayacaktır. Nitekim Amr b. As, bugünkü Kahire'nin temelleri niteliğinde olan Fustat şehrini sıfırdan kurmuş ve öncelikle işe bir cami inşâsı ile başlamıştır. Bugün hâlâ ayakta olan Kahire'nin Fustat bölgesindeki Amr b. As Camii bugünün büyük Kahire'sinin temellerini oluşturmuştur.

Samarra Ulu Camii

Kahire'nin bir diğer kısmını oluşturacak olan Fatimiler de kendi anlayışlarını ikame etme adına camili bir medrese kompleksi olan el-Ezher Külliyesi'ni el-Kahira adını verdikleri bu yeni başkentlerine merkez yapacaklar, akidelerini buradan yaymaya çalışacaklardır. Sonunda Selahaddin Eyyûbî'nin birleştirmesi ile büyük Kahire ortaya çıkacaktır. Bugün hâlâ dünyanın en önemli İslâmî eğitim merkezlerinden biri olan el-Ezher tamamen cami etrafında teşekkül etmiş bir üniversitedir.

Daha Hz. Ömer döneminde Şam'ın fethi ile birlikte şehrin merkezine önce bir cami inşa edilecektir. Şam merkezdeki büyük kilisenin yanına kurulan bu yapı ileride genişleyerek yanındaki kiliseyi de bünyesine alacaktır. Müslümanlar o kadar adaletlidir ki, hâkim güç olmalarına rağmen kiliseyi gayrimüslimlerden isterken şartlarını da sormuşlardır. Onlar da bu kilise karşılığında "Falan yerlere bizim için kilise kurun ve bir caminizi de bize kilise yeri olarak verin." diyeceklerdir. Bu son madde çok ağırdır ama o günün idarecileri bunu kabul ederler. Ancak bir şartları vardır: "Size verdiğimiz caminin minaresine dokunmayacaksınız. Oradan ezan okunmaya devam edecek." derler. Öyle de olur. Bir gün Suriye'nin başkenti Şam'da Bâb-ı Şarkî (Doğu Kapısı)'ye yolunuz düşerse orada bir Ortodoks kilisesi göreceksiniz hemen bahçesinde camisiz bir minare. Hâlâ beş vakit ezan okunmaya devam ediyor.

Emevîler döneminde cami denilince aklımıza, başkentleri Şam'da genişlettikleri Şam Emeviye Camii, Halep Emeviye ve Kudüs'teki Mescid-i Aksâ gelmektedir. Bu yapıların her biri yüzyıllarca İslâm medeniyetine hizmet etmiş, çeşitli fonksi-

yonları bünyesinde barındırmıştır. Meselâ Şam Emeviye'nin avlusunu çeviren binalar, Zeynelâbidîn'den, İmam Gazzâlî'ye nice önemli zatı bünyesinde ağırlamış, nizamiyelerin başöğretmeni İmam Gazzâlî İhyâ-yı Ulûmiddîn adlı dev eserini camiye ait bu odalardan birinde hazırlamıştır.

Abbâsî dönemi camileri denildiğinde akla gelen en önemli örnek, Sâmerâ Ulu Camii'dir. Türklerin topluluklar halinde İslâmiyet'e girdiği o günlerde Abbâsîler tarafından müslüman Türk topluluklarının barınması için kurdurulan bu şehre, bir de ulucami inşa edilecektir. Bugün dışa sarmal merdivenli minaresi ile göz dolduran bu devasa eserde, İslâm'a yeni girmiş Türk toplulukları içinden nice kıymetli zat yetişecek, bu kişiler geleceğin önemli devlet adamları, kumandanları olacak ve Allah'ın adını duyurma adına büyük hizmetler ifa edeceklerdir. Mısır'a altın çağını yaşatan Tulunoğlu Ahmed bunlardan birisidir.

İslâm sanatının en güzel camilerini şüphesiz Memlûklü toplumu inşa etmiştir. Bugün Şam'dan Kudüs'e, Kahire'ye bir elmas gibi işlenmiş kubbeler, boğum boğum minareler hala ayakta ve göz kamaştırmaktadır. Memlûklüler ile birlikte caminin fonksiyonları da genişlemiştir. İlk sultanları Baybars'ın devasa boyutlardaki Kahire Camii ile bugün boyut olarak yarışabilecek cami sayısı çok azdır. Berkuk'un yaptırdığı külliye, cami merkezli bir kampüs hükmündedir. Yanlarda üçer katlı öğrenci odaları, arkada öğretmenlerin ikamet ettiği hankâh, kible tarafında aynı zamanda cami hizmeti veren ana dersane mekânları, ve iki yanda bânileri olan Berkuk ve eşine ait türbeler. Bir başka Sultan Eşref İnal bu kompleksi daha da büyük-

Fotoğraf: Halit Ömer Camcı/Bursa Ulu Camii

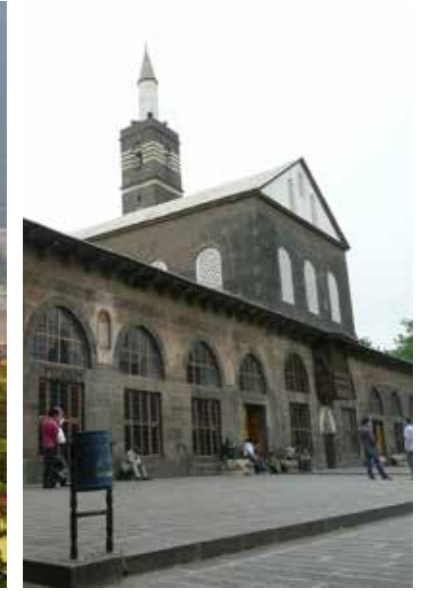

tecek iki ayrı cami binasını ana dersaneleri ile ayağa kaldırıp bu iki binanın arasını bu mekânlarda ders gören öğrencilerin yatılı kaldıkları odalarla süsleyecektir. Her bir odada tuvalet ve banyonun olduğu o günün suit odaları. Cami merkezli eğitim merkezlerinin zirvesi ise Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin eserleridir. Memlûklü'nün bu son dönemlerinde devlet her ne kadar zayıflasa da din ve ilim merkezli eserlerden ödün verilmemiştir.

Büyük Selçuklular'ın Anadolu'ya girişleri de cami ile olmuştur. Alparslan'ın Malazgirt'i kazanmasından kısa bir süre sonra oğlu Melikşah, Diyarbakır, Siirt, Bitlis ve Van Külliyele ile resmen Anadolu'nun bilinen ilk İslâmî abidevî mimarilerini ortaya koymuştur. Hele Diyarbakır Ulu Camii, devasılığı, tarihi kökleri, çok fonksiyonlu sistemi ile çok erken dönemlerde Selçuklu'nun Anadolu hakkında ne kadar büyük düşündüğünün açık bir göstergesidir. Alparslan'ın kumandanlarından Süleyman Şah'ın oğulları Kılıçarslan ve Sultan Mesud dönemleri haçlı mücadeleleri ile geçtiğinden büyük bir eser veremeyecekler, ancak Konya merkeze küçük bir Alâeddin Camii inşa etmekten de geri kalmayacaklardır. O küçük camiden günümüze kalan pahabiçilmez künde-kârî minber, incelik ve zarafeti ile camiye ve-

CAMİ BİZİM BUGÜN SANDIĞIMIZ ANLAMDA SADECE NAMAZ KILINAN, İBADET YAPILAN BİR MEKÂN DEĞİL, ASLINDA TOPLUMUN BİR NEVİ YETİŞME ALANIDIR. PEYGAMBER EFENDİMİZ (S.A.V) İSLÂM'IN TEBLİĞİ ADINA UZAK DİYARLARA GÖNDERDİĞİ SAHÂBELERİNE, "ÖNCELİKLİ OLARAK MESCİD YAPIN." DİYEREK, ASLINDA CAMİNİN EDÂ ETTİĞİ O YÜKSEK FONKSİYONLARI DA BİZLERE HATIRLATMAKTADIR.

Diyarbakır Ulu Cami

rilen ehemmiyeti en güzel şekilde yansıtmaktadır.

Aslında caminin hayırlı başlangıçların kapısı olduğunu bize diğer Anadolu beylikleri de anlatmaktadır. Mengücekliler'in Divriği Ulu Camii, Saltuklular'ın Erzurum Ulu Camii, Danişmentliler'in Kayseri Cami'ül Kebîr'i, Artuklular'ın Mardin, Harput, Meyyafârikîn ve Dunaysır Ulucamileri o mekânların hep ilk İslâm eserleri olmuş, İslâm medeniyeti onların etrafında canlanıp serpilmiştir.

Osmanlı Beyliği başlarda küçüklüğüne oranla küçük eserler vererek işe başlayacaktır. İznik Hacı Zeynel Camii, bilinen ilk Osmanlı Camii'dir. Orhan Gazi tam bir yapılar sultanıdır. Bugün elimizde bulunan 82 adet vakfiyesi ile Gebze'den Orhangazi'ye, Adapazarı'ndan, Bolu'ya, Bursa'dan, İznik'e dört bir yanı cami merkezli ifran yuvaları ile bezemiştir. Osmanlı'nın kuruluş dönemi ile birlikte cami plan şemasına yeni bir tarz gelmiştir. Ters T planlı camiler. Diğer adı ile zaviyeli, tabhaneli camiler. Bu camilerin girişinin iki yanında uzanan bu iki ayrı birim, eğitim, imaret ve konaklama hizmetleri vermekte, kibleye doğru uzanan kısım ise ibadet amacı ile kullanılmaktadır. Caminin ifade ettiği büyük başlığı her köşesinde görebildiğimiz bu eserler Osmanlı yükseliş dönemine kadar yaygın

Fotoğraf: Halit Ömer Camcı/Yemen

olarak bina edilmiştir. Bursa Orhan'dan başlayarak, Yıldırım'ın Bergama Ulu Camii ve Bursa Yıldırım'ı, Çelebi Mehmed'in Yeşil Camii bu planın en güzel örneklerindedir. İstanbul'da Fâti'h'in vezirlerinden Mahmud ve Murad Paşaların camileri ile bu dönem kapanacak ve artık ters T'nin yan binaları ana yapıdan koparak birbirinden bağımsız birimler olarak büyük bir külliye oluşturmaya başlayacaklardır.

Farklı binalardan oluşan, cami merkezli ilim, inanç ve irfan yuvalarına en güzel örnek şüphesiz Fâti'h Sultan Mehmed'in yaptırdığı Fâti'h Külliyesi'dir. Devasa bir cami etrafında sekiz Sahn-ı Semân (Yüksek eğitim okulu), sekiz Tetimme (daha küçük yaş öğrenci okulu) ile on altı tane büyük bina sıralanmakta, caminin kible tarafında da; imaret, kervansaray ve hastane (şifahane) bulunmaktadır. Caminin kible duvarı önünde de Fâti'h Sultan Mehmed eşi Gülbahar Hatun ile ayrı türbelerde yatmaktadır. 1460'larda inşa edilen ve bir cami etrafında şekillenen bu büyük kompleks ve geleceği kurgulayan bu büyük şuura ulaşmak sanıyorum kolay olmasa gerektir. Nitekim Fâti'h Külliyesi'nin medreselerinde ilk eğitimini alan Mehmed Akif, çocukluk yıllarında cami etrafında şekillenen en dıştaki tetimme, hemen önündeki Sahn-ı Semân ve ortadaki abidevi

Fâti'h Camii'nin oluşturduğu dağ gibi yüksek kütleyle bakarak, "Onlar (geleceği şekillendirecekler) ilme basıp Allah'a yükselecekler" demıştır. Yani bu kat kat bina silsilesini bir merdiven basamağı gibi görmüştür. İlimin basamakları bir bir çıkan bir kişi, ortadaki caminin kubbesinden hakikate yükselecektir.

II. Beyazıt'ın şehzadelik yıllarının Amasya Beyazıt Külliyesi'nden, Edirne ve İstanbul Beyazıt Külliyesi'ne Fâti'h'in büyük külliye mantığı olgunlaşacak ve Süleymaniye ile zirveleri tutacaktır; çünkü işi bilen eskilerin tabiri ile Süleymaniye ne bir cami, ne de bir külliye. İstanbul şehri içinde saklı ikinci bir şehirdir.

İslâm medeniyeti, başlangıcından zirveleri tuttuğu en ihtişamlı günlerine, camiyi hiçbir zaman sadece bir ibadet mekânı olarak görmemiş, ibadet ve inanç merkezli yapıları, insanlığın insanlık değerlerini her yönü ile kazanabileceği bereketli Suffa'lar olarak şekillendirmeye çalışmıştır. Bunu başardığı dönemlerde bu kudsî mekânlardan hep çift kanatlı kuşlar yetişmiş ve dünyanın dört bir yanına dağılarak büyük hizmetler görmüşlerdir. Aksine, cami bu büyük fonksiyonunu edâ edemediği dönemlerde, toplumlar kısırlıktan kurtulamamışlar ülfet ve kokuşma sürecine girmişlerdir. ■

Sedefkâr

Mehmed Ağa

□ Kanunî Sultan Süleyman zamanında 970(1562-63) yılında Rumeli'den devşirme olarak getirilmiştir. Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Mimarbaşı olmadan önce 1006'da (1597-98) su nâzırı olarak sekiz yıl görev yapan Mehmed Ağa, 8 Cemâziyelâhir 1015 (11 Ekim 1606) tarihinde mimarbaşılık görevine tayin edildi. Bu görevini hangi yıla kadar devam ettirdiği de kesin olarak bilinmemektedir.

Hüseyin Ayvansarâyî, Vefeyât-ı Selâtin adlı eserinde Mehmed Ağa'nın Sultan Ahmet Camii'nin inşasını tamamladıktan sonra padişahın emriyle vezirlik payesi aldığını ve 1027 (1618) yılında vefat ederek Üsküdar'a defnedildiğini belirtmektedir.

Mimar Sinan'ın yetiştirdiği önemli mimarlardan biri olan Mehmed Ağa'nın döneminde pek çok eser inşa edilmiştir. Sultan Ahmet Külliyesi, Kâbe'nin tamirâtı, Üsküdar ve Samsun/Ladik'te Sultan I. Ahmet Camileri, Beylerbeyi'nde İstavroz Mescidi, Üsküdar'da Kavak Sarayı Mescidi, Güngören'de Sultan II. Osman Camii, Sultan III. Mehmed Türbesi, Eyüp Sultan Türbesi önüne ilave ve Sultan I. Ahmed Sebili, Beşiktaş'ta ve Topkapı Sarayı'nda Sultan I. Ahmed kasırları onun eserlerinden bazılarıdır. ■

HÜSREV SUBAŞI İLE SÖYLEŞİ

1953'te Niksar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü (1976) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdi (1977). Bu fakültenin Türk ve İslam Sanatı Kürsüsünde Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın doktora derslerine devam etti. Aynı yıl M.Ü. İlahiyat Fakültesine asistan olarak atandı. 1984'te Dr., 1990'da Doç., 1997'de Prof. unvanlarını aldı. 70'li yıllarında merhum Hattat Hamid Aytaç'ın öğrencisi oldu. 1987-1988 yıllarında Kahire Üniversitesi'nde bulundu ve Türk hattatlığının Mısır'daki izlerini araştırdı. M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde ve İlahiyat M.Y.O.'da Türk İslam Sanatları Tarihi, Paleografi, Epigrafi ve Hat dersleri verdi.

Tezhip sanatçısı eşi Naciye Subaşı ile birlikte Kahire (1987), Bursa (1990), Dubai (1990, 2004, 2005, 2006), Şarjah (2002), Tunus (1994), Cidde (1995, 2001), Berlin (1999), Tahran (2004) ve İstanbul'da (2001, 2002, 2003, 2006) sergiler açtı. İstanbul Büyük Otogar Cumhuriyet Camii'nin de içinde bulunduğu 15 kadar cami in yazıları onundur.

Son olarak Süleymaniye (2010) ve Fatih (2011) Camilerinin tarihî hatlarını restore eden Prof. Subaşı, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nin kuruluşunda görev alarak Mütevelli Heyet üyeliğinde bulunmuş (2010), daha sonra da bu üniversitenin Güzel Sanatlar Fakültesi Kurucu Dekanlığına getirilmiştir (2011).

Restorasyon kelimesinin lügat anlamı ve terminolojideki karşılığı nedir?

Restorasyon, tarihî eserleri kendi orijinal özelliklerini değiştirerek değil, koruyarak gelecek nesillere taşımaktır. Tarihî eserlerin hangi esaslara göre korunacağına dair uluslararası düzeyde kabul görmüş belirli prensipler ve kurallar vardır. Hem kavramın geçmişi hem de bu ilkelerin belirlenmesi çok eskiye dayanmıyor. Modern dönemlerin başlangıcında ortaya çıkmış bir kavram; çünkü daha eskiye baktığımız zaman her milletin kendi kültür coğrafyasında oluşan kurallar çerçevesinde eski eserlerini ayağa kaldırmaya, yaşatmaya çalıştığını görüyoruz.

Restorasyon kelimesinin Türkçe'deki tam karşılığı nedir?

Restorasyona tadilat diyemeyiz, tamirat diyebiliriz. Tamir, ömür vermek, ömrünü uzatmak demektir. Fakat bizde restorasyon kelimesi yayıldı. Eskiden tamir derlerdi. Meselâ benim babam restorasyonu hayatta telaffuz etmemiştir.

Osmanlı'da restorasyon çalışmalarından bahsederseniz?

Eski camilerde bazen öyle eserler görüyoruz ki, usta, çini yapmış, o çininin yedeklerini de caminin alt katındaki mahzene koymuş. Ne demek bu? Yüzyıllar sonra çeşitli sebeplerle hasar gören, yok olan olursa, mahzendeki o çiniler kullanılsın. Yedek kandiller koymuş; ileride kullanılsın olur ki kırılır diye. Bunlar Osmanlı insanının bu konularda ne kadar hassas olduğunu, sadece o güne hitap ederek çalışmadıklarını, geleceği de hesaba kattıklarını gösteren çok manidar örneklerdendir. Zaman içerisinde bu camilerde mahzende bulunan diğer eserler oraya buraya satılmış, müzelere konulmuş. "Caminin emanetidir bunu saklayalım, yarın bu lazım olur." diye düşünülmemiş. Bunlar kültür meselesi, kültürdeki derinliğe bağlıdır. O derinlik varsa bu istikamette icraatları vardır, yoksa yoktur.

Günümüzde restorasyon çalışmaları hızla artmaya başladı. Bu konuda geline noktayı değerlendirir misiniz?

Bir profesör bu bozuk restorasyonlardan dolayı yılmış ve demiş ki, "Artık restorasyon kelimesini telaffuz etmiyorum; çünkü sağlığımı korumam

lazım." Bu çok manidar bir ifadedir. Hassas bir yapının da ifadesidir aynı zamanda. Bir zamanlar bir genel müdür konuşuyor televizyonda, ben de onu dinliyorum tesadüfen, diyor ki: "Efendim, eskiden üç eser restore edilirdi yılda, şimdi biz bir yılda 100-200 eser restore ediyoruz." Ben bunu ilk duyunca sevindim, "Ne güzel!" dedim. Demek ki, imkânlar bu yoğunlukta eseri ayağa kaldırmaya müsait. Bu harika bir şey. Önce bir seviniyorsun, sonra içimden bir "cız" geçti, "Eyvah!" dedim. Eskiden yılda üç eser tamir adına tahrip ediliyordu. Şimdi tamir adına yılda 300 eser birden tahrip edilecek. Sonra o zatla bir toplantıda buluştuk tesadüfen. Bu endişelerimi kendisiyle paylaştım ve bana şu cevabı verdi: "Eskiden bu işle ilgili görevliler azdı, yeteri kadar kadro yoktu. Eserleri yerinde takip etmeye yönelik yeteri kadar teşkilât yoktu, ama şimdi gerekli kadroları oluşturduk." Oysa ben maaş verilen kadroları kastetmiyorum. Ben alanında uzmanlık noktasına gelmiş yeteri sayıda elemanı kastediyorum. Uzman şahsiyeti kastediyorum. Vakıflar Genel Müdürlüğü Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi'ni bir anlamda bunun için kurdu. Yani, yeter artık kendi elemanımızı kendimiz yetiştirelim demekte buldu çözümü.

Size bir hatıramı anlatayım: Edirne Eski Camii dünyada yazılarıyla ünlü ikinci camidir. Birincisi Bursa Ulucamii'dir. Bir gün ilahiyat talebeleri ile geziyoruz. Camiye bir girdik, içerisi şantiye olmuş. Duvarlarda yazılar mahvolmuş. Hemen müteahhitini bulduk. Ben sordum:

-Bu yazıları nasıl tamir ediyorsunuz?

-Efendim, getiriyoruz kağıtları, yazının kalıbını, örneğini alıyoruz. Sonra zeminde, duvarda aksak varsa tahripleri soyuyoruz, zemini yeniden sıva badanadan geçiriyoruz ve bu işlem bittikten sonra o kalıbı getirip aynen duvara naklediyoruz.

-Kim alıyor bu kalıbı?

-Bizim sıvacı genç arkadaşlar alıyor.

-Bu sıvacı arkadaşlar hat sanatını bilir mi?

-Onlar çok dikkatlidir.

Hat sanatını öğrenmek için 15-20 yıl lazım. Hat zor iştir,

sen zannediyor musun ki her göz taşıyan görür. Evet, her göz taşıyan bakar ancak görmek nasip işidir. Her göz bakar ama az kişi görür. Görürse aldığı eğitime göre görür. Herkesin bir ilgi alanı vardır. Hatta her hattat dahî yetmez tarihî eserlerin restorasyonunda. O işin kültüründe de tecrübesi olması gerekir. Boyayan nakkaşa âyette ne yazdığını sorduğumuzda "Bilmiyorum." cevabını

Eski camilerde bazen öyle eserler görüyoruz ki, usta, çini yapmış, o çininin yedeklerini de caminin alt katındaki mahzene koymuş. Ne demek bu? Yüzyıllar sonra çeşitli sebeplerle hasar gören, yok olan olursa, mahzendeki o çiniler kullanılsın.

alıyoruz. On beş yıldır uğraştığın işi hiç mi merak etmedin? Yazdığın yazılarda ne diyor? Böyle olduğu zaman nakış gidiyor, hatlar gidiyor. Adam yeni bir camiye kubbe yazısı yazacak, ihlas süresini tamamen tersten geçiriyor. Bilmez ki adam, eski yazı kalıpları kalemle çizilir, sonra onun üzerinden delinir harfler. O deliklerden eğer zemin koyuysa tebeşir tozu kullanılır tozu zemine geçirmek için. Eğer zemin beyazsa veya açık renkse kömür tozu kullanılır. Böylece o küçük deliklerden duvara geçen çizgiler ustaya fırçayla nereden nereye hareket etmesi gerektiğini gösterir. Bunlar küçük örneklerdir. Restorasyon deyince buna benzer bir çok yanlışlar var. Buna karşılık değişen kurallar da var. Meselâ 1950'li yıllarda çimentoyla tamir yapılıyordu. Şu anda bu işlem asla yapılmıyor. Tabi çimento sıvası yapıldığında eğer yanındaki kısım Horasan sıvası ise eyvah! Bunlar sıcaklık ve soğuklukta aynı çalışmıyorlar. Çalışmayınca orada çatlaklar başlıyor. Bu aslında çok basit bir tekniktir. Beton kültürü 1960'lı 1970'li yıllarda çok hâkimdir. Ama günümüz restorasyoncuları biraz daha iyi çalışıyor. Bazı camilere bilim heyetleri kuruluyor, üniversiteden hocalar getiriliyor. Yapı ile ilgili jüri oluşturuyorlar. Müteahhit de o hocaların yönlendirmeleri ile hareket ediyor. Bu biraz işi uzatıyor ama daha sağlıklı oluyor. Bu benim kafamdaki tam ölçüye yetmiyor ama yine de en azından en az hata ile işin bitirilmesine yardımcı oluyor. Şimdi betonları tek tek temizliyorlar. Bunu yaparken de vakit alıyor, iş biraz daha uzuyor. Meselâ Horasan sıvayı laboratuvarında tetkik ediyorlar malzemesinden, boyasının cinsine kadar. Rapor sonucuna göre hareket ediliyor. Restorasyonda daha iyi noktalara doğru gittiğimiz açık. Yalnız uzman yetiştirme konusunda henüz açığımız çok. Yani nakkaş, hattat ve tarihî eser geleneksel sanat uzmanı konusunda daha çok yolumuz var.

Restorasyon sürecinin eğitim aşaması nasıldır? Kalifiye eleman yetiştiriyor mu?

Türkiye'de lise mezunlarının alındığı 2 yıllık ön lisans eğitimi veren meslek yüksek okulları düzeyinde restorasyon okullarımız var. Fakat 2 yıl az bir süredir. Yani bu konuda iş yapmak için ahşabı tanınması lazım, taşla tanışması lazım, alçıyla tanışması lazım, camla tanışması vs. lazımdır. Buralardan mezun olan gençleri önce staja alıyor, sonra da asıl eleman olarak bu tarihî eserlerin içine koyuyoruz. Onların tecrübevi derinliği kaç sene ki? Tarihî bir esere fırça ile dokunma yetkisini veriyoruz. Bu restorasyon okullarının 2 yıldan 4 yıla çıkartılması gerekir. Bu konuda bizim de çalışmalarımız var ileriye dönük. Yani 2 yıllık birikim tarihî eserleri ayağa kaldırma noktasında yetmiyor. Ancak bu dahî güzel bir gidiştir. Örneğin, bizim bu sene tek bir bölümü olan, Tarihi Koruma ve Restorasyon Bölümü ile geçen yıl üniversitemiz bünyesinde eğitim vermeye başlayan, Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulumuz bu dönem %100 dolu. Demek ki mesleğe yöneliş de var, bu çok güzel bir gelişme.

Mimarın özgün mimariyi geliştirmesi için mimarî teknikleri biliyor ve kullanıyor olması yeterli midir ? Bu, ihtiyacı karşılıyor mu?

Bu konuda pek fazla birşey dememeliyim, ben mimar değilim. Ama bilgi hiçbir zaman yeterli malzeme değildir. Okullarda, mimarlık fakültelerinde edinilen bilgi yetmez. Sahaya çıkacaksın, alana gireceksin, tecrübe edineceksin. Bu başka alanlarda olduğu gibi mimarlık ve restorasyon alanı için de geçerlidir. Çekirdekten yetişme bir restore ustası bazen bir mimardan daha başarılı olabilir.

Günümüz restorasyon çalışmalarında kaynak nedir?

Eskiden yok denecek kadar azdı. Şu son yıllarda bu alana gerçekten büyük yatırım ve kolaylıklar sağlandı. Süleymaniye Camii'ne 1950'li yıllarda girilmiş, ana kubbeye dahî çıkılama-

mıştı. Ana kubbeye 150 yıl sonra çıkmak bize nasip oldu. Demek ki, büyük masraf isteyen hakikaten büyük bir yapı. Anlaşıyor ki o zamanlar kapsamlı bir restorasyona cesaret edecek bir yatırım ya da fon ayıracak imkân olmamış. Şimdi küllî bir restorasyon yapıldı ve iki yıl evvel bitti. Kubbeden aşağıya doğru bütün yazılar elimizden geçti, şükürler olsun. Orada hissettiklerim çok çok özeldi. Şunu açıkça ifade etmeliyim ki, Süleymaniye Camii yazılarının restorasyonu benim kariyerimin en özel noktasıdır. Profesörlük ünvanım dahî gerisinde kalır. Süleymaniye'de çalışmış olmak büyük bir bahtiyarlıktır. Çalışma süresinin çok olmamasına rağmen az süre içerisinde o eserlerin karakterine, şahsiyetine ve özgünlüğüne zarar vermeden bunları tamamlamak ve geleceğe taşımak, kendi kuralları içinde kalarak eserleri bozmadan güncellemek hakikaten zor bir iştir. Allah (c.c)'a şükür, iyi bir ekibim vardı. Onlarla beraber yukarıdan aşağıya yazıları yeniledik. Avlu yarım kubbesini kalıp alarak, yeniden yaptık. Ana kubbeye Hattat Abdülfettâh Efendi 150 yıl evvel yazdığı âyetin bir harfini, "he"yi unutmuştu. Ona ait 30 tane hat kompozisyonu eseri buldum. İçinde müstakil "he" geçen ve bunlar içinden o kubbeyi yazdığı tarihe en yakın tarihte olan "he"yi çıkardım. Kalem kalınlığında büyüterek, "Abdülfettâh olsaydı bunu nereye koyardı?" diye, ekibimle beraber müzakereler yaptım. Nitekim buna göre "he"yi oraya koyduk. Takdir de aldım, tenkit de. Meselâ birisi çıktı eseri bozduğumu ve tahrip ettiğimi söyledi: "Belki bu hattatın bildiği bir şey vardı." dedi. Buna karşılık ben de: "Değil hattatın, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir harf koyma ve eksiltme yetkisi yoksa, hattat bunu nasıl düşünebilir? Hattat sehven unutmuştur." dedim. Ama bunu kabul etmedi. Haklıydı; Sultan Abdülmecid gibi kendisi de hattat bir padişahın döneminde, Süleymaniye gibi bir caminin kubbesi yazdırılan bir hattatın unutmaması gerekirdi. Ama insanız. Ayasofya'nın da kubbesinde bir 'elif' noksan. Yazan hattat, bestekâr, şair, hafız, koskoça Reisül-ulemâ Mustafa İzzet Efendi. Ama olabilir, insanız.

Başka bir hatıramdan bahsedeyim: Süleymaniye yazılarını bize verdiler, camide keşif yapıyoruz. Kaç yazı var, durumları nedir, tek tek numaralıyoruz ve raporluyoruz. Bu iş için hattatlık yetmiyor, ayrı bir donanım gerekiyor. Camiye girdim pandantif (fil ayaklarını kubbeye bağlayan üçgen boşluk) içlerine yazı yazılmış. Muhtemelen Sinan'ın seçtiği metinleri yazmış. Tabi Sinan

zamanında onlar farklı yazılmıştır. 150 yıl evvel Abdülfettâh Efendi onları dizayn ederken biraz daha değiştirmiş olabilir. Ama metni değiştireceğini sanmıyorum. Soldaki pandantifte "Başarıyı bana lutfeden Allah (c.c)'tır." yazıyor. Allah (c.c) bana lutfetti de ben bu camiye bitirmeye muvaffak oldum demek istiyor mimar aslında. Arka tarafta avluya bakan cephedeki fil ayağının pandantifte "De ki; Ey Peygamber herşeyi yaratan Allah (c.c)'tır." yazıyor. Bu âyet, kibleye durduğumuzda arkada, başarıyla ilgili âyet önde. "Bu iş mantıklı değil." dedim. Başarı benim başarımdır; ben var orada. Nasıl herşeyi yaratan Allah (c.c) arkaya yazılır da benle ilgili olan önde olabilir? Birinde benlik düşüncesi var. Ötekinde Allah (c.c) kavramı var. Onun önde bunun arkada olması lazım. Süleymaniye'nin eski 100-150 yıllık fotoğraflarını araştırdık. Alman Kültür Merkezi'nden bulduğumuz fotoğraflara bir baktım: "Tamam, işte bu, aklın yolu birdir." dedim. Bugünkü yazının olması gerektiği gibi tam tersi yazılı o zaman. Başarıyla ilgili olan âyet arkada, aşağıda olacak. Öne Allah (c.c) ile ilgili olan âyet gelecek. Yukarıya çıkıp eskisinde ne olduğunu anlamak için raspa yaptık, kazıdık. Altından yine aynı âyet çıktı. Bir daha kazıdık, onun altından asıl olması gereken âyet çıktı. Demek ki bizden evvel kim oraya çıktıysa 1950'li yıllarda o bu yanlış yapılmış, ondan önce asıl başkası büyük hatayı yapmış. Restorasyonun böyle zorlukları var. Bunun için Arapça bileceksin, âyet, hadis kültürün olacak, dinî mantıkla ne, nereye gider, bunları tartacak ölçeceksin. Bu tür bir adamın yetiştiği yer yok. Onun için iki yıl meslek yüksek okullarındaki eğitim çok az. Yani bu kültürü hazmetmek için çok az. Bu işin bir de edep tarafı var. Restorasyon mezunu bir kızımız cami içinde tesettürüne dikkat etmeden kubbede âyetleri çalışıyor. Yurtdışından gelen misafir eşleri dahî usûlen bir eşarp takar, ayakkabılarını çıkarır, yalın ayak çorabıyla ziyaret eder. Bu bir cami edebidir. Bu alanda iş yapılıyorsa namaz kılmak zorundasın denemez ama camiye girerken saygıdan tesettüre dikkat edilmelidir. Bu konularda da bazı sıkıntılarımız var.

Beton kültürü 1960'lı 1970'li yıllarda çok hâkimdir. Ama günümüz restorasyoncuları biraz daha iyi çalışıyor. Bazı camilere bilim heyetleri kuruluyor, üniversiteden hocalar getiriliyor. Yapı ile ilgili jüri oluşturuyorlar. Müteahhit de o hocaların yönlendirmeleri ile hareket ediyor.

Restorasyon hakkında ilmi bir çalışma var mı?

İstanbul Belediyesi Süleymaniye'de Kudeb (Koruma Uygulama ve Denetim Büroları) diye bir yer kurdu. Restorasyon konusunda Kudeb hem Belediye'nin hem Vakıflar'ın çalışmalarında bir başvuru kaynağı gibidir. Süleymaniye'de çalışırken kubbede kullanılacak boya-

nın ne olması gerektiğini kubbeden aldığım alçıyı Kudbe'ye götürerek belirledik. Orada boyayı tahlil ettiler. Ne cins boya kullanılması gerektiği konusunda fikir alındı. Ahşap atölyelerini diğer laboratuvarlarını gördüm. Hepsi de güzel hakikaten. Kudbe aynı zamanda her yıl sempozyum yapıyor. Bilim adamlarına bir araya gelerek restorasyon problemleri ve çözüm arayışları noktasında fikir alışverişi için güzel bir zemin hazırlıyorlar. Ben de geçen sene katıldım Süleymaniye'nin restorasyonu ile ilgili düşüncelerimi ifade etmek için. Bu sempozyumların raporlarını her yıl yayınlıyorlar. Bu tür çalışmaların artması lazım.

Hocam son dönemde restore edilen camiler ne kadar başarılı?

Yüz üzerinden yüzlük bir olumlu bakış söz konusu olmaz. Eğer isim verirse belirli firmaları, belirli kişileri, eleştiri alanına sokmuş oluruz. Onlar bundan incinirler, doğru olmaz. Meselâ bir camiyi restore ediyorlar, avizelerdeki kandiller değişecek. Eski kandili var caminin. Kendi kandilleri iniyor, boyu uzunca ve ucunda da küçük bir damlası var. Harika. Üstteki dışa çıkan kısmın altından dönen zincir incecik ve siyah gibi. Oradan yukarı çıkan da incecik siyah çıkıyor ve ince bir profile bağlanıyor. İnce profille oynamadılar ama Selâtin camide daha heybetli durur diye kandili daha iri bir kandil yapmışlar. Caminin kendi heybeti ayrı, kandil mütevazı olsun, eskiler seçmiş güzel de olmuş. Heybet caminin umumunda, parçasında değil. Orada dahî latif duruyor. Bir de onun üzerine kapak geçirdiler. Sözelimi, tarihî bir halıyı tek kişilik seccadelerden oluşan halılarla değiştirecekler. Cuma namazında cemaat gelmiş orada oturuyor, birisi gelmiş: "Ağabey biraz yer verir misin?" Öbürü "Burası görüyorsun bana ait, kendine başka bir yer bul" diye cevap veriyor. Oysa cami "ben" in olmadığı yerdir. Cami "biz" in olduğu yerdir. Rütbeli, rütbesiz herkes eşit, herkes yan yana, omuz omuza olmalıdır. Camiden başka farklılıklarımızın eridiği, bittiği yer var mıdır? Başka mekân var mı? Orada herkes eşit, Allah'ın huzurunda eller beraber kalkıyor. Bunu neden parçalı seccadelerle ayırıyorsunuz? Hayatta bunları hiç düşünmediysen, girip çıktığın camide niye halı şöyle, niye bu böyle diye Osmanlı felsefesini anlamamışsan, bunları öneremezsin. Ancak böyle bir fikriyatın, felsefen varsa bu işi farkedersin.

Günümüz cami halı kataloglarına baktığımızda hep aşırı renkli halılar görüyoruz. Bir yerde ne kadar çok

renk varsa o kadar avamî olur. Az rengin farklı tonları ile iş yapılır ki, bu sükûnet demektir. Geçenlerde Beşir Ayvazoğlu: "Ne kadar bize ait gibi görüyorsak da bir takım geçmiş değerlerin çok uzağındayız" diyor. Yani bizim dediğimiz değerlerin çok uzağındayız. Ve hakikaten Beşir Ayvazoğlu gibi bir isim anlattığı zaman, "İşte bunlar bizim değerlerimiz!" diyoruz. Ama o gibi değerleri anlatılınca öğreniyoruz. Bizim onunla hiç alakamız olmamış. Bu nedenle cehalet her yerde karşımıza çıkıyor.

Restorasyon çalışmalarına danışmanlık hizmeti veriyor musunuz?

Evet, hem danışmanlık hizmetim, hem de fiilen çalıştığım oldu. Uygulamacı olarak da çalıştıklarım oldu. Bu çerçevede içinde gittiğim herhangi bir yerde yazı sanatı ile ilgili veya başka şeyler gördüğümde de söylerim. Yani ikaz ederim elimden geldiği kadar.

Hocam peki, restore etmek taşı beyazlatmak mıdır?

Restore etmek, eseri bağirtmek değildir. Şahsen eğer altın varaklı bir köşeyi geleceğe nakledeceksem, yeni varakları sürdürdükten sonra hafif eskitirim; çünkü hiç bir zaman güzel denilen şey bağırılmaz. Güzelin kendini ilana ihtiyacı yoktur. Güzel zaten kendisi ile ilgilenecek olanlara hitap eder ve fısıldar sadece. Gören görür, duyan duyar. Caminin restorasyonunda yoğun renkler, altınlar kullanmak avam uygulamasıdır. Yenilenen mezar taşlarına bakınız. Haziredeki mezarların kitabelerini püskürtme ile yeniliyorlar. Zamanında tek tek vurarak el emeği ile yapılmış olan bütün yazıların özelliği bozulmuş oluyor, yazı tahrip ediliyor. Eğer kabartmanın kendisi çok derin değilse, aşındırılarak düzleştirilmiş oluyor ve yazı kaybediliyor. Böyle restorasyon olur mu? Temizleneceğine tahrip olmuş oluyor. Tamir adına tahrip ediliyor. Bunu da araştırdık; meğer o kumların daha incisi varmış ama pahalıymış. Bu kullanılırsa zemin daha az bozuluyor, fakat daha kibar temizliyor. Kumların iri olanı daha ucuz ve bu kullanıldığı zaman iş daha kısa sürede ucuza bitiyor. Aslında doğal hava ile oluşan kirliliği temizleyip geri kalanına dokunulmamalıdır. Yoksa eserler bu şekilde geleceğe, korunarak değil bozularak taşınıyor. Oysa restorasyon; eserlerin orijinal özelliklerine hanel vermeden, kendi kuralları içerisinde geleceğe taşınma işlemidir.

Tarihî camileri restore ederken, mihrabın mukarnasları (mihrabın üzerinde olan sarkıt şeklindeki mermer kabartmalar) bu girintinin yukarıdaki merkeze

Süleymaniye Camii yazılarının restorasyonu benim kariyerimin en özel noktasıdır. Profesörlük ünvanım dahî gerisinde kalır. Süleymaniye'de çalışmış olmak büyük bir bahtıyarlıktır.

bağlanmaları için Osmanlı'nın bulduğu mimarî manada düşünülmuş harika bir çözümdür. Düz kabak dönüşten çok daha harikadır. Camlardan inen ışıkların günün farklı saatlerinde farklı yerlerden girmesi ile ışık gölge oyunu içerisindeki görselliği değişir. Bazen bir tarafları koyu, diğer tarafları açık gözüktür. Bazen ise tam tersine, yani her ânı farklı güzelliktedir. Bunu göreceksin göz nerede? Şimdi altın varakla bütün mukarnasları boyuyor, üzerine de altını yapıyor. İlk görüldüğü zaman pırıl pırıl oldu zannediliyor. Camileri bu hale sokmaya kimsenin hakkı yok. İşin vakarı öldürülüyor. Süs hafif olur, abartılı olmaz. Dikkat edin, Osmanlı camilerinde süsler yukarıdadır, ibadet mekânında değil. Namaza durduğun zaman karşında süs olmaz, çok az istisnası vardır. O da genellenmemiştir, genelde kabul görmemiştir. Genel kabul, giriş katında özellikle ön kısımların süsten arındırılması, süsün mümkünse yan taraflarda olmasıdır. Süsleme yapılmayışının nedeni, ibadet edenleri meşgul etmemektir. Bunun için Kur'an dolapları dahî yanlara konmalıdır. Namazdan uzaklaştıracak hiçbir şey mihrap istikametine konulmamalıdır. Meselâ kubbenin sade ve yoğun süslemeli olanı vardır. Fakat bakınca görürsün ki, aşağı indikçe süslemeler azalır. Süleymaniye, Sinan'ın bulduğu ve geliştirdiği cami mimarisinin doruk noktasıdır. Cami yapmak isteyen mimar gidip Süleymaniye'yi, Sinan'ı anlamalıdır. Sinan'ı anlamayan ne klâsiği taklit edebilir, ne de yeni cami ortaya koyma imkânı bulabilir. Bu mimarî tarzın nasıl geldiği konusunda fikri ve bilgisi olmayanların geleceğe cami önerme imkânı da yoktur. Seccadesi olmayanın camisi zaten olmayacaktır. Şimdi bizde bir merak başladı. Namaz abdesti olmayanlara cami teslim ediyorlar. Hayatta iki rekat namaz kılmamış. Camide nasıl yalvarılır, camide hangi atmosferde hangi duygularla insanların vakitleri geçer? Camide vaaz dinlememiş, camide namaza durmamış. Belki cenaze namazına bile durmamış. Kenarda kara gözlüklerle bekleyen tiplere cami verilir mi? Maalesef veriliyor ve onların yaptıkları camiler de basında abartıyla lanse ediliyor. Sanki dünyada hiç yapılmamış bir şeyi yapmış gibi. Adam camiyi vitrin gibi kullanıyor. Bazı camiler var ki, güzel âyet yazılarının önü kocaman mihrapla kapatılıyor. Yazı gösterilecekse o mihrapla önünü kapatma. Biz yeniliğe karşı değiliz. Yine aynı caminin minberi harika. Minberde çok tatlı bir yükseliş var. Adeta dua ve niyaz yükselişi gibi. Bir hocaefendi oraya çıktığı zaman, hocaefendinin vakarını, pozisyonunu

negatif değil, pozitif etkiler. Hocaefendi gibi oraya çıktığımı düşünüyorum: Böyle bir mekândan nasıl bir psikoloji ile hitap ederim? İkincisi, kendimi cemaat yerine koyuyorum: Böyle bir yerde hocaefendiyi hangi psikoloji ile dinlerim? Benim hürmetime layık bir pozisyon içinde olmalı. Hocaefendiyi içinde gördüğüm fotoğraf karesi, bende saygı uyandıracak bir pozisyonda olmalı.

Camilerde değişen mimariye halkın bakışı sizce nasıl?

Deniliyor ki, "Yüzyıllardır aynı şeyleri yapıyoruz, bunların yenisi olmayacak mı, 300 yıl evvelki eserleri niye taklit ediyorsunuz?" Demek ki cemaatte yeni yapılanlara karşı bir sıcaklık oluşmamış. Niye bunun sebebini araştırmıyorsunuz? Yeni camiye niye muhalefet var? Demek ki muvaffak modelleriniz yok. Demek ki emek vermiyorsunuz. Emek verilmeyen eserde ruh da olmaz. Meselâ eski bir camide mihrabın yanında mumluk vardır. Mumluğun işi bitmiş ama eskiyse antikadır, saklanacaktır. Yeni cami yapılırken şimdiki yine mihrabın yanına içinde yeşil, mavi renkli ışıkları olan bir tane mumluk yerleştiriyor. Eğlence yeri mi cami? Maksat aydınlanmak ve ışıkta, mihrabın üzerinden veya önünden bir lamba konur. İmam ve ön saftakiler de yararlanır. O renkli ışıklandırma kaldırılmalı, ona artık ihtiyaç yok. Aslında aydınlatıcı objelerin olmaması hatıta mümkünse, gizli ışıklarla sağlanabiliyorsa doğal renklerle olması şartıyla yapılması harika bir çözüm olur. Ve böylelikle caminin iç mekânı geniş gözükmüş olur. Daha da güzel, ferah olur; çünkü objeler dolduruyor. Osmanlı camilerinde dış kapıdan girildiği zaman o kubbenin tamamını kapsar. Daha kapıda kendi acizliğinizi oranın yüceliğinin içinde hissedersiniz. Şimdi klâsik taklidi cami yapanlar, daha kapıdan adım atmaz üstünde bir kat gidiyor. Neredeyse caminin ortasına kadar gidenler var. Maksat, üç kişi daha namaz kılsın. Ben camiyi cumadan cumaya gelenlere göre planlamam, beş vakit gelenlere göre planlarım. Bir keyif çatmak olacaksa tabiri caizse, ibadetin keyfi nasılsa bilmiyorum, onu günde beş defa gelen tatmalı. Bir de üç katlı camiler var. Bana Batı'daki tiyatroları hatırlatıyor. Ben bunları bir iki numüne ile söylemiyorum. Yüzlerce böyle örnek var. Her gittiğin yerde bunu görünce artık sıkılıyorsun, patlıyorsun. Bu işin bir kontrol mekanizması yok mu? Bu işin bir sahibi yok mu? Ve bunlar şehrin siüetine konduruluyor ve kalıcı oluyor. ■

Restore etmek, eseri bağirtmek değildir. Şahsen eğer altın varaklı bir köşeyi geleceğe nakledeceksem, yeni varakları sürdürdükten sonra hafif eskitirim; çünkü hiç bir zaman güzel denilen şey bağırılmaz. Güzelin kendini ilana ihtiyacı yoktur. Güzel zaten kendisi ile ilgilenecek olanlara hitap eder ve fısıldar sadece.

CAMİNİN TOPLUMU BİRLEŞTİRMEDEKİ FONKSİYONU

Hayati TETİK*

Camiler, ibadetlerin ifasında müminleri birleştirip ayrılmamalarını sağlar, tefrika ve ayrılığı giderir. Her müslüman, aynı Allah'a, aynı Kitap'a, aynı Peygamber'e inanarak camiye gelir ve aynı kibleye yönelerek vahdeti (birlikteliği) oluşturur.

□ Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki câmi kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü'l-cami' (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Bu tâbir, Taberânî'nin bir rivâyetine göre bizzat Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.¹ Sözlükte ise müslümanların hep birlikte namaz kılmak için toplandıkları yer olarak geçmektedir.² Bu tanımdan yola çıkarak caminin sadece namaz ibadetine hasredildiği, en geniş ifadeyle diğer ibadet türlerine kapalı olduğu sonucuna ulaşılmamalıdır. Zira cami, sadece müslümanların Allah'a olan saygı ve sevgilerini gösterdikleri bir ibadet alanı olmayıp, hayat kalitesini artırma, İslâm'ın amaçladığı dünya ve âhiret mutluluğunu gerçekleştirme merkezleridir. Dolayısıyla cami sadece bir ibadethane değil aynı zamanda hayatın merkezidir, merkezindedir. Bu denli önemli bir konuma sahip olan cami, İslâm şehrinin olmazsa olmazıdır.

İnsanı değerli kılan, varlığına anlam katan olgu, onu ahsen-i takvîm üzere var eden Yaratıcısına olan inancıdır. Müslümanlar, çevrelerini de bu inanç üzere şekillendirme amacıyla camiye merkez edinin şehri genişletme yoluna gitmişlerdir. Büyük camilerimize dikkat edilirse, hepsi kasaba ve şehirlerin merkez noktasını teşkil eder. Han, hamam, çarşı, pazar, bedesten, imaret, aşevi ve hastane gibi sosyo-ekonomik; kütüphane, medrese, mektep gibi sosyo-kültürel yapılar genellikle camilerin çevresinde yer almıştır. Onun içindir ki, müslüman şehirlerinde bütün yollar camiye çıkar diyebiliriz.³ Annesiz olamayan bir çocuk gibi camisiz yapamaz bir müslüman şehir. Onunla büyür, olgunlaşır ve kemâle erer.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Yeryüzü benim için bir namazgâh ve temizleyici kılınmıştır." buyurmuştur. Bu hadisin fıkıhça temiz kabul edilen tüm toprak ve mekânlarda ibadeti mümkün kıldığı, aynı zamanda ibadeti sadece ibadethanelere hasreden Hıristiyanlık ve Yahudiliğin din anlayışına bir reddiye ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Zira İslâmiyet'te ibadetin ifâsı için mekân kaydı konulmamıştır. İtikadî bir dayanağı olan bu hüküm, Allah'ın her an ve mekânda var olduğuna dair bir vurguyu içermektedir. Kibleye yönelmek şartıyla temiz olan her yeri mescid kabul etmek ve orada ibadet etmek mümkündür. Peki, ibadetlerin ifâsı için yeryüzünü namazgâh kabul eden bir dinin mensupları olarak niçin camiye ihtiyaç duyarız? Evlerin bir köşesinde namaz kılmak mümkün iken niçin camide namaz kılmaya kat kat sevap verilir?⁴ Güzelce abdest alır, sırf namaz için camiye gi-

derse bir müslüman⁵ camiye varıncaya kadar atmış olduğu her adıma mukabil bir derece yükselir ve bir günahı silinir. Peygamberimiz'in, mescidleri, cennet bahçeleri⁶ ve Allah'ın en sevdiği mekânlar⁷ olarak tavsif etmesi sırf bu mekânlarda ibadet edildiğinden dolayı mıdır? Bu sorulara cevap bulunduğunda caminin birleştirici fonksiyonunu tayin etmek mümkün olacaktır.

Tecrübi psikolojinin "aynı işi yapanların, aynı işle meşgul olanların arasında sevgi, muhabbet ve dolayısıyla bir dayanışmanın husûle geleceği" prensibini göz önüne alacak olursak, aynı ameli yapanların birbirine yakınlaşmalarında caminin toplumsal fonksiyonu ortaya çıkacaktır. Yani, "ferdî yapılan aynı hareketlerin beraber yapıldığı takdirde çok daha fazla değer taşıyacağı" esas, bizleri ferdiyetçilikten toplumculuğa yöneltecek ve toplum şuurunun kuvvetlenmesine yol açacaktır.⁸ Dolayısıyla camiler, ibadetlerin ifasında müminleri birleştirip ayrılmamalarını sağlar, tefrika ve ayrılığı giderir. Her müslüman, aynı Allah'a, aynı Kitap'a, aynı Peygamber'e inanarak camiye gelir ve aynı kibleye yönelerek vahdeti (birlikteliği) oluşturur. Bu birlikteliğin oluşturulmasını ifade eden "İttihâd-ı İslâm" zamanımızın en mühim farz ibadetlerinden, zaruretlerinden biridir. Bu zaruret, "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz..."⁹ âyetinde açıkça belirtilmektedir. Yani müslümanların acıda ve huzurda, iyi günde-kötü günde, birlik ve beraberlik içinde oldukları Yüce Rabb'in huzurunda günde beş defa vurgulanır. Müslümanların dayanışma içerisinde olduklarına dair şahitlik hâl ile belirtilir.

Dinin, kardeşlik, sevgi, saygı, özveri, yardımlaşma ve hoşgörü gibi değerlerinin işlendiği camilerde cemaate hayatı daha doğru bir anlayışla yorumlama becerisi kazandırılmaktadır.¹⁰ Camiler, müslümanların birbirine muhtaç olduğunu hatırlatır ve ihtiyaçlarını giderme imkânlarını verir. "Mü'minleri kendi aralarındaki merhametleşmelerinde, sevişmelerinde, yardımlaşmalarında bir vücut gibi görürsün. Ki vücudun bir organı ağrırsa, vücudunun kalan kısmı uykusuzluk ve humma ile o organ için birbirini çağırır."¹¹ buyuran Allah Resûlünün çağırısına icabet ederek yardımlaşmanın gerçekleşmesi için fertlerin birbirinden haberdar olma ortamının sağlanması gerekir. Cami cemaatinin toplum içerisinde yer tutan tabakalardan tümüne açık olması sebebiyle

cemaatten varlıklı olanların fakirleri, muhtaçları, kimsesizleri görmesi, onların sıkıntılarında haberdar olması sayesinde yardımlaşma, dertlere derman olma, diğerkâmlıkla ihtiyaç sahibi cemaatin sıkıntıları giderilmiş olur. Böylece zengin başa kakmadan vermenin, fakir de zenginin malında gözü olmaksızın şükretmenin hazzına ererek, Allah'ın rızasına nâil olur. Böylece hadîs-i şerifte ifade edilen "bir vücut gibi olma" hâli hayat bulur.

Camiler müminleri toplumsal bir intizama alıştıırır. Namaz vakitlerinin her gün dakik bir şekilde değişmesi itibarıyla, cemaate katılma, insana mükemmel bir zaman tanzimi ve disiplini kazandırır. Bu sayede dakik olma vasfı kazanmış müslümanlar, zamanı gelince birlikte düşünme, karar verip, hareket edebilme melekesini kazanmış olurlar. Böylece âyet-i kerîmede belirtilen "Onların işleri aralarında şura (danışma) iledir."¹² emr-i ilâhîsini yerine getirmede bir adım daha atılmış olur. Kısacası, cami ortamının içselleştirilmesiyle müslümanların "ortak akıl" oluşturması sağlanır.

Camiler; müslümanın, diğer müslümanlar üzerindeki haklarının ifâ edildiği mekânlar olması hasebiyle toplumsal ilişkilerin gelişmesini ve müslüman toplumun iyice kaynaşmasını sağlar. Hz. Ali (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Müslümanın müslüman üzerinde altı hakkı vardır: Karşılaştığında selam verir, davetine icabet eder, aksırdığı zaman elhamdülillah derse yerhamükâllah der, hastalandığında ziyaretini yapar, öldüğünde cenazesinin ardından yürür, kendisi için sevdiğini o kardeşi için de sever."¹³ Müslüman, cami yolunda ya da içerisinde karşılaştığı kardeşine günde beş defa selam verir ve aralarındaki sevginin artmasını sağlar. Camiye gelemediği zamanlarda hastalandığı anlaşılır ve cemaat, hastayı aile fertlerinden ayrı tutmadığının göstergesi olarak ziyaret ederek vazifesini yerine getirir. Kardeşinin cenazesi olduğunda camide namazını kılar ve yakınlarına gerekli desteği sağlar. Kendi nâmına istediği tüm iyilikleri cemaate gelmekle kendisiyle aynıleşen müslüman kardeşi için de ister. Tüm bu meziyetler, cami çevresinde toplanan fertlerin birbirleriyle geliştirmiş oldukları içten, samimi, Allah rızasına dayanan davranışların bir faydası ve neticesi olarak ortaya çıkar.

Cami, her yaşta ve her düzeydeki vatandaşın hiçbir şarta bağlı kalmaksızın hayat boyu bilgilendikleri bir eğitim-öğretim kurumudur. İslâm toplumlarında eğitim-öğretim, kurumsal düzeyde ilk önce camilerde başlamıştır. İslâm'ın başlangıcından beri önemini ve etkinliğini yitirmeyen cami

Okul çocukları Kur'an taşırken sokaktan geçenlerden bahşiş topluyor.

eğitimi, günümüzde de oldukça fonksiyoneldir.

Hicretin ardından Medine'ye gelir gelmez Hz. Peygamber (s.a.v) Mescid-i Nebevî'yi inşâ etmiş, "Suffe" ve "Zulle" denilen bir bölümü de, eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmak üzere ashâb-ı Suffe'ye tahsis etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in bizzat kendisi, İslâm'ın ilk üniversitesi denilen bu yerde dersler vermiş, böylece örgün eğitimin ve Batı'da asırlar sonra görülen "toplum okulu" modelinin temelini atmıştır.¹⁴ Vaaz, hutbe, sohbet ve akşam kursları gibi etkinliklerle çeşitli dinî ve sosyal konularda bilgilendirmeler, caminin toplumu aydınlatmadaki fonksiyonun günümüzde de devam ettiğini göstermektedir.

Mescid'de eğitim-öğretim sadece erkeklere münhasır olmamış, kadınlar için de Mescid-i Nebevî'de ayrı bir gün tahsis edilmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında sosyal hayatta aktif olarak yer alan kadınlar, vakit, Cuma ve bayram namazlarına katılıp Hz. Peygamber (s.a.v)'in hutbe ve vaazlarını dinleyerek¹⁵ merak ettikleri pek çok konuyu sorarak, bizzat O'nun dilinden öğreniyorlardı.¹⁶ Hz. Âişe'den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde kadınların camiye Kur'ân-ı Kerîm dinlemek için de gittikleri görülmektedir.¹⁷ Bu da camilerden sadece namaz için değil aynı zamanda diğer eğitim ve kültür etkinlikleri alanında da faydalandığını ortaya koymuştur.¹⁸ Camide kız çocuklarının ve kadınların eğitimiyle Hz. Peygamber'in sadece kendisinin ilgilenmediği, özel kadın öğretmenler de görevlendirdiği bilinmektedir.¹⁹ Bu eğitim-öğretim faaliyetinin sonucu olarak camiler ilmi hayatın müessesleşme temellerinin atılmasına vesile olmuş, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin asırlarca tadrîse devam edilmesiyile aynı zamanda uygulayıcı rolünü üstlenmiştir. Yalnız şunu ifade etmeliyiz ki, gelişen zaman içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde kadınlara yönelik cami eğitimindeki başarının sağlandığını söylemek güçtür. Faaliyetlerin merkezine erkekler alınmış kadınlara yönelik uygulamalar ikinci planda kalmıştır. Bu eksikliğin görülmesinin bir neticesi olarak kadınlara yönelik cami sohbetleri düzenlenmekte ve Kur'an kurslarında kadın kursiyer sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanındaki cami anlayışını yakalayabilmek için çalışmaların tüm hızıyla devam ettirilmesine ihtiyaç vardır.

Caminin varlığı, sadece yetişkin-

ler için değil soğuk duvarlar arasında yetişen çocuklar için de sevinç ve neşe kaynağıdır. Çocukluğunu cami bahçesinde geçiren, cami bahçelerindeki ağaçlardan meyveler toplayan, susuzluğunu caminin şadırvanından içtiği sularla gideyen, elindeki tesbihlerle namaz vaktini bekleyen hoş sohbet dedelerin varlığına şahit olan, cami bahçesindeki oturakları kale yapan, yaz Kur'an kursuna gitmek için heyecandan uyuyamayan çocuklar için cami her şeydir. Saf benlikleriyle daha küçük yaşlarda yaz Kuran kurslarına gelerek hem Kur'an'ı ve dinî bilgileri öğrenmekte hem de yeni arkadaşlar edinerek İslâm toplumundaki kardeşlik ruhunu küçük yaşlarda perçinlemektedirler. Camilerimiz bu anlamda okulların alternatifi değil, orada edinilen bilgilerin pekiştirildiği eğitim kurumları olarak öne çıkmaktadır. Ne bu kültürün var olduğu bir çevrede büyüyen çocuklar camisiz, ne de cami o çocuklarsız yapabilir. Dolayısıyla cami daha çocukken birleştirir ve bu, bir hayat boyu devam eder.

Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması Osmanlılar'da da benimsenmiş bir uygulamaydı. Medrese dışındaki genel dersler camilerde takip edilmekteydi. Halka açık olarak verilen bu dersler için XVII. yüzyıldan itibaren dersiâmlar tayin edilmiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar aralıksız süren bu usûle Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. Osmanlı camilerindeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini tamamlayan önemli bir unsur da camilere kütüphane tesisi geleneğiydi. Mekke ve Medine Harem-i Şeriflerindeki Mahmudiye, Ayasofya, Süleymaniye, Beyazıt Veliyyüddin Efendi, Kayseri Raşid Efendi, Konya Yusuf Ağa Kütüphaneleri²⁰ bu yapılanmanın en güzel örneklerini teşkil etmektedirler. Bu kütüphaneler, camileri, toplumun bilinçlenmesi ve bilgi edinmesi amacıyla başvurması gereken mekânlar haline getirmiştir.

Yine Osmanlılar döneminde, şehir, kasaba ve köylerde sıbyan mektebi olmayan yerlerde camilerin çocukların eğitimi için okul olarak kullanılması çok yaygındı. Bu gelenek özellikle 1950'lerden itibaren yaz aylarında ilkokul öğrencilerine camilerde Kur'an öğretilmesi ve bazı sûrelerin ezberletilmesi şeklinde olup²¹ bugün de yine aynı şekilde yaygın eğitimin bir uzantısı olarak devam etmektedir.²²

Camiler Yüce Rabb'in rızası için aynı anda ağlama, aynı anda gülme aynı havayı teneffüs ederek diğer

Cami, her yaşta ve her düzeydeki vatandaşın hiçbir şarta bağlı kalmaksızın hayat boyu bilgilendikleri bir eğitim-öğretim kurumudur. İslâm toplumlarında eğitim-öğretim, kurumsal düzeyde ilk önce camilerde başlamıştır.

müslümanlarla aynileşme, bir diğeri rengine boyanma sırrının tecelli ettiği, birbirlerinden feyiz alıp, karşılıklı olarak dualarına mazhar olarak sevap kazandıkları, âyetteki ifadeyle kardeşleşme temellerinin atıldığı mekânlardır. Ötekileştirme, başkalaştırma, yerme, alçaltmanın olmadığı, "Eğer inanıyorsanız üstünsünüz."²³ buyruğunun topluca hissedilmesiyle beraber, kardeşliğin getirdiği eşitliğin yaşandığı kutsal mekânlardır. Dolayısıyla camiler, eşitliğe sıklıkla vurgu yapılan evrensel insan hakları bildirgesinin uygulama mekânlarıdır. Dünya kamuoyunda devamlı surette vurgulanan ve asırlar geçmesine rağmen uygulama noktasında istenilen başarının yakalanamadığı eşitliğin, bu kutsal mekânlarda tam anlamıyla uygulanabildiğini görmekteyiz. Hacca giden insanların ihramı giydiği vakit eşitlendiği gibi köylüsü, çiftçisi, işçisi, âmiri, memuru, zengini, fakiri caminin kapısından girdiği andan itibaren kul olma noktasına eşitlenirler. Bu duygu, onları birleştirir, kaynaştırır ve aralarındaki dayanışmayı güçlendirir. Orada protokol yoktur. Orada değer, kul olunabildiği nispetlidir. Toplum hayatında değer bulamayanların, ötekileştirildiğini hissedenlerin, gönlü kırıkların, umudunu yitirmişlerin, genel ifadesiyle her türlü muhtaçların umut kapısıdır cami. Derman aramak için gelen insanlar dertlerini, dileklerini dillendirmek için el açıp bu yüce divanda dururlar. Namaz sonrası topluca açılan eller cemaati kullukta birleştirir. Karşılıklı bir etkileşimle, mevcut kuvvetleri kat kat artır. Tek başlarına yaptıkları ibadetlerdeki noksanlıklarını telâfi ederler. İbadeti ve duası kabul edilenler arasında, günahkârlar da bağışlanır.

Cami veya mescid denildiğinde akla ne sadece şadırvanı, minberi, mihrabı, mahfili, kubbe ve minaresi olan mimarî bir eser, ne de sadece namaza hasredilmiş bir mâbed gelmelidir. İslâm, belirli kalıplara bağlı kalarak meydana getirilmiş şeklin yapı donukluğuna bağlı kalmanın ötesinde esasa ve ruha bakar. Dolayısıyla İslâm'ın özünü, ruhunu, gayesini yansıtan her mekân, cami hüviyetindedir. Şeklen camiye yansıtıp özden uzak mekânlarsa bir an önce camileştirilmelidir. Zira ancak bu tanımlamaya uyan camiler cemaati kutlu davete yönlendirecek ve toplumu birleştirme fonksiyonunu icra edebilecektir. ■

D İ P N O T L A R

1. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", DİA, İstanbul 1993, c.VII, s. 46.
2. Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1988, c. I, s. 243.
3. Hasan Özönder, Müslüman Şehirlerin Kalbi Camilerimiz, Diyanet Aylık Dergi, (1993), sayı:34, s. 14.
4. Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 249. Ayrıca bk. Nesâî, İmâmet, 42; İbn Mâce, Mesâcid, 16.
5. Ebû Dâvûd, Salât, 8.
6. Tirmizî, Deavât, 82.
7. Müslim, Mesâcid, 288.
8. Ali Murat Daryal, Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri, MÜİFV, İstanbul 1994, s. 96-98.
9. Âl-i İmrân, 3/103.
10. Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", Değerler Eğitimi Dergisi, 5(2007), sayı: 14, s. 107-130.
11. Buhârî, Salât, 88; Mezzâlim, 5; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesâî, Zekât, 67.
12. Şûrâ, 42/38.
13. Dârimî, İstizan, 5; İbn Mâce, Cenâiz, 43.
14. Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, İstanbul 1981, s.21.
15. M.Faruk Bayraktar, İslâm Eğitimi Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İstanbul 1984, s. 90.
16. Müslim, İman 34; Tirmizî, İman 6.
17. Ali Özek, Hadis Ricalı, Fatih Matbaası, İstanbul 1967, s. 113-115.
18. el-Hâkim, el-Müstedrek ale's-sahihayn, tahk. M. Abdulkadir Ata, Beyrut 1990, c. III, s. 326.
19. İbn Mâce, Mukaddime, 81.
20. Rıza Savaş, Hz. Peygamber Devrinde Kadın, Ravza Yay. İstanbul 1991, s.124; Özek, age, s. 113.
21. Önkâl-Bozkurt, agm. s.51.
22. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, c. I, s. 82-86; Cahit Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Cami", MÜİFD, 1985, sayı:3, s. 239; Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, AÜ EBF Yay., Ankara 1989, s.71; Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984, s. 3; Muhammed Şevki Aydın, "Medreselerin Genleşiş Sebepleri Üzerine", Erciyes Üniversitesi İFD, (1987), sayı: 4, s. 321-336.
23. Hayati Tetik, Din Görevlilerinin Fonksiyonları, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007, s. 45-46.
24. Âl-i İmrân, 3/139.

Süleymaniye`de Bayram Sabahı

□ Artarak gönlümün aydınlığı her saniyede
Bir mehâbetli sabah oldu Süleymâniye`de
Kendi gök kubbemiz altında bu bayram saati,
Dokuz asrında bütün halkı, bütün memleketi
Yer yer aksettiriyor mavileşen manzaradan,
Kalkıyor tozlu zaman perdesi her an aradan.
Gecenin bitmeye yüz tuttuğu andan beridir,
Duyulan gökte kanat, yerde ayak sesleridir.
Bir geliş var!.. Ne mübârek, ne garîb âlem bu!..
Hava boydan boya binlerce hayâletle dolu...
Her ufuktan bu geliş eski seferlerdendir;
O seferlerle açılmış nice yerlerdendir.
Bu sükûnette karışıkça karanlıkla ışık
Yürüyor, durmadan, insan ve hayâlet karışık;
Kimi gökten, kimi yerden üşüşüp her kapıya,
Giriyor, birbiri ardınca, ilâhî yapıya.
Tanrının mâbedi her bir tarafından doluyor,
Bu saatlerde Süleymâniye târih oluyor.
Ordu-milletlerin en çok döğüşen, en sarpı
Adamış sevdiği Allah`ına bir böyle yapı.
En güzel mâbedi olsun diye en son dinin
Budur öz şekli hayâl ettiği mîmârinin.
Görebilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul`un ufkunda bu kudsî tepeyi;
Taşımış harcını gâzileri, serdârıyla,
Taşı yenmiş nice bin işçisi, mîmârıyla.
Hür ve engin vatanın hem gece, hem gündüzüne,
Uhrevî bir kapı açmış buradan gökyüzüne,
Taa ki geçsin ezeli rahmete ruh orduları..
Bir neferdir, bu zafer mâbedinin mîmârı.
Ulu mâbed! Seni ancak bu sabah anıyorum;
Ben de bir vârisin olmakla bugün mağrûrum;
Bir zaman hendeseden âbide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhûra bakarken şimdi,
Senelerden beri rüyâda görüp özlediğim
Cedlerin mağfîret iklimine girmiş gibiyim.
Dili bir, gönlü bir, îmânî bir insan yığını
Görüyor varlığının bir yere toplandığını;
Büyük Allah`ı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı Tekbîr oluyor tek bir ses;
Yükselen bir nakaratın büyüyen velvesi,
Nice tuğlarla karışmış nice bin at yelesi!
Gördüm ön safta oturmuş nefer esvaplı biri
Dinliyor vecd ile tekrar alınan Tekbîr`i
Ne kadar saf idi sîmâsı bu mü`min neferin!
Kimdi? Bânisi mi, mîmârı mı ulvî eserin?
Taa Malazgirt ovasından yürüyen Türkoğlu
Bu nefer miydi? Derin gözleri yaşlarla dolu,
Yüzü dünyâda yiğit yüzlerinin en güzeli,

Çok büyük bir iş görmekle yorulmuş belli;
Hem büyük yurdu kuran hem koruyan kudretimiz
Her zaman varlığımız, hem kanımız hem etimiz;
Vatanın hem yaşayan vârisi hem sâhibi o,
Görünür halka bu günlerde teselli gibi o,
Hem bu toprakta bugün, bizde kalan her yerde,
Hem de çoktan beri kaybettiğimiz yerlerde.
Karşı dağlarda tutuşmuş gibi gül bahçeleri,
Koyu bir kırmızılık gökten ayırmakta yeri.
Gökte top sesleri var, belli, derinden derine;
Belki yüzlerce şehir sesleniyor birbirine.
Çok yakından mı bu sesler, çok uzaklardan mı?
Üsküdar`dan mı? Hisar`dan mı? Kavaklar`dan mı?
Bursa`dan, Konya`dan, İzmir`den, uzaktan uzağa,
Çarpıyor birbiri ardınca o dağdan bu dağa;
Şimdi her merhaleden, taa Bâyezîd`den, Van`dan,
Aynı top sesleri birbir geliyor her yandan.
Ne kadar duygulu, engin ve mübârek bu seher!
Kadın erkek ve çocuk, gönlü dolanlar, yer yer,
Dinliyor hepsi büyük hâtırâlar rüzgârını,
Çaldıran topları ardınca Mohaç toplarını.
Gökte top sesleri, bir bir, nerelerden geliyor?
Mutlaka her biri bir başka zaferden geliyor:
Kosova`dan, Niğbolu`dan, Varna`dan, İstanbul`dan..
Anıyor her biri bir vak`ayı heybetle bu an;
Belgrad`dan mı? Budin, Eğri ve Uyvar`dan mı?
Son hudutlarda yücelmiş sıra dağlardan mı?
Deniz ufkunda bu top sesleri nerden geliyor?
Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor!..
Adalar`dan mı? Tunus`dan m, Cezayir`den mi?
Hür ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi
Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor;
O mübârek gemiler hangi seherden geliyor?
Ulu mâbedde karışım vatanın birliğine.
Çok şükür Allaha, gördüm, bu saatlerde yine
Yaşayanlarla beraber bulunan ervâhi.
Doludur gönlüm ışıklarla bu bayram sabahı. ■

Yahya Kemal Beyatlı

ASR-I SAÂDET'TEN GÜNÜMÜZE CAMİ DERSLERİ

Durak PUSMAZ*

İslâm ilim ve kültür tarihinde cami derslerinin asr-ı saâdet'e kadar uzanan köklü bir geleneği ve geçmişi vardır. Asr-ı saâdet'te Mescid-i Nebevî'deki halkalarla başlamış olan cami dersleri, sonraki dönemlerde de hutbe ve vaazların yanında belli ilimlerin tadrîs edildiği ilim halkaları ve belli kitapların baştan sona okunduğu ders halkaları şeklinde devam etmiştir. Bu yönleriyle camiler, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde yüzyıllar boyunca hem yaygın eğitimin, hem de örgün eğitimin merkezi olmaya devam etmiştir.

□ Camilerimiz başlangıçtan itibaren ibadet mekânı olmalarının yanında başka görevler ve fonksiyonlar da ifa edegelmışlerdir. Bu görevlerinin başında İslâm kültür ve medeniyetinin merkezi olmaları gelmektedir.

Asr-ı saâdet'te Mescid-i Nebevî, içinde sadece beş vakit namaz kılınan bir mekân olmayıp, aynı zamanda ilim ve kültür merkezi idi. Peygamber Efendimiz ashâbını orada yetiştiriyordu. Yeni İslâm'a giren kabilelere dinlerini öğretecek muallimler ve müşidler burada yetişenler arasından seçiliyordu. Ashâb-ı kirâm Kur'an'ı, Sünnet'i ve ilmî meseleleri orada öğreniyorlar, problemlerini ve çeşitli soruları Efendimiz'e orada soruyorlardı. Kur'an öğretimi denilince akla gelen ilk yer, Peygamber Efendimiz'in mescidi idi. Mescid-i Nebevî Kur'an okuyan sahâbilerle dolup taşar, mescidin her tarafından Kur'an sesleri yükselirdi. Hatta Resûlullah (s.a.v.) namaz kılanların yanılmaması için Kur'an okuyan ashâbına seslerini fazla yükseltmemelerini emretmişti.¹

Peygamber Efendimiz'in zamanının önemli bir kısmı mescidde geçirdi. Sahâbe-i kirâm Mescid-i Nebevî'de Efendimiz'in etrafında halkalar oluştururlar, Peygamber Efendimiz'in anlattıklarını dikkatle dinlerlerdi.² Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün evinden çıkıp mescide gitmiş, orada insanların iki halka oluşturduklarını görmüştü. Bu halkalardan birinde bulunanlar Kur'an-ı Kerim okuyor ve Allah'a dua ediyordu. Diğer halkada bulunanlar ise ilim öğreniyorlar ve öğretiyorlardı. Peygamber Efendimiz: "Bunların hepsi de hayırlıdır; şunlar Kur'an okuyorlar ve Allah'a dua ediyorlar. Allah dilerse onlara isteklerini verir, dilerse vermez. Bunlar ise öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Ben de muallim olarak gönderildim." buyurarak onların halkasına oturmuştu.³

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072) "el-Fakîh ve'l-mütefekkih" isimli eserinde bu hadîs-i şerîfi "Fadlu mecâlisü'l-fikhi alâ mecâlisü'z-zikr/İlim meclislerinin zikir meclislerine üstünlüğü" başlığı altında nakletmekte ve bununla ilim meclislerinin zikir meclislerinden daha faziletli olduğunu belirtmektedir.⁴ Nitekim aynı hadisin başka bir rivâyetinin sonunda Peygamber Efendimiz: "...Ben muallim olarak gönderildim." buyurduktan sonra "Şu meclis daha faziletlidir."⁵ diyerek ilim meclisine oturmuştur. Yine Hatîb el-Bağdâdî'nin Yahya ibn Ebû Kesîr'den rivâyet ettiğine göre: "Sabah akşam Rabbi'ne O'nun rızâsını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et/onlarla beraber ol"⁶ âyetinde kastedilenlerin "mecâlisü'l-fikh/ilim meclisleri"⁷ olduğu belirtilmiştir.

Efendimiz'den en çok hadis rivâyet etmekle meşhur olan sahâbî Ebû Hüreyre (r.a.)'nin ifadesiyle Mescid-i Nebevî

sadece Peygamber Efendimiz'in zamanında değil, O'nun vefatından sonra da ilmî meselelerin müzakere edildiği, Peygamber Efendimiz'in mirasının taksim edildiği yerdi. Bu konuda Abdullah er-Rûmî şu hadiseyi naklediyor:

Bir defa Ebû Hüreyre (r.a.) Medine çarşısına uğradı. Orada durup ahaliye:

- Ey çarşı halkı, sizi âciz bırakan nedir? dedi. Onlar da:
- Ey Ebû Hüreyre, neden âciz bırakan? dediler. Ebû Hüreyre (r.a.):

- İşte Resûlullah'ın mirası taksim ediliyor, siz ise buradasınız, gidip ondan nasibini-zî almıyorsunuz. dedi. Onlar:

- Nerede taksim ediliyor? dediler. Ebû Hüreyre (r.a.):

- Mescidde" dedi. Onlar hemen gittiler, bir müddet sonra geri geldiler. Ebû Hüreyre:

- Niçin geri geldiniz? dedi. Onlar da:

- Ey Ebû Hüreyre! Mescide gittik, içeri girdik, orada taksim edilen bir şey görmedik dediler. Ebû Hüreyre (r.a.):

- Mescidde hiç kimseyi görmediniz mi? dedi. Onlar:

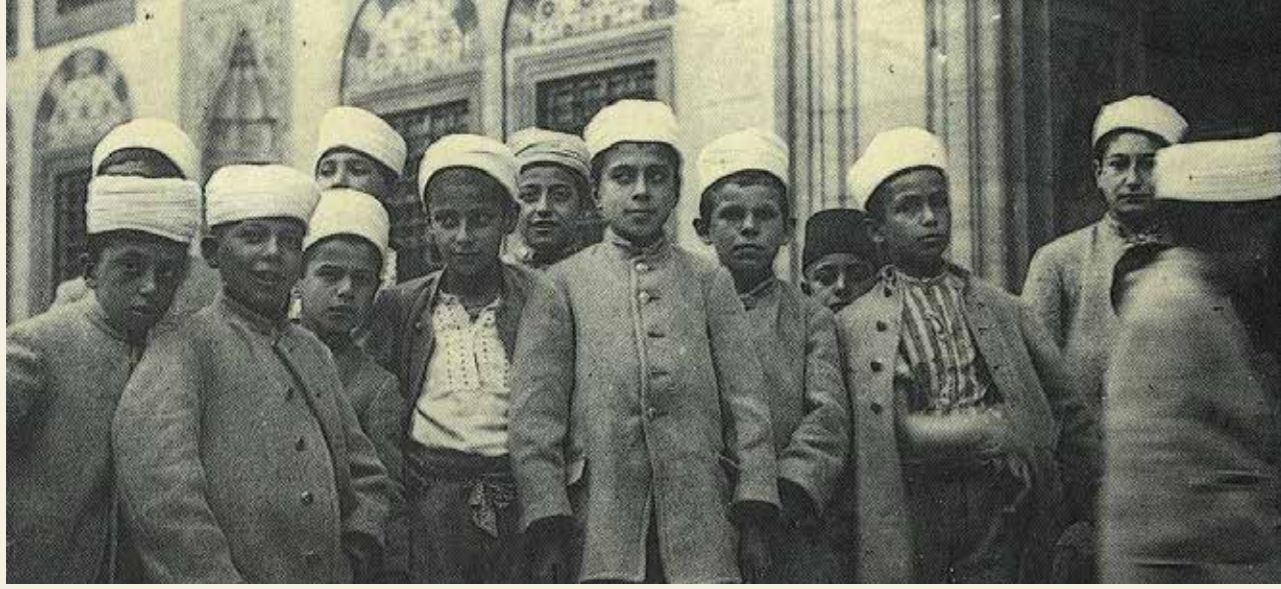
- Bir grup kimse gördük namaz kılıyorlardı, bir kısım insanlar Kur'an okuyorlardı, bir kısmı da oturmuşlar helâl ve haramı müzakere ediyorlar/ ilimle iştigal ediyorlardı. dediler.

Bunun üzerine Ebû Hüreyre (r.a.):

- Size yazıklar olsun, işte Peygamberimiz'in mirası budur. dedi.⁸

Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz geride miras olarak mal-mülk, altın ve gümüş bırakmamış, ilim bırakmış ve: "el-Ulemâü veresetü'l-enbiyâ/Âlimler peygamberlerin varisleridir." buyurmuştur.⁹

Peygamber Efendimiz'in Mescid-i Nebevî'de yaptığı derslerden, vaaz ve irşadlarından sadece erkekler değil, kadınlar da yararlanıyorlardı. Onlar da Peygamber Efendimiz'i dinleme imkânı buluyorlardı. Zira Hz. Peygamber zamanında kadınlar da mescide gidiyorlar, namazı cemaatle kılıyorlardı. Peygamber Efendimiz'in erkekleri: "Kadınlarınız mescidlere gitmek için sizden izin isterlerse onları bundan men etmeyiniz."¹⁰ diye talimatı vardı. Hatta Hz. Peygamber zamanında Mescid-i Nebevî'de kadınlar mahsus özel kapı vardı. Hz. Ömer erkeklerin kadınlar kapısından mescide girmelerini yasaklamıştı.¹¹ Kadınlar mescidin arka tarafında kendileri için ayrılmış yerde namazlarını kılarlardı. Buhârî ve diğerlerinin rivâyetlerinden öğrendiğimize göre bir bayram günü Peygamber Efendimiz bayram namazını kıldıırıp hutbe irad ettikten sonra Bilal'le beraber kadınların bulunduğu bölüme gelerek onlara daha yakından hitap edip öğütte bulunmuş, onları sadaka vermeye teşvik etmiş, onlar da yüzük, bilezik,

küpe gibi ziynet eşyalarını sadaka olarak vermişler, Bilal de eteğini açarak bunları toplamıştı.¹²

Peygamber Efendimiz'in kadınlara özel olarak vaaz ve nasihatte bulunduğu da olurdu. Bir defasında kadınların Peygamber Efendimiz'e gelerek: "Yâ Resûlallah! Erkekler sizi dinleme hususunda bizden daha çok fırsat ve imkân buluyorlar. Bizim için de özel bir gün ayırsanız?" diye talepte bulunmaları üzerine, onlar için de özel bir vakit tahsis etmiştir.¹³

Görüldüğü gibi İslâm ilim ve kültür tarihinde cami derslerinin asr-ı saâdet'e kadar uzanan köklü bir geleneği ve geçmişi vardır. Asr-ı saâdette Mescid-i Nebevî'deki halkalarla başlamış olan cami dersleri, sonraki dönemlerde de hutbe ve vaazların yanında belli ilimlerin tadrîs edildiği ilim halkaları ve belli kitapların baştan sona okunduğu ders halkaları şeklinde devam etmiştir. Bu yönleriyle camiler, İslâm coğrafyasının değişik bölgelerinde yüzyıllar boyunca hem yaygın eğitimin, hem de örgün eğitimin merkezi olmaya devam etmiştir.

Hz. Ali (r.a.) Kûfe Mescidi'nde insanların Kur'an okuduklarını ve okuttuklarını işitince şöyle demişti: "Bunlara müjdeler olsun. Bunlar Resûlullah'a insanların en sevimlisi idi."¹⁴

Tabiiinden, zühd ve takvâsıyla meşhur Ebû Abdurrahman es Sülemî (ö. 73/692), Hz. Osman'ın hilafetinden

itibaren Kûfe Valisi Haccâc zamanına kadar Kûfe mescidinde Kur'an okutmaya devam etmiş ve: "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir." hadîs-i şerifine işaret ederek: "Beni burada oturtan işte bu hadistir."¹⁵ demiştir.

Büyük bilginler genellikle camilerde akdedilen ders halkalarında yetişmişlerdir. Tefsir, hadis, kelâm, fıkıh âlimleri camilerde okumuşlar, mezhep imamaları camilerdeki ders halkalarında yetişmişler ve kendileri de talebelerini camilerde okutmuşlardır.

Peygamber Efendimiz zamanında ve daha sonraki dönemlerde cami dersleri veya camilerdeki eğitim ve öğretim faaliyetiyle ilgili misalleri çoğaltmak mümkündür. Bu durum Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından Bağdat ve Nişâbur'da "Nizâmiye Medreseleri" açılıncaya kadar devam etmiştir.¹⁶ Artık bundan sonra camilerin civarında medreseler inşâ edilmeye başlanmış, fakat camilerde de ders okutulmaya devam edilmiştir. Bu itibarla camilerde tadrîs edilen ders halkalarını talebe-i ulûma hitap eden ders halkaları ve halka yönelik ders halkaları şeklinde ayırmak mümkündür.

Camilerde ders verilmesi veya camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Osmanlıların hâkim oldukları coğrafyada da

Talebe-i ulûma yönelik ders halkaları da herkese açıldı, cemaatten isteyen, merak eden, o sahadaki bilgi ve kültürünü artırmak isteyen kimseler bu halkalara da katıla-bilirlerdi. Bu durum Osmanlıların son dönemlerinde devam ettiği gibi Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir.

camilerde halka yönelik vaazların dışında özel ders halkaları da süregelmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu ders halkaları, vaazlara nispetle, dinî bilgi ve kültürleri daha iyi olan kimselere hitap etmekteydi. Camilerde bu duruma herkese açık ders anlamında dersiâm denirdi. Şemseddin Sâmî bu kelimeyi 'müderislerin büyük camilerde verdikleri toplu ders' şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷ Daha sonra dersiâm, "medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderis için kullanılan unvan"¹⁸ olmuştur. Bu dersiâmlar hangi medrese veya camide ders okutursa o medresenin veya caminin adını alırdı. (Süleymaniye dersiâmı, Fatih dersiâmı gibi).¹⁹ "3 Mart 1340 gün ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile bütün medreseler kapatılınca burada ders veren dersiâmlara kayd-ı hayat şartı ile Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden maaş bağlanmıştır. Sonradan Cumhuriyet hükümetlerinde memuriyet görevi alan dersiâmların (dersiâmlık maaşları) kesilmemiş, her iki maaşı almaya devam etmişlerdir. Başlangıçta üç yüzden fazla olan dersiâmlar, 1973 malî yılı başında yirmi kişi kalmıştır."²⁰

Talebe-i ulûma yönelik ders halkaları da herkese açıldı, cemaatten isteyen, merak eden, o sahadaki bilgi ve kültürünü artırmak isteyen kimseler bu halkalara da katıla-bilirlerdi. Bu durum Osmanlıların son dönemlerinde devam ettiği gibi Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir. Buna göre, 1950'lerde ve sonraki yıllarda Hüsrev Efendi, Fâtih Camii'nde hadis, siyer ve fıkıh dersleri okutmuş. Kadıköy Müftüsü Mekkî Efendi, yine Fâtih Camii'nde tefsir ve hadis dersleri (Kâdî

Beydâvî Tefsiri ve Sahîh-i Buhârî) okutmuş, bir ara İstanbul Müftülüğü de yapmış olan Bekir Hâki Efendi de Şehzâde ve Fâtih Camii'nde Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri cemedan "el-Lü'lüü ve'l-mercân", Süleymaniye Camii'nde ise fıkıh kitabı Hidâyeyi okutmuştur. Özellikle Bekir Hâki Efendi'nin seçkin bir cemaati varmış. İlk açıldığı zaman Haseki Eğitim Merkezi'nde tefsir dersleri veren Ali Yakup Cenkçiler Hoca Efendi de 1963 yılından 1983 yılına kadar Mesih Paşa ve Emir Buhârî Camilerinde "İhyâü ulûmî'd-dîn", "Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn", "Medârikü't-tenzîl" ve "Dîvânü'l-Mütenebbî" gibi eserleri okutmuştur. ■

D İ P N O T L A R

1. Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 324; Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân, Beyrut 1996, I, s.169.
2. Mâlik, Muvatta, Selâm, 4; Buhârî, İlim, 8; Salât, 84; Müslim, Selâm, 26; Ebû Dâvûd, Edeb, 14; Tirmizî, İstîzân, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 219, 284, 298, 401.
3. İbn Mâce, Mukaddime, 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 328.
4. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, el-Fakîh ve'l-mütefekkih, thk. Yusuf el-Azzâzî, Riyad 1996, I, s. 88.
5. Hatîb, age., I, s. 88-89.
6. Kehf, 18/28.
7. Hatîb, age., I, s. 92.
8. Taberânî, el-Mücemü'l-ıvâsât, Riyad 1995, II, 253 (1451).
9. Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 19.
10. Müslim, Salât, 135.
11. Bk. Ebû Dâvûd, Salât, 17.
12. Buhârî, İyd, 19.
13. Buhârî, İlim, 35.
14. Heysemî, Mecmeu'z-zevaid, VII, 162, 166.
15. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 21.
16. Bu husustaki ittifaklar için bk. Nebi Bozkurt, "Medrese", DİA, XXVIII, s. 323-327.
17. Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî, İstanbul 1985, I, s. 256.
18. Mehmet İpsirli, "Dersiâm", DİA, IX, s. 185.
19. Kamil Miras, Beyazıt Camii dersiâmı idi. 1907 yılında II. Abdülhamit döneminde 31 yaşında başlamış olduğu bu görevi 1957 yılında vefat edinceye kadar devam etmiştir. Bk. Nesimi Yazıcı, Kamil Miras Hayatı ve Eserleri, DİB. Yay. Ankara 2002, s. 12, 32.
20. Nail Aslanpay, 1924-1973 Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu, Çalışması Birimlerinin Tanıtılması, DİB. Yay. Ankara 1973, s. 88.

Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii

Bezm-i Alem Valide Sultan Camii Mihrap

Divriği Şifahane Kapısı

Üsküdar Atik Valide Sultan Camii

Kayseri Döner Kümbet

OSMANLI MİMARİSİNDE HANIM SULTAN CAMİLERİ

Tolga BOZKURT*

İslâmiyet'te kadının saygın konumuna binâen Türk-İslâm mimarisinde hanım sultanlar, devlet adına yaptırılan büyük ölçekli imar faaliyetlerine birer bânî (yaptıran) olarak katılmışlardır.

□ Tarihte, kadınların saray yönetiminde ve hatta bazı siyasî kararlar üzerinde etkin rol oynadıkları bilinmektedir. İslâmiyet'te kadının saygın konumuna binâen Türk-İslâm mimarisinde hanım sultanlar, devlet adına yaptırılan büyük ölçekli imar faaliyetlerine birer bânî (yaptıran) olarak katılmışlardır. Bilhassa saray içinde iktidar sahibi olan hanım sultanların kendi adlarına inşa ettirdikleri külliye programlarında cami, medrese, dârülkurrâ gibi dinî kurumların yanında imaret-âşevi ve dârüşşifâ türü hayır yapılarına da yer vererek İslâm yolunda hizmet ettiklerini ve bu sayede halk tabanındaki saygınlıklarını arttırdıklarını görüyoruz. Burada kapsam dışı tutulmakla birlikte, saray dışından bazı kadın bânîlerin de maddî güçleri oranında imar faaliyetlerine katıldıklarını belirtmek gerekir.

Türk sanat tarihi üzerine yapılan son araştırmalar ka-

dın patronajının kendine özgü bir alan teşkil ettiği ve kadın bânîlerin Selçuklular'dan itibaren Anadolu Türk-İslâm mimarlığında faâl oldukları sonucunu ortaya koymaktadır. Yöneticilerin zevceleri, valide ve kızlarının teşkil ettiği hanım sultan ekolünün özellikle Osmanlı döneminde daha kurumsal bir saray geleneği haline dönüştüğü söylenebilir ki, imparatorluğun en parlak çağı olan 16. yüzyılda inşa edilen hanım sultan külliyesi ihtişamlarıyla dikkat çekmektedir. Saray hiyerarşisi içinde, tıpkı diğer padişah ve vezir yapılarında olduğu gibi hanım sultanların da kendi adlarına finanse ettikleri vakıf yapılarının inşa sürecinde, hassa mimarları üzerinde yönlendirici oldukları ve yapım faaliyetlerinin aksamadan devamı hususunda hassasiyet gösterdikleri bilinir. Özellikle Selçuklu çağında, kadınlara atfedilen belirli yapıların süsleme programları

kompozisyon çeşitliliği bakımından belirli bir estetik duyarlılığı yansıtır.

Sayıları kırkı bulan Selçuklu dönemi kadın bânîlerinin inşa ettirdikleri yapı tipleri arasında, askerî ve idarî binalar hariç, ticarî yapılara kadar uzanan farklı türlerde çok sayıda mimarî eserin var olduğu dikkat çeker. Selçuklu devri kadın bânîleri arasında, Sultan I. Alâeddin Keykûbad'ın eşi ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi olan Mahperi Hatun'un ayrı bir yeri vardır. Aslen hıristiyan kökenli olan Mahperi Hatun, Alâeddin Keykûbad'ın ölümünün (1237) ardından Müslümanlığı seçerek "valide sultan" mertebesine yükselmiştir. Mahperi Hatun'un Kayseri'de cami, türbe, hamam ve medreseden oluşan meşhur Huand/Hunat Hatun Külliyesi 1237-1238 tarihli'dir. Derinlemesine yönelen köşklü tipteki caminin taç kapısı üzerindeki inşa kitabesinde "safvet ed-dünya ve'd-din Mahperi Hatun" ibaresine yer verilmiştir. Mahperi Hatun'un Kayseri'deki külliyesinin dışında, ölen eşi I. Alâeddin Keykubad'ın ticaret politikasını devam ettiren bir anlayışın ürünleri olarak yaptırdığı Tokat-Zile yolundaki Hatun Hanı (1238-1239), Yozgat-Akdağmadeni'nde Çiçilli Sultan Hanı (1239) gibi menzil yapılarıyla başkent Konya ve Kayseri ile Sinop limanı arasındaki kervan yolunu canlandırdığı anlaşılmaktadır.

Ortaçağ Türk döneminin en göz alıcı yapıtlarında birisi de hiç şüphesiz, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Selçuklular'a bağlı bir uç beyliği olan Mengücekliler'e ait 1228-1229 tarihli Divriği Ulu-camii ve Dârüşşifâsı'dır. Cami, Mengüceklî Beyi Ahmed Şah tarafından yaptırılırken, camiye kible duvarından bitişik vaziyetteki dârüşşifânın bânîsi, Erzincan Beyi Fahreddin Behramşah'ın kızı ve Mengüceklî Beyi Ahmet Şah'ın eşi olan Turan Melek'tir. Yapı, üçüncü boyutu yakalarcasına tasvir edilen bitki figürlü taş süslemeleriyle, Selçuklu çağı için barok bir karakter yansıtmaktadır. Dârüşşifâ'nın batıya bakan gotik görünlü taç kapısında yer alan, bugün oldukça tahrip olmuş iki insan portresinin Divriği Külliyesi'nin bânîleri Ahmed Şah ile eşi Turan Melek'e ait olduğu düşünülmektedir.

Divriği Ulucamii ve Dârüşşifâsı'nın özgün taş plastik süslemelerini hatırlatan bir diğer örnek de Sultan I. Alâeddin Keykûbad'ın kızı Şah Cihan Hatun adına yaptırılan Kayseri Döner Kümbet'tir (1276). Kare plânlı bir altlığın üzerinde on ikigen gövde ve konik külahla örtülü olan Döner Kümbet, Orta Asya göçer çadırını hatırlatan kütle biçimlenişinin yanında taş süsleme kompozisyonlarıyla dikkat

çeken anıtsal bir mezar yapısıdır. Türbe cephesinde geometrik geçmeler ve hayat ağacı motifleriyle birlikte aslan ve çift başlı kartal figürlerine yer verilmiştir. Divriği Ulucamii ve Kayseri Döner Kümbet'te rastlanılan süsleme kompozisyonları stilistik özellikleri bakımından, kadın bânîlerin yapılarına has belirli bir estetik duyarlılığın ifadesidir. Bu noktadan hareketle Selçuklu sarayındaki kadın bânîlerin sanatçılar üzerinde yönlendirici olduğunu iddia edebiliriz. Selçuklu dönemi yazılı kaynaklarının yetersizliğinin aksine Osmanlı dönemi vakıf kayıtları ve kronikler hanım sultanların imar faaliyetlerindeki etkisi hakkında daha aydınlatıcı bilgi vermektedir.

Erken Osmanlı döneminden, Sultan I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun'un anısına yaptırılan Bursa-İznik Nilüfer Hatun İmaret'i'nden (1388-1389) başka, doğrudan bir hanım sultan tarafından inşa ettirilen ilk örnek Edirne'deki Sitti Şah Sultan Camii'dir. Fatih Sultan Mehmed'in zevcelerinden Sitti Şah Sultan tarafından yeni baştan yaptırılan caminin 1482 tarihli kitabesinde; "Bu mübarek makamın binasını, büyük sultan, sultanoğlu sultan, fetihler babası Sultan Bayezid Han'ın devletli günlerinde, -Allah onun (devletini) iyilikle ve hayırla dâim kılsın- zamanın kadınlarının taçlarının incisi, Dulkadiroğlu Süleyman'ın kızı Sitti Şah, 889 yılında muhkem (sağlam) kıldı" denilmektedir.

II. Bayezid döneminde başkent İstanbul dışında inşa ettirilen sultan külliyelerinden birisi de Tokat'ta, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un ruhunu şâd etmek üzere yaptırılmıştır. Kitabesine göre 1485'te ibadete açılan Tokat Hatuniye (Meydan) Camii'nden başka, II. Bayezid'in eşi Hüsn-i Şah Sultan tarafından Manisa'da inşa ettirilen 1490 tarihli Hatuniye Külliyesi cami, medrese, imaret ve sıbyan mektebinden meydana gelmektedir. II. Bayezid dönemi hanım sultan camilerinin tamamı merkezi kubbeli klâsik Osmanlı uygulamaları arasında değerlendirilir.

Manisa'daki bir diğer hanım sultan yapısı da Yavuz Sultan Selim'in zevcesi ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından Hassa Mimarbaşı Acem Ali'ye sipariş edilen Sultan Camii ve Külliyesi'dir (1522). Hafsa Valide Sultan'ın kendisine de şifa verdiği rivayet edilen ünlü mesir macunu, her yıl geleneksel olarak düzenlenen festivalde Sultan Camii'nin minarelerinden halka saçılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Kanûnî Sultan Süleyman devrinde ulaştığı yüksek refah seviyesi hanım sultan vakıflarına da yansımıştır ki, 16. yüzyılın ikinci yarısında kadın bânîlerin yaptırdığı camiler bugün

Saray hiyerarşisi içinde, tıpkı diğer padişah ve vezir yapılarında olduğu gibi hanım sultanların da kendi adlarına finanse ettikleri vakıf yapılarının inşa sürecinde, hassa mimarları üzerinde yönlendirici oldukları ve yapım faaliyetlerinin aksamadan devamı hususunda hassasiyet gösterdikleri bilinir.

de İstanbul'un göz alıcı simge yapılarıdır. Kanûnî'nin zevcesi Haseki Hürrem Sultan, popüler tarihin bakış açısıyla, harem içinde çevirdiği entrika ve iktidar hırsıyla tanıtılırken İstanbul, Mekke, Medine ve Edirne'de yaptırdığı hayır eserleri çoğu kez bir kenara bırakılır. Hürrem Sultan'ın İstanbul'un Fatih semtinde, eski adıyla Avratpazarı'nda yer alan külliyesi, Mimar Sinan'ın Hassa Mimarbaşı olarak ortaya koyduğu ilk büyük ölçekli sultan yapısıdır. Sinan bundan önce 1537'de, Kanûnî'nin kız kardeşi ve Sadrazam Lütfi Paşa'nın zevcesi Şah Sultan için, İstanbul Eyüp'te Sümbülî Tekkesi'ne ilave olarak düz ahşap tavanlı, mütevazı bir cami inşa etmiştir. Haseki Camii ise 1538-1539'da önce tek kubbeli olarak inşa edilmiş ve 1612-1613 yıllarında yanına bir kubbe daha eklenmek suretiyle genişletilmiştir.

Kanûnî'nin Hürrem Sultan'dan olma çok sevdiği kızı ve Veziriâzam Rüstem Paşa'nın hanımı Mihrimah Sultan da validesi gibi hayır işlerinde oldukça cömert bir vakıf kurucusudur. Üsküdar (1547) ve Edirnekapı (1563-1571) Mihrimah Sultan camileri, Mimarbaşı Sinan'ın ideal ibadet mekânı arayışları içerisinde önem arz eden büyük programlı külliye yapıları olmanın yanında, konumları itibarıyla de şehrin kara ve deniz silüetlerinde belirgin unsurlardır.

Üsküdar (1547) ve Edirnekapı (1563-1571) Mihrimah Sultan camileri, Mimarbaşı Sinan'ın ideal ibadet mekânı arayışları içerisinde önem arz eden büyük programlı külliye yapıları olmanın yanında, konumları itibarıyla de şehrin kara ve deniz silüetlerinde belirgin unsurlardır.

Klâsik dönemde, adı perde arkasında kalan bir diğer kadın bâni de Kanûnî'nin gözdelelerinden Gülfem Hatun'dur. Gülfem Hatun'un Üsküdar'da yaptırdığı cami, kervansaray, imaret ve mektepten müteşekkil külliyesinin 1542 tarihli vakfiyesi Ebusuud Efendi'nin imzasını taşır. Gülfem Hatun Vakfı'na ait yapılardan ne yazık ki sadece cami, 1869 yangınından sonra tamamen yenilerek günümüze ulaşabilmiştir.

Hanım sultanların bayındırlık alanındaki hayırları, başkent İstanbul'da 16. yüzyıldan sonra da kesintisiz sürmüştür. 1597'de III. Murad'ın eşi Safiye Sultan tarafından inşasına başlanan Eminönü Yeni Camii, ancak 1663'te yine bir hanım sultan, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Valide Sultan'ın gayretleriyle tamamlanabilmiştir. Eminönü Yeni Camii, Şehzade ve Sultan Ahmed camilerine benzer tarzda, dört yönden birer yarım kubbeyele genişletilen merkezî kubbeli plan şemasıyla İstanbul'un en büyük ölçekli hanım sultan camisidir.

Boğazın Anadolu yakasında, Mihrimah Sultan/İskele Camii'nden sonra sırasıyla; II. Selim'in eşi ve Sultan III. Murad'ın annesi olan Nurbânü Valide Sultan tarafından yaptırılan Atik Valide Sultan Camii (1570-1579) ve I. Ahmed'in eşi, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi olan Kösem/

Mahpeyker Valide Sultan'a ait Çinili Cami (1640) gibi 16. ve 17. yüzyıl yapıları ile Üsküdar, hanım sultan camilerine ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Sultan IV. Mehmed'in hanımı, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Gülnûş Emetullah Valide Sultan tarafından yaptırılan 1708-1710 tarihli Üsküdar Yeni Valide Camii, Lâle Devri öncesinde klâsik üslûbun genel hatlarıyla sürdürüldüğü bir uygulamadır. Beylerbeyi'nde, Sultan I. Abdülhamid tarafından validesi Şermî Rabiâ Sultan'ın ruhunu şâd etmek üzere inşa ettirilen Hamid-i Evvel Valide Camii ise 1778 yılında ibadete açılmış barok üslûpta bir boğaz camisidir.

Avrupa yakasında, İstanbul'un sembol yapılarından 1855 tarihli Dolmabahçe Camii, Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından yaptırılmaya başlanmış, ancak vefatıyla oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Cami, batılı üslûp etkilerinin hakim olduğu bir diğer geç dönem örneğidir.

Osmanlı sarayının son döneminde, kendini hayır işlerine adayan bir diğer kadın bâni de Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır. Pertevniyal Valide Sultan'ın Aksaray'da inşa ettirdiği 1869-1871 tarihli camisi geç Osmanlı mimarisinin en bilindik eklektik yapılarından. Pertevniyal Valide Sultan'ın ayrıca, gördüğü bir rüya sonrasında, o tarihlerde Konya'da yangın geçirmiş "Şeyh Ahmed Efendi Camii" veya halk arasında "Fevkânî Camii" olarak da bilinen yapının yerine, yine eklektik özellikleriyle dikkati çeken bugünkü Aziziye Camii'nin yeniden

inşası için büyük maddî yardımda bulunduğu rivâyet edilir.

Türk-İslâm tarihinde iktidar sahibi kadınların hayır eseri yaptırmaya devam ettirdikleri bir nevi "âdet" in Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar devam ettirildiğini görüyoruz. Burada belli başlı yapılarıyla zikrettiğimiz hanım sultanların Osmanlı mimarlığı içinde büyük yapı patronları olarak karşımıza çıkması, onların devlet işlerinde ve özellikle de sosyal alanda belirli ilgi ve sorumluluk sahalarına sahip olduklarını düşündürüyor. Hanım sultanlar için toplum yararına bir hayır eseri veya cami yaptırmalarının önemli bir güç gösterisi ve prestij sağlayıcı unsur olduğu da açıktır. Özellikle valide sultanların hayatları süresince yaptırmaya şansına erişemedikleri yahut yarım kalan külliyelerinin de bizzat tahta geçen oğulları tarafından bir vasiyet olarak addedildiği ve validelerinin ruhunu şâd etmek üzere yaptırıldıkları veya tamamlandıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı mimarlığında hanım sultan camilerinin tıpkı erkek bânîlerin yapılarında olduğu gibi hassa mimarları tarafından devrin genel mimari üslûbu içinde tasarlandıklarını söyleyebiliriz. ■

K A Y N A K L A R

- Ülkü Bates, "Womens as Patrons of Architecture in Turkey", Women in the Muslim World, ed. L. Beck and N. Keddie, Cambridge 1978, s. 243-260.
- Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler" VD (1998), sayı: XXVII, s. 15-36.
- Gülnû Necipoğlu, The Age of Sinan Architectural Culture in the Ottoman Empire, London, 2005.
- Mahmut Ak, "Vakıf Kurucusu Bir Hanım Mihrimah Sultan", VD (2006) Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı, s.80-87.
- Tahsin Özcan, "Vakıf Şehidi Bir Saraylı: Gülfem Hatun", VD (2006) Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı, s.94-98.

Itsukushima Tapınağı'ndaki bir tori

Boudhanath Stupa Tapınağı

Budist Tapınağı

İSLÂMİYET DIŞINDAKİ DİNLERDE MÂBED VE SEMBOLİZM

İsmail TAŞPINAR*

Mâbedler, her dinde insanla Tanrı'nın manevî anlamda buluştuğu mekânlar olarak telakki edilmiştir. İnsanın Tanrı'ya en yakın olduğu dış dünyadan ayrı çok özel yerler olduğu kabul edilmiştir. Dinlerin mâbedlere yüklemiş oldukları bu anlam, o yerlere verdikleri isimlerden de anlaşılmaktadır.

□Tarih boyunca ortaya çıkmış olan dinlerin tamamında mâbed, dinin aslî bir unsuru olmuştur. Mâbedler, her dinde insanla Tanrı'nın manevî anlamda buluştuğu mekânlar olarak telakki edilmiştir. İnsanın Tanrı'ya en yakın olduğu dış dünyadan ayrı çok özel yerler olduğu kabul edilmiştir. Dinlerin mâbedlere yüklemiş oldukları bu anlam, o yerlere verdikleri isimlerden de anlaşılmaktadır. İlginç olan, genellikle bu özel yerlere verilen isimlerin anlamlarının tamamında 'Tanrı'nın evi' mânâsının hemen hemen hepsinde yer almasıdır. Meselâ; eski antik dinlerden Sümer dininde mâbed karşılığında kullanılan kelime 'ekallu'dur ve Tanrı'nın evi veya Tanrı'nın sarayı an-

lamalarına gelmektedir. Antik Yunan dininde mâbed için kullanılan temenos kavramı da Tanrı'ya adanan veya Tanrı'ya ait kutsal yer anlamına gelmektedir. Nitekim, Latince'de mâbed karşılığında kullanılan templum kelimesi de Tanrı'nın evi anlamına gelmektedir. Bu kelime, daha sonraları Hıristiyanlığın Protestan mezhebinin kendi mâbedleri için kullanacağı bir isim olacaktır. Antik dönemde mâbed için kullanılan bu kavramların içerdiği anlamlar, Yahudilik'te de görülmektedir. Yahudiliğin kutsal dili kabul edilen İbrânic'e'de de mâbed için 'bet-El' yani Allah'ın evi veya heykhal yani (Tanrı'ya ait) saray kullanılmıştır.

Dinlerde mâbedlerin fonksiyonu, bir dine mensup olanların belli zamanlarda tek başına veya toplu halde bir araya gelerek ibadet etmelerini sağlamalarıdır. Tarihî veriler incelendiğinde, mâbedlerin başlangıçta dört duvar arasında bir bina olmaktan ziyade, açık alanlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Daha sonra, bu maksatla yapılan küçük ve basit yapıların zamanla geliştiğini ve daha sonraları büyük ve geniş mekânların ibadet yerleri olarak tahsis edildiği ve inşa edildiği görülmektedir. Nitekim, dinler tarihindeki olaylar incelendiğinde, insanların göçebe hayattan zamanla yerleşik hayata geçtikleri ve bu süreç içerisinde mâbed anlayışlarında da taşınabilir mâbedlerden sabit binalara geçtikleri görülmektedir. Bu durum, hemen hemen antik göçebe dinlerde ve onların yerlerini alan yerleşik dinî hayatların tamamında görülebilmektedir.

Mircea Eliade'nin de belirttiği üzere, yerleşik hayat dünyayı göçebe hayatından daha farklı bir biçimde düzenlediği için; tarımcı için gerçek dünya, ev ve köy gibi içinde yaşadığı mekândır. Buna göre; yerleşik hayata geçen tarım toplumunda dünyanın merkezi, ibadetler ve dualarla kutsanmış olan meydanlardır. Zira, insanüstü varlıklarla iletişim o mekânlarda gerçekleşmektedir. Özellikle, Antik Çağ'ın belli bir döneminden itibaren insanların mâbedler ve kurbanlar için sunaklar inşa ettikleri anlaşılmaktadır.¹

Uzak Doğu Dinlerinde Mâbed: Şintoizm Örneği

Japon mitolojisine göre Japonya'daki farklı kabileler, M.Ö. 660 yılında İmparator Jimmu tarafından bir araya toplanmış ve birleştirilmiştir. Rivâyete göre bu imparator, Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun torunu olan Ninigi'nin torunu Jimmu idi. Bu olay üzerine Amaterasu, torununu yeryüzüne elinde bir ayna, bir kılıç ve mücevherli bir taç ile birlikte gönderir. Şinto inancına göre, Şinto mâbedlerinin tamamında özel odada ve özel bir mahfazada saklanan bu eşyalar, mâbedin kutsallığını gösteren en önemli unsurlardır. Bu eşyalar sayesinde mâbed, orada ibadet için bulunanlar ile Tanrı Amaterasu arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Bu eşyalar, aynı zamanda imparator ailesinin Tanrı ile olan irtibatının da en önemli göstergelerinden biridir. Nitekim, Şinto mâbedlerinde görev yapan rahipler, bu görevlerini kutsal imparator ailesinin adına yerine getirmektedirler. Şinto mâbedlerinin tamamının girişinde, kutsal bir mekâna girişin sembolü olan ağaçtan yapılmış bir 'torî' yer almaktadır.²

Japonya'da sayısız Şinto tapınağı bulunmasına rağmen, bunlar içerisinde ikisi çok önemli bir yere sahiptir. Bunlardan biri, 8. yüzyıldan itibaren önemi artan Mi-e vilayetindeki Hon-

şu adasında yer alan İse şehrindeki komplekstir. İki bölümden meydana gelen mâbed, naiku adı verilen ve Güneş ve nuru temsil eden Tanrıça Amaterasu'ya ibadete adanmış olan bir iç kutsal odadan ve geku adı verilen ve tahılın koruyucusu dış ilâhî varlık Toyo Uke'ye adanmış olan dış kutsal odadan müteşekkildir. İmparator ailesinden bakire bir prenses bu mâbedde ikamet eder ve ibadetlerin devamını sağlar. Geleneğe göre 8. yüzyıldan itibaren her yirmi veya yirmi beş yılda bir tahtadan yapılmış olan mâbed, mimarlar tarafından kutsal şinmey zukuri kurallarına göre sökölür ve yandaki boş alana yeniden inşa edilir. Mâbed, bronz dönemine ait evlerin biçimine uygun olarak dikdörtgen şeklinde inşa edilir.

Diğer önemli ve büyük mâbed ise, Şimane vilayetinin Honşu adasında yer alan İzumo mâbedidir. Burası, Amaterasu'nun kardeşi Susanova'nın soyundan gelen Ökunuşi'ye adanmıştır. Ökunuşi, evliliği düzenleyen bir ilâhî varlık olarak kabul edilir ve burada yapılan ibadetlerin önemli bir kısmı kutsal ateşin yeni nesillere nakledilmesine dayanmaktadır. Bu mâbede ait binaların yapımı en eski eski Şinto mimarisine ait tayşa zukuri usulüne uygun inşa edilmiştir. Bu mâbedin şekli, İse'dekinin aksine kare şeklindedir. Kutsal varlıklar olarak kabul edilen kamilere ve ilâhî varlıklara mâbedlerde dua edilir. Rahipler, mâbedlerde ibadetler esnasında norito diye adlandırılan dualar okurlar. Duaların merkezinde devletin ve özellikle de imparator ve ailesinin bekâsı yer almaktadır.

Doğu Dinlerinde Mâbed: Hinduizm, Budizm ve Caynizm

Hinduizm'de ibadetler asıl itibarıyla ferdî olarak icra edilir. Bu nedenle, genellikle her evin bir köşesinde Tanrılara adanmış olan kutsal yerler mevcuttur. Bununla beraber, Hinduizm'de mâbed yapımına ve onun tefrişine ilişkin bilgiler, Hindu kutsal metinlerinden Upanişadlar'da detaylı olarak anlatılmaktadır. Buna göre, mâbedlerin mimari yapımı ve hangi Tanrılara ait suretlerin yerleştirileceği bu en eski metinlerde yer almaktadır. Hindu mâbedlerinin yapım tarihlerinin en iyi izlenebildiği tarih olan 7. yüzyılda, mâbed adedinde ciddi bir artışın olduğu gözlenmektedir. Hinduizm'e göre mâbedler, Tanrıların ikamet ettiği yerlerdir. Bu yönüyle mâbed, Hindularla Tanrılar ve ilâhî varlıkların buluştuğu kutsal mekânlar olmaktadır. Mâbedlerde, Tanrılar ziyaret edilir ve onlara çeşitli takdimeler sunulur. Şintoizm'de olduğu gibi, Hindu mâbedlerinde de doğrudan Tanrılara tahsis edilmiş olan ve vimona adı verilen bir iç oda yer almaktadır. Buralar mâbedin esas kısmını teşkil ederler. Burada Tanrıların sureti veya onları temsil eden

bir sembol yer almaktadır. Hindu mâbedler ibadet için kullanıldığı gibi, ziyaret merkezleri olarak da ziyaret edilmektedir. Hindular'a göre asıl itibariyle Hindistan topraklarının tamamı kutsal bir mâbeddir. Bu nedenle, Baharat adı verilen bu topraklarda yer alan sayısız mâbedleri ziyaret etmek en büyük hac ibadeti olarak kabul edilir. Hindu inancına göre hac makamıyla ziyaret edilen mâbedler, insanın günahlardan arınmasına ve manevi olarak temizlenmesine vesile olan yerlerdir.

Budizm'de ibadet ve dua yerleri olarak kabul edilen iki mâbed türü dikkati çekmektedir. Bunların ortak özellikleri, söz konusu mâbedlerin Buda'ya adanmış olmalarıdır. Budistlerin özellikle ziyaret ettikleri ve dualarını yaptıkları yerlerden biri 'stupa'lardır. Stupaların tarihî kökeninin Hindistan'da 'cetiya' adı verilen tümsek veya toprak yığınlarıyla ilgili inanca dayandığı kabul edilmektedir. M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren Budizm'de Buda ve önemli Budist azizlerinin hatıralarının saklandığı yerler olan stupaların ortaya çıktığı görülmektedir. Budist mâbedi olarak kabul edilebilecek ve Budistlerin dualarını icra ettikleri diğer yerler ise, pagoda adı verilen yerlerdir. Pagodalar, Buda'nın heykelinin bulunduğu yerlerdir. Budistler bu yerlere gelip bu heykellerin önünde diz çöküp, Budist öğretiler üzerine tefekkür ederler. Pagodalarda cemaatle ibadet edilmez. Budistlerin mâbedle olan ilişkilerinin devamını sağlayan en önemli unsur, yukarıda da işaret edildiği üzere, Buda'ya ve onun talebeleri veya azizlere ait olan kutsal eşyaların muhafaza edildiği yerlerin olmasıdır. Budistler ve kutsal emanetleri ziyaret ederek başta Buda olmak üzere din büyüklerini yâd ederek dinî bağlılıklarını tazelemektedirler.

Hindu kültürünün ve coğrafyanın önemli inançlarından bir diğeri ise Caynizm'dir. Caynistler, Hindistan'ın en güzel mâbedlerine sahiptirler. Mâbedlerin kendisi rahip ve rahibeler tarafından idare edilir. Mâbedlerde rahipler kutsal yazılardan parçalar okurlar ve böylece manevî olarak yüceltiklerine, hem nefislerini hem de bedenlerini terbiye ettiklerine inanırlar. Caynizm'de, rahip olmayanlar da günlük ibadetlerini yerine getirirler. İbadetler esnasında Caynizm'in kurucusu Mahavira ve aziz kabul edilen Tirtanka-

ralara dair ilâhiler okunur, okunan metnin muhtevası üzerine tefekkür edilir ve günahlardan tövbe edilir. Mâbedlerde bulunan azizlerin suret ve heykellerine saygı gösterilir. Caynist, mâbeddeki heykelin karşısında ilâhiler söyler, beraberinde getirdiği meyve ve sebzeleri takdim eder, lambalar ve tütsüler yakar. Mâbedlerde bulunan putların yıkanması, yağlanması ve çiçeklerle süslenmesi caynistler tarafından özenle gerçekleştirilir. İlginç olan, mâbedlerde yapılan ibadetlerin idaresinin rahipler değil, halk tarafından yerine getiriliyor olmasıdır. Bir diğer dikkat çeken husus ise, Hindu Brahmanların ücret karşılığı caynistlerin mâbedlerinde istihdam edilmeleridir.

Yakın Doğu Dinleri ve Mâbed: Mecûsilik, Yahudilik ve Hıristiyanlık

Mecûsilüğün en önemli ibadeti, Tanrı'yı sembolize eden ateşe karşı yapılan ibadettir. Ateş kültü olarak tanımlanan bu ibadetlerin yerine getirildiği özel mâbedler vardır. Bu mâbedlere mecûsi olmayanlar alınmazlar. Mâbedlerde yanan ateşler günde beş defa özel âyinlerle temizlenir ve takdis edilir. Bu âyinlerde mecûsilerin kutsal kitabı Avesta'dan parçalar ve ilâhiler okunur. Ateşgede de denilen bu mâbedlerde yapılan âyinler, rahiplerin idaresinde gerçekleştirilir. Mâbedlerde yapılan takdimeler ve kurbanlar da rahiplerin nezaretinde gerçekleştirilir. Ateşgedelerde yakılan ateşlerde kullanılan odun ve benzeri malzemeler, rahipler tarafından önceden takdis edilmeden ateşe atılmazlar.

Ateşin insan nefesiyle kirlenmemesi için ateşe yaklaşan rahipler ağızlarını bir bez parçası ile kapatırlar. Ateşgedeler, kare şeklinde açık bir avludan ve buna bitişik üzeri kubbe ile örtülü boş bir odadan ibarettir. Mâbeddeki kutsal ateş, güneşin temas etmeyeceği ve sadece rahiplerin girebileceği bir yerde yakılır.

Yahudilik'te sinagog olarak adlandırılan mâbed, hem ibadetlerin hem de sosyal ilişkilerin merkezinde yer almaktadır. Sinagog, Yahudiler'in topluca ibadet etmek, eğitim hizmetlerini vermek ve kültürel kimliklerini korumak için toplandıkları evdir (beyt ha-knesset). M.S. 70 yılında Romalılar tarafından

Kariye Kubbesinde İsa ve İncil Yazıları

Yeni Delhi

tahrip edilen Süleyman Mâbedi veya Beytülmakdis, 132 yılındaki isyanda tamamen yıkılmıştır. Daha sonraları Yahudiler, bu mâbedin anısına ve onun bir şubesi gibi ibadetleri yerine getirmek için sinagog adını verdikleri mâbedler inşa etmişlerdir. Eski Ahid'de, Beytülmakdis'ten önce İsrâiloğulları'nın göçebe yaşadıkları dönemde yanlarında taşıdıkları ve adına mişkan, makdis (mikdaş) veya toplanma çadırı (ohel moed) dedikleri bir mâbede sahip oldukları belirtilmektedir. Sinagoglarda eskiden olduğu gibi kurban ibadetini yerine getirememektedirler. Bunun yerine, ibadetin merkezini Tevrat'tan ve Eski Ahid'den okunan metinler teşkil etmektedir. Bu nedenle Yahudiliğe kutsal kitap dini de denmektedir. Yahudilik'te mâbed, Tanrı'nın görünmez varlığının bulunduğu yer ve Tanrı'nın evidir. Sinagoglarda günde üç defa ibadet edilir. Sinagoglarda üç unsurun bulunmasına dikkat edilir. Bunlardan birincisi, Tevrat tomarının muhafaza edildiği özel bir dolabın (ehal veya aron ha-kodeş) olmasıdır. İkincisi, ilâhî huzurun varlığını hatırlatmak üzere devamlı yanan bir ışık (ner tamid). Üçüncüsü ise, Tevrat'ın okunduğu kürsüdür (bima veya teva). Cemaatle ibadet, 12 yaşını doldurmuş en az 10 erkekle birlikte (minyan) yerine getirilir. Kadınlar ibadete katılamaz ve erkeklerle bir arada olamazlar. Bu nedenle sinagoglarda kadınların ibadeti izlemeleri için arkada bir perde veya bir kafesle kapatılmış ayrı bölmeler inşa edilmiştir. Bununla beraber, sinagoglara belli bir mimari şekli yoktur.

Yunanca ekleziya kelimesinden gelen kilise, Hıristiyanlık'ta hem toplanma yeri yani mâbed hem de cemaat anlamında kullanılır. Bu nedenle, hıristiyan mezheplerine de kilise denilmektedir. Hz. İsa hayatta iken, ona tâbi olanların

ayrı bir mâbedi yoktu. M.S. 70 yılında Romalılar'ın Süleyman Mâbedi'ni tahrip etmelerinden sonra yeni kurulan cemaat çevre illere dağılmış ve gittikleri yerlerde evlerin genellikle üst katlarını veya yeraltında yer alan ve 'katakomp' denilen yerleri kendilerine mâbed olarak tahsis etmişlerdir. Roma'nın 4. yy'da Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesinden sonra, hıristiyanlar kilise adını verdikleri mâbedlerini inşa etmeye başlamışlardır. Hıristiyanlar da kiliselerini Tanrı'nın evi olarak kabul etmektedirler. Kiliselerde günlük ve Pazar günleri haftalık olmak üzere rahiplerin ve papazların nezaretinde ibadetler yapılmaktadır. Vaftiz, konfirmasyon, evlenme, günah itirafı, ruhban takdisi gibi sakremler de denilen âyinler, kilise içinde icra edilirler. Kiliselerin idaresi ve âyinlerin icrası kilise teşkilatına mensup olan din adamları tarafından gerçekleştirilmektedir. Orta Çağ'da özellikle İslâm kültürü ile temasın gerçekleştiği 13. yüzyıldan sonra gotik mimari tarzının gelişmesiyle muhteşem katedraller Avrupa'nın hemen her yerinde inşa edilmiştir. Kilsenin yönü doğuya doğru bakmaktadır. İsa Mesih'i merkeze alan kilisenin mimarisi de, Hıristiyan inancına uygun olarak genellikle haç şeklinde inşa edilmektedir. ■

K A Y N A K L A R

- Jean-Marc de Foville, Les Religions, Paris 1992.
- 'Synagogue', Encyclopaedia Judaica, Jerusalem 2007, c. 19, s. 352-383.
- Karen Farrington, Atlas Historique des Religions et des Croyances, Paris 2003, s. 24-26, 116-118, 162-163, 170-172.
- Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2003, I.
- Ahmet Güç, "Mâbed", DİA, Ankara 2003, c. 27, s. 276-280.
- Mehmet Aydın, "Kilise", DİA, Ankara 2002, c. 26, s. 11-14.

D İ P N O T L A R

1. Göçebelik ve yerleşik hayata geçiş dönemindeki mâbed telakkilerine dair geniş bilgi için bkz.: Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2003, c. 1, s. 60-62.
2. Karen Farrington, Atlas Historique des Religions et des Croyances, Paris 2003, s. 162-163.

AVRUPA'DA CAMİLER VE CAMİ MERKEZLİ YÜRÜTÜLEN HİZMETLER

Ömer YILMAZ*

İlahî orijinli dinlerde mâbed, hayatın ve şehrin merkezine inşa edilmiş ve çok amaçlı faaliyetler üstlenmiştir. Avrupa'da vatandaşlarımızın kendi imkân ve gayretleri sonucu ilgili ülkelerde dernekler mevzuatı çerçevesinde kurdukları camiler de bu çok yönlü işlevselliklerini devam ettirmiştir.

*Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

□ Din ve mâbed olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih, fabrikasız, kütüphanesiz, hapshanesiz, hastanesiz şehirlerden bahsetmekte, ancak dinsiz ve mâbedsiz bir toplum ve zamandan söz etmemektedir. Özellikle ilahî orijinli dinlerde mâbed, hayatın ve şehrin merkezine inşa edilmiş ve çok amaçlı faaliyetler üstlenmiştir. Avrupa'da vatandaşlarımızın kendi imkân ve gayretleri sonucu ilgili ülkelerde dernekler mevzuatı çerçevesinde kurdukları camiler de bu çok yönlü işlevselliklerini devam ettirmiştir.

Bilindiği gibi 1982 Anayasasının 136. maddesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nı İslâm dininin itikat, ibadet ve ahlâk ile ilgili konularında vatandaşları aydınlatma göreviyle memur kılmaktadır. Anayasal yetkisi gereği Başkanlık, bu görevini sadece yurt içindeki vatandaşlarla sınırlamamış, yurtdışındaki vatandaş ve soydaşları da içine almak suretiyle genişletmiştir. Bu cümleden olmak üzere ilk defa 1984 yılında 8610 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yurtdışı teşkilâtını kurmuştur.¹ Bu tarihten itibaren gelişmesini hem yatay hem de dikey sürdüren Başkanlık 2013 yılı istatistikleri itibarıyla, başta Batı Avrupa ve Türki Cumhuriyetler olmak üzere dünyanın kırk kadar ülkesine neredeyse tamamı yükseköğretim mezunu erkek/kadın din görevlisi göndermiş ve göndermeye devam etmektedir.²

Avrupa'da camilerde sunulan hizmet çeşitliliğine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce Avrupa'nın İslâm'la olan ilgi, ilinti ve ilişkisinin tarihi seyrine kısaca bakmakta yarar vardır.

Avrupa'nın İslâm'la ilişkisi

Avrupa'nın İslâm/Müslümanlarla karşılaşması genelde üç safhada ele alınmaktadır. Bunlardan ilki Müslümanlarla çatışma, münazara ve münakaşa üzerine kurulu bir iletişim sürecidir. İkinci safha birinciye oranla daha olumlu seyretmiş, bu defa İslâm'ın tanınması ön plana çıkmış ve Batılılar bu devrede oryantalistik bir faaliyetle epistemolojik zeminde İslâm'ı "çözümleme" aşamasına girmiştir. Üçüncü aşama ise ontolojik bir yaklaşımla Müslümanları kültürel, antropolojik, sosyolojik zeminde araştırma ve onları daha yakından tanıma şeklinde olmuştur.³

Bu safhalardan bizi en çok ilgilendireni en son aşamadır. Genelde Müslümanlar, özelde Türkler Avrupa'daki varlıklarının elli yılını geride bırakmışlardır. Dolayısıyla İslâm'ın Avrupa'daki konumu, son elli yılda eskisiyle kıyaslanmayacak oranda farklılık arz etmiştir.⁴ Avrupa

da birtakım değişimler yaşamış, (çok din ve kültürlü) bir hâle dönüşmüştür. Bir başka ifadeyle, kıta her ne kadar Hıristiyan ağırlıklı dinî bir yapıya sahip olsa da, hem millet, hem de din olarak -eskiye göre- bu yeknesaklığını kaybetmeye başlamıştır. Üstelik bu ülkelerde doğan ikinci, üçüncü hatta dördüncü kuşak Müslüman neslin yerleşik hâle gelmesi, yine başta Türkler olmak üzere çok sayıda Müslüman'ın genelde Avrupa'da özelde Almanya'da bu ülke vatandaşlığına geçmesi, İslâm'ın artık Avrupa'da "yabancı" değil "yerli" bir din olacağını göstermektedir.⁵ İsbetli bir tespitle; bu kıtada İslâm ve Müslümanlar ötede, başka coğrafyalarda yaşayan gizli ve gizemli bir topluluk değil, hem göçmen, hem mühtedi, hem de burada doğan ve büyüyen insanlar olarak karşımızda durmaktadır.⁶ Nitekim bu tespit bir Batılı ilim adamı olan Igmar Karlsson tarafından, "Bir zamanlar doğudaki Hıristiyanlar dünyasından söz edildiği gibi, yakında Batı'daki İslâm'dan söz edilecek." şeklinde desteklenmiştir.⁷ Nitekim bu gerçeği zamanın Alman Cumhurbaşkanı Christian Wulff, 3 Ekim 2010 tarihinde Bremen Dom Kilisesi'nde yaptığı tarihî bir konuşmayla teyit ederek, "Hıristiyanlık ve Yahudilik Almanya'ya aittir. Artık İslâmîyet de Almanya'nın bir parçasıdır."⁸ şeklinde değerlendirmiştir.

Avrupa kıtasında toplam 15-20 milyon civarında Müslüman'ın yaşadığı varsayılmaktadır. Bu oran, AB nüfusunun yaklaşık % 5'ine tekâbülmektedir.⁹ İslâm'ın Avrupa'daki hukukî konumuna gelince, bu durum ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Örneğin İslâm Belçika'da 1974, Avusturya'da ise 1979 yılında resmen tanınırken,¹⁰ İspanya buna benzer bir hakki 1992 yılında verebilmiştir. Almanya, İtalya ve Danimarka İslâm'a bir takım ayrıcalıklar tanımakla birlikte henüz hukuk karşısında onu diğer dinlerle eşit hale getirmemiştir. Ne var ki çok yakın bir zamanda Almanya'nın 16 eyaleti için de uzun soluklu görüşmeler akabinde olumlu bir sonuç alınmış ve İslâm dini Hamburg Eyalet Hükümeti tarafından Kilise ile aynı haklara sahip kılınmıştır.¹¹ Bunu bir müddet sonra Bremen Eyaleti takip etmiş, muhtemel çok uzun olmayan bir süreçte Schleswig-Holstein Eyaleti de aynı hakki verecektir.¹² Ancak Almanya'da federal düzeyde İslâm'ın diğer dini cemaatlerle eşit düzeye gelmesi ve anayasal

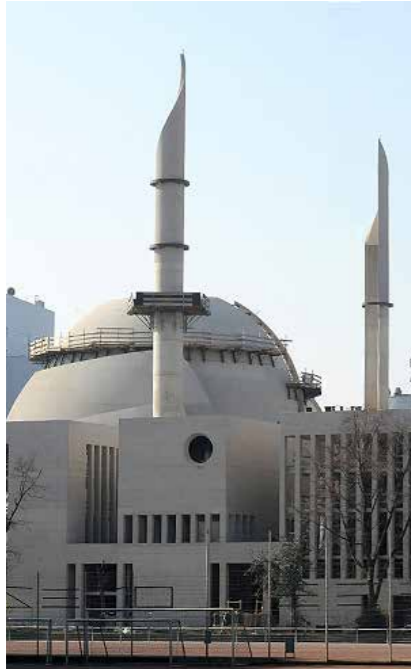
bir din olarak kabul görmesi henüz çözüm sürecinden uzak gözükmektedir.

Avrupa'da Cami İmar ve İnşası

Müslümanlar içinde yaşadıkları toplumu hem etkilemiş, hem de onlardan etkilenmiştir. Bu etkilenme sadece

Genelde Müslümanlar, özelde Türkler Avrupa'daki varlıklarının elli yılını geride bırakmışlardır. Dolayısıyla İslâm'ın Avrupa'daki konumu, son elli yılda eskisiyle kıyaslanmayacak oranda farklılık arz etmiştir.

Köln Camii

Berlin Şehitlik Camii

Hockenheim Hacı Bayram Camii

sosyo/kültürel alanda kalmamış mimariyi de kapsamıştır. Keza Avrupa'daki Müslümanların dinî algı ve anlayışları, karşılaştıkları sorun ve çözümler, geldikleri ülkelere göre gözle görünür oranda farklılık göstermiştir.

Batı'da Müslümanlar gelenekleriyle ilişkilerini koparmak için genelde camilerini klasik tarzda inşa etmeyi yeğlemişlerdir. Örneğin Fransa'da çoğunluğu teşkil eden Afrikalı Müslümanlar, Almanya'da çoğunluğu teşkil eden Türkler, cami mimarilerinde bunu sürdürmüşlerdir. Ancak son yıllarda daha çok Batı mimarî tarzına uygun, üstelik çoğu zaman o ülke mimarlarının çizdiği camiler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu cümleden olmak üzere yoğun tartışma ve aleyhte kampanyalar sonunda temeli çok geç atılan DİTİB Köln Merkez Camisi ve ona benzer pek çok cami projesi Müslüman olmayan yerel mimarlarca çizilmiş ve bu ülke semalarında çoktan boy göstermeye başlamıştır.

Avrupa'daki camilerin sayısı konusunda ise net bilgi vermek oldukça zordur. Yerel belediyelerden arsa satın alınmak suretiyle temelden inşa edilen camilerin sayısı yüzlerle ifade edilse de, toplamda cami/mescit şeklinde kullanılan mâbedler oldukça fazladır. En azından bu rakamı Almanya bağlamında telaffuz edecek olursak, bunun 2200-2500 arasında seyrettiğini söyle-

yebiliriz.¹³ Diğer Batı Avrupa ülkelerindeki cami adedi de Müslümanların nüfus oranına göre paralellik arz etmektedir.

Cami İçi ve Cami Dışında Yürütülen Hizmetlere Kısa Bir Bakış

Cami yapımına büyük önem veren Müslümanlar, buraları sadece ibadet mahalli olarak değil, çok yönlü kullanmışlardır. Avrupa/Almanya'daki camiler, faaliyetleri bakımından İslâm'ın ilk devirlerindeki camilerin yerine getirdiği fonksiyonların birçoğunu üstlenmiştir.¹⁴

Avrupa'daki cami hizmetlerinin başında hiç şüphesiz imam ve hatiplik görevi gelmektedir. Bu vazifelerine ilaveten görevlilerimiz, vatandaşlarımızın uzun yıllar dinî ve millî kimliklerinin korunmasında etkin bir rol üstlenmekte, camilerde ibadet vazifesi dışında pek çok sosyal, kültürel, ilmî, sportif vb.

etkinliklere öncülük yapmaktadırlar.¹⁵

Cami içinde icra edilen dinî faaliyetler arasında imam ve hatiplik görevinden başka fetva, vaaz, hatim ve mukabele, Kur'an-ı Kerim ve dinî bilgiler kursu, ihtida ve mevlid merasimlerini saymak mümkündür. Yine cami ve din görevlisi merkezli ancak dini boyuttan öte daha çok sosyo/kültürel ve ilmî maksatlara yönelik bazı hizmetler de yürütülmektedir. Bunlar; din ve kültürler arası diyalog, barış duaları, açık kapı

Cami yapımına büyük önem veren Müslümanlar, buraları sadece ibadet mahalli olarak değil, çok yönlü kullanmışlardır. Avrupa/Almanya'daki camiler, faaliyetleri bakımından İslâm'ın ilk devirlerindeki camilerin yerine getirdiği fonksiyonların birçoğunu üstlenmiştir.

günleri, bilgilenme ve bilgilendirme ziyaretleri, hac ve kurban hizmetleri, yayın faaliyetleri, nişan, düğün ve nikâh merasimleri, cenaze, defin ve nakil işlemleri, meslek edindirme ve dil kursları, kadın kolları çalışması, okul açılış ve kapanış merasimleri, konferans, seminer ve bilgi yarışmaları, hastane, hapisane, yaşlılar yurdu ziyaretleri, sosyal zümre ve ev ziyaretleri, bazı önemli gün ve gece kutlamaları, kermesler ve sportif faaliyetlerdir.¹⁶

Avrupa'daki Cami Hizmetlerine Yönelik Bazı Teklifler

Özellikle hafta sonu çocuklara verilen "Dinî Bilgiler ve Kur'an Öğretimi" bu önerilerin başında gelmektedir.¹⁷ Bu teklif ve tavsiyelerin bir kısmı Başkanlığımızı, bir kısmı ise din görevlilerini ilgilendirmektedir.

—Yurtdışına yönelik hizmet içi eğitim kurslarında din görevlisine Hıristiyanlık ve mezhepleri hakkında yeterli bilgi verilmelidir.

—Din görevlisine gideceği ülkenin dili kaliteli bir dil kursuyla öğretilmelidir.

—Din görevlisine daha önce Avrupa'da başarılı görevler icra etmiş ve yurt içine dönmüş elemanların tecrübesini aktarma imkânı sağlanmalıdır.

—Yurtdışında görevlendirilmek üzere seçilecek personelin, yaşı ve ilmî düzeyi dikkate alınmalıdır.

—Başkanlık, görevliyi yurtdışına göndermeden önce gideceği ülkeyi pek çok yönden tanıtan bir "el kitabı" hazırlamalıdır.

—Din görevlileri gittikleri ülkenin dilini öğrenmede azim ve ısrarlı olmalı, bu imkânı kendileri oluşturmaya çalışmalıdırlar.

—Din görevlisi her türlü toplantıya donanımlı bilgiyle gitmelidir ve görev yaptığı ülkenin hassasiyetlerine dikkat etmelidir.

—Din görevlisi bölgesindeki Türk öğretmenlerle işbirliği yapmalıdır.

Sonuç

Diyanet İşleri Başkanlığı yurtdışındaki vatandaşlarımız devlet eliyle sunulan din hizmeti konusunda oldukça deneyimlidir. Batıda, Türkiye'deki meslektaşlarına oranla pek çok rol yüklenmesiyle mücadele etmek zorunda kalan din görevlilerimiz de, vatandaşlar arasındaki birlik ve beraberliğin sağlanmasında, onların beğeni ve itimadını kazanmasında oldukça mesafe katmıştır. Bu görevliler, vatandaşlarımızın sosyal, psikolojik, ailevi, dinî, kültürel pek çok problemini çözmede yardımcı olmuşlardır. Ancak gerek ülkemizin içinde bulunduğu konum, gerekse dış dünya, küreselleşme, yasal mevzuat, teknolojik gelişme-

ler gibi pek çok etken yeniden yapılanma ve yenilenmeyi zorunlu kılmaktadır. Misafir işçi olarak Avrupa'ya giden Türklerin bundan böyle ülkelerine dönme ihtimali neredeyse yok gibidir. Bu nedenle yerleşik hale gelen muhatap kitlenin "Avrupalı Müslüman"lar olduğu bilinmeli ve gelecekteki planlar buna göre yapılmalıdır. Şüphesiz yurtdışı cami içi ve cami dışı din hizmetleri bizlere bir taraftan bazı imkânlar sunarken, diğer taraftan büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu itibarla, pek çok soruna, imkân/imkânsızlıklara rağmen sosyal ve beşerî ilişkilerde aktif, veli ile irtibatı sağlayan, öğrenciye sempatik ve sevgiyle yaklaşan, kadın ve gençlere yönelik din hizmeti sunmada özverili davranan, gönül dünyasını imar etmiş, kendisini yetiştirmiş görevlilerimizin gayretleri her türlü takdire şayandır. ■

K A Y N A K L A R

- Elsas, Christoph, "Was jeder vom Islam wissen muss, (Velkd/EKD) Gütersloh 2001.
- Kalın, İbrahim, İslam ve Batı, İSAM Yayınları, İstanbul 2008.
- Karlsson, Ilgmar, Konferenzberichte Islam, Staat und Moderne Gesellschaft in der Türkei und in Europa, Kondrad Adaneuer Stiftung, Ankara 2005.
- Khoury, Adel T., Der Islam und die westliche Welt, Primus Verlag, Darmstadt 2001.
- Komisyon, Almanya Protestan Kiliseler Birliği (EKD), Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland, Gütersloh Yayınevi, Gütersloh 2000.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, Belçika'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi, Mehri Vakfı Yayınları, Konya 2000.
- Tosun, Cemal, Din ve Kimlik, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Mertek, Muhammed, Avrupa'daki Anadolu, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- Yılmaz, Ömer, "Avrupa'da Uyum Bağlamında İslam ve Müslümanların Dünyü ve Bugünü", Islamic University of Europa Journal of Islamic Research, (2010), Hollanda, c. 3, S. II, ss. 179-191.
- ———, "Almanya'da DİTİB Camilerinde Hafta Sonu Uygulanan Kur'an Kurslarının Kısa Bir Analizi" (Hamburg Örneği), Diyanet İlmî Dergi, C. 49, Sayı 1, Ankara 2013, ss. 123-143.
- ———, "Avrupa Birliğine Üye Ülkelerin Dini Yapısına Kısa Bir Bakış", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2009), c. XIII, S. 1, ss. 303-322.
- ———, "Göçün 50. Yılında Almanya'da Din Hizmetleri", Diyanet Avrupa, Kasım 2011, s. 13-20.
- <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,721259,00.html>, (4.10.2010)
- <http://www.ditib-nord.de/content/hamburg-unterzeichnet-ersten-staatsvertrag-mit-ditib-%E2%80%93-ein-historischer-tag-%E2%80%93-die-muslime> (20.05.2013)
- <http://www.deutsch-tuerkische-nachrichten.de/2013/01/466956/staatsvertrag-mit-muslimen-nach-hamburg-und-bremen-will-jetzt-auch-schleswig-holstein/> (20.5.2013)

D İ P N O T L A R

1. 6002 sayılı yeni teşkilat yasasının 18. Maddesi.
2. 2013 yılının ilk yarısı itibarıyla Başkanlığın Batı ülkelerindeki görevli sayısı: Almanya, 736; Avusturya 63; Belçika 63; Danimarka, 33; Finlandiya 2; Fransa 152; Hollanda 139; İngiltere 12; İsveç, 13; İsviçre 43; İtalya 5; Macaristan 1; Norveç 10. Toplam: 1272.
3. Ömer Yılmaz, "Avrupa'da Uyum Bağlamında İslam ve Müslümanların Dünyü ve Bugünü", Islamic University of Europa Journal of Islamic Research, (2010), c. 3, sayı: II, s. 179-191.
4. Ömer Yılmaz, "Göçün 50. Yılında Almanya'da Din Hizmetleri", Diyanet Avrupa, (2011), s. 13-20.
5. Christoph Elsas vd., "Was jeder vom Islam wissen muss, (Velkd/EKD) Gütersloh 2001, s. 127.
6. İbrahim Kalın, İslam ve Batı, İSAM Yayınları, İstanbul 2008, s. 152.
7. Ilgmar Karlsson, Konferenzberichte Islam, Staat und Moderne Gesellschaft in der Türkei und in Europa, Kondrad Adaneuer Stiftung, Ankara 2005, s. 159.
8. Çevrimiçi: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,721259,00.html>, 4.10.2010.
9. Ömer Yılmaz, "Avrupa Birliğine Üye Ülkelerin Dini Yapısına Kısa Bir Bakış", Cumhuriyet Üniversitesi İFD, (2009), c. XIII, sayı: I, s. 303-322.
10. Elsas, age, s. 139.
11. Çevrimiçi: <http://www.ditib-nord.de/content/hamburg-unterzeichnet-ersten-staatsvertrag-mit-ditib-%E2%80%93-ein-historischer-tag-%E2%80%93-die-muslime> 20.05.2013.
12. Çevrimiçi: <http://www.deutsch-tuerkische-nachrichten.de/2013/01/466956/staatsvertrag-mit-muslimen-nach-hamburg-und-bremen-will-jetzt-auch-schleswig-holstein/> (20.5.2013).
13. Almanya Protestan Kiliseler Birliği (EKD), Zusammenleben mit Muslimen in Deutschland, Gütersloh Yayınevi, Gütersloh 2000, s. 111.
14. Cemal Tosun, Din ve Kimlik, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 37.
15. Mustafa Tavukçuoğlu, Belçika'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi, Mehri Vakfı Yayınları, Konya 2000, s. 59.
16. Ömer Yılmaz, "Yurtdışı Cami ve Cami Dışı Din Hizmetleri", Diyanet İlmî Dergi, (2006), c. XLII, sayı: 1, s. 59-78.
17. Ömer Yılmaz, "Almanya'da DİTİB Camilerinde Hafta Sonu Uygulanan Kur'an Kurslarının Kısa Bir Analizi" (Hamburg Örneği), Diyanet İlmî Dergi, (2013), c. 49, sayı: 1, s. 123-143.

CANAN AKHÜSÜK İLE SÖYLEŞİ

1981 yılında Kastamonu Tosya'da doğdu. İlkokulu Tosya da, ortaokul ve liseyi İstanbul'da tamamladı. İstanbul Şehremini Lisesi'nden mezun oldu. Üniversite tahsilini Trakya Üniversitesi Restorasyon Bölümü'nde tamamladı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konservasyon lisans eğitimini bitirdi. Lisans eğitiminin ardından İstanbul Aydın Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi'nde mimarlık eğitimine devam etti. Halen aynı üniversitede mimarlık alanında yüksek lisans yapmaktadır.

Bugüne kadar uygulamasını yapmış olduğu işlerden bazıları şunlardır: Edirne Selimiye Vakıf Müzesi Dârulkurrâ Medresesi Restorasyonu, Edirne Timurtaş Camii Restorasyonu, Kırklareli Hızır Bey Bedesteni Restorasyonu, Kırklareli Kapan Camii Restorasyonu, Bursa I. Murat Hüdavendigâr Camii Kalemışleri, Bursa İznik Ayasofya Restorasyonu, İstanbul Hacı Beşir Ağa Camii Restorasyonu, İstanbul Elif-i Efendi Tekkesi Restorasyonu, İstanbul Talat Paşa Konağı Restorasyonu, İstanbul Köse Raif Mehmet Paşa Konağı Restorasyonu, İstanbul Otağ-ı Hümayün Restorasyonu, İstanbul Eyüp Mihrişah Valide Sultan Türbesi, İstanbul Eyüp Ferhat Paşa Türbesi, İstanbul Eyüp Nakkaş Hasan Paşa Türbesi, İstanbul Eyüp Siyavuş Paşa Türbesi, İstanbul Eyüp Bulak Mustafa Paşa Türbesi, İstanbul Fatih Davut Paşa Türbesi, İstanbul Fatih Cerrah Paşa Türbesi, İstanbul Fatih Bayram Paşa Türbesi, İstanbul Üsküdar Balaban Tekkesi Kalemışleri, İstanbul Yıldız Sarayı Büyük Mabeyn Köşkü Eser Konservasyonu, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kitaplığı Eser Konservasyonu.

Restorasyon hakkında bilgi verir misiniz. Bugün restorasyona bakışta değişiklikler var mı?

Günümüzde restorasyon algısı yenileme mantığıyla yapılıyor. Ancak biz eskiye ait ne varsa hepsini kurtarma peşindeyiz. Sadece eksikliğini tamamlayalım ki, esere bakınca ruhunu göreyim, o ruh bana geçsin ta ki, eserin üzerindeki şahitliği ben de hissedeyim. Duygusal bağ böyle kuruluyor eski eserde. Onun dışında yeni bir şey gördüğümde ben mutlu olmuyorum. Onu hepimiz yaparız. Bugün teknoloji ve malzeme yeterliliği fazlasıyla var. Ama o dönemde malzeme yok, teknoloji yok. Birinci sınıf işçilik var; çünkü aşk var. Bizim personelimiz haftanın bir günü ana toplantıya, üç günü seminere katılıyor. Meselâ dün, "Camilerde devekuşu yumurtası niye kullanılırdı?" sorusunu işledik. Yirmişer dakika sunum yapılıyor arkadaşlar tarafından; çünkü bir esere bakarken bilerek baksın personelimiz. Onlarda da mesai algısı oluşmasın. Ben böyle çalışan istemiyorum. Ben de öyle bir insan değilim. Meslekte bu on ikinci senem ve çok severek çalışıyorum. Bu biraz işi severek yapmakla ilgili sanıyorum. Bence dünyanın en özel işlerinden birini yapıyoruz biz, ama farkında olan insan yok.

Restorasyon, bu işi yapan insanlar için de yeni bir takım bilgilerin öğrenildiği bir öğretici süreçte değil mi?

Biz Eyüp'te iki yıl evvel yoğun bir şekilde 12-13 tane türbe çalıştık. Orada çok şey öğrendim. Pencere sayısı sabit 12. Günün 12 saati, 12 açıdan ışık alsın diye. Dikkat etmezseniz iş gibi geliyor. Binayı yapıp çıkıyorsunuz, ama biz öyle çalışmıyoruz. Künde tablalarının hiçbirini çift sayı ile bitmez meselâ. Hepsi tek biter; çünkü tek Allah inancı vardır. Herşey ebced hesabı ile mutlaka esere yansıtılır. Osmanlı döneminde ve Selçuklular'da böyledir durum. Meselâ göğe yükseliş vardır, Tanrı'ya ulaşmayı temsil eder. Bunları bilerek çalışınca detaylar kaybolmuyor.

Bunu eğitim esnasında size öğretiyorlar mı?

Hayır. Ben restorasyon eğitimi aldım, sonra konservasyon lisans eğitimi aldım. Ardından mimarlık eğitimi aldım. Şimdi yüksek lisans yapıyorum ve ben kendime konser-

Restorasyon, geçmişten günümüze kadar devam eden bir süreç. Osmanlı Bizans'ı, Hellenistiği restore edip kendine kazandırıyor. Bunun en iyi örneği Ayasofya'dır. Restorasyonun geçmişi çok eski yüzyıllara gider.

vatörüm diyorum. Konservatör detay ile uğraşmaktır. Meselâ, burada elden geçirdiğimiz bütün mobilyaların üzerindeki böcekleri toplayıp tek tek analiz yaptırдық. Böcek gözüyle bakıp hiç incelenmezse, hiçbir zaman o eşyayı kurtarmışsınız sayılmaz. O sürekli aktivasyona devam ediyor, bozulma süreci içindedir. Ama tanıyarak müdahale yöntemini belirlerseniz sonuca giderseniz. Bu biraz da ilgi ve merakla alâkalıdır.

Burada yapılan restorasyondan bir eser çalışması da doğacaktır diyebilir miyiz?

Mabeyn Köşkü ile ilgili 6-7 ciltlik kitap oluşturacağız belki, bilmiyorum. Örneğin bir tane sandalye tipimiz var. Bütün sandalyelerin birleşim yerlerinin detaylarında açma var. Varaklıların hepsinin böyle köşeleri çatlak. Bir seri var, tam daire, sırtı daha çok parçalı olmasına rağmen hiç çatlak yok. Bir hafta bunun üzerine kafa yorduk. Bir başkası olsa o çatlağı kapar ve devam eder. Biz öyle değiliz, keşfetmek istiyoruz. Köşesinden açtık sandalyeyi. Sandalyeyi yapan kişi, iki ahşabı birleştirdiği noktaya bir kat ipek sarmış. O ipeğin üzerine varak çalışmış ahşap çalışırsa ipek esnesin, çatlama yapmasın diye. Bunlar çok büyük keşifler aslında.

Biz bunları unutmuş muyuz, ne olmuş da yeniden keşfediyoruz?

Biz bunları unutmuşuz. İlk baktığınızda eşyanın ötesine gitmiyor bunlar. Ama şimdi bir düşünün; çok değerli kişiler burada kalmış, bu koltuklarda oturmuş, ellerinin değdiği kollara şimdi bizler dokunuyoruz. Bunun hissi çok farklı. Ama bu anlamda özümüzü yitirmişiz maalesef. Hâlbuki zengin alt yapısı olan bir kültürümüz var, fakat nasıl bu hale geldik ben de bilmiyorum. Personelimizden çoğu Anadolu kültüründen geliyor. Meselâ Kayseri'li bir çalışanımız var. "Kayseri kilimini bilir misin?"

diyorum. "O nedir Canan Hanım?" diyor. Çünkü eski eşya ailede kullanılmıyor, evden atılıyor. O algılar yerleşmediği için çocukta, alışveriş merkezi toplumu haline geliyor. Bir gün ben buraya gelirken baklavayı bakır kaptı getirdim, dikkat çekmesi için. Çalışanların hemen dikkatlerini çekiyor. Aslında hepimizin evinde olan şeyler, çok farklı bir

şey değil ki. Bu saygı duymakla alâkalı. Benim 3 kuşak ailem bu bakırları kullanmış, şimdi ben dördüncü kuşak olarak kullanıyorum. Benim için maddî değeri yok bu eşyanın ama manevî çok özel bir yeri var. Bu algı yok yeni nesilde maalesef. İşte biz de onu yerleştirmek için biraz dikta ederek o kültürü alsınlar istiyoruz. Çünkü bu zenginlik dünyanın hiçbir yerinde yok.

Sizinle birlikte burada çalışan elemanlarda aradığınız şartlar neler? İsteyen herkes bu işi yapabilir mi?

Öncelikle, bu işi istemesi gerekli. Özgeçmişin kalbarık olmasından ziyade işini aşkla ve severek yapan personel benim için çok kıymetlidir. Herhangi bir okul bitirmesine gerek yok. En iyi ekiplerimde 3 kişi var ve 3'ü de ilkökul mezunu. Biz burada onlara yeterince eğitim veriyoruz zaten. Ticarî kaygıya odaklandığında o iş iyi çıkmaz.

Bir eserin restore edilmesine kim karar veriyor?

Anıtlar Kurulu projeyi inceler, projenin üzerinde uygulanabilecek işlemleri onaylar. Fakat bu olayda da şöyle bir sıkıntımız var: Kuruldaki personelin ya da uygulama yapan hocalarımızın sayısı çok az. Buna mukabil eşya ya da eser çok fazla. Onların da yetişemediği durum çok fazla oluyor. Bir dosya geliyor kurul günü. Tam 50 tane konu var. Kurul 50'sini bir-

den çözümlenmeye çalışıyor. Tarihî vasfı taşımayıp, sırf tescile girmiş diye betonarme bir çeşmeye müdahale edemediğimiz oldu. Bir başka sıkıntı da, çok fazla bürokratik evrak işi var. Yani bunların tekrar elden geçirilip ayıklanması lazım.

Restorasyon tarihi hakkında bilgi verebilir misiniz?

Restorasyon, geçmişten günümüze kadar devam eden bir süreç. Osmanlı, Bizans'ı ve Helenistiği restore edip kendine kazandırıyor. Bunun en iyi örneği Ayasofya'dır. Restorasyonun geçmişi çok eski yüzyıllara gider. Fakat günümüzde İcrom ve İcomos dediğimiz kurumların bir tüzük oluşturmasıyla; Venedik tüzüğü ile başlar. Bizim ülkemizde özellikle 2010 Avrupa Kültür Başkenti aktivasyonu ile çok daha popüler bir hâl kazandı. Çok yoğun bir firma potansiyeli oluştu. 2010'un güzel bir kaynak sağlaması ile beraber, bütün inşaat firmalarına da restorasyon işi cazip geldi. Bu da işin maalesef kontrolsüz bir tarafa gitmesine sebep oldu. Çünkü restorasyon yeterliliği olmayan kurum ve firmalar da bu ihalelere girmeye başladılar. Hâlbuki eskiden bu ihalelerde bir ön yeterlilik aranırdı. Meselâ cami işi yapan, hamam işi yapamazdı. O cami uzmanı sayılırdı. Şimdi öyle bir şey yok, projeciyken bir grup, hemen uygulamacı olabiliyor. Meselâ bazı belediyeler afiş asıyorlar: "Bir yılda 100 eser yaptık." Bir yıl gibi kısa bir sürede nasıl yapıldı bu kadar eser? Basit bir örnekle, yılın 5-6 ayında harç

çalışılmaz. Çünkü bizim ülkemiz kışı sert geçirir. Don yapar o harç ve 6-7 yılda sağlamlık sağlayacağına 1 yılda çürüyecek harçla iş yapmış olursunuz. Üç sene sonra bir restorasyon daha yapmak gerekir. Her restorasyon bir anlamda ufak çaplı da olsa tahribattır, her defasında bir detayı kaybedersiniz. Beş restorasyon sonunda elde çok az bir gerçek eser kalır. Esas olan, uzun süreçte yapmaktır işi. O yüzden yapılan işe geri dönmek lazımdır. Ben 12 sene önce yaptığım hiçbir işe geri dönmedim. Uzun süreçte bunun mantığını idarelere anlatmak mesele aslında. Ne kadar uzun süre çalışırsam bir işte, o kadar zaman ve işçilik kaybı bizim için. Bir de geri döndüğümüz zaman bu zarar ikiyle çarpılır. Düşünsenize 500 senelik bir yapı sadece küçük tadilatlarla ayakta kalmış, biz şimdi 1992'de restore edilen bir binayı 2013'te tekrar restore ediyorsak, bir terslik var bu işte.

Restorasyon aynı zamanda tahripkâr bir etkiye mi sahip?

Hiç restorasyon yapılmazsa bozulmanın sınırları bellidir. Ama restorasyonda hatalı malzeme ve teknik kullandıysanız çok hızlı bir şekilde bozulma olur. (Örneğin, çimento tuz içeriklidir aşırı nem tutar eserin zayıf yüzeyinden çiçeklenir ve tahribatın boyutu büyür.) Bu detaylar çok iyi bilinmiyor bizde. Bunun nedeni de konservasyon mezunu insan çok az. Bizim İstanbul Üniversitesi konservasyon bölümü her yıl 12-13 mezun veriyor, o mezunların da bir çoğu bu sektörde iş yapamıyor.

Tarihî eseri bu kadar bol ülkede nasıl iş olmaz?

İş olmamasının bir sebebi bu işi yapan kişilerin ahlâkı. Çalıştığınız yerde "Kısa sürede çok iş yapayım, arkadan ne olursa olsun." dediğiniz zaman, o iş problemlidir ve artık böyle bir kişiye zamanla hiç iş gelmez. Benim ailemde bu işi yapan inşaat sektöründe hiç kimse yok. Siyasî bir nüfuzum, çok büyük maddî bir gücüm de yok. Ama benim referansım, yaptığım işler oldu. İşler hep bize gelmiştir, biz iş için hiç

Küçük bir çeşme dahî yapıyor olsa, mimarisi açısından bir mimara, dönemsel analiz açısından sanat tarihçisine ve restorasyon açısından kimya bilen bir konservasyon uzmanına ihtiyaç vardır. Ama şimdi idarelerin hiçbirinden mimar ve mühendis dışında kontrol sıfatında başka meslekten mensup yok.

firmalara gitmedik.

Restorasyon yapacak personelin eğitim süreci nasıldır?

Restorasyon yapacak elemanlar iki yıllık restorasyon eğitim alıyorlar. Fakat bu yeterli bir süre değil ve uygulamaya geldiğinde bu çocuklar şaşırıp kalıyorlar ve bu uygulamalar farklı disiplinlerin bir arada olması ile doğru sonuca ulaşıyor.

Cami restorasyonunda ne kadar başarılıyız? Beyazlatmak restore etmek midir?

Restorasyon bu işi yapan ekibin hassasiyeti sonucu başarılı olarak kabul edilebilir. Bana sorarsanız restorasyonu çok çok başarılı buluyorum diyemem ama müdahale etmeye çalışıyorum. Meselâ geçen gün yoldan geçerken bir eserde kumlama yapıyordu. Kumlama, cepheye, taş ve küfeki taşı kullanılarak basınçlı kum püskürtülmesidir. Bu şekilde cephedeki kirler temizlenir. Kumlama, bizim çok onayladığımız bir şey değildir. Mekanik temizleme yapar ve yüzeyde kir varsa atılan partikül kiri, kırarak aldığı için, taş yüzeyinden kaybedilerek alınır. Patina dediğimiz, eşyaların üzerinde olup, özellikle antika eşyalarda eskiliğini hissettiğimiz perdahlı doku, taşın ham yüzeyinde zamanla bir tabaka yaparak aslında alttaki taşı korumaktadır. Yüzeydeki o hafif grimsi görüntü rahatsız edici değildir. O soyulursa taş çıplak ve bembeyaz çıkar. Beyazlatma dediğimiz bu iş neticesinde et kalınlığını alırsınız taşın. Bu sefer bütün gözeneklerini açıp, bozulma sürecinin daha hızlı olmasına sebep olursunuz. Bunun için uygun malzeme doğru seçilmeli ayrıca nitelikli restoratör ya da konservatörler bu işi yapmalı. Bizde konservatör çok tercih edilmez, herkes herşeyi bilir. Meselâ Tophane'deki çeşmelerin restorasyonu yapıldı 7-8 sene oldu. Şimdi ise taşlarda kırmızılanma ve sarılanmalar var. Bunların hepsi o dönem yapılan yanlış kimyevî uygulamalardan kaynaklanan problemlerdir. Aslında kimyasallar taşta göre değil, taşın yüzeyindeki kire göre üretilir. Ama şimdi bir kimyahane tek tip yapıyor, herkes her kire onu uyguluyor. Bunun kontrol edilebilmesi için uz-

Kaba inşaat işçisi restorasyonda çalışmamalı. Yani öncelikle denetleyen kurum, proje, kurul, uygulama yapan firma, bunların hepsinin çok teşkilatlı olması gerekir. Teşkilatlı değilse bile çok iyi bir şekilde denetlenmesi lazım.

manlığın olması gerekir. Avrupa'da bu mümkün değil. Bir dizi testler yapılıyor, kire uygun kimyasallar hazırlanıyor ve spot dediğimiz bir köşeye uygulanarak takibi yapılıyor belli bir süre. Bu testler neticesinde asıl uygulamaya geçiliyor. En büyük problem elbette restorasyon sürelerinin kısalığıdır.

Mabeyn Köşkü'nde çalışırken sizi hayrete düşüren ve çok etkileyen neler yaşadınız?

Restorasyon işi sürprizlerle doludur. Meselâ burada bir orta masamız var. Ahşabının analizini yaptırdık fakat analizi çıkmadı. Laboratuvar analizi de yetersiz kaldı. Masaya 3-5 ay dokunamadık. Sonra dedim ki, "Üzerindeki mermeri alalım, bir bakalım." Mermeri kaldırdık ki, harika bir Osmanlıca yazı çıktı mermerin altından. Masanın ustası oraya not düşmüş: "Yerli çınar ağacından, tamirhâne-i hümayûn'da imal edildi sene 1896." 120 sene evvel usta bunun çözülemeyeceğini bilip oraya notunu düşmüş, ne kadar güzel bir incelik. Biz de şimdi yaptığımız her esere takviye takoz atıyoruz ve kurşun kalemle yazıyoruz: "Restorasyon gördü 2013." Yüz sene sonra biri açarsa, özgün parçası zannetmesin onları, dönem eki olduğunu bilsin. Bir diğer örnek, biraz sonra size göstereceğim aynada karşımıza çıktı. Aynanın yan parçası yoktu. Tamir etmek için açtığımızda, kurşun kalemle bir yazıya rastladık: "Geldim, tamirini yaptım, bir çayımı için. 1943 Balatlı Hasan Usta." Bunlar önemli belgeler aslında. Arşivcilik Osmanlı'da çok önemli ama günümüzde yok. Biz burada ciddi bir arşiv çalışıyoruz ve herkesle de paylaşmak istiyoruz ki, örnek olup bize de başkaları kaynak olsun.

Sizin restore ettiğiniz camiler hangileridir?

Kırklareli'nde 4 tane cami yaptım. Birisi Hızır Bey Camii'dir ki, kubbesinde yapılan raspada komple orijinalini çıkardık. Üç ay temizlik yaptık sadece. İnce rötuş, hepsi özgün orijinal kalem işidir. Yapıldığı dönem 17. yy. ve ben o kalem işlerini koydurabilmek için Vakıflar'a araştırma raspası olmadan iş yapmayacağıma dair epey dil döktüm. Böyle bembeyaz bir cami, karpuz çekirdeği gibi konulmaz, mümkün değil. Yani idareden gelen kişinin algısı çok önemli. Meselâ 2006'da Hacı Beşir Ağa Camii'ni yaptım Cağaloğlu'nda. Biz orada hünkâr

Bazen bir şantiye kalfası bir mimardan çok daha donanımlı olabiliyor. Görmek, bakmak, sorgulamak, kurgulamak ve sonuca ulaşmak algısı başarıyı ve kaliteyi getirir.

mahfilinin duvarlarında çok özel Osmanlıca şiirler bulduk raspada. Hiçbirini kapatmadım, hepsini çerçeveleyip bıraktım.

Restorasyon işinde kimler müdahil?

Küçük bir çeşme dahî yapılıyor olsa, mimarisi açısından bir mimara, dönemsel analiz açısından sanat tarihçisine ve restorasyon açısından kimya bilen bir konservasyon uzmanına ihtiyaç vardır. Ama şimdi idarelerin hiçbirinden mimar ve mühendis dışında kontrol sıfatında başka meslekten mensup yok. Sanat tarihçileri, çok özel bir iş varsa veriliyor. Peki, diğerleri özel değil mi? 15. yy. çeşmesi özel değil mi? Çünkü eserin boyutuyla ya da ismiyle görevlendiriyorlar.

Mimarî yapılarda dikkatimizi çeken en önemli faktör mimarlar şüphesiz. Bir mimarın özgün bir mimari geliştirebilmesi için bu teknikleri bilmesi ve kullanması yeterli midir?

Maalesef mimarlar daha plan bazında bu işlere hakimler malzeme ve dönemsel tekniklerle ilgili çok az donanımlı mimar var. Çok az sayıda mimar bunları biliyor değerli hocalarımız ve işini severek ve saygı duyarak yapan insanlar dışında. Bazen bir şantiye kalfası bir mimardan çok daha donanımlı olabiliyor. Görmek, bakmak, sorgulamak, kurgulamak ve sonuca ulaşmak algısı başarıyı ve kaliteyi getirir.

Cami restorasyonunda en çok dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir?

Camilerde ilk başta arşiv çalışması çok önemli. Bir malzemenin yeri dahî ipucu verebilir. Ufak çakılı bir çivinin detayı önemlidir bizim için. Meselâ, camiye ilk gittiğinizde girişlerinde bir sundurmanın olmaması bu kadar mükemmel bir eserde mümkün değildir. Şık bir sac detayın varlığı kesindir. Ya yanmıştır ya da çalınmıştır. Detaylardan orada sundurmanın oturtulduğu anlaşılır.

Camilerde bir diğer önemli konu projedir; çünkü proje uygulaması önceden yapılıyor, uygulama ihalesi sonra başka firmaya veriliyor. Proje firma çok yeterli araştırma yapmıyor. Bu konuda da biz eksikiz. Bazen öyle durumlar yaşanıyor ki; mimarî ofiste 10 stajyer vardır proje içi firmalarda. Herkese bir oda verilir, herkes çizer,

ana mimar bir araya toplar. Okurken o kadar çok hata vardır ki projede; kapı yeri ile gerçek çok farklıdır. Biz bu sefer belge belge kapı ararız, çünkü kurul gelip yerine bakamaz, projenin üzerinden tekniksel gidişatın kurgusu ve doğruluğu üzerinden gider ve tasdikler. Yani proje aşaması çok önemli. Bu aşamada iken doğru belgelerin toplanması, doğru proje çizilmesi ve kuruldan doğru tasdikle çıkması. Eğer bize proje geldiğinde yanlış gördüğümüz bir yer varsa hemen talep dilekçesi yazarız kurula; düzeltmesi ya da tekrar incelenmesi için. Proje için de çok iyi araştırma yapması, eserin özgününe dair bilgilere ulaşması lazım. Sonra malzemeler, işçilerin kalitesi çok önemli. Kaba inşaat işçisi restorasyonda çalışmamalı. Yani öncelikle denetleyen kurum, proje, kurul, uygulama yapan firma, bunların hepsinin çok teşkilatlı olması gerekir. Teşkilatlı değilse bile çok iyi bir şekilde denetlenmesi lazım. Örnek vermek gerekirse bize çok güzel bir cami gelmişti 6-7 yıl evvel. Caminin içinin her karesinin resmini çektim. Camiyi yaptılar ama ben hala tanıyamıyorum o camiyi içine girdiğimde. Cami ruhunu kaybettiler.

Son dönem restore edilen camiler ne kadar başarılı? Süleymaniye Camii için ne dersiniz?

Süleymaniye Camii'nin restorasyon sonrası yeni görünmesi büyüsunü etkiledi maalesef. Mükemmel restorasyon malzemeleri var artık. Bizde sektör yok ama Avrupa ile iletişim kurulduğunda malzemeler getirilebiliyor. Restoratör danışmanı dahî gönderiyorlar. Eski eser, eski eşya yaparken herşeyi kendi içinde düşünmek lazım. Ve minimum müdahale prensibi ile ilerlemek gerekir.

Yeni yapılan camilerin mimarisi hakkında ne düşünüyorsunuz?

Yeni yapılan camilerde oran problemi var çok ciddi. Gözümü hep tırmalıyor betonarme camiler. Ya alt çok yüksek, kubbe çok sivri ya da kubbeler çok deforme olmuş. Bu bizim geleneksel mimarimize yarışmak ve çok anlamsız geliyor bana. Taklit etmek yerine tasarlasak ve yeniden üretsek çok daha güzel olur. Eskilerin değeri artar yeniler bir vizyon oluşturur. Camiyi Allah'ın evi kabul ediyorsak, seni davet etmesi lazım. Orada otururken büzülüp sı-

Camiyi Allah'ın evi kabul ediyorsak, mekan seni davet etmesi lazım. Orada otururken büzülüp sıkışmaman lazım. Dıştan bir bakıyorum, yeşil şingil o kadar rahatsız ediyor ki gözü. Taklit etmeye gerek yok ki. Özgün bir şey çıkaralım biz de.

kışmaman lazım. Dıştan bir bakıyorum, yeşil şingil o kadar rahatsız ediyor ki gözü. Taklit etmeye gerek yok ki. Özgün bir şey çıkaralım biz de. Özgün yapalım ki gerçek özgünlüğü olan eserler ortaya çıksın, kaynamasın bir şekilde. Aslında kubbe yapmak zorunda değiliz tabi. Kubbe ve dairesele formlar, Bizans döneminde ve Helenistik dönemde de Tanrı'yı ifade ettiği için tek kubbe altında toplanma düşüncesinden hareketle olmuştur aslında. Onun için kubbe özeldir. Ayasofya çok etkileyicidir. Hıristiyan bir mimar bile çalışmış olsa farketmez, ciddi bir Allah inancı ile yapılmıştır o yapı. Bizde camilerde şu vardır: Çok güçlüdür, çok mütevazı durur. O algıyı nasıl sağladılar hiç bilmiyorum. Sizin üstünüze gelmez ama gücünü size gösterir. Erzurum Çifte Minare'de de ben onu hissettim. İnanılmaz güçlü bir yapı. Fakat çizgiler o kadar mütevazı ki abartı yok. Günümüzdeki yapılarda o yok. Büyük olacak, en uzun minare olacak, üç şerefe hatta yapabilseler dört şerefe. Osmanlı'da şerefe boyları çevredeki evlerin pencere boylarını geçmez içeri görünmesin diye. Çok hassastır aslında bu hesaplar o dönem.

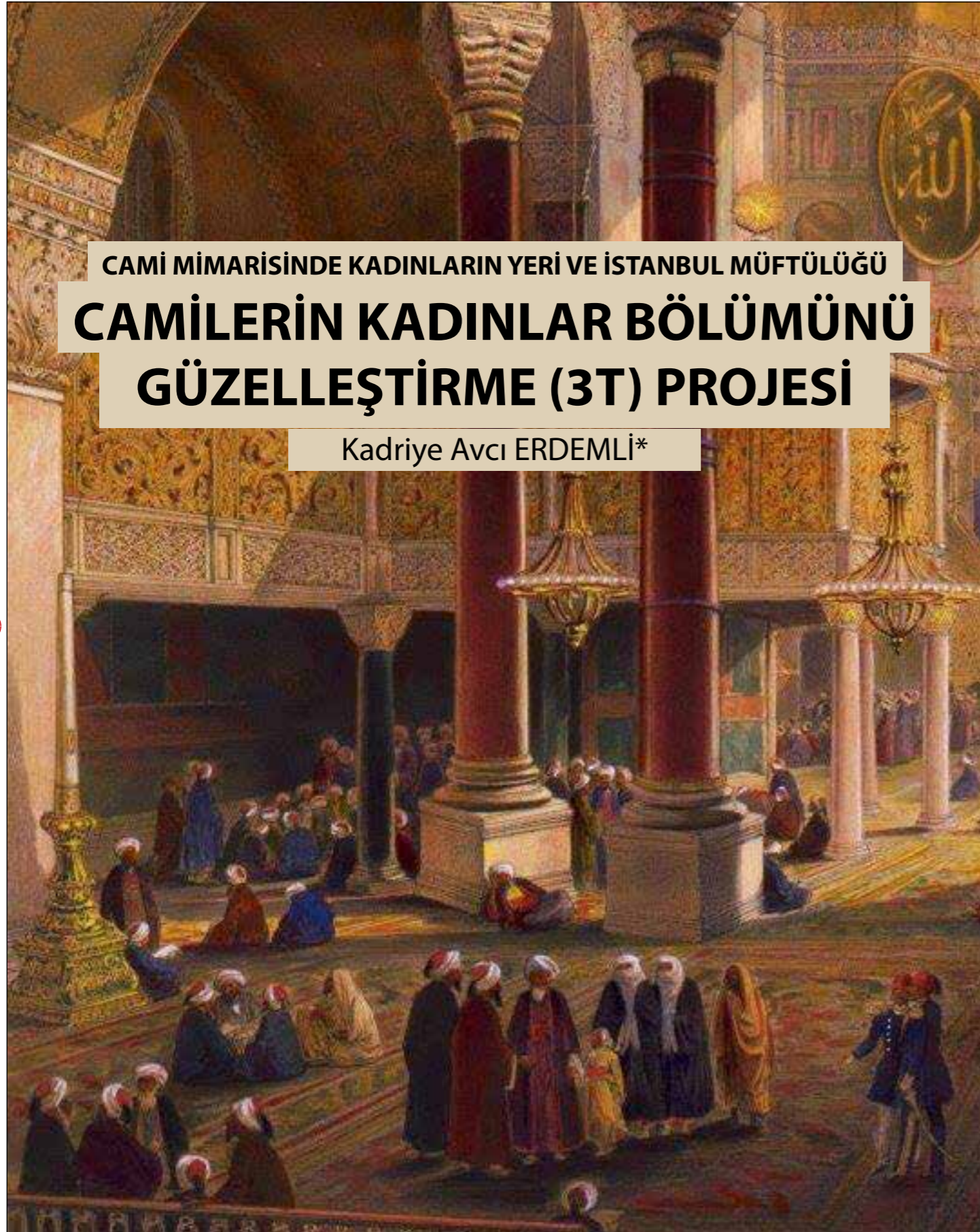
Restorasyonlar hakkında ilmi çalışmalar var mı?

Biz çok rastlayamıyoruz maalesef. Bazı vakfiyelerde restorasyon bilgilerine rastlıyoruz ancak bunlar ilmi veri sayılmayabilir tabi. Bunun olmaması bizi zorluyor doğrusu.

Süleymaniye'de restorasyonun nasıl yapılacağı ile ilgili bir belge bulundu diye duymuştuk bu ve benzeri belgeler doğru mu?

Bu bir şehir efsanesi midir bilmiyorum, ancak kesinlikle arşivlendiğini düşünüyorum. Eser çok var, değerini bilen yok. Bu bizde öyle algılansa da bu algı değişiyor artık. Bununla ilgili bir tüzük oluşturuluyor Mimar Sinan Üniversitesi'nde hocalar tarafından ama oradaki kadro ne kadar teşkilatlı bilemiyorum. Tüzüğün oluşması için uy-

gulamanın çok içinde olan adamları toparlamak lazım. Sadece evrak ve çizim kısmı değil; çünkü uygulama size ekstra detaylar veriyor. Bir yere 17. yy. yapısı diye giriyoruz fakat altından 15. yy'a ait bir şey çıkıyor. Hatta onun da altından 14. yy. çıkıyor. Hangisini koruyalım diyorsunuz aylarca karar çıkmıyor. Bizim böyle bir tüzüğe ihtiyacımız var; çünkü biz çok kültürlü bir toplumuz. ■

CAMİ MİMARİSİNDE KADINLARIN YERİ VE İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ CAMİLERİN KADINLAR BÖLÜMÜNÜ GÜZELLEŞTİRME (3T) PROJESİ

Kadriye Avcı ERDEMLİ*

□ Günümüzde, erkek cemaatin camiyle ilgisi bir şekilde sürerken, kadınların genellikle camiye devam etmedikleri; cemaatle namaz ve cami eğitiminden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Bunun nedenleri arasında kadınların camiye gitmelerini hoş karşılamayan dinle ilgili yorumların etkisini; çağımız cami mimarisinin kadınları düşünmeden, onlara yer ayırmadan yapılmasını ya da ana mekândan kopuk izbe yerlerin kadınlara tahsisini, kadınların abdest alacağı yerlerin bulunmamasını sayabiliriz.

Kadınların Cemaatle Namazda Saf Düzeni

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren kadınların camide ayrı bir kat, oda, camiden kopuk ayrı bir yapı olmaksızın caminin ana mekânında saf düzenine uyarak namaz kıldıkları görülmektedir.

Bilindiği gibi İslâm dini, kadın erkek bütün müslümanları ibadet ile yükümlü tutmuş, bu konuda da kadın ile erkek arasında herhangi bir ayırım gözetmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de kadınların camiye gidip ibadet etmeleri ile ilgili herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Hz. Peygamber döneminde camiye gelen kadınlara her türlü kolaylık tanınmış, hatta teşvik edilmiş ve böylece kadınların cemaatle ibadet sevabından yararlanmalarına özen gösterilmiştir. Bu dönemde kadınlar Mescid-i Nebevî'de vakit, Cuma, bayram namazlarına katılmışlar, Hz. Peygamber'in yaptığı vaaz ve sohbetlerden nasiplenmiş; din ve sosyal hayatla ilgili konularda bilgi edinmişlerdir. Kadınlar camide erkeklerle karma bir şekilde oturmuşlar, ancak erkekler ile kadınların arası bir duvar veya perdeyle de ayrılmamıştır.¹

Fatıma binti Kays anlatıyor: "Haydin toplayıcı namaza! diye cemaat arasında nida olundu. Camiye gidenlerin arasına ben de katıldım. Kadınların ön safında idim. Bu saf, erkeklerin son safının arkasındaydı."²

Kadınların cemaatle namazdaki saf düzeni ve erkeklerde aynı safta veya hizada olması konusu, ilmi hallerde "muhâzâtü'n-nisa" terimiyle ifade edilir.³ Namaz kalabalık bir cemaat tarafından saf düzeni içerisinde edâ edilecekse, önce erkekler, onun arkasında çocuklar ve onun arkasında kadınlar safı olacak şekilde yapılır.⁴ Enes b. Mâlik (r.a.)'in rivâyet ettiğine göre, ninesi Müleyke, Resûlullah'ı yemeğe davet etmişti. Yemekten sonra Resûlullah 'Kalkın size namaz kıldırırım.' dedi. Enes ile bir yetim çocuk Hz. Peygamber'in arkasında saf tuttu, kadın da onların arkasında namaza durdu.⁵ Hz. Peygamber'in bu uygulamasında da gördüğümüz

gibi, kadın Hz. Peygamber'in arkasında saf tutarak namazını kılmış; ayrı bir oda, paravan veya perde arkası gibi bir yere gönderilmemiştir.

Hz. Peygamber Döneminden Osmanlılar'a Camilerde Kadın Varlığı

Hz. Peygamber döneminde kadınların ibadet yani namaz ve eğitim amacıyla camilerde buldukları görülmektedir. Ancak O'nun vefatından sonra İslâm'ın öngördüğü cinsiyet eşitliği prensibinden uzaklaşıldığı dönemlerde kadınların sosyal, siyasal, ekonomik ve dinî hayattaki yeri sorun haline gelmiş⁶ bazı rivâyetler kadınlarla ilgili olumsuz hükümler içerecek şekilde yorumlanmıştır. Yine zamanın bozulması ve fısın ortaya çıkması nedeniyle kadınların Cuma ve bayram namazları için camiye gitmelerinin mekruh olacağı ya da sadece yaşlı kadınların camiye gelmelerinde bir sakınca olmadığı gibi değerlendirmeler dinî kitaplarda yer almıştır.⁷ Hz. Âişe'den (r.a.) nakledilen; "Eğer Allah Resûlü kadınların kendisinden sonra mescidlerde neler ihdâs edeceklerini bilseydi, İsrâiloğulları gibi, onların mescidlere girmelerini yasaklardı"⁸ şeklindeki bir rivâyetten hareketle, bir takım kaygılar dile getirilmiş ve toplumun yarısını oluşturan büyük bir kitlenin cami eğitiminden uzak kalmasına neden olunmuştur. Oysa bir yasaklama konulacak olsaydı, Hz. Peygamber sağlığında bunu men eder ya da işaretlerini bizzat kendisi verebilirdi.⁹ Hz. Âişe'nin bu sözü, kadınları camiden uzaklaştırmak için değil, kendilerine çeki düzen vermeleri için söylemiş olduğu kanaatini taşıyor; çünkü Hz. Âişe'nin amacı kadınların camiye gitmelerinin yasaklanmasını istemek olsaydı, o dönemin en önde gelen otoritelerinden biri olarak bu yönde bir teşebbüste bulunabilirdi. Ya da her şeyden önce kendisi mescide gitmezdi, ki Hz. Âişe'nin ölene kadar Mescid-i Nebevî'de, bugün dahî Hz. Âişe direği olarak anılan yerde namaz kıldığı ve hadis rivâyet ettiği bilinmektedir.

Hz. Peygamber ve hulefâ-yi râşidîn döneminde kadınların caminin ana mekânında erkekler safının arkasında herhangi bir bölme olmadan namaz kıldıklarını yukarıda anlattık. Osmanlı döneminde ise, camilerin iç mekânlarında kadın mahfilleriyle karşılaşılıyor ve kadınların caminin ana mekânından mahfillere taşındığını görüyoruz. Bu dönemde kadınların vakit namazlarına, bayram ve Cuma namazlarına Hz. Peygamber dönemindeki gibi bilinçli bir katılımından söz edilememekle beraber, Ramazan ayında kılınan teravîh namazı, kandil ve mevlid gibi bazı özel gün ve sebeplerle ca-

*Emekli İstanbul Müftü Yardımcısı.

mileri doldurdıkları görülmektedir. Kadınların camiyle bağı bu kadar az olmasına rağmen, yine de onlar için caminin içinde, ana mekânda bir bölme ya da kadınlar mahfili yapılmıştır. Kadınlar burada -sınırlı da olsa- hem mihrap, minber gibi ana unsurları görerek, camide bulunma duygu ve sebabına ererek namaz kılmışlar, hem de camide dinledikleri vaaz ve hutbeler münasebetiyle eğitim faaliyetlerinden nasiplenmişlerdir. Bu itibarla camiye meydana getiren öğelerin başlıcaları arasında sayılan ve fevkanîye de denilen kadınların namaz kılmasına ayrılmış mahfil ilk defa Osmanlılar döneminde görülmeye başlanmıştır.

Günümüzde Camilerde Kadınların Varlığı

Cumhuriyet döneminde yapılan camilerde teravih namazları, kandil geceleri veya mevlid programları vesilesiyle camiye giden kadınlar, caminin mahfil kısmına alınmama ya başlanmış, neredeyse caminin içine giremez ve namaz kılamaz olmuşlardır. Bodrumlara, odalara veya perdelerin arkasına gönderilen kadınlar artık mihraba perde arkasından bakmayı camide namazın gerekleri arasında saymaya; erkeklerin kendilerini namaz kılarak görmesinin namazlarını bozacağına inanmaya başlamışlardır. Aslında böyle düşünenler ilmi hallere baksa, bu durumun doğru olmadığını görecekler. Namazı veya abdesti bozan şeyler arasında erkeklerin kadınları görmesi yahut kadınların erkekleri görmesi gibi bir madde bulunmamaktadır. Bu durum namazın mekruhları arasında bile değildir. Bilakis kadınların imamı görmeden caminin bodrum katında ya da kapalı bir odada imama tabi olmasının, "cemaatin imama uyabilme şartları" arasında olan mekân birliği şartına uyup uymadığı tartışmalı ve farklı görüşlerin olduğu bir konudur.¹⁰ Bu görüşlerden şunu anlıyoruz ki, ana mekânı gören üst katlarda; imamı görecek ve sesini duyacak mahfil katlarında ya da kadınların imamı görecek sesini işitecek bir safta cemaate uymaları mekân birliği şartına uyuyor. Ancak, bodrum katları, duvarla veya perde ile ayrılmış yerlerin, "mekân birliği ve imamı görme" şartına uyup uymadığı tartışmalıdır.

Günümüzde camiye devam eden kadınların sayısının çok düşük olmasında, dinden ziyade geleneğin etkili olduğu bilinmekle birlikte,¹¹ artık sosyal hayata daha aktif katılan kadınların namaz kılmak için camiye gittikleri zaman kötü muameleyle karşılaşmaları, namaz kılacak yer bulamamaları, mevcut yerlerin camilerden kopuk, soğuk, rutubetli, süpürge, temizlik maddelerinin fazla eşyaların konulduğu uygunsuz yerler olması; daha da önemlisi kadınların tuvalet

ve abdest alacak yer bulamamaları da camiye gitmemelerinde etkili olmaktadır.

Müslümanların mâbedlerinin, erkek egemen topluma göre inşa edilmesi, İslâm'ın ruhu ile bağdaşmadığı gibi, dinî açıdan büyük bir kitlenin cahil kalmasına da sebep olmuştur.¹² Neticede milletin, cemiyetin ve ailenin mimarı olan Müslüman kadınlar, İslâm'ı yeterince öğrenememiş, ehliyesiz ve cahil kimselerin inisiyatifine bırakılmış, bid'at ve hurafelerin tesirinde nesilleri yetiştirmeye devam etmişlerdir. Bu durum İslâm toplumunun yanlış yapılanmasına sebep olmuş ve İslâm'ın doğru algılanmasına da mani olmuştur.¹³

İstanbul'daki Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme Projesi "3T (Tespit, Tedarik, Takip) Projesi"

Projeye Neden Gerek Duyuldu?

Kadınlar eğitim, iş, cami ziyaretleri vb. sebeplerle toplum hayatına daha aktif olarak katılmaya başladıklarından beri daha çok dışarıda bulunmaya başlamışlardır. Bu durum ise kadınların camilerde vakit ve Cuma namazı kılma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Çoğu camimizin mimarî yapısı, cami yapılırken kadınlar düşünülmediği için bu talebi karşılama konusunda yetersiz kalmıştır. Ramazan'da bir ay teravih namazı kılmak için bu tür camiden kopuk mekânlara gelen kadınlar; mihrabı, minberi, caminin bölümlerini görmedikleri, caminin atmosferini yaşayamadıkları ve kendilerini camide hissetmediklerinden; yine imamı ve müezzini görmeyip de sesleri ancak hoparlörden dinleyebildiklerinden kendilerini ibadete verememektedirler.

Kadınların namaz kılma yerleri için yönlendirme levhaları bulunmamakta veya ilkel şartlarda yazılmıştır. Abdest alma mekânları ise hiç düşünülmemiştir. Modern çağın gereklerinden olarak bir iş yerinde değişik makam ve mevkilerde çalışan kadınlar, lise veya üniversitede okuyan öğrenciler okul veya iş yerinde mescit olmadığı için en yakın camide vakit namazlarını kılmak istemekte, ama en başta abdest alma sorunu ile karşılaşmaktadırlar. Şehirlerarası cami ziyaretine gelen kadınlar tarihî ve turistik camilerde iki rekât namaz kılmak istediklerinde abdest alacak yer; abdestleri olduğu zaman ise özellikle Cuma günleri namaz kılacak mekân bulamamaktadırlar. Ya da camiden kopuk cami altlarında namaz kılmak durumunda kalmaktadırlar ki, bu da onların kendilerini, ziyarete geldikleri tarihî havayı soluyacakları cami ortamında hissetmemelerine neden olmaktadır.

Kadınlar bu durumdan uzun zamandır müsteğni olmak-

la birlikte ancak kadın müftü yardımcılarının atanmasıyla birlikte kendilerine muhatap bulmuşlar ve bu konudaki sıkıntıları çokça dile getirir olmuşlardır. Namaz kılan ve çoğunlukla günü dışarıda geçen kadın yazarlar namaz kılmak için gittikleri camilerde karşılaştıkları olumsuz davranışları ve fizikî sorunları gazete köşelerine taşımışlar; Yıldız Ramazanoğlu "Camilerde Kadının Yeri Neresi?" diye sorarken, Fadime Özkan "Camilerde Kadın Ayrımcılığı" ve "Camilerdeki Ayrımcılık ve Dezavantajlı Kesimler" başlıklı iki ayrı yazıyı köşesine taşıyor, Süheyla Sancar ise "Kadınlar İçin Camilerde Abdest Alacak Mekânlar Yok!" başlıklı araştırma yazısında cami isimleri vererek kadınların camilerdeki ibadete erişebilmelerinin çilesini yazıyordu. Yalçın Bayer de "Kadınlar Camiden Uzaklaştırılıyor" başlığı altında, kimya yüksek mühendisi bir kadın okurundan gelen mektubu yayınlıyordu.

İstanbul Müftülüğü, işte yazılı ve sözlü bu şikâyetler üzerine "İstanbul'daki Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme Projesi", diğer adıyla "3T= Tespit, Tedarik, Takip Projesi"ni başlattı. Proje kararı, 8 Mart 2011 Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle İstanbul Müftülüğü Aile İrşad ve Rehberlik Bürosu (AİRB) tarafından alındı. Bu karardan kısa süre sonra konu Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, 24-25 Mart 2011 tarihli il müftüleri toplantısında gündem maddesi yapıldı. Kadınların camiye gelmeleri ve camilerin kadınlar bölümü ile ilgili kararlar alındı ve bu, toplantının sonuç bildirgesine taşındı:

"Dini duyarlılıklarıyla her zaman tebarüz eden kadınların camiye, cemaate ve Cuma namazlarına katılımları teşvik edilecektir. Bu amaçla camilerde kadınlara ayrılan fizikî ortamların, başta Ramazan ayı olmak üzere iklim şartlarını da dikkate alarak talebe paralel bir şekilde düzenlenmesi, geliştirilmesi ve uygun imkânlar sağlanması için gerekli girişimlere başlanacaktır. Bu konuda il ve ilçe müftülükleri ile cami dernekleri gerekli katkıyı sağlayacaklardır."

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, kadınlar için ayrılan abdest alma ve namaz kılma yeri bulunmamasından yahut mevcut yerlerin olumsuz şartlarda olmasından ve karşılaştıkları kötü muameleden dolayı basın aracılığı ile bütün kadınlardan özür diledi:

"Biz bu dönemde geçmişe yönelik hizmet kusurlarımızın envanterini çıkarmaya çalışıyoruz. Ve Diyanet açısından özelleştireti yapmak için bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. Geriye dönüp baktığımızda hizmet kusurlarımız içerisinde en başlara yerleştirebileceğimiz kadınlardır..."

Camilerin en izbe yerlerinde namaz kılmalarını sağlamışız, bu bizim kusurumuz. Herhangi bir mescide uğradığımızda buradaki düzenlemelerde kadınlarımızı biraz dışarıda bıraktığımızı görüyoruz ve bundan çok üzüntü duyuyoruz. Ben Diyanet İşleri Başkanı olarak bütün hanımefendilerden, bütün kadınlardan özür diliyorum. ... Kadının camiden uzak durmasının dinle ilgisi yok, tamamen gelenekle ilgisi var. Hazreti Peygamber zamanına gittiğimizde kadınların sadece cuma ve bayram namazlarına değil, beş vakit namaza da aktif olarak katıldığını görürüz..."

Projenin Hedefi

Projenin ana hedefi İstanbul'da 3000'i aşkın camide; kadınlara namaz için ayrılan mekânların, abdest alma yerleri ve WC'lerin nezih hale getirilmesi, kadınların abdest alacağı ve namaz kılacağı yer olmayan camilere ise, abdest alma yeri ve -caminin ana mekânında mihrabı minberi görebilecek şekilde- namaz kılabileceği yerler yapılmasıdır.

"3T (Tespit, Tedarik, Takip) Projesi"

Tespit

3T Projesi'nin "tespit" aşamasında, İstanbul genelinde -üç bin civarındaki- bütün camiler bir erkek vâiz veya mura-kıp ile bir kadın vâizden oluşan iki kişilik, toplam 30 ekip (60 kişi) tarafından 02 Mayıs 2011 Pazartesi gününden itibaren ziyaret edilmeye başlanmış, kadınlara ait mekânlar detaylı şekilde incelenmiş, fotoğraflar çekilmiş, formlar doldurulmuş ve tespit edilen hususlar İstanbul Müftülüğü'ne rapor halinde ulaştırılmıştır. Denetimler esnasında proje kapsamında bir takım kriterler aranmıştır:

Camilerin Kadınlar Bölümü, WC ve Abdest Alma Yerleri İçin Aranan Kriterler

İstanbul Müftülüğü'nce geliştirilen "Camilerde Kadınlara Ayrılan Mekânların Güzelleştirilmesi Projesinin" yürütülmesi çerçevesinde, kadınlara yönelik hizmetlerin, dinimizin temel ilke ve kurallarına uygun bir anlayışla, camilerin kutsiyetine, ibadet ruhuna ve kadınların kişiliğine yakışır bir düzeyde, toplumun beğenisini kazanacak kalite ve mükemmellikte sunulması hedeflenmiştir.

Kadınlara Namaz İçin Ayrılan Mekânlar İçin Kriterler

1. Camilerde kadın bölümlerinin mahfil veya ana mekânlarda oluşturulması; zorunluluk halleri dışında erkeklerin bu bölümlere alınmaması,

2. Talep olması halinde ihtiyaca göre Cuma namazı için kadınlara bölüm oluşturulması,

3. Mahfillerde perde kullanılmaması,

4. Şartlara göre kadınlar için caminin ana mekânında yer oluşturulması durumunda bu kısmın perde ile değil, portatif, estetik, kadınların göğüs hizasını aşmayacak ve caminin ana mekân ve unsurlarını görmesini engellemeyecek şekilde ahşap parmaklıklarla ayrılması,

5. Umumi ayakkabılık, tuvalet önü gibi rahatsız edici yerlerin kadınların namaz kılmaları için ayrılması,

6. Kadınların (namaz için değil de) sosyal etkinlikleri için cami bitişiğinde veya altında ekstradan bir yer ayrılmışsa buralarda boya badana, temizlik gibi hususlara dikkat edilmesi, eskimiş halı ve pencere perdelerinin yenilenmesi, temiz tutulması,

7. Kadınlara ayrılan yerlerin fazla malzemelerin konulduğu bir depo gibi kullanılmaması,

8. Tarihî ve turistik camiler başta olmak üzere merkezî konumdaki camilerde kadınlar için başörtüsü, etek vs. bulunduruluyorsa temizliğine âzami ölçüde dikkat edilmesi,

9. Engelliler için rampa, asansör ve ıslak zemin düzenlemesinin yapılması.

Kadınların Kullanabileceği WC ve Abdest Alma Yerleri İçin Kriterler

1. Kadınlar için WC ve/veya abdest alma yeri bulunmayan camilerde bu unsurların imkânlar ölçüsünde, en kısa zamanda, en elverişli ve kaliteli bir şekilde oluşturulması,

2. Elverişli olan camilerde, kadınlara ait tuvaletlerin abdest alma yerlerinden mutlaka ayrı olması,

3. Her ilçede camilerin kadınlara ait WC ve abdest alma yerlerinin modern şartlara uygun düzenlenmesi için bir mimardan proje desteği alınması,

4. WC'lerin, -imkânlar ölçüsünde- hem alafanga hem alaturka olacak şekilde projelendirilmesi, alafanga tuvaletlerin hijyenik olabilmesi için "klozet kapak örtüsü" bulundurulması,

5. Tuvalet kabinlerinde tuvalet kağıdı; abdest alma yerlerinde askı, sıvı sabun, kâğıt havlu, ayna, çöp kutusu gibi temizlik malzemelerinin bulundurulması,

6. Kadın ve erkek tuvaletlerine engelli rampaları konulması,

7. Tuvaletlerde bebek bezi değiştirme yeri ayrılması,

8. Kadınlara ayrılmış yerlere sabit ve estetik yön levhaları konulması, bütün levhaların ilçe içindeki camilerde tek tip olacak şekilde ayarlanması.

Denetimlerde kullanılan formlardaki bilgilerin istatistikî

verilere dönüştürülmesi için takip komisyonu tarafından çalışma yapılmış, özel bir anket firması ile yapılan işbirliği neticesinde bilgilerin yorumlanması sağlanmıştır. Bu çalışmada neticesinde, camilerde kadınların namaz kıldığı yerlerin;

- %47.5'sinin perdeyle, %31.2'sinin duvarla ve %21.3'ünün de paravanla ayrıldığı,

- %54.7'sinde yönlendirme tabelasının olmadığı,

- %43.3'ünde kadınların abdest alması için yer olmadığı, %9.6'sında yetersiz olduğu,

- %37.9'unda WC olmadığı tespit edilmiştir.

Tedarik Ve Takip

Bu aşamada raporlarda belirtilen eksiklikler ilçe müftülüklerine bildirilmiş ve bunların giderilmesi istenmiştir. Tedarik süreci hâlihazırda devam etmektedir. Camilerin kadınlar bölümü ile ilgili tedarik aşaması devam ederken görevliler ve cemaatte farkındalık oluşturmak amacıyla 20.05.2011 tarihinde İstanbul'un bütün camilerinde "Cami ve Kadın" isimli hutbe okutulmuş olup, vaaz ve hutbelerde konu zaman zaman işlenmeye devam edilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı da projeyi bütün illere teşmil edecek şekilde genişletmiştir. İstanbul'un 39 ilçesinde görev yapan müftü, vâiz, Kur'an kursu hocası, imam, müezzin ve camilerin dernek başkanlarına toplam 22 seminer tertip edilmiş ve proje anlatılmıştır.

Üçüncü "T" ise "takip". Taktepte, oluşturulan ekip, daha önce gittikleri camileri yeniden gözden geçirecek ve gerekli düzenlemenin, istenen düzeltmelerin yapılıp yapılmadığı kontrol edilecektir. Konunun halkımız tarafından da izlenmesi sağlanacak, gözlenen olumsuzlukların resmi internet sitesinde oluşturulacak form vasıtasıyla İstanbul Müftülüğü'ne iletilmesi istenecektir. Bu formun camiler, Kur'an kursları ve basın yoluyla tanıtımı yapılacak ve denetim sürecinin sürekliliğine özellikle kadınların katkıda bulunması sağlanacaktır. Oluşturulan denetim ekiplerinden ziyaretler sırasında kadınlara ayrılan yerler, WC ve abdest alma yerlerinin durumu ile kadınların cemaate katılım düzeylerini gösteren formları yeniden doldurmaları istenecek olup önceki durum ile tedarik aşamasındaki durum kıyaslanacaktır.

Öneriler

İslâm medeniyetinin inşası sırasında kadın, erkek, engelli ve çocuk ayrımı yapılmadan herkes camide kendine yer bulmuş ve muhatap alınmış ise; günümüzde müslüman toplumların maddî ve manevî yönden kalkınmasının

da kadın erkek herkesin yine camilerde ve diğer eğitim mekânlarında eşit bir şekilde muhatap alınması ile mümkün olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Günümüzde kadınların camiye devam etmelerini özendirip kolaylaştırmaya yönelik olarak şunlar önerilebilir:

1-Kadınların camilerde rahatlıkla bulunabilmelerini kolaylaştıracak bazı fizikî düzenlemeler yapılmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz kriterler yeni yapılacak camilerin projelerinde yer bulmalıdır. Sayıları her geçen gün artan camilerde kadın cemaat de göz önünde bulundurularak, kadınlar için camilerin bünyesinde onların ibadet edebilecekleri nezih mekânlar oluşturulmalıdır.

2-Tarihî Eserleri Koruma Kurulu ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ilgi ve yetkisinde olan tarihî ve turistik camilerde kadınlar için çoğunlukla abdest alma yeri bulunmamaktadır. Bu camilerde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tasarrufta bulunma yetkisi olmadığından, kadınların en çok ziyaret ettikleri bu camilere abdest alma yerleri, ilgili kurul ve genel müdürlük tarafından projelendirilerek yapılmasına fırsat verilmeli.

3-Merkezî ve büyük camilerde kadınlara yönelik hizmet veren kadın din hizmetleri uzmanı bulundurulmalıdır.

4-Bazı dinî kaynaklarda yer alan kadınların camiye gelmemesi yönündeki rivâyetler ile kadınların evlerinin en izbe köşelerinde namazlarını kılmaları gerektiği konularındaki kadın aleyhtar rivâyetler yeniden değerlendirilmelidir. Bu konularda kadın-erkek herkes iyice bilgilendirilmelidir.

5-İlahiyat fakültesi öğretim üyeleri tarafından öncelikle ilahiyat öğrencilerine "camilerde kadınların yeri" konuları ders olarak anlatılmalı; Diyanet ise, çalışanlarına seminerler, hizmet içi kurslar düzenlemek suretiyle camilere kadınların gelmelerinin önemini anlatılmalı, doğru bilgiye ulaşmalarını sağlamalıdır. ■

D İ P N O T L A R

1. Hüseyin Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", I. Din Hizmetleri Sempozyumu, DİB Yay. Ankara 2008, s. 283; Abdülhalim Ebu Şakka, Tahiri'ül-Mer'e İslam Kadın Ansiklopedisi, Çev. Şaban Hakkı, Fethi Güngör, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2007, c. 1, s. 431.
2. Müslim, 8/205.
3. H. Yunus Apaydın, İlmihal, TDV, İstanbul 1999, c. 1, s. 273.
4. Apaydın, agm., s. 273.
5. Buhârî, Salât, 727.
6. Yılmaz, agm., s. 284.
7. Apaydın, agm., s. 272-273; Ebu Şakka, age., s. 112.
8. Tirmizî, Cuma, 540; Buhârî, Ezan, 163.
9. Yılmaz, agm., s. 286.
10. Serahsî, el-Mebsût, Dan'ül-Marife, Beyrut ty., c. 1, s. 184; Molla Hüseyin, Diünerü'l-Ahklâm Şerhi, İstanbul 1313, c. 1, s. 93.
11. Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", DEİ, 5(2007), sayı: 14, s.125.
12. Kerim Buladı, Kadına Kitabı Bir Bakış, Kayıhan Yay. İstanbul 2008, s. 28-29.
13. Buladı, age., s. 37.

Camilerde kadının gölgesi

Yıldız RAMAZANOĞLU*

Cemaate katılmaları hususunda serbest bırakılan kadınlar, Peygamber döneminde cemaate devam etmeyi gelenek haline getirmişler. Peygamberimiz'in arkasında sonra da halifelerin arkasında namaz kılmaya güzelliğini yaşamışlar, onlara nice kolaylıklar tanınmış ve yolları açık tutulmuş.

□ Cami müminlerin cem olduğu yer. Ülkemizdeki binlerce cami, esenliğin, dirliğin, düzenin, şefkâtin, ilmin yuvası olarak işlemiş bilincimize. Bayram sabahları, Cuma vakitleri pencereden, namaz için camiye koşturan erkekleri görünce çok mutlu oluyor insan. Bir Afrika şehri olan Cibuti'de yaşadığım bayramı hatırlayınca bir hüznün çöküyor sonra. Sabahın erken vaktinde rengârenk elbiselerini giyinmiş, dışarılara taşma ihtimalini göze alarak seccadelerini koltuklarının altına almış kadınların mescide doğru umutla gelişini hatırlıyorum. Çocuklar yalın ayakları ya da naylon terlikleriyle sevinçle koşturuyorlar annelerin babalarının yanında. Dayanılmaz yoksulluğa imanın neşesi eşlik ediyor.

Türkiye'de özellikle de büyük şehirlerde ne kadar aristokrat yaşıyoruz bayramları bile. Erkekler camiye giderken biz kadınlar bu iman gününe katılmadan, hepimizi ilgilendiren hutbeyi dinlemeden, komşularla ve mahalleyle bayramlaşma faziletini yaşayamadan evde kahvaltı hazırlarız. Afrika'da Amerika'da, Saraybosna'da, Malezya'da, Asya'nın birçok ülkesinde bayram sabahları bir şenlik havasında müminler camilerde, mescidlerde toplanıp; kardeşliğin bereketinden, feyzinden istifade ederken, biz Türkiye kadınları bir caminin ardında, cemaatle bayramlaşma lütfûna ermiş eşlerimize babalarımıza, komşularımıza bir selam bile veremeyiz.

Sünnî dünyada kadın için en efil yerin evi, evinin de mümkün olduğunca en iç odası olduğu düşüncesi yaygın. Bu yorumlar elbette sahih bazı rivâyetlere dayanıyor. Fakat acaba rivâyetlerin anlaşılmasında isabet ediyor muyuz? Meselâ bir gün kadın sahâbelerden Ümmü Humeyd, Peygamberimiz'e: "Ey Allah'ın Resûlü, kocalarımız sizinle beraber namaz kılmamıza engel oluyorlar. Oysa biz sizinle namaz kılmayı çok istiyoruz." diye şikâyetinde bulunduğunda, Resûlullah ona, namazlarını evinde kılmasını tavsiye etmiştir. İlahiyatçı Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Dönemi'nden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi" başlıklı kapsamlı makalesinde duruma farklı yaklaşıyor. Bir aile meselesiyle karşı karşıya kalan Peygamberimiz duruma özel olarak bir huzursuzluk çıkmamasını gözeterek tavsiyede bulunuyor onun yorumuna göre.Yine Buhârî'de Hz. Âişe'den nakledilen bir söz var: "Eğer Allah Resûlü, kadınların kendisinden sonra mescidlerde neler ihdas edeceklerini bilseydi, İsrâiloğulları gibi, o da onların mescidlere girmelerini yasaklardı." Burada doğal olarak hâl ve tavırlarını, giyim-ku-

şamlarını beğenmediği kimi kadınlara haklı olarak sitem etmiştir Âişe annemiz.

Yılmaz'ın tamamıyla katıldığım görüşüne göre bu rivâyetten, genel bir mescid yasağı çıkarmak mümkün değildir. Şöyle ki;

"Yukarıdaki rivâyette, Hz. Âişe'nin yadırgadığı bir durum karşısında yaptığı kişisel bir değerlendirmeden ve Hz. Peygamber'in kadınların tavırlarından etkilenip onlara camiye gitme yasağı getireceği ihtimalinden bahsedilmektedir. Son inen âyetlerde İslâm dininin tamamlandığı ifade edilmişken ve Hz. Peygamber dönemindeki fiilî uygulamalar açıkça ortadayken, Hz. Âişe'nin gördüğü bir durum karşısında muhtemelen duygusal olarak söylediği bir ifadeye dayanarak çok önemli bir konuda yeni bir hüküm koymanın isabetli olmadığı açıktır. Her ne kadar dinî kaynaklarda sahâbe kavlinin delil olabileceği hükmü yer alsa da, bu kural, Kur'an ve Sünnet'te açıkça belirtilmeyip, içtihat gerektiren konularla ilgilidir. Kaldı ki, karşılaşılan her yeni durumla ilgili bazı yorumlara dayanarak dinî hükümlerde köklü değişikliğe gitme yolunun aralanması, zamanla İslâmî değerlerde yozlaşmaya neden olmaktadır. İslâm'ın başlangıcındaki uygulamalara tezat teşkil eden bazı geleneklerimizin din adına korunması, böylesi bir yozlaşmanın sonucudur."

Günümüzde bütün inkişaflarını televizyona bağlayan milyonlarca kadının varlığı bilinirken, buralardan alınan kirlenmiş bilgiyle bulandırılan zihinlerin yaygınlığı müşahede edilirken, camiler neden din ve toplum hakkında sahih bilgilerin elde edilebileceği bir şekilde işlev görmesin? Kadınların mescide gelmesi, ümmetin birliğine ve barışına dair ulvî bir hava teneffüs etmesi, ilmîni artırması söz konusu olunca önümüze olabilecek en kötü ihtimaller sürülebilir. Koku sürünen kadınların yol açacağı felâketler, dikkat çekmek isteyenler, bid'atlar, münkerât, fitneye sebep olmak, fâsık ve fâcirlerin sokaklarda çok olması ve daha birçok mazeret. Tartışmaları dışarıdan izleyen biri mümin kadınların çoğunun camiye toplumu ifsad edici kötü niyetlerle geldiğini düşünebilir. Bazen yaşlı ve çirkin kadınların gidebileceğine dair müsaade içeren cümlelere rastlıyoruz ki, bir din âlimi, çirkin kadın diye bir kategori nasıl ortaya koyabilir, akıl alır gibi değil. Çirkin bir kadın ifadesi açıklanmaya muhtaç ve bir din kitabında "Sen çirkinsin, mescide gidebilirsin." ibaresinin bulunabilmesi son derece sorunludur.

Bütün bunların sıralandığı satırların arasından cılız bi-

çimde bir hakikat de duyurulur ki vebâl olmasın. "Peygamber Efendimiz'in asrında kadınlar mescide gitmekten, yasaklanmamışlardı. Camiye gelirler ve en arka safta durup namazlarını kılarlardı. Resûlullah Efendimiz'in, zevcelerini ve kızlarını bayram namazlarına götürdüğünü İbn Abbas rivâyet etmiştir" denilir bir aceyleyle, sona doğru. Yine de tefsirler, 'Kadının yeri evidir.' diye sonlandırılır.

Kaynaklarda beş vakit namazın cemaatle kılınması Hanefî mezhebine göre vâcip derecesinde sünnet-i müekkeke, Şâfiî mezhebinde farz-ı kifâye, Mâlikî mezhebine mensup âlimlere göre ise farz-ı ayın olarak bildiriliyor. Bu hükümlerin sadece erkekler için olup kadınların namazı cemaatle kılma şartının bulunmadığı söyleniyor. Kalbi yumuşak olan yazarlar, 'bu, kadınların incinmemesi ve zorluk çekmemesi için' diye ilâve ederler ki bu doğrudur.

Peygamberimiz zamanında cami bir eğitim yeri olarak çocuk, genç, yetişkin, yaşlı, kadın, erkek bütün müslümanları hedef kitlesi olarak görüyor ve Peygamberimiz,

yanak ve başlangıç oldu. Takvâyı, üstünlüğün tek ölçütü olmaktan çıkarıp bir cinse verdi. Bu yoksunluk, kadının eğitimsizliğinin yanı sıra yetiştirdiği çocukların da yeterince gelişkin bir birey olamamasına sebep olarak İslâm toplumlarının ilmi ve toplumsal düzeyini aşağılara çekti.

Camiler, müminlerin buluşma, danışma, istişare ve dayanışma yeri olmada, mahalleleri, yerleşimleri, insanları birbirine gönülden bağlamada, ihtilafların giderilmesi ve ittifakların çoğaltılmasında büyük işlev görebilir; görüyor da kısmen. Fakat ayrımcılık daha güçlü bir şekilde bu mekânların değerlendirilmesine mani olmamalı.

Peygamberimiz'in uygulamaları berrak bir şekilde ortadayken, o kadınların mescidden, cemaatten, ilimden, toplumsal meselelerden, ümmetin ortak felâhından kopmaması için elinden geleni yapmış, nice kolaylıklar sağlamışken, birkaç hadise dayanarak -ki onlar da çok kıymetlidir, muhtemel hatalara karşı bir uyarıdır elbette- birliğimizin inşâsına en çok ihtiyaç duyduğumuz bir

nin önünü kesmek üzere bazı âlimler, ilmin herkese farz olmadığını, toplumda birilerinin kesbetmesiyle yetinilebilecek farz-ı kifâye olduğunu, dolayısıyla bu durumda kadınların ilim yapmasına lüzum olmadığı noktasına gelmişlerdi. Oysa Kur'an'ın bütünü bizi bilmeye ve akletmeye çağırır. Namaz kılmak gibi akledecek ilme sahip olmak da farzdır. İlim olmadan İslâm'ın hayata geçmesi nasıl mümkün değilse, Hz. Ali ve oğlu Hüseyin ve nice ilim erbâbı dinin doğru te'vili, baş gösteren sapmalardan arınması için canlarını vermişlerse, kadınlar da ilim sahibi olmaya bu yolda canla başla emek vermeye mecburdur. Medine toplumunun inşâsı, yeryüzünden fitnenin kalkması, özellikle günümüzde cansiperane çalışmadan gerçekleşemez. Bir insanı bir takım gerekçelerle bu dünyadan, ilimden hiçbir nasip almadan gitmeye mahkûm etmek çok ağır bir cürüm olsa gerektir.

Âyetler hayatının mihreri olan Peygamberimiz, bakmakla yükümlü olduğu kız çocuklarını iyi eğiten kimseye

Âliye, yüz civarında büyük kadın âlimeden, erkek talebelere de önderlik yapan kadından bahseder. Büyük devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı olarak Arapça, Farsça, Fransızca, dinî ilimler, tarih ve felsefe alanında tahsil görmüş biri olarak İslâmî birikime de son derece hâkimdir ve Nisvân-ı İslâm'da bahsettiği kadınlar göz ardı edilemez.

Nazife Şişman'ın "Müslüman Kadınların Arka Planındaki Tarihsel Derinlik" adlı yazısında sözünü ettiği, Mohamed Arkam Nadwi'nin Al-Muhaddithat: The Women Scholars of İslam (2007) adlı kitabı da çok önemli bir çalışma. Bu kadınlar elbette Peygamber'in yüzyıllara yayılan ışığında ve kadına verdiği özgüven ve kıymet içinde eserlerini oluşturdular.

Günümüzde kimi yazarlar sanki evde oturan kadın zorla camiye gitmeye teşvik ediliyormuş gibi bir hava oluşturmaya ve camilerdeki kadın mahfillerinde insânî düzenlemeleri mahkûm etmeye çalışıyorlar. Bunu milyonlarca kadının alışverişi, eğitim, çalışma saatleri itibariyle hatta

Kadınların camiye gitmelerini hoş karşılamayan geleneksel anlayış dinî hükümlere değil, dinle ilgili yorumlara dayanıyor, Peygamberimiz'in hoş görmediği cinsiyetçi ayırım yüz yıllardır İslâm coğrafyasında toplumların gerilemesine, emperyal saldırılara açık hale gelmesine sebep oluyor. Bu ayırım bizi cinsiyet eşitliğinden adım adım uzaklaştırarak, kadını aşağılayan bir söylemin gelişmesine dayanak ve başlangıç oldu.

yeni inen âyetleri kadınlara ve erkeklere burada açıklıyordu. Müminleri cinsiyetlerine, konumlarına, statülerine bakmadan cem' eden mescidler, Allah'a ait olmanın, varoluş sırrında erimenin, hurafelerden arınmış saf ve adalet dolu dini ve ibadetlerin nasıl yapılacağını öğrenmenin merkezleriydi. İslâm'ın kurumsallaştığı yer de Kubâ Mescidi'dir bu yüzden. Burada bireysel ve sosyal ihtiyaçlar konuşulup gereği yerine getirilmiştir ki Fârâbî'nin el-Medînetü'l-fâzıla'sının kurulumudur bu.

Kadınların camiye gitmelerini hoş karşılamayan geleneksel anlayış dinî hükümlere değil, dinle ilgili yorumlara dayanıyor, Peygamberimiz'in hoş görmediği cinsiyetçi ayırım yüz yıllardır İslâm coğrafyasında toplumların gerilemesine, emperyal saldırılara açık hale gelmesine sebep oluyor. Bu ayırım bizi cinsiyet eşitliğinden adım adım uzaklaştırarak, kadını aşağılayan bir söylemin gelişmesine da-

zamanda kadını men edecek söylemlere girişmek neye hizmet eder? Tekrar Hüseyin Yılmaz'a dönersek bu yaklaşımlar netleşebilir: "Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslüman toplumlarda Kur'an-ı Kerim ve hadislerin anlaşılmasında, dinî düşünce ve yaşantı konusunda bir yorum zenginliği yaşanmıştır. İslâm dininin temel değerlerinden sapma olmadığı sürece içtihat sayılan bu durum, dinî değerlerin güncelleştirilmesi ve pek çok konuda insanlara kolaylık sağlanması açısından önemli kabul edilmiştir. Ancak fikir özgürlüğü çerçevesinde yapılan değerlendirmelerin bir kısmı, zamanla o dönemdeki yaşantıyla tezat teşkil eden uygulamalara dönüşmüştür. Günümüzde kadınların camilere devam etmemeleri geleneği, bu tür anlayış ve uygulama değişikliğinin açık örneklerinden biri olarak görülebilir."

Kadınların mescidlere ilim öğrenmek için gelmeleri-

Allah'ın iki kat sevap vereceğini söylemişti. İslâm inancına göre kadın ve erkek dini anlamaktan ve gereğini yerine getirmekten aynı derecede sorumludur. Kadınların ilim sahibi olması o kadar önemli ki eşlerinden Hafsa'ya okuma yazma öğretmek üzere Şifa Hatun adlı sahâbeyi görevlendiriyor Peygamberimiz.

Kadınlara Cuma, bayram ve vakit namazları hakkında vâcip ya da farz hükmünün konmaması, özel halleri, anelikleri ve çeşitli mazeretleri nedeniyle bir rikkatin göstergesi. Cemaate katılmaları hususunda serbest bırakılan kadınlar, Peygamber döneminde cemaate devam etmeyi gelenek haline getirmişler. Peygamberimiz'in arkasında sonra da halifelerin arkasında namaz kılma güzelliğini yaşamışlar, onlara nice kolaylıklar tanınmış ve yolları açık tutulmuş.

Dinde fakih ve öncü nice kadın yetişmiştir. Fatma

dinî bir takım toplantılara katılmak üzere zaten dışarıda olduğunu bildikleri halde neden yapıyorlar acaba? Bu kadınların dünyaya dalıp mâlâyânî vakit geçirmek yerine, ezan okununca camilere sığınıp Rabbi'ne koşup namaz kılması takdir edilecek ve şükredilecek bir husus iken; nasıl oluyor da düşmanca cümlelerle tel'in edilebiliyor, Peygamberimiz'in bu konudaki şüphe götürmez uygulamaları hiçe sayılarak hem de.

Kardeşliğimizin önüne bariyerler koymak yerine birbirimizle daha da sıkı dayanışmanın zamanı oysa. Kur'an öncelikle üstünlük iddialarını, boş kibirlerimizi, başkasında kusur arayan yaklaşımlarımızı bertaraf etmeye geldi. Hepimiz varıp Allah'a döneceğiz. Fitne-fesat söyleminden çikalım artık, Afrika'daki kardeşlerimiz gibi ihlâs samimiyet ve güveni öne çıkaralım. Sevgili Peygamberimiz bizi ancak böyle duygular içinde görmek ister. ■

FETVA SORULARINDA KADINLARIN CAMİLERDE CEMAATLE İBADETLERİ

Nevin MERİÇ*

□ Hz. Peygamber zamanından itibaren kadınlar caminin hem ibadet hem de sohbet merkezli uygulamalarından faydalanmaktadırlar. Hz. Peygamber döneminde cami eğitiminin hedef kitlesi, çocuk-geç, yetişkin-yaşlı, kadın-erkek bütün müslümanlardan oluşuyordu.¹ Anadolu havzasında ve daha geriye gittiğimizde Osmanlı hinterlandının Anadolu ve Rumeli aksında kadının cemaatle ibadete iştirâkinin mübarek gün ve gecelerle sınırlandığı görülmektedir. Teravîh ve kandil kutlamalarının haricinde bu coğrafyada kadının cami cemaatine katılımında mesafe bulunmaktadır. Bununla birlikte müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalarda kadınların cemaatle ibadet için camilere gittikleri ve bunun toplumsal algıda meşruiyeti bilinmektedir. Kadının camide ibadete dâhil olması taleplerinde yurt dışına açılım ve burada gördükleri uygulama biçimlerinin de etkin olduğu söylenebilir. Özellikle turizm ve ibadet amaçlı olarak İslâm ülkelerine yapılan ziyaretlerde mahalle camilerine cemaatle namaz için gelen kadınlara tanıklık etmiş olmak bu konudaki söylemleri de besleyen bir örnektir. Buna Cuma ve bayram namazları dâhildir. Kadının caminin dışında tutulmasında mekânın kullanımında erkek nüfusun fazlalığı ve kamusal alanın kadının dışında örgütlenmesinin rolü de vardır.

Günümüzde ise erkek cemaatin ibadet ve eğitim amaçlı olarak camiyle ilgisi bir şekilde devam etmekle birlikte, kadınların genellikle camiye devam etmedikleri ve cami eğitiminden yeterince yararlanamadıkları görülmektedir. Kadınların kamusal alanda görünür hâle gelmeleri ve şehir hayatında dış mekânı sıklıkla kullanmak zorunda olmaları, cami cemaati ile ibadete katılım talebinin de artmasına neden olmuştur. Bu talepler, beraberinde, "cemaatle namazda kadının yeri ve Hz. Peygamber'den itibaren bu düzenin nasıl sağlandığı üzerine" birçok araştırmanın yapılmasına vesile olmuştur. Konunun bir başka açılımı da günümüzde cami cemaatine kadının katılımı hakkında mekân ve uygulama biçimlerinin nasıllığına dair bir dizi çalışmanın yapılmış olmasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 'Camilerde Kadınlara Ayrılan Mekânların Güzelleştirilmesi' ne dair yayımladıkları raporun² akabinde İstanbul Müftülüğü bu raporu projelendirerek uygulamaya

koymuştur.³ Bu ve benzeri çalışmaları günümüzde kadınların camide daha çok ibadet talepleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu konuda yapılan düzenlemeler hem kadınlar hem de kamuoyu tarafından olumlu karşılanmış ve desteklenmiş, büyük mescidlere dair uygulamaları da içine alacak şekilde genişlemiştir.⁴

Kamusal alan kullanıcılarından kadınların, ibadet üzerinden talep ettikleri "daha güzel bir uygulamayı" hizmet mekânlarının idarecileri olumlu karşılamış ve sonuç herkes için daha hoş ibadet edilebilir bir camiye kavuşmak olmuştur. Bir diğer açıdan ise, kamusal alanda yer alan dindar kadının cemaatle ibadet talebi, modern toplumun seküler söylemlerini aşarak, toplumsal alan-ibadet ilişkisinde yeni bir sosyolojik duruşu da açığa çıkarmıştır. Bu anlamda kadının cemaatle ibadetine sınırlı imkân sağlayan geleneksel algı nispeten değişmiş ve kadının cemaatle ibadeti normalleşmiştir. Kamunun bu konuda yaptığı iyileştirme çabaları, toplumsal taleplerin karşılık bulması çok önemlidir.

Bütün bunlara rağmen günümüzde camilerde kadınların cemaatle ibadet etmesinin önünde, algı ve tutumdan mekân problemlerine kadar bir dizi engelin olduğu da gerçektir. Mekâna bağlı problemlerin çözümü algıdan daha kolaydır ve yukarıda da görüldüğü üzere bunlar giderilmeye çalışılmaktadır. Algının değişimi ise projelerin uygulamaya konulmasıyla mümkündür. Meselâ bir süredir sabah namazı ve sonrasında kahvaltı verilmesi bir çok ilde ve camide uygulanmakta, kadın ve erkek cemaatle desteklenmekte ve namaz sonrası sohbetle de sünnete uygun bir vizyon geliştirilmektedir.

Abdest Mahalli İle İlgili Sıkıntılar: Camiye ibadet için gelen kadının yaşadığı ilk problem abdest alması gerektiğinde ortaya çıkmaktadır. Lavabonun kilitli olmasından, temizliğine kadar yaşanan bir dizi problem, kadının camiye iç huzuru ile girememesi gibi bir sıkıntıyı daha baştan karşısına çıkarmaktadır. Hem psikolojik olarak moral bozukluğu yaşamakta, hem de buna ilaveten ibadetinin gecikmesi ile baş başa kalmaktadır. Bazı

durumlarda ise çaresizlik içinde erkeklerin yanında şadırvanda abdest alan kadınlara da rastlamaktayız ki bu da mahremiyet anlamında sıkıntılı bir durumdur. Camilerin daha çok erkeklerin kullandığı mekânlar

Camiler sadece cinsiyet ve nesil üzerinden hizmet veren mekânlar değil, her vatandaşın ibadet edebileceği ve sağlıklı doğru dinî bilgiyi edinebileceği mekânlardır da aynı zamanda.

olması ve camide kadın ibadetine dair mesafeli algı, kadınların abdest ihtiyaçlarına cevap verme imkânını da azaltmakta veya zorlaştırmaktadır. Bu durum basından ve müftülüğe gelen şikâyetlerden de anlaşılmaktadır.⁵ Bu konuda fetva hattına gelen sorulardan ikisi şu şekildedir:

1-Camide kadınlara ait abdest alma yeri çok yetersiz ve temiz değil. Ezan da okunmak üzere. Erkeklerle ise hem iç avluda hem de yan tarafta şadırvan var. Erkeklerin abdest aldığı şadırvanın bir kısmı bize ayrılamaz mı?

2-Geçen gün alışveriş için Mahmut Paşa'ya çıkmıştık. Ezan okundu namaz kılalım istedik ama önce abdest almak lazım. Cami restorasyonda ama hem namaz hem de abdest için küçük bir yer ayırmışlar, Allah razı olsun. Tam abdest için ayrılan yere girdik ki üst taraftaki cam bölme açık, perde yok. Camiye de merdivenle çıkıldığından üst taraftan kadınlar ayan beyan seçiliyor. Ne yapacağımızı şaşırdık. Böyle abdest alınmaz; fakat ezan okunuyor namaz geçecek. Hemen arkadaşım bana, ben ona perde olarak aceleyle abdest aldık ama buna çözüm üretilemez mi?

Bu ikaz üzerine problem düzeltildi. Ama burada dikkat çekmek istediğim neden böyle bir sorun yaşandığına dairdir. Yaşanan problem, erkek algısındaki kadın-ibadet ilişkisine dair mesafeyi ve kadın ibadetine karşı tutum ve davranışını açığa çıkarmaktadır. Nitekim camilerin yaygın kullanımı erkeklere ait olduğundan cami-mekân ilişkisinde de bütün düzenlenme, erkek merkezli ve erkek ibadetini rahatlatarak yapılmaktadır. Bu algı konforu kadının camiyle ilişkisini ve kadın ibadet ilişkisinde caminin yerini mesafeli hale getirmektedir.

Abdest mahalliyle ilgili bir diğer problem de bakım ve temizliğine dair yaşanan sıkıntılardır. Kadın lavaboları temizlik anlamında ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Bu

Kadının cemaatle ibadet imkânı sadece cami ile sınırlı değildir. Evlerdeki kadın toplantılarında ve buluşmalarda kadınların cemaat olup ibadet ederek toplu ibadet sevabına nail olmaları mümkündür.

durum da kadınların ibadetlerini rahat ve gönül huzuru ile yapmalarına mani olmaktadır. Kadınlar ya namaz kılmamakta ya da mevcut abdesti muhafaza etmeye çalışarak sağlık problemleri yaşamaktadır. İşte bu durumu ortaya koyan bir örnek:

Geçen gün alışveriş telaşıyla namazı geciktirdik. Abdest alıp hemen namaz kılmamız gerekiyordu. Yol kenarındaki camiye yöneldik. Tuvalet görevlisi önce parayı aldı sonra anahtarını verdi. Kapıyı açınca parayı önce verdiğimiz pişman olduk. Mekânın az kullanıldığı belliydi ama bu kadar pis olması gerekmiyordu. Etrafın tozu toprağı bir yana kullanılmayan bidonlar vs. birkaç eşya da konarak iyice daraltılmış bir mekânla karşılaştık. Yapabileceğimiz bir şey olmadığından ve namaz geçeceğinden tozlu, dar, sıkışık bir şekilde hemen abdest aldık. Camilerde kadınlar yeri ve abdest mekânları iyileştirilemez mi?

Camilerdeki abdesthanelerde karşılaşılan bir diğer sorun da kadınların taleplerine görevliler tarafından olumsuz yaklaşılmasıdır. Özellikle tuvalet görevlisi olmayan veya işinin sadece erkeklere hizmet olduğunu sanan görevlilerin karşısında kadın

cemaat ciddi sıkıntı yaşamaktadır. Bu konuda bir diğer fetva sorusu:

Bir program için cami avlusunda olan konferans salonunda toplanmıştık. Ve lavaboyu kullanmam gerekti fakat lavabonun kapısı kapanmadığından görevliden anahtarını istedim. Görevli anahtarın olmadığını söyleyip avlunun diğer ucundaki özel işletilen tuvaleti gösterdi. Bu ne biçim görevli kendi mekânına bakmıyor başkalarının işlettikleri yere yönlendiriyor. Onlarla birlikte mi çalışıyor? şeklindedir.

Cami tuvaletlerinde kadınların yaşadığı sıkıntılar, bu konuda hizmet verenlerden, hizmet alanlara kadar bir dizi iyileştirmeye ihtiyaç olduğuna işaret etmektedir.

Alınan tedbirlerle sorunların çözülmesine çalışılmaktadır. Özellikle çarşı ve cadde camilerinde tuvaletlerin özel işletmecilere devredilerek hizmet kalitesinin iyileşmesi sağlanmıştır. Buna rağmen problem yaşanıyorsa, konu hem işletme sahibine hem de ihale edenlere iletilmeli ve çözüme kavuşturulması hususunda acele edilmelidir.

Cemaatle İbadette Kadın: Kadının cemaatle ibadet imkânı sadece cami ile sınırlı değildir. Evlerdeki kadın toplantılarında ve buluşmalarda kadınların cemaat olup ibadet ederek toplu ibadet sevabına nail olmaları mümkündür.⁶ Ancak bu uygulama ülkemizde pek bilinmemekte ve yapılmamaktadır. Bunun dışında cami cemaatine dâhil olma konusunda ülkemiz kadınları, mübarek gün ve geceleri beklemek durumundadırlar. Dolayısıyla gündelik hayatta kadının cemaatle namaza katılımında algıdan mekân kullanımına kadar bir dizi engel bulunmaktadır. Fetvaya gelen bir sorudan örnek verelim:

Eşim emekli olduktan sonra vakit namazlarını birlikte camide cemaatle kılıyorduk. Hatta birkaç komşuyu da yanımıza alarak bir kadın cemaati oluşturmuştuk. Fakat şartlar bizim ev değiştirmemizi gerektirdi ve başka bir ilçeye taşındık. Orada da cami çok yakın ve biz yine eşimle namaz kılmak için camiye gitmeye başladık. Ama ilk günden cami avlusunda oturan amcaların ters ters bakışları, homurdanmaları ve sonunda cemaatin bizzat eşime "Karını namaza getirme." ihtarını karşılaştık. Ben buna çok üzüldüm. Kimseye bir şey yapmıyorum ki eşimle namaza geliyorum. Beni cemaatle namaz sevabından alıkoyanları Allah'a havale ediyorum. Bu üzüntüm ve gözyaşımı da. Sizin bu konuda bir yardımınız olabilir mi?'

Kadının cami cemaatine katılımının hem erkek hem de kadın tarafından iyi karşılanmadığı yerler bulunmaktadır. Hatta mübarek gün ve geceleri de bunun içine dâhil edebiliriz. Fetvaya gelen bir soru şu şekildedir:

Ben aslında camiye namaza giden bir insan değilim. Evimde fırsat

Kadın vâizlerin görev mahallerinden biri de camilerdir ve cemaatleri de kadınlardır. Dolayısıyla vakit namazının öncesi ve sonrasına getirilecek programlarla kadının vakit namazına katılımı sağlanmalıdır.

okutulduğunda gider diye biliyordum. Biz büyüğlerimizden böyle gördük öğrendik. Sorum şudur:

Kadın Cuma namazı kılar mı?

-Kılar.

Allah Allah, bir yaşıma daha girdim. Şimdiye kadar böyle bir şey ne duydum ne gördüm. Peki kıldığı namaz farz mı sünnet mi?

-Dört sünnet, iki farz, dört son sünnet yani aynı Cuma namazı kılan erkekler gibi.

O zaman kıldığı Cuma namazı mı öğle namazı mı olur?

-Kadın Cuma vakti camiye gidip erkeklerle namaz kılsa o namazın adı Cuma namazı olur.

Peki, öğle namazı ne olacak?

-Kılmayacak. Cumanın kılınmasıyla öğle vaktinin farz ibadetle ihyası yerine getirilmiş olur.

O zaman öğle namazını kaza mı edecek?/ Hayır kılmayacak.

Nasıl yani Cuma diye niyet eden nasıl öğleyi de kılmış olur?

-Hükmen kılmış olur.

Anlamadım ama neyse, ben bunu bir araştırayım.

-İyi olur hem ilmi halde hem de diyanet.gov.tr adresinde konuyla ilgili bilgi bulunmaktadır.⁷

Soru hem kadın ibadetinde caminin yeri hakkında toplumsal bilgiyi hem de bu konuda yapılan olumlu çalı-

şmalara dair mesafeyi göstermesi açısından önemli olmaktadır diye düşünmekteyiz.

Kadının camide farz ibadete katılımı konusunda ülkemizdeki mesafeli duruş hem kadının cemaatle namaz kılmasında bilgi eksikliğine hem de bunun farkında olmamak gibi daha uç bir yanlışı içselleştir-

Camilerin yaygın kullanımı erkeklere ait olduğundan cami-mekân ilişkisinde de bütün düzenlenme, erkek merkezli ve erkek ibadetini rahatlatarak şekilde yapılmaktadır.

mesine neden olmuştur. Sadece teravih ve mübarek gün ve gecelerde yapılan katılım ise kadının cami-ibadet ilişkisinde eksik bilgilenmesine sebep olmaktadır. Özellikle dış ülkelere yapılan ziyaretlerde bu resim bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmaktadır. Konuyu bizzat yaşadığım bir olayla örneklendirebiliriz: Umre görevi için Medine'deyiz. Sabah ziyaretini yaptıktan sonra dünya Müslüman kadınlarıyla öğle namazını kıldık. Görevli olduğumuz için ülke hanımlarıyla konuşmalar hal hatır sormalar devam etmekte. Kadınların birçoğu ilk defa cemaatle öğle namazı kılmıştı. Bu demektir ki bu coğrafyanın hanımına cemaatle öğle namazı ilk defa Medine'de nasip olmuş. Birçok açılardan ele alınabilir ama ben bir hanımın sözüyle irkildim. "Hocam nasıl namaz kıldık anlamadım. İmam namaz kıldırmasını mı bilmiyor, sureleri mi bilmiyor. Hiçbir şey okumadı. Baktım olmayacak ben okuyayım dedim bu sefer de yetiştiremedik. İşte öyle yarım yarım namaz kıldım Allah kabul etsin moralim çok bozuk. Medine'de böyle bir şeyle karşılaşacağımı hiç ummazdım."

İşte meselenin can alıcı noktası budur. Tabi ki evlerde, kitaplarda, kurslarda bu konu öğretilmekte ama yeterli olmamaktadır. Kadını hem cemaatle namaza dair bilgilenme eksikliğinden hem de Medine cami imamının namazı yanlış kıldırıldığını düşündürecek bu cehaletten kurtarmak gerekmektedir. Bunun da yolu ülkemizde cemaatle namaza kadınların iştirakini yaygınlaştırmak olsa gerek diye düşünmekteyim.

Bunun dışında kadının camide ibadete katılımında muayyen günlerine dair uygulama biçimleri hakkında bilgilenme talepleri de fetvanın en çok aldığı sorulardandır diyebiliriz.

Kadının Camide İbadetini Nasıl Kolaylaştırır, Yaygınlaştırabiliriz?

Diyanet İşleri Başkanlığı kadınlara yaygın din öğretiminde cami mekânlarından faydalanmaktadır. Kadın vaizlerin görev mahallerinden biri de camilerdir ve cemaatleri de kadınlardır. Dolayısıyla vakit namazının öncesi ve sonrasına getirilecek programlarla kadının vakit namazına katılımı sağlanmalıdır. Hatta teşvik edilerek hem sağlıklı ve doğru öğrenmesi temin edilmeli, hem de kadının camiye kullanmasının yolu açılarak yaygınlaştırılmalıdır.

Camilerde kadınların Kur'an öğrenmesi için de düzenlemeler yapılabilir. Çalışan kadınlara öğle, izin saatinde haftada birkaç gün Kur'an öğretilir. Öğle vakti olması sebebiyle namazın cemaatle kılınmasına da olanak sağlar.⁸ Mekânı kullanmakla ilgili bir diğer açılım da, mahalle hanımlarının özel ve grup çalışmalarında camiden yararlanmaları olabilir. Mahalle çocuklarının başarısı, evlenmesi, askere gidişi vs. camide mahalle halkıyla paylaşarak kutlanmasına dair programlar düzenlenebilir.

Bir diğer uygulama taziye ve doğum sebebiyle okuma ve duaların cami cemaatiyle paylaşarak camide yapılması olabilir. Böylece camiye karşı mesafeli ve olumsuz duruşların da önüne geçilebilir. Sonuç olarak cami mekânının kadın tarafından kullanımı ve bunun önündeki engeller ve bunları aşma çabaları her dönemin kendi tavrı alışları üzerinden de kodlanması gereken bir yönü vardır. Mesele camiye hem kadın hem de erkek hem de genç, çocuk cemaat için daha yakın hale getirmekse, bunun için iyi niyet yanında çok fazla çalışmanın gerektiği de bir gerçektir. Camiler sadece cinsiyet ve nesil üzerinden hizmet veren mekânlar değil, her vatandaşın ibadet edebileceği ve sağlıklı doğru dinî bilgiyi edinebileceği mekânlardır da aynı zamanda. ■

D İ P N O T L A R

1. Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", Değerler Eğitimi Dergisi, 5(2007), sayı: 14, s. 108.
2. Camilerde Cuma, bayram, teravih ve vakit namazlarında kadınların huzur içinde namaz kılabilcekleri mekânların ayrılması, abdesthane ve tuvalet hazırlanması çalışmalarına devam edilmesi, her il ve ilçe merkezinde en az bir nüfusu 20.000'den fazla olan her ilçede buna oranla cami sayısının artırılması önem taşımaktadır. Camilerde kadınlara ayrılan mekânların güzelleştirilmesi çalışmalarının Mart 2012 itibarıyla hazırlanan genel rapor için bkz. Çevrimiçi: http://www.diyane.gov.tr/turkish/dinhizmetleriweb/dinhizmetleri/cami-hiz/cami_kad%49%6B1n.pdf.
3. Kadın ve çocuklar camiyle buluşuyor. Müftülük, camilerde kadınların abdest alabilmesi ve namaz kılması için alanlar oluşturuyor. Küçük çocukların da namaz kılan anne ve babalarını beklerken oyun oynamalarına imkân sağlayacak bölümler hazırlıyor. 3T Projesi olarak adlandırılan "Camilerde Kadınlara Ayrılan Mekânların Güzelleştirilmesi Projesi" İstanbul'un bütün ilçelerinde anlatıldı. Çevrimiçi: <http://www.risalehaber.com/kadin-ve-cocuklar-camiyle-bulusuyor-127375h.htm>.
4. Özellikle İstanbul'da yaşayanlar için birer hayat alanı olan alışveriş merkezlerinin (AVM) neredeyse yansında mes-cid bulunmamaktadır. Biz de onları dolaşıp en güzel 10 AVM mes-cidini seçtik. Çevrimiçi: <http://www.aksyon.com.tr/aksyon/haber-32505-173-istanbulun-en-guzel-10-avm-mescidi.html>. 7 Mayıs 2012.
5. Kadınlar dışarıdayken nerede abdest alıyor? Birçok camide kadınlara ait şadırvan ya da abdest alma yeri yok. Gün içinde birçok insanın ziyaret ettiği Eminönü'ndeki Yeni Camii'ye sabahın ilk saatlerinde gittik. Tarihi camide abdest almak için yer sorduğumuz görevlileri 'Abdestiniz yoksa ilerideki Arpacılar Camii'ne gidin.' dediler. Eğer illaki "Yeni Camii'de bu manevî atmosferi yaşayarak namaz kılacağım." dersiniz caminin yakınındaki evcil hayvanlar satan dükkânları aşarak girişi erkeklerle bir olan tuvalette 1 TL'ye abdest alabiliyorsunuz. Çevrimiçi: http://www.zaman.com.tr/aile-saglik_kadınlar-icin-camilerde-abdest-alacak-mekânlar-yok_1040884.html.
6. Kadının hemcinsleri olan diğer kadınlara imamlığı konusunda, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımlarından Ümmü Seleme ve Hz. Âişe'nin kadınlara imam olarak namaz kıldırıldıklarına, bu durumda öne geçmeyecek ilk safin ortasında durduklarına ait ilk devir hadis kaynaklarında bilgiler vardır. Kadınların günlük beş vakit namazda olduğu gibi, teravih namazında da diğer kadınlara imamlık yapmaları İslâm fakihleri tarafından caiz görülmüştür. Kadının imameti, Karar tarihi: 22/01/1998 Karar no: 4. Çevrimiçi: <http://www.diyane.gov.tr/turkish/dy/KurulDetay.aspx?ID=25>.
7. Cuma namazı erkeklerle farz olup kadınlara farz değildir. Bu konuda bütün fakihler görüş birliği etmiştir. Fakat kadınlar da camiye gelip cuma namazı kılsalar, bu namazın sahih (geçerli) olur ve artık o gün ayrıca öğle namazı kılmazlar. İlimihal, TDV, Ankara 2006, c. 1, s. 53-91. Çevrimiçi: <http://www.diyane.gov.tr/turkish/basliyyayin/weboku.asp?sayfa=53&yid=33>.
8. Bu uygulama Cezeri Kasım Paşa Camii'nde yaz ayları hariç devam etmiştir.

camii rehberliği

Dr. Ali ÖZDİL

□ Ülke dışında olsun ülke içinde olsun, birçok cami sadece Müslümanların dinî vecibelerini yerine getirebilmeleri için değil, herkes için açıktır. Camiye ve camideki tüm faaliyetleri tanıtan şahsın hazırlıklı olması, adım adım hareket etmesi, anlatılacak ve konuşulacak konuları kendisinin belirlemesi ve ev sahibi olarak kontrolü elinden bırakmaması gerekir.

Rehberin gezdirdiği camiye iyi tanınması çok önemlidir. Bu husus sadece caminin tarihi ve mimarisi üzerine verilen bilgiler değil, camideki tüm dinî, sosyal ve kültürel faaliyetleri de içermektedir. Bu konular ile ilgili bilgileri cami sorumlularından alması gerekir.

Rehberin özellikle belâgat (retorik) konusunda eğitim görmesi önemlidir. Meselâ insanların karşısında nasıl durulur, kim ile nasıl konuşulur? Ses tonu neden monoton olmamalıdır? Bir çocuk veya yetişkin ile konuşurken nelere dikkat edilmelidir? Soru soran bir Hıristiyan ise nelere, ateist ise nelere dikkat edilmelidir?

Camiye ilk defa giren insanlar belki yanlış bir hareket yaparım diye çekinebilirler. Bu sebeple camiye girer girmez misafirlere cami âdabı ile ilgili ilk bilgilerin verilmesi gerekir. Meselâ ayakka-bıların çıkarılması, namaz kılanın önünden geçilmemesi gibi.

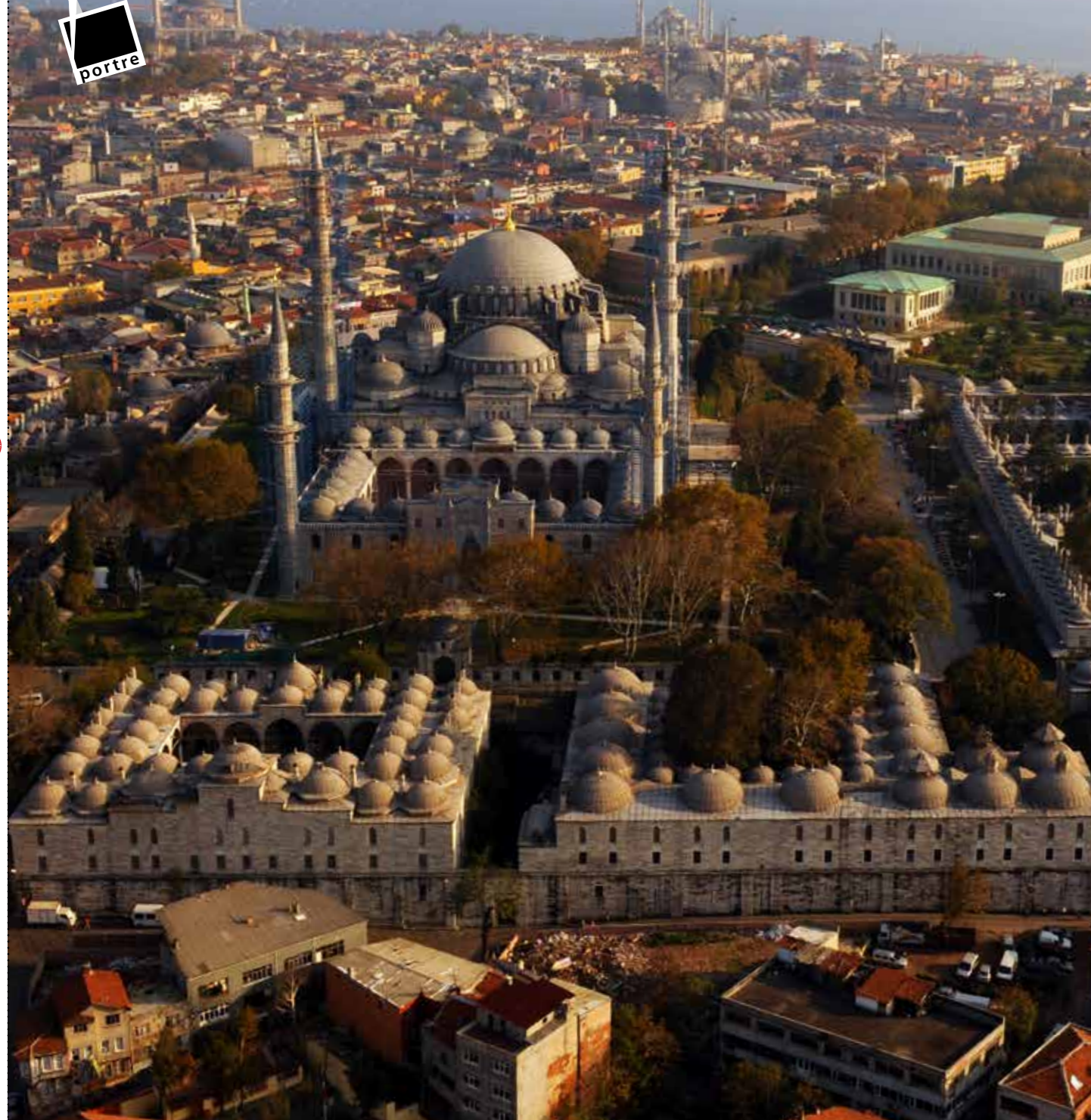
Camiye daha rahat tanıtılabilmek için materyaller de kullanılabilir. Mihrab ve minberin yanına onu tanıttığı metinler asılabilir. Rehberlikte, dinî terimler kağıtları da kullanılabilir. Meselâ anlatırken üzerinde imam, Kâbe yazan kağıtlar gösterilir ki, misafirlerin terimleri sadece duymaları değil görmeleri de desteklenir ve böylece yanlış anlamalar engellenmiş olur. Bu materyallerin İngilizce çevirisinin de hazırlanmasında fayda vardır.

Bir cami gezisinde misafirlere mihrab, minber, kürsü, duvarlardaki yazılar ve cami görevlilerinin vazifeleri anlatılır. Vaiz nedir, hutbe nedir açıklanır ve namaz ile ilgili bilgiler verilir, ezan tercüme edilir. Ayrıca ortam uygun ise Kur'an'dan bir iki âyet meali ile beraber okunabilir. Bunların dışında misafirlerin muhakkak İslâm ile ilgili soruları da vardır. Rehber, ilk adımdan son adıma kadar kontrolü elinden bırakmamalı, metotsuz bir şekilde sadece soruları cevaplamak ile meşgul olmamalıdır. Bu tür bir yaklaşım bazı konuların çok geniş olması sebebiyle daha çok kafa karışıklığına yol açabilir. ■

KANÛNÎ VAKFIYESİ, SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ VE SÜLEYMANİYE CAMİİ

Yasin YILMAZ*

Süleymaniye Külliyesi, İstanbul'un fethinden tam bir asır (957-964/1550-1557) sonra yapılmış ve içindeki çeşitli birimleri ile bir binalar yığını değil, kurumsallaşmış, sosyal düşünce ve geniş yelpazeli tarihi özümseyen Sahn-ı Semân'dan sonra ikinci büyük ilmî ve sosyal müessesedir.

□ Dünya tarihinde, siyasî, sosyal, iktisadî ve kültürel yönlerden kurumsallaşamayan devletlerin ömürleri uzun olmamıştır. Bundan dolayı devletlerin kalıcı olmaları için kurumsallaşarak belli bir standarda oturması şarttır. Osmanlı'da kurumsallaşma Fâtiş Sultan Mehmed'le başlamış, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde zirveye çıkmıştır. Bunun göstergesi de asırlar geçmesine rağmen onların ihdas ettiği kurumları temsil eden yapıların günümüzde hâlâ varlığını devam ettirmesidir. Osmanlı, mükemmel bir vakıf medeniyeti oluşturmuştur.

Kanûnî Vakfiyesi

Kanûnî Sultan Süleyman, İstanbul'da inşâ ettirdiği kurumların varlığını devam ettirmesi, başta dinî olmak üzere, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin istenilen amaçta uygun yapılması, görevlilerin çalışma şartları, görev, yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi ile vakfedilen akaratın neler olduğunu belirtmek için bir vakfiye hazırlatmıştır. Vakfiye, vakfın kurucusu Kanûnî'nin tuğrası ve Şeyhülislâm Hamid Efendi'nin tasdiğiyle hukukî bir nitelik kazanmıştır.¹

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kurduğu vakıfların malî destek verdiği kurumlar, Kanûnî Vakfiyesi'nde bütün ayrıntılarıyla kaydedilmiştir. Bunlar, Hadika-i Cedide denilen yerde bir medrese,² Şehzade Camii ile medresesi, imareti ve sıbyan mektebi,³ Süleymaniye Külliyesi içindeki cami, türbeler, imaret, dâruhâdis, dört medrese, sıbyan mektebi, dâruşşifâ, dârukkurrâ, tıp medresesi, talebe odaları, tabhane⁴ Cihangir Camii ile mescidi ve sıbyan mektebi,⁵ eski Fil Damı Zaviyesi⁶ ile Bükeliçe Zaviyesidir.⁷ Kanûnî Sultan Süleyman bu hayır kurumlarının dinî, akademik ve idarî kadrosu ile yardımcı hizmetlerde çalışan bütün personelin yevmiye ve masraflarının karşılanmasını vakfiyesinde, vâkıfın şartı olarak belirtmiştir. Özellikle kendi adını taşıyan Süleymaniye Külliyesi, bir ilim ve irfan yuvası olarak vakıfların verdiği destekle XIX. yüzyıla kadar hizmetini sürdürmüştür.

Süleymaniye Külliyesi'nin Kurulmasının Sebepleri

Kanûnî Sultan Süleyman, dönemin gelişmişliğinin ölçüsü olabile-

cek, bir eser yapmak istemiştir. Kanûnî, eserin meydana gelmesi ve mükemmel olması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak, Mimarbaşı Sinan'a her türlü imkânı sağlamıştır. Bundan dolayı eser, çağları da aşan mükemmellikte bir şaheser hüviyetinde inşâ edilmiştir. Külliye gibi din, eğitim-öğretim, sağlık hizmetleri ve sosyal işlerin bir arada olduğu, birçok birimleri içine alan büyük çaplı imar ve inşâ faaliyetini ancak geniş imkânlarla sahip kişiler yapabiliyordu.⁸ Bu itibarla Süleymaniye Külliyesi, İstanbul'un fethinden tam bir asır (957-964/1550-1557) sonra yapılmış ve içindeki çeşitli birimleri ile bir binalar yığını değil, kurumsallaşmış, sosyal düşünce ve geniş yelpazeli tarihi özümseyen Sahn-ı Semân'dan sonra ikinci büyük ilmî ve sosyal müessesedir. San Pietro'nun Roma, Notre Dame'nin Paris ve Saint Paul'un Londra ile özdeşleşmesi gibi Süleymaniye Camii de İstanbul'da şehrin genel yapısı ile bütünleşmiştir.⁹ Dönemin eğitim, kültür ve sosyal düşüncesini mücessem hale getiren bu külliyenin kurulmasının birçok sebebi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Külliyenin kurulmasında temel amaç, öncelikle İslâm dininin bizatihi insanları hayır yapmaya ve bu yolda yarışmaya çağırmasıyla şekillenen cemiyete hizmet verme, hayır işleme ve bunun sonucu olarak Allah'ın verdiği nimete şükretme düşüncesi içerisinde Hakk'ın rızasını kazanma arzusudur.¹⁰ Kanûnî Sultan Süleyman'ın selefleri gibi kalıcı bir eser bırakma düşüncesi de külliyenin inşâ sebeplerinden birisidir.¹¹

Fetihle bir "câzibe merkezi" hâline gelen İstanbul'un, devletin büyümesine paralel nüfusunun artması sonucunda, artan nüfusa cevap verecek yeni tesislere ihtiyaç vardı. Bu ihtiyacı karşılamak için Kanûnî de kendi adına

kurduğu vakıfla bu külliye Osmanlı eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hayatına hibe etmiştir.¹²

3. Yapılan uzun ve yorucu seferler sonucunda ordunun nelere ihtiyacının olduğu tespit edilmiş bu doğrultuda tabip, cerrah, mühendis ihtiyacının arttığı gözlenmiş ve bu ihtiyaçları karşılamak için külliye içinde cami yanında bir tıp medresesi kurulmuştur. Ayrıca harp sanatının başlangıcı olan matematik ilminin iyi bilinmesi için yine cami

Külliyenin merkezinde bulunarak üstün bir mimarî özelliğe sahip olan cami, aynı zamanda külliyenin en büyük birimidir. İstanbul'un yedi tepesinden birine inşâ edilmiştir. Böylece Mimar Sinan, caminin Haliç tarafından, Galata yönünden ve karşı kıyıda muhteşem görünmesi için gerekli hesaplarla planını hazırlayıp, inşaata başlamıştır.

yanında dört büyük medrese kurularak eğitim ve öğretime başlanmıştır.¹³

Fâtih devrinden itibaren devletin genişlemesi ile eyaletlerin ve bunlara bağlı birimlerin artması üzerine devlet yönetiminde yetişmiş elemanlara ihtiyaç doğmuştur. Devletin yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak için yeni eğitim-öğretim kurumlarının tesis edilmesi gerektiğinden bu külliye inşa edilmiştir.¹⁴

Süleymaniye Külliyesi'nin Birimleri ve Çalışanların Toplamı

Külliyelerin gerek mimarî kompleksinin düzeni ve gerekse programı bakımından, hiç şüphesiz en gelişmiş örneği olan Süleymaniye Külliyesi, Türk mimarlık tarihinin en büyük inşa organizasyonlarından biriyle gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı bu külliye, cami merkezli olmak üzere, çevresinde çeşitli eğitim, kültür, sağlık ve sosyal amaçlı yapıların entegrasyonu şeklinde meydana getirilmiş binalar kompleksidir. Caminin etrafında medrese, türbe, dâruşşifâ, imaret, mektep, kütüphane, çarşı, hamam, muvakkithane ile çeşme

gibi yapı ve kuruluşlar sıralanmıştır. Elimizde bulunan kaynaklara göre külliyenin inşaatına 27 Cumâde'l-ûla 957/18 Mayıs 1550 Perşembe günü¹⁶ başlanmış ve 9 Şevvâl 964/28 Temmuz 1557 tarihinde ise bütün birimlerin inşâsı tamamlanmıştır.¹⁷ Külliye, yedi yıl gibi kısa sürede tamamlanarak hizmete açılmıştır.

Külliyenin merkezinde bulunan camide Kanûnî Vakfiyesi'ne göre yüzlerce insan görevlendirilmiş ve dinî hizmetlerin yerine getirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu görevliler belli bir ücret alarak ailesinin geçimini sağlamışlardır. Külliye personeli, kuruluş amacına uygun olarak din, eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda istihdam edilmiştir. Kanûnî vakfiyesinde görev, yetki ve sorumlulukları belirlenen 781 kişi külliyedeki farklı alanlarda iş imkânı bulmuştur. Külliye personeli, dinî hizmetler alanında 218 kişi cami ile 262 kişi türbelerde, eğitim alanında 3 kişi sıbyan mektebi ile 30 kişi medreselerde, sağlık alanında 30 kişi, dâruşşifâ ile 5 kişi tıp medresesinde ve sosyal alanda, 51 kişi de imarete istihdam edilmişlerdir. Külliyenin her türlü masrafı Kanûnî'nin kurduğu vakıflar tarafından karşılanmıştır. Külliyyede çalışan personelin hizmet karşılığı alacağı yevmiye ile görev, yetki ve so-

rumlulukları hazırlanan vakfiyede ayrıntılı olarak belirtilmiştir.¹⁸

Külliyyede çalışanlara ödenen ücret miktarını daha sonraki yıllarda vakıfla ilgili tutulan muhasebe defterlerinden öğreniyoruz. 993/994-1585/1586 tarihli bir muhasebe defterine¹⁹ göre külliyenin genel giderlerinin belirtilen yıllarda 2.724.536 akçe olduğu görülmüştür. Bunun 1.237.546 akçesinin, vakfiyede 796 kişi olarak belirtilmesine rağmen külliyyeye yeni binaların ilâve edilmesiyle 936 kişiye çıkan külliye personeline ödendiği kaydedilmiştir.²⁰

Süleymaniye Camii'nin Özellikleri

Külliyenin merkezinde bulunarak üstün bir mimarî özelliğe sahip olan cami, aynı zamanda külliyenin en büyük birimidir. İstanbul'un yedi tepesinden birine inşa edilmiştir. Böylece Mimar Sinan, caminin Haliç tarafından, Galata yönünden ve karşı kıyıda muhteşem görünmesi için gerekli hesaplarla planını hazırlayıp, inşaata başlamıştır. Temel atma töreninde, ilk harcı Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye attıran Padişah, açılış merasiminde de anahtarı, sadrazam, şeyhülislâm, vezirler ve ulemânın huzurunda Mimar Koca Sinan'a vermiş ve onu taltif etmiştir.²¹

Caminin özellikleri hakkında ilk kaynağımız olan vakfiyede şöyle yazmaktadır: "Cihanın en büyük sultanları olan dedelerimiz, âhiretlerini imar etmek için güç ve kudretlerine uygun, hayır eserleri bırakmışlardır. "Geçip gidenler, yeni gelenlere neler ve neler bıraktı" anlayışına göre, dünya ve âhirette mutluluğa ulaşmak, yok olmayı ortadan kaldırmak için sanatın bütün incelikleri ve insana sevinç veren bütün güzellikleri içinde toplayan, geniş ve yüksek bir bina ki, kubbesi semadan görünen, semaya eşit ve göklere benzediğinden dolayı yeryüzü onunla övünmelidir."²²

Caminin mimarî ölçülerini sanat tarihi uzmanlarının verdiği bilgiler doğrultusunda şöyle değerlendirebiliriz: Cami büyük kubbeli ana kitle ile onun önünde yer alan dört minareli şadırvanlı avludan oluşur. Büyük kubbe, dış ölçüleri 70x61 metre olan kitlenin ortasında, dört fil ayağı üstünde yükselir.

26,20 metre çapında, 49,50 metre yüksekliğindeki büyük kubbe kible ekseninde iki yarım kubbeyle, yarım kubbe ve etekleri birer ekseyayla²³ beslenir ve yan sahninler²⁴ beşer küçük kubbeyle örtülerek caminin üst örtü sistemi tamamlanır. Beş küçük kubbeden uçlarda ve ortada bulunanların çapı 9,90 metre, aradakilerin çapı 7,20 metredir. Köşe kubbe ve fil ayaklarıyla beden duvarları arasına atılan kemerlere bindirilmiştir. Öteki üç kubbe iki sıra halinde düzenlenmiş ikişer sütuna basan kemerlere oturur.²⁵

Cami, külliyenin mimarî gösterisini üzerinde topladığı için, büyük kubbeli mekân tasarımı ve Osmanlı camii mimarisinin gelişim çizgisi içinde büyük bir aşama olduğunu göstermektedir. Ayrıca klasik Osmanlı üslubunun ve sanat tekniklerinin en mükemmel uygulamalarını ortaya koyan bir eserdir. Caminin iç mekân tasarımı Osmanlı geleneği içinde kalmıştır. Bu tasarımı, Sinan'dan çok, Sultan Süleyman'ın bir isteği olarak görmek doğru olur.²⁶ Çünkü Süleymaniye Camii inşâsı düşünüldüğünde Kanûnî Sultan Süleyman, sanat yönünden kendi ihtiyamına uygun, mevcut camilerden ilerde ve her yönden mükemmel olmasını istemiştir.²⁷

Caminin harim bölgesinde genelde olan kare plan daha genişlemiş, planın boyutları az farklı bir dikdörtgene dönüşmüştür. Dört fil ayağı ile sekiz sütuna sahip olan cami, yan cephelerin iç avluya ve kibleye yakın kısımlarında yan girişlerle tertiplenmiştir. Zemin kat duvarları kible ve giriş cephesinde eşit aralıklı pastralarıyla istinat duvarı niteliğindedir. Yan duvarlar fil ayaklarının gerisinde güçlü ayaklar halini almış, bunların arasındaki bölgede yan duvarlar ince tutulmakla beraber, iki taraflı sütunlar ve kemerlerle takviye edilerek aynı mukaveme-

ti sağladıklarından istinat duvarı görünümünden kurtarılmışlardır. Yan cephelerde oluşturulan revâklar dar olduğundan, bu kısımların cephe plastiğine olumlu katkıları bulunmakla beraber, aynı oranda günlük kullanım yararı sağladığı söylenemez. Hünkâr mahfili ön sol köşede, müezzin mahfili ise, sağ ön fil ayağına bitişik olarak yer almaktadır. Kadınlar mahfili, arka duvarda bulunmakta ve cami ölçüsüne göre çok küçük kalmaktadır. Bu yer, iki yan

Seçilen âyet, hadis ve ibareler eğitim içerikli olup, okuyanlara bazı hatırlatmalarda bulunuyor. Özellikle dış kapıdan itibaren seçilip konulmuş olan âyet ve hadisler, Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini, O'nun kudret ve affının genişliğini, hoş bir üslup ve estetikle insan ruhuna işleyerek, insanların dikkatini çekmektedir.

duvar boyunca daha gelişmiş haldedir. Fakat bu mahaller birbiriyle bağlantılı değildir.

Cami alanı yaklaşık 3000 m², kubbe çapı 25,5 metredir. Dört ağırlık kulesine yatay kuvvet aktaran 8 kontfor²⁸ ile her iki yanda daha az güçlü ikişerden 4 kontfor daha vardır. Yan taraflarda kontforlar eşit aralıktır.²⁹

Caminin dış unsurlarına bakıldığında şunları söyleyebiliriz: Eserin yapılış tarihi, kim tarafından yapıldığı konularında bilgi veren ve genellikle de herkesin görebileceği yerlere konan kitâbeler vardır. Meşhur hattat Karahisarî tarafından yazılan kitâbe, caminin şadırvanlı taş avluya açılan büyük iç kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabe üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Kanûnî Sultan Süleyman övülmekte, ikinci bölümde, vakfiyede olduğu gibi Kanûnî'nin soy kütüğü (şeceresi) açıklanmakta ve üçüncü bölümde ise, dua ile beraber caminin üstün nitelikleri sıralanmaktadır. Ayrıca bu son bölümün altında caminin inşaatının başlama ve bitiş tarihiyle beraber, kitâbeyi yazan kişinin adı belirtilmektedir. Caminin içindeki ve dışındaki yazılar ise, büyük bir hat ustasının elinden çıktığını göstermekte ve bu yazıların dönemin kültür ve değer yargıları ile sanat anlayışını yansıttığı görülmektedir. Bu yazılar kitâbeyi yazan Ahmed Karahisarî ile Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır. Bu yazılara son dönemde Kazasker Mustafa Efendi de bazı ilâveler yapmıştır.³⁰

Yazıların bir kısmı çiniler üzerinde bir kısmı farklı renklerdeki zeminler üzerine yazılmış, bir bölümü kapılara işlenmiş, bir bölümü de mermer üzerine ustalıkla bir şekilde kabartılarak yazılmıştır. Farklı ebat ve karakterde yazılan bu hatların %90'ı âyet, %5'i hadis ve diğerleri de dinî konulara ilişkin çeşitli ibârelerdir. Yazıların buldukları yerle anlam bakımından tam bir âhenk içinde oldukları görülür.³¹ Bu yazılar daha çok kapılar, kubbe, kubbe kenarları, mihrap ve çevresi ile caminin diğer bölümlerinde bulunmaktadır.

Seçilen âyet, hadis ve ibareler eğitim içerikli olup, okuyanlara bazı hatırlatmalarda bulunuyor. Özellikle dış kapıdan itibaren seçilip konulmuş olan âyet ve hadisler, Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini,

O'nun kudret ve affının genişliğini, hoş bir üslup ve estetikle insan ruhuna işleyerek, insanların dikkatini çekmektedir. Mihrabın çevresinde Fatıha sûresi ve kelime-i tevhid ile camilerin önemi, Allah'ın yer ve göklerin nuru olması gibi hususları belirten âyetler mevcuttur.³² Kubbe kısmında ise, Allah'ın gökleri direksiz olarak tuttuğunu, O'na yönelmek gerektiğini ve namazın insanları doğru olarak hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoymuş yazılıdır.³³ Kapılarda da farklı anlamlar ihtiva eden âyetler mevcuttur.

Kanûnî Vakfiyesi'nde özelliklerinden bahsedilen cami bölümlerinden birisi de minarelerdir.³⁴ Caminin dört minaresi vardır. Bunlardan ikisi, ana kitlenin şadırvan avlusuyla birleştiği köşelerde, daha kısa olan öteki ikisi avlunun kuzey uçlarında bulunur. Zeminden alem ucuna kadar 76 metre olan uzun minareler üç şerefeli, 56 metre olan diğer minareler iki şerefelidir ve dördünün de şerefe altları stalaktitli,³⁵ gövde ve petek bölümleri on sekiz köşeli, peteklerin tepesi bir sıra firuze çini ile çevrilidir.³⁶ Minarelerin dört, şerefe sayısının da 10 olması çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Tamamıyla taştan yapılan bu dört minare, Kanûnî Sultan Süleyman'ın İstanbul'un fethinden sonra dördüncü padişah, minarelerin on şerefesi de onun onuncu padişah olduğuna işaret ettiği şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Ayrıca 4 minare ile 4 halife, 10 şerefe ile de, dünyada iken cennetle müjdelenen 10 kişiye bir benzetme yapıldığı öne sürülmektedir.³⁷

Mermerden inşa edilen ve Kâbe'yi andıran şadırvan, oldukça estetik bir yapıda ve farklı bir mimarî özelliği vardır. Bu şadırvan aynı zamanda su taksimatı da yapıyordu. 5x3,40 metre ebadında ve 2,80 metre yükseklikteki şadırvanın tavan kısmında bulunan oluklardan akan suların değişik bir görünüm verdiği, taban kısmına dökülen suların çıkardığı hoş ses ve verdiği serinliğin, ziyaretçileri âdeta büyülediği belirtilmektedir. Suları, selsebil sularına benzetilen şadırvan için Evliya Çelebi, etrafının mermer şebekelerle çevrili olduğunu ve cemaatin su içmesi için köşelerinde çanakların bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca suyu belli ölçüde havalandıran şadırvanın abdest musluklarının, oturma yerlerinin bulunmadığını kaydetmiştir.³⁸

Külliyeye bünyesinde bulunan imarethanede de fakirlere, kimsesizlere, misafirlere ve külliye personeline karşılık beklemeden günde iki öğün yemek verilmiştir. Dolayısıyla bugün sosyal devletin yaptığı birçok hizmetlerden birisi de Süleymaniye Külliyesi bünyesinde bulunan imaret kurumu tarafından ücretsiz verilmiş ve bunun karşılığında masraflar vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Çok geniş bir alana inşa edilen caminin, büyüklüğüne paralel olarak da çok sayıda kapısı vardır. Camiye ulaşmak için önce, geniş bir bahçeye girmek gerekiyor. Özellikle külliye'nin diğer birimlerinden, bu bahçeye Mera kapısı, Eski Saray kapısı, Mektep kapısı, Çarşı kapısı, Hekimbaşı kapısı, İmaret kapısı, Kubbe kapısı, Tabhâne kapısı, Ağa kapısı ve Harem kapısı olmak üzere toplam 10 kapıdan girilebilir.³⁹ Bugün cami girişi için üç kapı kullanılmaktadır.

Zemini mermerle döşenmiş olan iç avlunun üç kapısı bulunmaktadır. Bunlardan biri ana(cümle) diğer ikisi ise yan kapılardır. Caminin ibadet mahalli olan iç kısmına da bu üç kapıdan girilir. Bunların dışında, mihrabın sağında ve solunda birer kapı daha vardır ki, sağdaki imam, soldaki de hünkâr mahfiline çıkan vezirler kapısıdır. Caminin ana giriş kapısı ile iç avluya girilen cümle kapısı, süsleme ve mimarî bakımdan oldukça farklı özelliklere sahiptir.

Sade bir yapıya sahip olan mihrabın, kaliteli mermerden ve usta bir elden çıktığı belli olmaktadır. Barkan'ın tespitlerine göre Konyalı Yahya adında bir taşçı ustasının denetiminde 9 Aralık 1553'den 26 Nisan 1554'e kadar devam eden bir süreçte yapıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi mihrabı anlatırken, iki yanında iki bakır şamdanın mumlarının her gece yandığını ve bu mumların, 15 basamaklı merdiven kullanılarak yakıldığını yazmıştır.⁴⁰ Bu bilgiyi Kanûnî Vakfiyesi de teyit etmektedir.⁴¹ Mükemmel bir mermer işçiliğinin ürünü olan minber ise caminin estetiğine uygun şekilde inşa edilmiştir. Barkan'ın araştırmasında minberle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Cami, güneş ışıklarını tam olarak alabilmesi için, mükemmel bir ışık düzenine sahiptir. Güneş ışıklarının yatay olarak geldiği kış aylarında, Evliya Çelebi, pencerelerle ilgili şöyle bir tasvir yapmıştır: "İnsan bunu met-hetmekten âcizdir. Öğle vakitlerinde bu camlara cihanı aydınlatan güneşin ışığı vurunca, caminin içi nurlanır ve bütün cemaatin ölü gönülleri ferah bulur. Her cam, yüz binlerce parça çeşitli küçük camlar, çiçekler ve Esmâ-i Hüsnâ yazılarıyla süslüdür."⁴²

İç mekânı değişik amaç ve büyüklükte mahfiller ve maksurelerle⁴³ bezenmiştir. İçerisinde caminin yapı kurgusunun her şeye hâkim olan geometrik katılığını, ışık ve bezeme yanında mihrap, minber, mahfiller ve kürsüler gibi öğeler yumuşatmıştır.⁴⁴

Cami içerisinde Sinan'ın açıkça endişe duyup, çözüm getirmeye çalıştığı ilginç bir hava temizleme me-

kanizması vardır. Bu, Mimar Sinan'ın cami, şadırvan, su ve havalandırma alanlarında Osmanlı mimarisine getirdiği yeniliklerden birisidir.⁴⁵ Bu yeniliğin en ilginç yönü Sinan'ın iç mekândaki kirli havanın temizlenmesi için kurduğu sistemdir. Özellikle uzun kış ve kandil geceleri ile kalabalığın çok olduğu namazlarda caminin havası, insanların nefesleri, kandillerin ve şamdanların isleriyle çok kirleniyordu. Bu havanın çekilmesi amacıyla giriş kapısı üzerinde ısınan ve kirlenen havayı, alıp dışarı veren bir oda yapılmış ve is bu odanın tavanında toplanmıştır.⁴⁶ Balkon kısmında gizli üç delik tarafından emilerek odada biriken islerden önemli miktarda mürekkebin yapıldığı bazı araştırmacılar tarafından ortaya koyulmuştur.⁴⁷ Kimyevî maddelerden uzak, tamamıyla tabii yollarla elde edilen bu mürekkebin, üzerinden asırlar geçmesine rağmen özelliğinden kaybetmediğini, varlığını hâlâ sürdüren yazma eserlerden anlıyoruz. Mimar Sinan, caminin akustik özelliklerinde de yenilikler yapmıştır. Bu akustik özelliklerin bizzat kendisi tarafından nargile sesi ile kontrol edildiği rivâyet edilmektedir.⁴⁸

Cami içerisinde müezzin mahfilinin sağında demir parmaklıklarla çevrilmiş bir yer vardır ve uzun süre kütüphane olarak kullanılmıştır. Vakfiyede de bahsedilen bu yerin Sultan I. Mahmud döneminde tesis edildiği rivâyet edilmektedir.

Vakfiyeye Göre Süleymaniye Camii Personeli

Mimarî yönden muhteşem bir şekilde inşa edilen Süleymaniye Camii'nin personel açısından da ihtişamına yakışır bir durumu söz konusudur. Camide günümüzle mukayesesi mümkün olmayacak kadar çok kişi belli bir ücret karşılığında istihdam edilmiştir. Aşağıdaki tablolarda Kanûnî Vakfiyesinde görev, yetki ve sorumlulukları bütün ayrıntıları ile belirtilen görevlilerin unvanı, sayısı ve günlük aldıkları ücretleri gösterilmiştir.

Süleymaniye Camii'ndeki Din Görevlileri				
Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiesi (Akçe)	Toplam
1	Vâiz	1	15	15
2	Hatip	1	30	30
3	İmam	2	10	20
4	Müezzin	24	5	120
5	Muvakkit	1	10	10
TOPLAM		29		195

Süleymaniye Camii'ndeki Dua ve Hatim Görevlileri

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Devirhân	10	5+3	32
2	Meddah	1	6	6
3	Muarriif	1	6	6
4	Cüzhân	120	4+2	244
5	Müteferik-i Ecza	4	1	4
6	En'âmcı	41	3	123
7	Mühellil	20	3+2	41
8	Salavâthân	10	3+2	21
9	Musallâ	6	7	42
10	Yasinhân	1	6	6
11	Tebarekehân	1	5	5
12	Ammehân	1	4	4
TOPLAM		216		534

Süleymaniye Camii'nde Yardımcı Hizmetlerde Çalışanlar

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Hafız-ı Mushaf	2	4	8
2	Buhurî	1	6	6
3	Kayyim	10	5	50
4	Noktacı	2	4+2	6
5	Siracî	8	5	40
6	Ferrâş	2	5	10
7	Kennâs	2	3	6
8	Bevvâb	2	3	6
9	İbrikci	1	3	3
10	Bağban	1	4	4
11	Nâzru'l-cüdrân	1	3	3
TOPLAM		32		142

Külliyede Verilen Din Hizmetleri

Vakfiyeden, camideki din görevlileri olan vâiz,⁴⁹ ha-tip⁵⁰ ve imamın⁵¹ özelliklerine çok dikkat edildiğini, tayinlerinin bu doğrultuda yapıldığını anlıyoruz.⁵² Bu görevlilerin yanında sayıları 24'ü bulan müezzinler⁵³ ile ezan vakitlerini tespit eden muvakkit⁵⁴ de camide din hizmetlerinin yürütülmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Külliyede sadece camide değil, onun yanında türbeler ve zaviyelerde de dinî hizmetler yapılmıştır. Hem vakfiye hem de muhasebe defterlerinde bunların görev, yetki ve sorumlulukları belirtilmiştir. Cami ve türbe görevlilerinin ücretleri vakıftan karşılanmıştır. 993/994-1585/1586

tarihli muhasebe defterine göre, caminin görevlileri sayısına Sultan Selim, Şehzade Mehmed ve Cihangir Camileri personeli de eklenmiş böylece sayı 303'e çıkmıştır. Süleymaniye Camii personeline günlük 875, vakıflara bağlı diğer camilerle beraber tüm personele 990 akçe ödenmiştir.⁵⁵ Türbelerde çalışanların sayısının bu deftere göre arttığını görmekteyiz. Vakfiyede türbe görevlileri 262⁵⁶ kişi olarak belirtilirken defterde bu sayı 270'e ulaşmıştır.⁵⁷

Dönemi itibariyle yüzlerce kişinin çalıştığı cami ve türbelerde günümüzde çok az kişinin istihdam edilmiştir. Günümüzde Süleymaniye Camii'ne Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından iki imam ile dört müezzin görevlendirilmiştir. Caminin temizlik işlerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılmaktadır.

Külliyede Verilen Eğitim Hizmetleri

Külliyede içerisinde en önemli hizmet ise eğitim hasında olmuştur. Kurulduğu günden itibaren Osmanlı medrese sisteminin en yüksek seviyesini temsil eden medreseler XIX. asra kadar aktif olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir. Külliye içerisinde eğitim hizmetleri, dâruhadis ve tıp medresesi, sıbyan mektebi ile dört medresede verilmiştir. Bu personele günlük 720 ve yıllık 259.299 akçe ödendiği daha sonraki yıllara defterde bildirilmektedir.⁵⁸ Aşağıdaki tablolarda Süleymaniye Külliyesi'nin eğitim kurumlarında çalışanların görev, sayı ve yevmiyeleri verilmiştir.

Sıbyan Mektebi Görevlileri

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Muallim	1	8	8
2	Halife	1	3	3
3	Ferrâş	1	2	2
TOPLAM		3		12

Sıbyan Mektebi Görevlileri

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Müdris	1	50	50
2	Muîd	1	5	5
3	Talebeler	15	2	30
4	Bevvâb	1	2	2
5	Ferrâş	1	2	2
6	Kennâs	1	2	2
7	Siracî	1	2	2
TOPLAM		21		93

Süleymaniye Evvel, Sâni, Sâlis ve Rabî' Medreseleri Görevlileri

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Müdris	4	60	240
2	Muîd	4	5	20
3	Talebeler	60	2	120
4	Bevvâb	4	2	8
5	Ferrâş	4	2	8
6	Kennâs	4	2	8
7	Siracî	4	2	8
TOPLAM		84		412

Süleymaniye Tıp Medresesi Görevlileri

Sıra	Görev Unvanı	Sayısı	Yevmiyesi (Akçe)	Toplam
1	Müdris	1	20	20
2	Danışmend	8	2	16
3	Bevvâb	1	2	2
4	Ferrâş	1	2	2
5	Noktacı	1	3	3
TOPLAM		12		43

Tablolarda verilen bilgilere bakıldığında külliye içerisinde dönemi itibariyle ilköğretimden yüksek lisansa kadar sistemli, planlı ve programlı bir eğitim verildiği ortaya çıkmaktadır. Bu eğitimin en dikkat çekici yönü de tamamen ücretsiz yapılması ve hatta öğrencilere günlük burs verilmesidir.⁵⁹

Süleymaniye Medreseleri'nin idarî yönetimi, vâkıfın vakfiyede belirlediği şartlar ve akademik yönetimi de günün şartlarına göre çıkarılan ilmiye kanunnameleriyle sağlamıştır.⁶⁰ İdarî yönetimi, vakfın genel müdürü olan mütevellî, akademik yönetimi ise müdris tarafından yapılmıştır. Mütevellî, yönetimle ilgili yaptığı icraatlarında sadrazama, müdris ise şeyhülislâma karşı sorumlu tutulmuştur.⁶¹

Süleymaniye Medreseleri'nde ilköğretimden⁶² günümüz anlamıyla yüksek lisans seviyesine kadar eğitim verilmekteydi. Buna göre; kimsesiz fakir çocuklar için sıbyan mektebi inşa edilmiş ve lisans eğitimi veren medreselerin yanında onlara öğrenci yetiştirmek için de meslek yüksek okulları mesabesinde medreseler de yapılmıştır. Ayrıca yüksek lisans eğitimi veren medrese dahî bulunmaktaydı.⁶³

Süleymaniye Medreseleri'nde eğitimin devam etmesi için görev, yetki ve sorumlulukları, vakfiye ve

kanunnâmelerde belirlenen müdrisler ile muîdler görevlendirilmiştir. Özellikle alanında otorite olan, verimli ve liyâkatli öğretim elemanlarını medreselere kazandırmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Bundan dolayı Süleymaniye Medreseleri'nde görev alan müdrisler dönemin en seçkin eğitim ve bilim adamlarıydı. Öğretim görevlileri, dânişmend denilen "tedris, iftâ ve kaza" görevlerinde bulunacak olan elemanları yetiştirmişlerdir. Vakfiyede öğrencilerin sayıları sınırlı tutulmuş⁶⁴ ve medreselerin hukukî düzenlemelere göre idare edildiği dönemlerde, bu kurala uyulmuştur. Medreselere alınacak öğrencilerin genellikle 14 yaşından küçük ve 30 yaşından büyük olmasına dikkat edilmiştir.⁶⁵ Öğrencilerin derslere devamlarına âzamî dikkat edilerek, devam etmeyen öğrencilere maddî ve psikolojik yaptırımlar uygulanmıştır.⁶⁶

Süleymaniye Medreseleri'nde eğitim haftanın dört günü devam etmiş ve Salı, Perşembe ve Cuma günleri tatil olmuştur.⁶⁷ Eğitim kitap geçme sistemine göre yapılmaktaydı. Süleymaniye Medreseleri'nde İslâm'da dört temel ilim kabul edilen tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm merkezli eğitim verilmiştir.⁶⁸ Bunların dışında, mevcut temel ilimleri daha iyi anlamak için yardımcı ilimler okutulmuştur.

Külliyede Verilen Sağlık Hizmetleri ve Sosyal Hizmetler

Külliyede sağlık hizmetleri dâruşşifâda verilmiş ve din, mezhep, dil ve renk ayrımı yapılmadan ifâ edilmiş ve masraflar da karşılık beklenmeden Kanûnî'nin yaptığı vakıflar tarafından karşılanmıştır.⁶⁹

Süleymaniye Külliyesi bünyesinde tıp eğitimi ile sağlık hizmetleri birlikte verilmiştir. Sağlık hizmetleri ile beraber İstanbul'da tıp eğitimi veren ilk medrese de yine Süleymaniye Külliyesi'nde açılmıştır. Açılışından itibaren de tıp medresesi hem sarayın hem halkın sağlık problemlerini çözmek için eleman yetiştirmiştir. Yine bunların yanında İstanbul'un ilaç ihtiyacını karşılayacak olan bir dârukekâkir kurulmuştur.⁷⁰ Burada yapılan ilaçlar hem dâruşşifâlara hem de diğer sağlık kurumlarına gönderilmiştir.

Dâruşşifâda Kanûnî Vakfiyesi'ne göre çok sayıda personel istihdâm edilmiş ve bunların görev, yetki ve sorumlulukları vâkıfın şartı olarak ayrı ayrı belirtilmiştir. Aşağıdaki tablolarda dâruşşifâ görevlilerinin görev, sayı ve yevmiyeleri verilmiştir.

Beyazıt Meydanı'nda imamı dinleyen ahali. (l'illustration Journal Universel, Paris 1854, XXIV, 52)

CAMİ GÖREVLİLERİ

Rıdvan KARA*

Hz. Peygamber (a.s) imamlığa büyük önem vermiş ve vefat edeceği zamana kadar hastalık ve şehir dışında olması hariç bu vazifeyi bizzat ifâ etmeye gayret göstermiştir. Mihrabın peygamber makamı olması hasebiyle, bu vazifeyi yerine getirecek kimselerde güzel ahlâk ve dinî yaşantı önemli kriterler olarak belirmektedir.

□ İslâmî hizmetlerin aktif olarak yürütüldüğü mekânların başında camiler gelmektedir. Takdim edilen hizmetlerde ise cami görevlilerinin konumu önem arz etmektedir. Nitekim atalarımız bu meseleye ehemmiyet vermiş ve cami hizmetleriyle ilgili vakıflar kurarak adeta bu işi kendi içinde resmîliğe bağlamıştır. Cami görevlilerini ele alacağımız bu yazımızda konuyu ibadet merkezli hizmetler, teşrifat ve temizlik hizmetleri olarak

inceleyeceğiz. Cami görevlerini ibadet merkezli ifâ eden görevliler ve onların hizmet alanlarıyla ilgili kısa bilgiler şöyledir:

Cami Din Hizmetleri Görevlileri

İmam: Arapça "emm" öne geçmek, sevk ve idare etmek kökünden gelen imam, cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse anlamında kullanılan bir kavram-

dır. İmamet ise namaz kıldırma eylemi yani imamlıktır.¹ Ayrıca namaz kıldırma vazifesini yerine getiren kimseye Endülüs'te "sâhibü's-salât", İran'da "piş-nemâz" denilmiştir. Sonraları raşid halifelerin devam ettirdiği imamet, Abbâsiler'den itibaren bir meslek olarak kabul görmüştür.²

Hz. Peygamber (a.s) imamlığa büyük önem vermiş ve vefat edeceği zamana kadar hastalık ve şehir dışında olması hariç bu vazifeyi bizzat ifâ etmeye gayret göstermiştir. Mihrabın peygamber makamı olması hasebiyle, bu vazifeyi yerine getirecek kimselerde güzel ahlâk ve dinî yaşantı önemli kriterler olarak belirmektedir.

Günümüzde imamın camideki din hizmetlerine baktığımızda, vakit, Cuma ve bayram namazlarını kıldırma, cami içinde müftülükçe tertip edilen programları gerçekleştirme, isteyen vatandaşlara Kur'an-ı Kerim okumayı öğretme, dinî bilgilerle hizmet sunma, resmî nikâhlardan sonra dinî nikâhları kıyma ve görevli bulunduğu caminin yönetiminden sorumlu olma ve benzer vazifeleri yerine getirmektedir.

Hatip: Önceden camilerde Cuma ve bayram hutbelerini okuyan din görevlisine verilen isimdir.³ Hatibin Cuma ve bayram namazlarında cemaate hutbe vermesinin yanında bu namazları da kıldırıldığı görülmüştür. Ancak günümüzde bu vazifeyi imam icrâ etmektedir. Bu nedenle imama namaz kıldırma vazifesiyle beraber hatiplik görevini de yürüttüğü için İmam-Hatip denilmektedir.⁴

Müezzin: Cami ve mescidlerde namaz vakitlerinde ezan ve kamet vazifelerini ifâ eden din görevlisidir. Müezzinler için "sâih" (çağırıcı, davet eden) ve "mükebbir" (tekbir alan) denildiği de olmuştur. Müezzinlik ilk kez Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Müezzinlik uygulamalarının ilk örnekleri Hz. Peygamber'in (a.s) ezan lafızlarını öğretmesiyle birlikte Medine'de Bilâl-i Habeşî ve Abdullah İbn Ümmi Mektûm, Mekke'de Ebû Mahzûre tarafından yerine getirilmiştir. Ezan gündeme gelmeden önce Hz. Bilâl bir müddet "es-salâh es-salâh" diye çağrıda bulunarak halkı namaza davet etmiştir.⁴

Müezzinliğin bir meslek haline dönüşüp maiyet temin etmesi ise Hz. Ömer döneminde, sürekli maaş alıp bu vazifeyi ifâ etmeleri ise Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Ramazan aylarında, bayramlarda, özel gün ve gecelerde özel tahsisatlar yapılmıştır.⁵

Saâdet asrından bugüne müezzinlerde aranan özellikler güzel ve gür sese sahip olup Kur'an-ı Kerim'i iyi okuyabilmeleridir. Ayrıca yine Osmanlı devrinde uygulamaya başlayan ve günümüzde de bazı selâtin camilerinde devam eden cumhur müezzinliği, öğle, ikindi, yatsı, terâvih, Cuma ve bayram namazlarında ve de bazı özel gün ve gecelerde icrâ edilirdi.

Günümüzde müezzinler, ibadet mekânları olan camileri vaktinde açıp kapama, ezan okuma, vakit namazları ile Cuma, bayram ve terâvih namazlarında gerekli olan her türlü müezzinlik hizmetlerini sunma, gerektiği zaman tekbir alma, salâ okuma, isteyen vatandaşlara Kur'an-ı Kerim okumayı öğretme ve dinî bilgiler konusunda imam-hatibe yardımcı olma, cami ve çevresinin bakımı ve temizliği vazifelerini yapmaktadır.

Vâiz: Kelime olarak "nasihat eden, öğüt veren" anlamına gelen vâiz, Hz. Peygamber (a.s)'in sorumluluğunda önemli bir davet ve irşâd metodu olarak kullanılmıştır. İlk resmî vâizlik ihdasının Hz. Ömer döneminde olduğu rivâyet edilmiştir.⁶

Vâiz, din hizmetlerinde aktif rol alan görevlidir. Günümüzde vâizin cami merkezli hizmetleri arasında, vakit namazları öncesinde veya sonrasında vaaz verme ile Cuma ve bayram namazları öncesinde sohbet verme zikredilebilir.

Kâri: "Kıraat eden, okuyan, okuyucu, Kur'an'ı usûlünce okuyan"⁷ anlamlarına gelen kâri, cami merkezli hizmetlerde Kur'an'ın okunma vazifesini ifâ etmiştir. Günümüzde bu hizmeti imam-hatip yerine getirmektedir. Geçmişte cami vakfiyelerinde bu hizmeti icrâ etmesi için özel kurrâların bulunması gerektiği belirtilmiştir.

Cüzhân: Kur'an öğrencisi, Kur'an Kursu öğrencisi⁸ gibi anlamlara gelen cüzhan ayrıca cami, tekke

Müezzinlik ilk kez Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Müezzinlik uygulamalarının ilk örnekleri Hz. Peygamber'in (a.s) ezan lafızlarını öğretmesiyle birlikte Medine'de Bilâl-i Habeşî ve Abdullah İbn Ümmi Mektûm, Mekke'de Ebû Mahzûre tarafından yerine getirilmiştir. Ezan gündeme gelmeden önce Hz. Bilâl bir müddet "es-salâh es-salâh" diye çağrıda bulunarak halkı namaza davet etmiştir.

ve zâviyelerde Kur'ân-ı Kerîm'den cüz okumakla görevli hizmetlidir.⁹ Namazlardan evvel veya sonra Kur'ân-ı Kerîm'den birer cüz okuma görevini icrâ eden kimselerdir. Günümüzde bu vazifeyi imam-hatip veya müezzin-kayyım yapmaktadır.

Na'âthân: Cuma günleri bazı selâtin camiler ile tekelerde kaside okuyan kimsedir.¹⁰ Günümüzde bu vazife imam-hatip veya müezzin-kayyım tarafından yerine getirilmektedir.

Sermahfil: Baş Müezzin yardımcısıdır. Müezzinler, mahfil denilen ayrı ve yüksekçe bir yerde oturdukları için bu adı almıştır. Bu vazifeyi sesi güzel ve mûsiki bilgi olanlar yerine getirirdi.¹¹

Aşirhân: Aşir, dinî merasimlerde Kur'ân-ı Kerîm'den on âyet miktârı okunan kısımdır. Aşirhân ise ezbere bu aşrı okuyan kimsedir.¹² Günümüzde bu vazife imam-hatip veya müezzin-kayyım tarafından yerine getirilmektedir.

Kürsi Şeyhi: Cuma günleri büyük camilerde Cuma namazından sonra cemaate vaaz ve nasihatta bulunan

zattır. Kürsi şeyhlerine halk arasında Cuma vâizi de denilmektedir. Kürsi şeyhliği halkı irşâd için tesis olunan bir ilim halkasıdır. Kürsi şeyhliğinin en son mertebesi Ayasofya Kürsi Şeyhliği idi. İlk defa Eyüp Camii'nde başlayan kürsi şeyhliği sonradan yediye çıkarılmıştı ki bunlar; Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Ayasofya kürsi şeyhlikleriydi. Bu makam boşaldığında yukarı dereceye doğru teselsülen terfi yapılır ve nihayet münhal kalan Eyüp Cami-i Şerîfi kürsi şeyhliğine atama yapılırdı.¹³

Devirhân: Vâkîfın şartı gereği Cuma veya belirlenen herhangi bir gün öğle namazlarından önce Mülk sûresi veya başka bir sûreyi okuyan zattır. Devir ve teselsül suretiyle okunmak üzere buna devirhânlık denmiştir. Sûrelerin okunmasına müteakip vakıflara ve genellikle mümin ve müminâta Allah'tan mağfiret ve selâmet niyaz olunur.¹⁴

Cami Teşrifat ve Temizlik Görevlileri

Kayyım: Sözlükte "bir işi yerine getiren, üstlenen

kimse" anlamına gelen "kayyım" kelimesi terim olarak, camilerin temizlik işlerini yapan görevli anlamında kullanılan bir kelimedir. Ayrıca, cami ve mescid vakıflarının mütevellileri veya mütevellinin emrinde vakıf malını koruyan kişilerin kayyım diye anılması, zamanla cami ve imaretlerin bakım ve temizliğini üstlenen görevlilere de kayyım denilmesini açıklayıcı mahiyettedir.¹⁵ Günümüzde bu hizmet müezzinlere zimmetlendiği için kendilerine müezzin-kayyım denilmiştir.

Müstahdem: Hizmette bulunan ve ücret karşılığında çalışan anlamlarına gelen müstahdem,¹⁶ caminin teşrifat ve temizlik görevlerini ifâ eden kimselerdendir.

Gassal-Gassale: "Gasleden, ölü yıkayıcı" anlamlarına gelen gassal cenazeleri yıkayan görevlidir.¹⁷ Bu hizmetler günümüzde bazı şehirlerde belediye tarafından özel gassallar (cenaze yıkayıcıları) tarafından icra edilmektedir. Ancak bazı bölgelerde özellikle taşrada cami imamları tarafından cenazeler yıkanmaktadır.

Bevvâb: Kapıcı manasındadır. Vaktinde, mektebi ve ibadethaneyi açıp kapayan, mekânın temizliğine ve güvenliğine nezaret eden kimsedir. Günümüzde selâtin camilerde bu vazife belediyelerce tahsis edilen özel güvenlik görevlilerince icrâ edilmektedir. Güvenlik görevlilerinin olmadığı yerde ise müezzin-kayyımlar bu vazifeyi tatbik etmektedir.

Ferrâş: İmaret, cami, mescid benzeri müesseselerin temizlik hizmetlerini sağlama, hasır gibi mefruşatını teminle görevli kimsedir.¹⁸ Günümüzde bu hizmet cami görevlilerince sağlanmaktadır.

Muvakkithâne: Bazı cami avlularının bir köşesinde vakit tayini için yapılan binalardır. Bu binalarda vakit tayinine yarayan saat, rubu' tahtası vesâire gibi aletler bulunurdu. Muvakkit tayin olunan zat, sabah ve akşam, saatleri ayarlar, tamir edilmesi gereken saatleri onarırdı. Gelip geçenler de buradaki saatlere bakarak vakti öğrenir ve saatlerini düzeltirlerdi.¹⁹

Loğkeş: Bazı camilerin toprak damlı bölümleri için görevli loğkeşler vardır. Loğkeşler kış boyunca damları yağmur sonrasında toprak yumuşak iken loğlar, sivrisinekleri tokaçlar, yağın karları atarlardı. Sonra da, cem-

Kürsi şeyhliği halkı irşâd için tesis olunan bir ilim halkasıdır. Kürsi şeyhliğinin en son mertebesi Ayasofya Kürsi Şeyhliği idi. İlk defa Eyüp Camii'nde başlayan kürsi şeyhliği sonradan yediye çıkarılmıştı ki bunlar; Eyüp, Sultan Selim, Fatih, Bayezid, Süleymaniye, Sultan Ahmed ve Ayasofya kürsi şeyhlikleriydi.

relerle birlikte leyleklerin gelişleriyle işleri biterdi.²⁰

Bahçivân: "Bir bahçenin düzeni ve bakımıyla görevli kimseye" bahçivan denilmektedir.²¹ Cami ve çevresindeki bahçenin tertip ve düzenini sağlayan görevlidir.

Çırağdâr (Kandil yakan): "Çırağ" fitil, kandil, mum gibi anlamlara gelen bir kelimedir.²² Çırağdâr ise bu vazifeyi yerine getiren yani

kandili, mumu veya fitili yakan cami görevlisine verilen isimdir.

Mâhi'n-Nukûş: Mâhi, yok etmek manasında olan mahv maddesindedir. Nukuş, nakşın çoğuludur. Nakş, yazı ve emsali şeylerdir. Mâhi'n-nukûş yazı ve emsali şeyleri kaldıran, izâle eden demektir ki bazı vakıflarda ücretli bir hizmetlidir. Bu hizmete tayin olunan kimse cami, şadırvan, hela ve emsali vakıf binaların duvarlarına yazılan yazıları ve yapılan resimleri silmek ve izale etmekle mükelleftir.²³

Mâniun-Nukuş: Cami, medrese, türbe ve helâ gibi binaları dolaşarak bunların duvarlarına yazı yazılmasını ve resim yapılmasını men hizmetiyle mükellef olan kimsedir. Vakfiyelerde bunlar bir hizmet olarak şart edilerek bu hizmeti yapanlara ücret tayin olunmuştur.²⁴

Mahyacı: Minareler arasına kandillerle dinî, ahlakî ve ictimâî vecizeler yazan ve şekiller yapan kimsedir ki genellikle bu Ramazan-ı şerifte büyük camilerin minare-

D İ P N O T L A R

1. Mehmet Kanar, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, İstanbul 2003, s. 633.
2. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "İmam", DİA, XXII, s. 179.
3. Kanar, age, s. 493.
4. Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Müezzin", DİA, XXXI, s. 491.
5. Küçükkaşçı, agm, s. 492.
6. Mücteba Uğur, "Vâz, Kısacılık . . .", AÜİFD, XXVIII (1991), sayı: 4, s. 303.
7. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât, Ankara 1984, s. 589.
8. Kanar, age, s. 222.
9. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
10. Devellioğlu, age, s. 48.
11. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB, İstanbul 1993, c. III, s. 187.
12. Devellioğlu, age, s. 810.
13. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
14. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
15. İsmail Öznel, "Kayyım", DİA, XXV, s.107.
16. Devellioğlu, age, s. 886.
17. Devellioğlu, age, s. 334.
18. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
19. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
20. Çevrimiçi: <http://groups.yahoo.com/neo/groups/Diyarbakir/conversations/topics/16434>.
21. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, c. I, s.200.
22. Devellioğlu, age, s. 190.
23. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.
24. Çevrimiçi: <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?id=30>.

Hat-Muhammed Şefik Bey-Bursa Ulu Camii

Ben Bilâl

Harun TOKAK* **Allah'ın Resûlü, Kâbe'nin damına çıkmamı ve ezan okumamı istedi. Aman Allahım! Kulaklarıma inanamıyordum. Kâbe, bir köle sesiyle hürriyetini haykıracaktı. İçinde yaşadığı vicdan azabından kurtulacaktı. Sırtındaki siyah elbiseleri çıkaracak, çöl zambağı gibi beyazlara bürünecekti.**

□ Ben kölelerin çocuğu Bilâl... Bir kölenin hiçbir hayali olamaz. Benim gibilerinin tek bir hayali vardı... Kaçmak...O da imkânsızdı. Hiçbir köle ölümü göze almadan böyle bir teşebbüste bulunamazdı. Kırbaç eksik olmaz sırtımızdan. Bir köle, efendisinin ses mesafesinden daha uzak bir yere gidemezdi. Efendisi her seslendiğinde hemen dibinde bitmeliydi.

Benim sesim güzeldi. Onun için görevlerimden biri de Mekke'nin efendilerine şarkı söylemek, onları eğlendirmektir. Bir gece yine Mekke'nin efendilerinin bulunduğu bir mecliste şarkılar söylüyordum. Bir genci kollarından sürükleye sürükleye getirdiler. Sorguya çektiler...

"Neden Muhammed'e gidiyorsun?" dediler.

Adının Ammar olduğunu öğrendiğim genç, "Muhammed (a.s) bize, bir olan Allah'ı ve bütün insanların da O'nun huzurunda eşit olduğunu, kız çocuklarının diri diri gömülmesinin günah olduğunu söylüyor." dedi. Beynimde şimşekler çaktı... Muhammed adında yeni bir Peygamber'i, efendilerimin ona karşı öfkelerinden duyuyordum. Demek o, Allah'ın bir olduğunu, insanların onun huzurunda eşit olduğunu söylüyordu. Efendim Ümeyye öfkeyle bana seslendi: "Bilâl! Mekke'nin efendisi olan benimle, senin arasındaki farkı bu adama göster; diline sahip olması için kamçıyla yüzünü!" Ammar ne demişti ki, yanlıştı mıydı, dedikleri?

"Haydi..! Haydi Bilâl!"

Ammar'a vurmaya kıyamadım, kırbacı yere attım. Kırbacın acısını çok iyi biliyordum. Mekke'nin bütün efendileri yerlerinden fırladılar. Her kıyıltıyı, her değişim esintisini anında sezmek ve şiddetle üzerine gitmek onların yetenekleri arasındaydı. İşte gözlerinin önünde bir köle başkaldırmıştı. Bu bir ilkti. Anında gözdağı verilmeliydi. Mekke ileri gelenlerinin geleceği böyle anlardaki kararlılığındaydı. Ölümünden ölüm beğenmem, kendi içimde kaynayıp durmam için beni bir karanlık hücreye attılar. Gece boyunca ka-

ranlığın kollarında kıvrandım durdum."Bu benim son gecem." diye düşündüm. Hiç kimsenin gücü yetmezdi beni onların elinden almaya. Ölüm, bir at gibi sabahlara kadar kişnedi durdu kapımda. Gece sabaha yaklaştıkça, ölümün ayak sesleri de bana yaklaşıyordu.

Sabah olduğunda, güneşin bağı cehenneme döndüğünde beni karanlık hücremden aldılar. Güneş, Mekke'nin kayalarını, dağlarını, taşlarını eritmekteydi. Boynuma ip bağladılar. Çocukların eline verip kızgın çöle doğru sürüklettiler. Soydular... Kızgın kumlara koydular...

Sonra bir kazığa bağladılar...Siyah çıplak derim, içten içe yanan korlu bir ateşe dokunmuş gibi yandı. Güneşe diklenen yılanlar gibi ısıklanmaya başladı kırbaçlar...Hırsla, hınçla, var güçleriyle vurdular... İnip kalkan kırbaçlar, siyah derimi bir jilet gibi kesti, biçti, doğradı. Sevgiliye hasretinden bağırını başını yırtan kırmızı-siyah bir aşk lalesine döndü bedenim. O gün İslâm hakkında, bir önceki gece Ammar'dan duyduğum, "Allah bir" sözünden başka bir şey bilmiyordum. Kırbaçların altında sadece "Ehad, Ehad/ Allah Bir" diyordum. Nefesimi tutuyor, çığlık atmıyor, zâlimlerden merhamet dilenmek anlamına gelecek her şeyden kaçınıyordum. Beni döndürmek, yıldırmağı muradları. Kızgın kayaların ardında kaybolan güneşler, benim işkencelerime bakarak batıyor, Mekke Dağları'nın ardından her sabah doğan güneşler benim işkencemin üzerine doğuyordu. Çocukların elinde oyuncaktım. Boynuma ip takılıp sokaklarda sürükleniyor; çocuklar benimle oynamaktan bıkınca da götürülüp alev topu kumlarda, kırbaçların altında işkence seanslarına sokuluyordum. Kırbaçların beni yıldırmağı gördüler. Kırbaç sesleri, ruhumun zafere seslerine dönüşüyordu. Bir gün, kor parçası koca bir kayayı üzerime koydular. O an, ölümün derin kuyularına doğru saniye saniye indiğimi hissetmeye başladım. Bir aralık başucumda pazarlık sesleri duydum. Adını o gün ilk defa duyduğum Ebû Bekir adında birisi beni satın almak istiyordu. Efendim Ümeyye, "Ter-

Kırbaçların altında sadece "Ehad, Ehad/ Allah Bir" diyordum. Nefesimi tutuyor, çığlık atmıyor, zâlimlerden merhamet dilenmek anlamına gelecek her şeyden kaçınıyordum.

biye edilen köle satılmaz.” diye direniyordu. Sonunda verilen parayı cazip bulmuş olmalı ki, “Ebû Bekir, birleş almak istiyorsan işte al!” dedi. Günlerce komada kaldım. Ölümümü beklerken, on yedi gün sonra gözlerimi yeniden dünyaya açtım. Baharda dallarına su yürüyen bir ağaç gibi yeniden dirildim. Kollarıma girdiler, beni Kâinatın Efendisi’ne götürdüler. İkinci vaktiydi, gölgeler bir hayli uzamıştı. Peygamberimiz (s.a.v), sevimli ve güzel bir çocukla birlikte, basit bir hasır üzerinde oturuyordu. Her tarafım hâlâ yara bere içindeydi... Beni görünce Allah’ın Resûlü’nün gözleri doldu. Anne-babamdan sonra ilk defa bir çift göz bana şefkatle bakıyordu. Sonradan adının Ali olduğunu öğrendiğim çocuk, “Niçin ağlıyorsun Ya Resûlallah! Bu amca kötü biri mi?” dedi. “Hayır hayır! Bilâl Hakk’ı hoşnut etti, her dâim İslâm için ilk zulüm acısı çeken müslüman olarak anılacak.” dedi.

Çölde gün geceye dökülüyordu. Tatlı bir çöl rüzgârı hafifçe kımıldadı. Allah’ın Resûlü, “Bilâl! Haydi avluya çıkalım.” dediler. Yekindim ama kalkamadım... Peygamberimiz, kalkamadığımı görünce koluma girdiler. Kol kola avluya çıktık. Benden sonra Mekke’nin efendileri, “Böyle giderse kendi işlerimizi kendimiz görmek zorunda kalacağız, köleler bir bir isyan edecek.” diye telaşlandılar. Müslümanların üzerine işkencelerle geldiler. Mekke bir ateş yurdu oldu. Tecrit günleri başladı. Çöle hapsettiler müslümanları. Peygamberimiz (s.a.v) Mekke’nin damıtılmış delikanlısı Mus’ab’ı Medine’ye gönderdi. Bir yıl kadar sonraydı. Yetmiş kadar Medine’li müslüman bir çöl kekligi gibi süzülerek Akabe tepelerine kondular. Başlarında Mus’ab vardı. Çok heyecanlıydı. Yanında Medine’nin anahtarlarını getirmişti. Müslümanlar derin bir nefes aldılar. Sığınacakları yeni bir yurtları vardı. Yollarda göç vardı. Nice yolcuların, kervanların izlerini, rüzgâr, kumlarla örtse de; dünya durdukça silinemeyecek izlerdi bunlar. Müslümanların geride bıraktıkları boş evler, birer ikişer sessizliğe gömüldü. Boş evlerin açılıp kapanan kapıları, çöl rüzgârlarında hazin türküler söylüyordu. Peygamberimiz(s.a.v), bir fedakârlık âbidesiydi. Herkesin güven içinde hicret etmesi için dikkatleri ve tehlikeyi üzerine çekti.

Bir seher vakti, evini saran kırk suikastçının arasından sıyrılarak Medine’nin yolunu tuttu. Gayrı Yesrib’de bahardı. Yesrib’de her bir kabilenin kalbinde, karşılıklı bıraktıkları acılar vardı. Emzikte büyüyen çocuk gibi gün be gün büyümüşü acılar. Gönüllerin tabibi, onların yaralarını sarmakla başladı işe. Ensar’la Muhacir’i kardeş yaptı. İlk icraat mescid inşası oldu. Herkes bir kerpiç taşıırken Ammar sevinçten iki kerpiç taşıyordu. Mescid kısa sürede bitti. Güllerin Efendisi (s.a.v) arkadaşlarını toplayarak, namaz vakitlerinin duyurulması konusunda görüşlerini aldı. “Çan çalım...Davul çalım...Boynuz sesi...Borazan sesi...” Uzadı gitti konuşmalar. Hiçbiri Peygamberimiz’in (s.a.v) içine sinmedi. Derin bir sessizlik oldu. Abdullah b. Zeyd, utangaç bir tavırla, “Bir rüya gördüm, Ey Allah’ın Resûlü! Rüyamda bir insan sesi bizi namaza çağırıyordu. ” dedi. Gül yüzünde güller açtı Efendimiz’in...“Rüyan Rabbânîdir. Evet, çağrı, insan sesiyle olacak.” Öyle kararlı konuşmuştu ki; oradakilerin hepsi o sözün nihâi bir karar olduğunu hemen anladı. Ama hangi ses, kimin sesi? İnce bir ses mi, kalın mı?

Kim okuyacaktı? İlk müezzin kim olacaktı? Bir hür mü, bir köle mi? Kim kanatlandıracaktı ezanları göklere? Hürlere dururken, benim gibi kölelere böyle bir paye verilir miydi? Derin düşüncelere dalmıştım... Birden, Kâinatın Efendisi’nin elini omzumda hissettim: “Senin sesin Bilâl!” O an bir ezan coşkusu sardı bedenimi... Yüreğimin, baharda damarlarına su yürüyen bir ağaç gibi çiçeklendiğini hissettim. Mekke’de, geceler boyunca efendilerine şarkı söyleyen bir kölenin sesi, İslâm’ın sesine dönüşecekti. Peygamberlerin üveyiği; “Haydi Bilâl! Bizi ferahlandır.” dedi. Kerpiç dama tırmandım. Damın üzerinde öylece durdum, derin bir nefes aldım, yaptığım işin farkındaydım. Mescidde, nefeslerini tutmuş, gözlerini göklere çevirmiş bir avuç müslüman bana bakıyordu. Gözler üzerimdeydi. Yerde tek bir kıpırtı, tek bir esinti yoktu. Nefesini tutmuştu gökler, üst üste üşüşmüştü melekler... Ellerimi kulaklarıma kadar kaldırdım:“Allahuekber...Allahuekber...”

Bütün kuşlar gökyüzüne kanatlanmıştı sanki.

Ben de göklere doğru uçuyordum. Gökler bir anda bir ses, bir ışık şölenine dönüştü. Bir ezan sesi yükseliyordu yerden göklere, salkım salkım havai fişekler dökülüyordu gökten, yere... Bir ezan coşkusu kuşattı kâinatı. “Bilâl! Mescidimi tamamladın.” dedi Peygamberimiz (s.a.v).

Artık her gün yanık sesimle göklerin merhametini, rahmetini ve şefkatini geniş ufuklara, ruhlara, gönüllere şelaleler gibi dökmeye başladım. Medineliler benim sesimle oturup kalkıyor, benim sesimle mescide koşuyordu. Her seher sesim, yerdeki ayak sesleri ile gökteki kanat seslerini buluşturuyordu. Medine her sabah benim sesime uyanıyor; her gün, bir günün daha bittiğini ben ilan ediyordum. Medine’li çocuklar benim sesimle büyüyorlardı. Mekke’den ayrılalı tam 8 yıl olmuştu. Ve bir gün, zafer rüzgârları Mekke’den doğru esmeye başladı. On binler Mekke’ye doğru yürüdük. Mekke’ye yakın bir yere geldiğinde konakladık. On bin noktada ateş yakıldı. Rüyalara şehri Mekke çok yakındı. Yıllar önce kovularak çıkarıldığımız şehre geri dönmenin mutluluğu vardı yüzlerimizde. Mekke’de dehşet... Mekke’de şaşkınlık... Rüyalarda bile görmedikleri bu ışık ve ses şehriyini neyin nesiydi? Yeni bir dünyanın doğum sancıları içindeki Mekke’de kalpten kalbe, evden eve kandil kandil ulanan iman ışığı, sıçradığı Medine ve çevresini bir nur beldesi haline getirdikten sonra ilk doğduğu şehri bütün ihtişamıyla kuşatmıştı. Mekke günün ilk taze ışıklarında yıkanırken, İslâm ordusu savaş düzeninde Mekke’ye doğru akmaya başladı.

Birlikler bayrakları açtılar. Ebu Süfyan, Hazreti Abbas’la birlikte bir tepeden seyrediyordu ordunun Mekke’ye doğru coşkun bir nehir gibi akışını. İnsanlığın tacı develerindeydi... Allah’ın Resûlü, miğferinin üzerine siyah bir sarık sarmış, Allah’a şükran hislerinden başları eğikti... On binlerin tek bir sesleri ile dağ-taş yankılanıyordu. İman güneşinin fışkırdığı Hira Nur Dağı’nın başı göklere değiyor,

Sevr sevinçten uçuyordu. Önden gidenler... Gül devrini görmeden gidenler... Yâsirler, Sümeyyeler, Hazreti Haticeler, Uhud’un bağrından yatan Hamza’lar, Mus’ab’lar o sesleri dinliyor, o seslerle kabirlerinde coşuyorlardı. Birlikler, ellerinde bayraklarla Kâbe’nin önünden geçerken heyecan doruktaydı. Mekke on binlerin tek bir sesleri ile inliyordu... Kâbe’nin önüne geldiğimizde hayallerimin ötesinde bir şey oldu. Allah’ın Resûlü, Kâbe’nin damına çıkmamı ve ezan okumamı istedi. Aman Allahım! Kulaklarıma inanmıyordum. Kâbe, bir köle sesiyle hürriyetini haykırıyordu. İçinde yaşadığı vicdan azabından kurtulacaktı. Sırtındaki siyah elbiseleri çıkaracak, çöl zambağı gibi beyazlara bürünecekti. Tırmanmaya başladım. On binlerin gözleri üzerimdeydi. Tırmanışım tamamlandı. Kâbe’nin damındaydım. Kızgın çöl, bütün ihtişamıyla gözlerimin önündeydi. Göklere kucaklamıştım sanki. Bir zamanlar boynuma ip takılarak dolaştığım sokaklar, çıplak vücudumun üzerine yatırıldığı kızgın çöllere gözlerimin önündeydi. Ellerimi kulaklarıma götürdüm: “Allahuekber! Allahuekber!” Binlerce kuş birden havalandı göklere. Sesim, asırlarca süren pagan devrinin bittiğinin ilanıydı. Göklere uçuyordum. İslâm’ın ses bayrağı olan sesim, Kâbe’nin damından dalgalanıyordu. Kâbe, hiç olmadığı kadar mutluuydu.

Aşağıda manzara muhteşemdi. On binler, göz yaşı yağmurlarında ıslanmaktaydı. Çöl kavruğu siyah yanaklardan süzülen damlalar, baharı müjdeleyen coşkun derelerin tatlı şırıltıları gibiydi. Mekkeliler te-

dirgindi. Allah’ın Resûlü onlar için nasıl bir karar verecekti? Etrafına toplanan Mekke mahcuplarına “Gidiniz! Hepiniz serbestsiniz.” dediler. Geldiği gibi yine Medine’ye döndüler. Medine’de gül günleri akıp gidiyordu. İlk ezanın, Medine Mescidi’nin kerpiç damından kanatlanışının üzerinden on yıl geçmişti. On yıldan beri her dâim tekrar eden sahne o seher de gerçekleşmişti. Yine kapısına varmış

Beni görünce Allah’ın Resûlü’nün gözleri doldu. Anne-babamdan sonra ilk defa bir çift göz bana şefkatle bakıyordu. Sonradan adının Ali olduğunu öğrendiğim çocuk, “Niçin ağlıyorsun Ya Resûlallah! Bu amca kötü biri mi?” dedi. “Hayır hayır! Bilâl Hakk’ı hoşnut etti, her dâim İslâm için ilk zulüm acısı çeken müslüman olarak anılacak.” dedi.

“es-Salâh Ya Resûlallah!” demiştim.

Cennetten açılan bir kapı gibi, açıldı kapı. Allah Resûlü göründü. Başı sarılıydı, adımları ağırdı... “Koluma gir.” dediler. Girdim... Birden bir ateş topuna dokunmuş gibi irkildim. Allah’ın Resûlü yanıyordu. Evi ile Mescid’i arasında bir yerde durdular...“Bilâl! Hatırlıyor musun? İlk karşılaştığımız zaman ben senin kolunu tutmuştum, şimdi sen benim kolumu tutuyorsun.” “Yirmi yıl oldu ya Resûlullah (s.a.v).” Bu fotoğraf, her gece kendi rûhânî yüceliğinin ışıklarında yıkanan nurlu mâbedin imam ve müezzininin birlikte son görüntüleriymiş meğer. Sonraki seher yine seslendiğimde, Âişe annemiz elinde bir kovayla çıktı kapıya. Akli başından gitmiş gibiydi. “Koş Bilâl, soğuk su getir, Allah’ın Resûlü yanıyor.” dedi. İçeriden inilteler geliyordu. Koştum... En serin suları bulmalıydım, çünkü o sular Allah Resûlü’nün ateşiyle savaşıyordu. En serin kuyuya saldı kovamı. Kovayla suyun kavuşma sesi, tatlı bir esinti gibi yayıldı seherin aydınlığına. Suyu, Âişe anamızın kapısının önüne bırakır bırakmaz, hemen kerpiç duvarın üstüne tırmandım. Gün kapıya dayanmıştı. Sorumluluğumun farkındaydım. O sabah ezanını duymazsa; bedenindeki alevden daha fazla ateşlere atmış olurdu onu. Ezan biter bitmez bir hizmet olur diye yine kapısına koştum. Âişe anamız çıktı kapıya, “Peygamberimiz sana söylememi istedi ki, bundan önce daha güzelini okumamışsın.” Her gün okuduğum ezanı okumuştum. Meğer okuduğum o ezan Efendimiz’in benden dinlediği son ezanmış. İki Cihan Güneşimin gurûbundan sonra birkaç defa daha denedim-

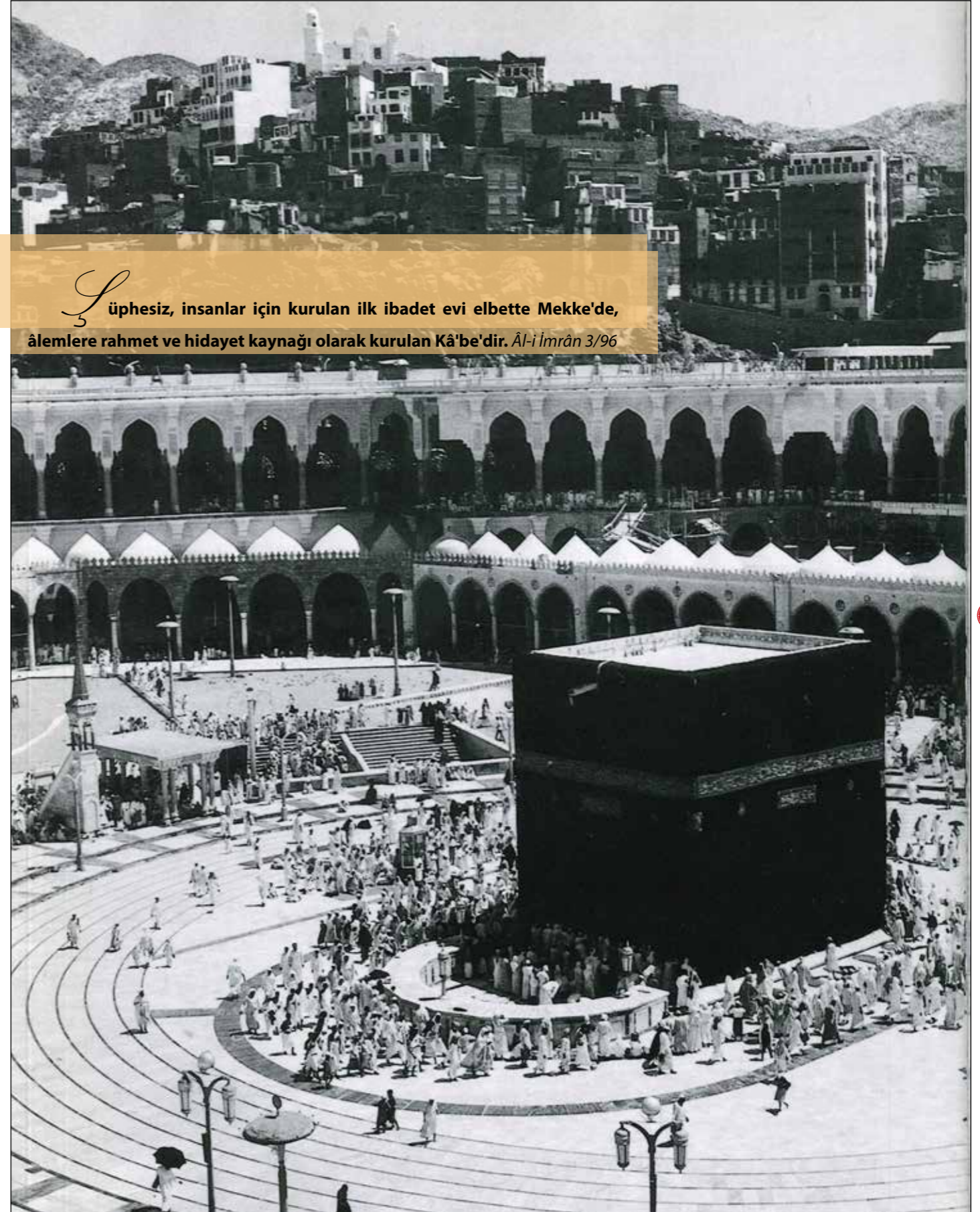

se de bir daha ezan okumaya muktedir olamadım. “Muhammedun Resûlullah” a gelince hıçkırıklar boğazıma düğümleniyor, ayaklarım beni taşımaz hâle geliyordu. Kollarımdan tutarak kerpiç damdan indiriyorlardı. Her defasında yarıya çekilen bir bayrak gibi, ses bayrağı yarıda kalıyordu. Arkadaşlarım bana acıdılar ve bir daha ezan okumam için ısrar etmediler. Gurûb vakti dallarda düşünceye dalan kumrular gibi suskunlaştım. Her seher, gülün açılışını bekleyip de onu göremeyince feryat eden bülbüller gibi, içten içe yanıyordum.

Medine dar geliyordu bana.

Bunaliyordum. İslâm’ın Halifesi Hazreti Ebû Bekir’e, “Bırak beni gideyim serhat boylarında İslâm’ı anlayayım.” dedim. “Bilâl, bize kim ezan okuyacak?” dedi. “Ben ondan sonra ezan okuyamam” dedim. Serhat boylarının yolunu tuttum. Hazreti Ömer, ömrünün son yıllarında İslâm diyarlarını geziyordu. Suriye’ye de uğradı. Belim bükülmüş, ihtiyarlamıştım. Kalabalığın arasında suskun bir halde beni görünce ağlamaya başladı. Boynuma sarıldı; “Bilâl ne olur bir ezan oku.” dedi. Gül devrini yeniden hatırlamak, o güzel duygularla dolup taşmak istiyordum. Halk evlerinde huzur ve sükûn içersinde oturuyordum. Birdenbire Şam’ın yüksek kubbelerinin birinden ezan okumaya başladım. Bu sesi çok değil, daha beş-on yıl önce Medine’de sık sık duyuyorlardı. Halk coşmuş, hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu. Bu benim son ezanımdı. Şimdi son ezanı okuduğum topraklardayım. İslâm’ın ses bayraklarının gölgesinde, minarelerin sesini dinliyorum. ■

İki Cihan Güneşimin gurûbundan sonra birkaç defa daha denedimse de bir daha ezan okumaya muktedir olamadım. “Muhammedun Resûlullah” a gelince hıçkırıklar boğazıma düğümleniyor, ayaklarım beni taşımaz hâle geliyordu. Kollarımdan tutarak kerpiç damdan indiriyorlardı. Her defasında yarıya çekilen bir bayrak gibi, ses bayrağı yarıda kalıyordu. Arkadaşlarım bana acıdılar ve bir daha ezan okumam için ısrar etmediler.

Süphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir. Â-i İmrân 3/96

CAMİ ve CAMİ HİZMETLERİ

Selahaddin ÇELEBİ*

Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın halka hizmet sunarken riayet edeceği başlıca ilkeleri şunlardır: Temel kaynaklara dayalı doğru ve güncelleştirilmiş bilgiyi esas almak, güvenilirlik, liyakat, ehliyet, yetkinlik, gönüllülük, fedakârlık, tutarlılık, kuşatıcılık, birleştiricilik, hızlı, verimli ve kaliteli hizmet anlayışı, temel insan hak ve özgürlüklerine saygılı olmak.

□ Kur'an'ın "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder." âyeti ve Efendimiz'in "Kim Allah rızası için bir mescid yaptırırsa Allah da onun karşılığında cennette bir köşk ihsan eder." hadis-i şerifinin uygulamaları, müslümanların tarih boyunca İslâm beldelerinde yerleşim alanlarını cami ve mescidler merkeze alarak kurmalarına sebep olmuştur. Şüphesiz geleneğimizde önemli fonksiyonları icra eden cami, bütün unsurlarıyla bugün de daha etkin ve verimli hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı

Sayısı 84.728'i bulan camiler, yaygın din hizmetinin en önemli alanını oluşturmaktadır. Camilerin yönetimi ve ibadetlerle ilgili iş ve işlemlerin yürütülmesi, yasa ile Genel Müdürlüğümüz Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın uhdesine verilmiştir. Misyonumuz; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın misyonu çerçevesinde camilerin yönetimi ve ibadet hizmetleri ile ilgili işleri/işlemleri yürütmek, cami merkezli din hizmetlerini etkin ve verimli kılarak toplumun her kesiminin cami hizmetlerinden en iyi şekilde faydalanmasını sağlamaktır. Vizyonumuz; İslâm tarihi boyunca ibadet, bilgi, birlik ve kardeşlik mekânları olan; yerleşim yerlerinin kimliğinin oluşmasında önemli katkı sağlayan camilerimizin, günümüzde de sosyal hayatın kalbinin attığı birer ibadet, ilim, irfan, kültür, birlik ve kardeşlik, merkezleri haline gelmesini sağlamaktır.

Temel İlkeler

Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın halka hizmet sunarken riayet edeceği başlıca ilkeleri şunlardır: Temel kaynaklara dayalı doğru ve güncelleştirilmiş bilgiyi esas almak, güvenilirlik, liyakat, ehliyet, yetkinlik, gönüllülük, fedakârlık, tutarlılık, kuşatıcılık, birleştiricilik, hızlı, verimli ve kaliteli hizmet anlayışı, temel insan hak ve özgürlüklerine saygılı olmak.

Cami, Din Görevlileri Ve Cemaate Yönelik Hizmetler

Din Görevlilerine Yönelik Hizmetler
Strateji

a. Din görevlilerinin meslekî yeterliklerini arttıracak, hizmet heyecanını diri tutacak; ezan, mihrap, minber ve kürsü vazifesini din gönüllülüğü bilinciyle ifa etmelerini sağlayacak çalışmalar yapmak,

Hedefler-Faaliyetler

a. Din görevlilerinin vaaz ve hutbe hazırlama, ezan oku-

ma becerilerini geliştirerek cami hizmetlerini etkin bir şekilde yürütmelerini sağlamak,

b. Cami odaklı din hizmetlerinde temayüz etmiş din görevlilerinin tecrübe ve birikimlerinin diğer görevlilerle paylaşılmasına yönelik çalışmalar yapmak,

c. Olağanüstü haller ve sonrasında yapılacak çalışmalar konusunda toplum liderlerini bilgilendirme toplantıları yapmak,

d. Cami hizmetleriyle ilgili olarak din görevlilerine yönelik rehber eserler hazırlamak,

e. Din görevlilerinin beşeri münasebetler, iletişim ve pedagojik formasyon konularında gelişimlerini sağlayan çalışmalar yapmak,

f. Din görevlileri için getirilen kariyer sisteminin hizmet alanına olumlu bir şekilde tatbik edilmesine yönelik çalışmalar yapmak,

g. Din görevlilerinin meslekî yeterliklerini geliştirmek ve onları ödüllendirmek amacıyla Kur'an-ı Kerim ve ezanı güzel okuma, hafızlık, hutbe ve şiir yazma yarışmaları düzenlemek.

Talep ve Beklentiler

a. Din görevlilerinin hutbe ve vaaz hazırlama, kendi camisinde ezan okuma hususlarında teşvik edilmesi, bu konularda kurslar düzenlenmesi,

b. Kendi bölgesinde hizmetleriyle temayüz etmiş görevlilerin örnek çalışmalarını proje haline getirmelerinin teşvik edilmesi, görevliler arasında tecrübe paylaşımına önem verilmesi,

c. Aylık mutat toplantıların, din görevlilerini motive edecek, kişisel ve meslekî gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde yapılması; belli dönemlerde alanında uzman kişilerin katılımı ile konferans, seminer vb. programlar düzenlenmesi,

d. Din görevlilerinin meslekî yeterliklerini geliştirmek amacıyla düzenlenen yarışmalara katılmalarının teşvik edilmesi.

Camilere Yönelik Hizmetler

Strateji

Cami sınıflandırmalarına uygun olarak hizmet standardı geliştirmek; cami ve mescidlerin hayatın merkezinde, işlevsel, temiz, düzenli ve bakımlı olmalarını sağlamak.

Hedefler-Faaliyetler

a. Cami ve mescidlerin ibadete açılışı, yönetimi ile ilgili iş ve işlemleri yapmak,

b. Camilerde ibadet, dinî rehberlik ve cami odaklı etkinliklerin kesintiye uğramaması amacıyla camilerin gün boyu açık hale gelmesini sağlamak,

- c. Camilerde kadın mekânlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak,
- d. Camilerde kitaplık, kütüphane, okuma salonu, çocuk ve gençlere yönelik mekânlar oluşturmak,
- e. Camilerin temiz tutulmasını sağlamak, gerektiğinde belediyelerle işbirliği yapmak,
- f. Cami ve müştemilatının engellilerin kullanımına uygun hâle getirilmesini sağlamak,
- g. Cami ve minarelerin estetiğini bozan, kirli ve çirkin bir görüntü oluşturan baz istasyonları vb. yapılanmalardan arındırılmasını sağlamak,
- h. Yol güzergâhlarındaki dinlenme tesisleri ile AVM'lerdeki cami ve mescitlerin ibadete uygun hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapmak.

Talep ve Beklentiler

- a. Camilerde ibadet, dinî rehberlik ve cami odaklı etkinliklerin kesintiye uğramaması amacıyla camilerin açık tutulması genelgesinin hassasiyetle uygulanmasını sağlamak,
- b. Camilerde kadınların ibadet yerlerinin temiz, düzenli, bakımlı ve cami estetiğine uygun hale getirilmesi, tuvalet ve abdest alma yerlerinin hazırlanması,
- c. Camilerde kitaplık, kütüphane, okuma salonu, çocuk ve gençlere yönelik mekânlar oluşturulması,
- d. Cami ve müştemilatının temiz tutulması, çevre düzenlemesinin yapılması konusuna özen gösterilmesi,
- e. Cami ve müştemilatının engellilerin kolaylıkla ibadete katılmalarını sağlayacak şekilde hazır hale getirilmesi,
- f. Cami ve minarelerin estetiğini bozan, kirli ve çirkin bir görüntü oluşturan baz istasyonları vb. yapılanmalardan arındırılması,
- g. Yol güzergâhlarındaki dinlenme tesisleri ile AVM'lerdeki cami ve mescitlerin ibadete uygun hale getirilmesi için ilgili işleme sahiplerinin teşvik edilmesi.

Cami Cemaatine Yönelik Hizmetler

Strateji

Cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın, camiye ve cemaate katılımın artırılmasının yanı sıra cemaate yönelik eğitici ve bilgilendirici faaliyetler gerçekleştirmek.

Hedefler-Faaliyetler

- a. Her vakit namazından önce veya sonra, cemaate yönelik, Kur'an ve meâli, ilmihal, tefsir, hadis, siyer dersleri yapmak,
- b. Camilerde haftada bir defa sabah namazlarının ardından zikir, tesbihat ve dua programları tertip etmek,
- c. Cami dışı din hizmetlerinde görevlilerimizin nişan, nikah, düğün, doğum, asker uğurlama, ölüm gibi hallerde va-

- tandaşlarımızın yanında olmasını sağlamak,
- d. Caminin bulunduğu mahalle ve köyün dinî, kültürel ve sosyal hayatının tanınması için çalışmalar yapmak, (Suç oranları, evlenme ve boşanma oranları, sokak çocukları, fakirler, yetimler, kimsesizler, ailevi ve içtimâî problemler, zararlı alışkanlık oranları, alkol tüketimi, ahlâkî durum, Cuma, bayram, teravih, beş vakit namaz ile dinî gün ve gecelerdeki programlara katılım oranı gibi)
- e. Yaşlılara, gençlere, kadınlara ve çocuklara yönelik cami dersleri ve sohbet programları yapmak,
- f. Bir camiyi temelinden itibaren tüm masraflarını karşılayarak ibadete hazır hale getiren hayırsever vatandaşlarımızın takdir belgesiyle taltif edilmesini sağlamak,
- g. Belediyelere ait cenaze teşkilatının bulunmadığı yerlerde cenaze techiz ve tekfin işlerinin aksamadan yürütülmesini sağlamak.

Talep ve Beklentiler

- a. Vakit namazlarından önce veya sonra, Kur'an ve meâli, ilmihal, tefsir, hadis, siyer dersleri yapılması, toplumun farklı kesimlerine yönelik sohbet programları,
- b. Sabah namazı buluşmaları ve hadis dersleri programlarının yaygınlaştırılarak devam etmesi,
- c. Nişan, nikah, düğün, doğum, asker uğurlama, ölüm gibi cami dışı din hizmetlerine görevlilerin katılmasının teşvik edilmesi,
- d. Din görevlilerinin görev yaptıkları bölgelerin dinî, kültürel ve sosyal hayatı hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayarak bölgenin ihtiyacı yönünde din hizmeti sunmalarını teşvik etmek,

Ramazan Ayı, Dini-Gün Ve Gecelere Yönelik Hizmetler

Ramazan Hizmetleri

Strateji

Ramazan-ı şerifin manevî ikliminden halkımızın yeterince istifade etmesi amacıyla, merkez ve taşra teşkilatımızın Ramazan ayı ile ilgili tedbirleri önceden almasını sağlamak; Ramazan ayı vesilesiyle belirlenen ana tema ekseninde faaliyetler gerçekleştirmektir.

Hedefler-Faaliyetler

- a. Her yıl Ramazan ayı münasebetiyle toplumumuzun ihtiyacı olan bir konuyu tema olarak belirlemek,
- b. Ramazan talimatını hazırlayıp illere göndermek,
- c. Ramazan talimatında belirtilen ve Ramazan ayı boyunca gerçekleştirilecek hizmetlerin Başkanlığımız web sayfasından duyurulmasını sağlamak,

- d. Ramazan ayında vatandaşlarımızın Kur'an'la buluşmalarını temin için camilerin tamamında mukabele okunmasının sağlamak, Kur'an ziyafeti, mukabele ve hatimle teravih namazı uygulamalarını yaygınlaştırmak.
- e. Ramazan ayında belirlenecek camilerde talep edenlerin itikafa girmesini temin etmek ve Kadir gecesinde merkezi camilerin sabaha kadar açık tutulmasını sağlamak,
- a. Ramazan ayı temasının vaaz ve hutbelerde, yazılı ve görsel medyada hassasiyetle işlenmesini sağlamak,

Kandil Gecelerine Yönelik Hizmetler

Strateji

TRT, özel TV kuruluşları ve radyolar tarafından düzenlenen Kur'an-ı Kerim ve mevlid programları ile ilgili iş ve işlemlerin kurumsal disiplin çerçevesinde gerçekleştirilmesi,

Hedefler-Faaliyetler

- a. Mevlid programlarında görev alacak okuyucuların tespit edilerek okuyucu havuzu oluşturulması,
- b. Programda görev yapacak personelin görevlendirme-lerinin yapılması,
- c. Dinî gün ve gecelerin halkımızın beklentisine uygun canlı ve geniş katılımlı bir şekilde idrak edilmesi,

Talep ve Beklentiler

- a. Kandil gecelerinde tüm camilerimizde görevliler tarafından vaaz, Kur'an-ı Kerim ve mevlid programları yapılması,
- b. Resmî, özel TV kanalları ve radyolarda görevlendirilen personelin aslı görevlerini aksatmamaları konusunda gerekli özenin gösterilmesi.

Camiler ve Din Görevlileri Haftasına Yönelik Hizmetler

Strateji

Camiler ve Kur'an kurslarına ilgiyi artırmak, camilerin toplumdaki yeri, önemi, içtimâî fonksiyonları ve dinî hayatımızın gelişmesine sağladığı katkıları hususunda toplumu bilgilendirmek, din görevlilerinin kişisel ve meslekî gelişimlerine katkı sağlayarak toplum nezdindeki saygınlıklarını artırmak.

Hedefler-Faaliyetler

- a. Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nda fert ve toplum hayatında önemli olmakla beraber ihmal edilen konuları tema olarak işlemek, belirlenen temaya kamuoyunun dikkatini çekmek, ele alınan konuyla ilgili toplumda farkındalık oluşturmak,
- b. Camilerin ibadet mekânı olmasının yanı sıra birer bilgi ve irfan mektebi olduğu anlayışını işlemek.
- c. Belirlenen tema ekseninde sesli, görüntülü ve yazılı materyaller hazırlamak ve dağıtmak,

- d. Cami hizmetlerinde verimliliği artırmaya yönelik panel, sempozyum, konferans ve çalıştaylar düzenlemek,
- e. Hafta münasebetiyle din görevlilerimizin mesleki gelişimlerini sağlamak amacıyla Kur'an-ı Kerim'i ve ezanı güzel okuma, hafızlık, hutbe ve şiir yazma yarışmaları düzenlemek,
- f. Haftanın kamuoyuna mal olmasını sağlamak amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği içerisinde etkili ve kuşatıcı programlar tertip etmek,
- g. Din görevlilerimizin mesleklerini severek ve kendilerine güven duyarak yapmalarına yardımcı olacak, onlara göreve adanmışlık duygusu kazandıracak ve kişisel gelişimlerini sağlayacak, dinî, sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlemek.

Talep ve Beklentiler

- a. Camiler Haftası temasının vaaz ve hutbelerde, yazılı ve görsel medyada hassasiyetle işlenerek haftanın kamuoyuna mâl edilmesi,
- b. Yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin vatandaşlarımızın cami ve cemaate teşvik edilmesi,
- c. Başkanlığımızca hazırlanan sesli, görüntülü ve yazılı materyallerin yerinde ve zamanında değerlendirilmesi,
- d. Hafta münasebetiyle cami ve Kur'an kurslarının bakım, onarım ve temizliğinin yapılması,
- e. Din görevlilerimizin mesleklerini severek ve kendilerine güven duyarak yapmalarına yardımcı olacak, onlara göreve adanmışlık duygusu kazandıracak ve kişisel gelişimlerini sağlayacak, dinî, sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmesi.

Camilerimizin toplum hayatının merkezinde yer alması, cemaate huzur vermesi, toplumun sosyal yapısını kuvvetlendirmesi cami görevlilerimizin marifetiyle mümkün olacaktır.

Sosyal hayatımızın farklılaştığını her vesileyle gündeme getiriyoruz. Aile fertlerinin neredeyse tamamı günün önemli bir kısmını dışarıda geçirmektedir. Buradan hareketle düşünecek olursak, şehir köy ve mahalle merkezlerinde bulunan camilerden halkın beklentileri de artmaktadır. Böylece sosyal hayatın değişmesi yeni görev tanımlarını da beraberinde getirmektedir.

Cami, bulunduğu ortama verdiği hizmetle hayatın merkezinde yer almaktadır. Cami görevlisi de; görev alanında hitap ettiği çevreyle ilgili olup bitenlerden haberdar olmak durumundadır. Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından ilham alarak camiyi ve cami görevlisinin hizmet alanını tekrar yorumladığımızda; cami şehrin merkezi, cami görevlisi de halkın dinî anlamda rehberi ve kanaat önderi durumundadır. Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde "İmamlar sorumlu; müezzinler güvenilir kimselerdir. Allah, imamlara doğru yolu gösterecek, müezzinleri de bağışlasın." diye dua etmektedir. ■

CAMIYI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Mehmet BERKSAN*

Namazda huşu bulmak için hiçbir dekora ihtiyaç yoktur. Bir mümin evinin arka odasında da, herhangi bir mahalle mescidinde de, modern bir yapıda da, Süleymaniye Camii'nde de aynı hissiyatı yakalayabilir.

□ Gelin, şekilci detayları boş verelim. Caminin kendisini baştan düşünelim. Hangi kubbede ne tür mukarnas kullanıldığına, kubbenin çapına, minarenin sayısına, uzunluğuna, şerefe adedine takılırken, neleri gözden geçiriyoruz? İslâm'la bugün müşerref olsaydık, bugünün malzemeleriyle, anlayışıyla, ihtiyaç ve beğenisiyle nasıl bir mescid inşa ederdik; gelin onu arayalım!

İnsanın geçmişiyle arasındaki ilişki fitrî olduğu zaman güzeldir. Geçmişimiz kılık kıyafetimizde, dilimizde, tavırlarımızda, hayata atfettiğimiz mânâlarda ne kadar yaşıyorsa mimarî eserlerimizde de o kadar yaşmalıdır. Fazlası riyâdır, sakil durur. Okullarımız revaklı avlulu medrese mimarisinde değil; han değil plaza, arasta değil AVM, dârüşşifâ değil hastane yapıyoruz. İş camilere gelince ise tarihe meftun olacağımız tutuyor; "Klasik Osmanlı'dan başkasını tanımam!" diyoruz. Yanlış anlaşılacak adına birkaç noktayı belirtmek gerek: 1-Geleneksel tarzda cami yapılmasına karşı olmak ecdat yadigarı eserleri sevmemek değildir. Bir şeyin aslını sevmek başkadır, kopyasına karşı olmak başkadır. 2-Geleneksel tarz yerine, günümüzün dilini taşıyan camiler yapılmasını savunmak, kültürümüzü unutturmak adına tezgâhlanmış bir dejenerasyon projesi değildir. Divan edebiyatının yaşaması için günümüzde yazılan bütün şiirlerin aruz vezninde olması nasıl gerekmiyorsa, geçmişimizin mirasını unutmamak için de her köşe başında onların kopyalarına ihtiyacımız yoktur. 3-Geleneksel tarzda cami yapılmasını eleştirmek cami yapılmasına karşı olmak değildir. Bir işe ait bazı usûllerin eleştirilmesi, o işin yapılmasının yanlış bulunduğu manasına gelmez.

Günümüzde cami tasarımını "geçmişe ait formların bugün nasıl var olabileceği" sorusu üzerinden bir şekil meselesi olarak değil, "günümüz insanının ihtiyaçları" başlığı üzerinden bir fonksiyon meselesi olarak ele almaya ihtiyacımız vardır! İslâm'la bugün müşerref olsaydık, bugünün malzemeleriyle, anlayışıyla, ihtiyaçları ve beğenisiyle nasıl bir mescid inşa ederdik; gelin onu arayalım! Geçmişle olan bağlarımız ne mi olacak? Gerçekten geçmişle aramızda devam eden bir bağ varsa, fitratımız, estetik duyumumuz, içimize işlemiş nispetler insiyaki olarak yol bulup kağıda akacak, içimizde

geçmişe ve özümüze dâir yaşayan ne varsa projeye o oranda sirayet edecektir.

"Camilere dair en ufak unsuru değiştirirsek aslı değerlerimizi kaybedeceğiz, bizi biz yapan her şey buharlaşacak!" diye paniklemeden soğukkanlı düşünürsek göreceğiz ki namaz ibadetinin mekâna ister istemez getirdiği bir temel form var: Mekân bütünlüğü hedeflenmiş, kibleye dönük bir yapıdan bahsediyoruz. En önde imam, arkada yan yana ve art arda dizilen insanlar olacak. 5 vakit ezan okunacak, kapıda ayakta kalacak, bir yerlerde şadırvan ve WC olacak. "Camiye en benzemeyen cami yarışması" açılrsa, yaratıcı mimarların bile elinden çok bir şey gelmez! Cami eninde sonunda camiye benzeyecektir, korkmayalım! Kaldı ki bir mekânın ruhu, sadece beden duvarlarıyla, kabukla ilişkili değildir. Bizler için cami bir yapıdan çok, o yapıya dair hatıralarımızın ve hissiyatlarımızın bütünüdür. Cami bir müslüman için ilk namazın çocuk muhayyilesine kazınmış efsunlu hatırası, salânın verilşi, kametin makamı, müezzinin elini kulağına götürüşü, imamın mihraba doğru yürürkenki ifadesidir. Bu bütünlüğün içinde tek başına mekânın kabuğunu saplantı haline getirmek, manevî bir derinliğe duyulan arzunun değil, maddenin ham kalıplarına saplanıp kalmış bir sığılın ifadesidir.

Cami tiyatro sahnesi olmadığı gibi, namaz da maziye dair tasavvurlarımızın canlandırıldığı bir piyes değildir. Ne var ki birçok mümin, tarihî bir dekoru namazda huşûnun ön şartı haline getirmiş durumdadır. Namazda huşû bulmak için hiçbir dekora ihtiyaç yoktur. Bir mümin evinin arka odasında da, herhangi bir mahalle mescidinde de, modern bir yapıda da, Süleymaniye Camii'nde de aynı hissiyatı yakalayabilir. Gelin şekilci detayları boş verelim. Caminin kendisini baştan düşünelim. Hangi kubbede ne tür mukarnas kullanıldığına, kubbenin çapına, minarenin sayısına, uzunluğuna, şerefe adedine takılırken, neleri gözden geçiriyoruz bir üzerinden geçelim. Belki böylece bazı şeyleri baştan düşünmek gerektiğini daha iyi anlayabiliriz.

Günümüzde cami tasarımını "geçmişe ait formların bugün nasıl var olabileceği" sorusu üzerinden bir şekil meselesi olarak değil, "günümüz insanının ihtiyaçları" başlığı üzerinden bir fonksiyon meselesi olarak ele almaya ihtiyacımız vardır! İslâm'la bugün müşerref olsaydık, bugünün malzemeleriyle, anlayışıyla, ihtiyaçları ve beğenisiyle nasıl bir mescid inşa ederdik; gelin onu arayalım!

kendisini baştan düşünelim. Hangi kubbede ne tür mukarnas kullanıldığına, kubbenin çapına, minarenin sayısına, uzunluğuna, şerefe adedine takılırken, neleri gözden geçiriyoruz bir üzerinden geçelim. Belki böylece bazı şeyleri baştan düşünmek gerektiğini daha iyi anlayabiliriz.

Acil durumlarda tahliye meselesi

Cuma namazına gidenler iyi bilir: İnsanlar gayet soğukkanlı hareket etmekteyken dahî, bir caminin boşal-

ması 15-20 dakika sürer. Bir terâvih, bayram ya da cuma namazı esnasında deprem veya yangın gibi bir durumda bu kadar insan nasıl tahliye olur neden kimse düşünmez?

Okullarda, yurtlarda, hastanelerde, konutlarda, bütün kamu yapılarında tahliye meselesi proje safhasında düşünülür. Projeler önce itfaiyeye onaylatılır; ondan sonra belediyeye gider. Gelin görün ki hiçbir cami projesinin yolu itfaiyeye düşmez! Hiçbir camide yangın merdiveni, yangın kapısı bulunmaz! Bu ülkede bir tek cami cemaatinin mi canı ucuzdur bilemiyorum! Bir diğer bilmediğim de bu ihmalin günahını kime yüklemek gerektiği: Mevzuata mı, yoksa minarenin şerefe sayısına verdiği önemi cemaatinin can güvenliğine vermeyen cami yaptırma derneklerine mi? Çözüm caminin mihrap cephesi de dâhil olmak üzere bütün cephelerinde acil durumlarda kullanmak üzere dışarı doğru açılan yangın kapılarının yer almasıdır. Çözüm basit; zor olan ille de klâsik cami yapmak isteyenlerin "yangın kapısı" gibi modern bir öğeyi klâsik bir nizamda uygulamaları olsa gerek!

Alan ve hacim ekonomisi

Camilerin işleyişini analiz etmek adına biraz analitik bir yöntem deneyelim. Camilerin yılda 365 (gün)x5(vakit) ten 1825 kere hizmet verdiğini düşünelim. Buna göre camilerin yoğun olduğu zamanları hesaplayalım: Yılda 52 cuma, 30 terâvih, 2 bayram, tahmini 50 cenaze namazı ve 6 adet kandil gecesi. Buna göre camilerimiz 1825 adet namazın 140'ında, yani toplam hizmet süresinin %8'inde yüksek doluluğa ulaşmaktadır. Yani camilerimiz en iyimser hesapla kullanım süresinin %92'sinde en fazla %10 doluluktadır.

Camiler şehrin merkezî noktalarında çok büyük alan ve hacim kaplıyor. Bu büyük hacmin inşaat maliyetleri, yazın soğutulmaları, kışın da ısıtılmaları, ayrıca temizlik ve güvenlik giderleri, bakım ve onarımları büyük maliyetler teşkil ediyor. Peki, bu kadar az kullanılan bir mekânı bu kadar büyük yapmamanın bir yolu var mı? Eğer akordeon misâli gerektiğinde büyüyen, gerektiğinde de küçülen bir cami yapabiliyorsak sizce denemeye değer mi?

Günümüzün esnek imkânlarıyla değişken kapasiteli

camiler yapmak pekâla mümkündür. Bu amaçla her dâim harim olarak kullanılacak orta ölçekli bir mekân ile buna birleşen farklı boylarda mekanlar tasarlanır. Bunların istendiğinde bir tanesi, istendiğinde iki veya üç tanesi harim ile arasındaki açılır kapanır duvar panelleri vasıtasıyla birleşir. Böylece caminin ihtiyacı kadar cemaate yer açılır. Cemaat az olduğu zamanlarda, harimden ayrılmış, müstakil girişleri olan bu mekanlar din dersleri, seminerler, kurslar vs. için çok amaçlı olarak kullanılabilir. Bu çok amaçlı mekanların kullanımlarından cami için gelir elde etmek de mümkündür. Boş oldukları zaman da aydınlatma, ısıtma, soğutma, temizlik masraflarından tasarruf edilir.

Camilerde mahfeller

Klâsik nizamda, mahfel merdivenine camiye girdikten sonra ulaşılır. Üst kata çıkmak için önce caminin zemin katına girmek gerekir. Üst kattaysanız da, camiden çıkmak için önce aşağıya iner, caminin zemin kattaki kapısından çıkarsınız. Neticede, bayanlarla erkekler camiye aynı kapıdan girip çıkarlar. Terâvih gibi namazların çıkışında bayanlar, birbirine değerek ilerleyen bir erkek selinin ortasında kalmamak için bütün caminin boşalmasını beklemek zorunda kalırlar. Cuma namazı gibi bütün caminin erkeklerle dolu olduğu zamanlarda ise, namazın bitiminde zemin kattan çıkmak isteyip kapının önünde yığılan kalabalığa, bir de merdivenden inmeye çalışanlar eklenir. Aynı boğaz köprülerinde gişelerden önceki son katılım noktasında yaşanan izdiham yaşanır. İnsanlar, başkalarına sürünmesin diye elleriyle havaya kaldırdıkları ayakkabılarıyla dip dibe merdivenden inmeye çalışırlar. İslâm estetiği ve medeniyeti ke-sinlikle bu kadrajda kendisine yer bulamamaktadır! Bu sorunun çözümü, mahfel merdivenlerinin dışarıdan verilmesidir. Tek sorun tam anlamıyla klâsik bir şemada bunu yapamayacak olmanız.

Şadırvan ve WC'ler

Camiyi çok büyük yapmak adına caminin çok önemli yardımcı birimle-

Cami bir müslüman için ilk namazın çocuk muhayyilesine kazınmış efsunlu hatırası, salânın verilişi, kametin makamı, müezzinin elini kulağına götürüşü, imamın mihraba doğru yürürkenki ifadesidir. Bu bütünlüğün içinde tek başına mekânın kabuğunu saplantı haline getirmek, manevî bir derinliğe duyulan arzunun değil, maddenin ham kalıplarına saplanıp kalmış bir sığığın ifadesidir.

rini sağa sola tıktırıyoruz. Sonuçta onlarca basamak inmeden ulaşılmaz, kokudan girilmez tuvaletler; tabureleri birbirine yapışık, herkesin birbirine dirseğinin çarptığı, yerleri çamur içinde şadırvanlar elde ediyoruz. Isıtıcıli direksiyonlarımıza, masajlı su püskürten duş başlıklarımıza, zaman ayarlı panjurlarımıza, ergonomik bilek destekli mousepad'lerimize bakınca her alanda konforumuza ne kadar düşkün olduğumuzu görebiliriz. Peki, hayatın her alanında bu incelikleri talep ederken neden camilerde tuvalet ihtiyacının giderilmesi ve abdest alın-

ması konularında en iptidai koşulları sineye çekiyoruz? Neden teknoloji ve ergonomi standartları bu denli ilerlemiş olmasına rağmen, 16.yy'daki şartlarda abdest almaktan gocunmuyoruz? İslâm estetiği hayatın tümüne şamil olmalı değil mi ki, camilerin içini kubbe eteğine kadar çiniyle kaplarken paraya acımıyor, ama aynı caminin tuvaletlerine doğru düzgün havalandırma tertibatı yapmıyor, WC'lere tuvalet kâğıdı, şadırvanlara peçete koymuyoruz?

Herkesi düşünen camiler

Bayanların abdest almalarına uygun şadırvanlar yapmak, yaşlıların onlarca basamak inmeden girebileceği WC'ler tasarlamak, çocuklar için incelikler düşünmek, engellilerin camiye ulaşmaları için bazı basit tedbirler almak, itikaf yapılmasına uygun nişleri olan, İslâm'ı merak eden gayrimüslimlerin meselâ bir terâvih namazını müşahede edebileceği müstakil girişli locaları olan camiler tasarlamak ne maliyetlidir ne de mimarî bir maharet ister. Bunları yapmak için gerekli olan tek şey biraz düşünmek ve mevcut camilerin çözüm sunmadığı ihtiyaçlarımızın basit bir listesini yaparak mimarlara vermektir!

Çağımızda varlık göstermenin yegâne şartı söyleyecek yeni bir sözünüzün olmasıdır. Peki, bizler ne zaman, her kavgada abisinin ardına saklanan çocuklar misâli, cami yapmak gerektiğinde Osmanlı'nın eteğine sığınmaktan vazgeçecek; -varsa- kendi sözümüzü söyleyeceğiz? ■

Çağımızda varlık göstermenin yegâne şartı söyleyecek yeni bir sözünüzün olmasıdır. Peki, bizler ne zaman, her kavgada abisinin ardına saklanan çocuklar misâli, cami yapmak gerektiğinde Osmanlı'nın eteğine sığınmaktan vazgeçecek; -varsa- kendi sözümüzü söyleyeceğiz?

DİNÎ MÛSİKİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE CAMİ MÛSİKİSİ

Mehmet YÜKSEL*

Cami mûsikisi denilince kastedilen; camide icra edilen, gerek ibadet sırasında, gerekse ibadet öncesi ve sonrasında, çoğu zaman irticalen, yani hâfızalardaki melodi kalıplarına belirli ibarelerin döşenmesi şeklinde ortaya çıkan ses mûsikisidir.

□ Tarih boyunca birçok tanımlanmış yapılan mûsiki kelimesi Antikçağ'ların sonlarına doğru bugünkü mûsiki kavramı ile anlaşılmaya başlanmıştır. İbn Sînâ'ya göre "birbiriyle uyumlu olup olmadığı yönünden sesleri ve bu sesler arasındaki zaman sürelerini araştıran riyâzî bir ilim"dir. Abdükâdir-i Merâgî'ye göre ise "birbiri ile tertip edilen ve kulağa yumuşak gelen nağmelerin bir araya getirilmesi"nden ibarettir.¹ Türk mûsikisinin saz (enstrümantal) ve söz (vokal) mûsikisi olarak ikiye ayrıldığı-

nı göz önüne aldığımızda sözlü mûsikinin de kendi içinde dinî ve din dışı mûsiki şeklinde ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun temel prensipleri doğrultusunda şekillenen dinî hayatın, zamanla camilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında yapılan ibadet ve zikir esnasında birtakım vesilelere binâen ve çeşitli kaideler çerçevesinde icra edilen bir mûsiki meydana getirmiş, buna da "dinî mûsiki" adı verilmiştir.² Dinî mûsiki, cami ve tekke mûsikisi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu yazıda sadece cami mûsikisinin özellikleri ve formları üzerinde duracağız.

Cami mûsikisi denilince kastedilen; camide icra edilen, gerek ibadet sırasında, gerekse ibadet öncesi ve sonrasında, çoğu zaman irticalen, yani hâfızalardaki melodi kalıplarına belirli ibarelerin döşenmesi şeklinde ortaya çıkan ses mûsikisidir.³ Cami mûsikisi, ibadete yönelik, dünyevî zevk ve anlayışlardan uzak, daha çok uhrevî olması sebebiyle tavır ve üslûp açısından daha ağırbaşlı ve rûhânî bir karakter arz eder.⁴

Cami Mûsikisinin Özellikleri:

Cami mûsikisinde güfte olarak adlandırılan metinler, dinî zarûretler icabı çoğunlukla Arapça olup, Türk Din Mûsikisi kâidelerine göre bestelenmiştir.⁵ Bu mûsikide güftelerin zühd, takvâ, ubûdiyet, ve dua unsurlarını taşıması, icra edilen mûsiki üzerinde etkili olmuş, böylelikle bu mûsiki çeşidine daha çok zâhidâne bir üslûp hâkim olmuştur.⁶ Cami mûsikisinde herhangi bir

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun temel prensipleri doğrultusunda şekillenen dinî hayatın, zamanla camilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında yapılan ibadet ve zikir esnasında birtakım vesilelere binâen ve çeşitli kaideler çerçevesinde icra edilen bir mûsiki meydana getirmiş, buna da "dinî mûsiki" adı verilmiştir.

mûsiki âleti kullanılmadığı için camilerde icra edilen mûsiki, sadece insan sesine dayalı olmuştur.⁷ Bu eserler genellikle usûlsüz ve tek kişinin icrasına dayanmaktadır. Ancak bu eserlerden besteli olanları müezzinler tarafından bazen koro halinde okunmuş, bu toplu icraya da "Cumhûr Müezzinliği" adı verilmiştir.⁸

Câmi Mûsikisi Formları

Cami mûsikisi sahasında eser veren bestekârların, ilhamlarını ses sanatına dökerken uymak zorunda

oldukları ve zaman içinde oluşmuş beste kalıpları vardır ki, bunlara cami mûsikisi formları denmektedir.⁹ Bu formlar şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm: "Kur'ân-ı Kerîm'in bestesiz ve mûsiki usûllerine bağlı olmaksızın irticâlen (doğaçlama beste ile) okunmasıdır." Tecvîde ve tertîl kurallarına riâyet etmek şartı ile hemen her makamdan okunabilir. Kur'ân'ın güzel sesle okunması İslâm'ın bir emridir. Güzel ses Kur'ân'ın güzelliğini artırdığı gibi, dinleyenlerin ondan etkilenmesine de vesile olur.¹⁰

Ezan: Ezanın kelime manası, bildirmektir. İstîlâh (terim) manası ise, Cuma ve beş vakit namaza müslümanları davet etmek için, istenilen makamdan ve mümkün olduğu kadar sade ve geçkisiz, zühdî bir üslûpta ve mûsiki usûlleri kullanılmadan irticalî olarak okunan bir çeşit cami mûsikisi formudur.¹¹

Kâmet: Kâmet, kelime olarak dikilmek, ayakta kalmak, başlamak anlamlarına gelir. İstîlâh olarak, farz namazlardan önce, namazın başladığını cemaate bildirmek amacıyla, ezana göre daha hızlı ve biraz daha alçak sesle okunan bir çeşit cami mûsikisi formu anlamına gelmektedir.

Buna kâmet getirmek de denir. Ezandaki sözlerin aynısı olup, sadece "Hayye ale'l-felâh"tan sonra iki defa "Kad kâmeti's-salâh" cümlesi ilâve edilir. Kâmet esnasında ayakta durulur ve kibleye dönülür.

Tekbir: Kelime manası, Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmek, O'nun büyüklüğünü ifade etmek demektir. İstîlâh

Cami mûsikisi sahasında eser veren bestekârların, ilhamlarını ses sanatına dökerken uymak zorunda oldukları ve zaman içinde oluşmuş beste kalıpları vardır ki, bunlara cami mûsikisi formları denmektedir.

ve duraktan farkı, sadece Peygamberimiz'e salât ve selâmı açıklamış olmalarıdır. Sabah salâtı, Cuma salâtı, bayram salâtı, cenâze salâtı ve salât-ı ümmiyye gibi çeşitleri vardır. Daha başka salâtlar yapılmışsa da kaybolmuştur.¹⁴

Tesbih: Cami mûsikisi formlarından olan tesbih, kelime olarak, sübhânellah, elhamdülillâh ve Allâhüekber diyerek Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmek, O'nu noksan sıfatlardan uzak tutmak anlamına gelmektedir. İstlâh olarak, sübhânellah lafzıyla başlayan Arapça tesbih cümlelerinin, ilâhi formunda bestelenmesinden meydana gelmiş eserler manasında kullanılmaktadır. Monoton bir melodi ve dua şeklinde tekrarlanarak Cenâb-ı Hâk zikredilir. Ayrıca, cemaatle kılınan namazlarda, selâm verildikten sonra, müezzinler tarafından ses mûsikisine dayalı olarak yürütülen tesbih çekme ile duayı da içine alan ve kısaca tesbihat adı verilen dinî merâsim de bu formun içine girmektedir.¹⁵

Mahfel Sürmesi: İstlâhî manası, camilerde, namazdan sonra, müezzin mahfilinde bulunan bir veya birkaç müezzin tarafından kısım kısım ve bazen nöbetleşe olarak, cemaatin salât ü selâm getirmesine, tesbih çekmesine ve dua etmesine zemin hazırlamak için, irticâlen ve değişik makamlardan ve usûlsüz olarak okunan dinî mûsiki eserleridir.¹⁶ Dua, Âyete'l- kürsî, tesbihler, ilâhi ve dua olmak üzere beş bölümden oluşur. Mahfel sürmesi aslında bir tesbih olup, aralarında önemli bir fark bulunmamaktadır. Mahfel sürmesini Abdülganî Gülşenî'nin (ö. 1143/1730) icat ettiği söylenmekte ve bu eserin notası elimizde bulunmaktadır.¹⁷

Temcîd ve Münâcât: Temcîdin kelime anlamı, büyülemek, ululamak demektir. İstlâh olarak, kutsal gecelerde genellikle sabaha karşı, Ramazan aylarında ise sahurdan sonra birkaç müezzin tarafından, minarelerde, bazı yerleri solo, bazı yerleri koro halinde okunan, çoğu Arapça, Cenâb-ı Hakk'ı yücelten kısa ve açık ifadelerle dolu olan bir cami mûsikisi formu demektir. Aynı ezgi, çok az değişikliklerle daima tekrar edilir ve bu suretle ruha tevhîd duygusu telkin edilir. Temcîdden sonra, Türkçe şiirlerin bestelenmesinden oluşan münâcât okunur ve Cenâb-ı Hak'tan dilekte bulunulur. Temcîd ve münâcât, dinî mûsikide tek bir form adı altında zikredilmiş olup, tesbih formuna yakınlık arzeder.¹⁸ Hatip Zâkirî Hasan Efendi'ye ait, Irak makamında ve durak evferi usûlündeki temcîd ve münâcâtın notası, bugün elimizde bulunmaktadır.¹⁹

Mevlid: Mevlidin kelime manası, doğum yeri, doğum zamanı demektir. İstlâh manası ise, Hz. Muhammed'in

manası ise, özellikle camilerde, bayram namazından evvel ve hutbe sözleri arasında, ara sıra duruşlarla, bütün halk tarafından müteaddid defalar okunan bir cami mûsikisi formudur. Ayrıca mevlidlerde, Cuma ve cenâze namazlarında, çeşitli dinî ve millî günlerde, harbe başlamadan önce ve muharebe esnasında, sakal-ı şerif ziyaretlerinde ve bu gibi vesilelerle tekbir getirilir.¹² Tekbir, segâh makamında ve serbest usûlle Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi (ö. 1124/1712) tarafından bestelenmiştir.¹³

Salât: Cami mûsikisi formlarından biri olan salât, kelime olarak, dua ve namaz anlamına gelir. İstlâhen, Peygamberimiz'e, Allah Teâlâ'dan rahmet ve selâm duasını içeren dinî eserler anlamına gelmektedir. Ezgileri muhtelif makamlardan yapılmış ve -salât-ı ümmiyye hariç- durak evferi usûlüyle ölçülmüşlerdir. Hareketleri ağırcaıdır. Na't

doğumu, peygamberliği, Mi'racı, mucizeleri ve vefatını konu alan mesnevî türündeki şiirlerin, irticâli beste ile okunmasından meydana gelmiş bir cami mûsikisi formudur. Mevlid, bahir adı verilen bölümlerden oluşur. İslâm dünyasında pek çok şâir mevlid yazmışsa da, bütün eski mevlidleri unutturup, bugüne kadar önemini koruyarak ayakta kalan Süleyman Çelebi'nin (ö. 826/1422) Vesiletü'n-necât adlı eseri olmuştur. Bahir araları, sûre, tevşih, ilâhi ve kasideler ile bezenir. Bahirlerde, mevlidhanının mûsiki bilgisi ve zevkine göre çeşitli makam geçkileri yapılır.²⁰ Dinî şiirin mûsikiyle kaynaştığı mevlid cemiyetleri, halk arasında büyük rağbet kazanmıştır.

Mi'râciyye: Cami mûsikisi formlarından olan mi'râciyye, Hz. Peygamber'in Mi'râc mucizesini tasvir eden manzum şiirlerin bestelenmesinden meydana gelmiş mûsiki eserinin adıdır.²¹ Bugün elimizde bulunan yegâne mi'râciyye, Nâyî Osman Dede'ye (ö. 1143/1730) ait olanıdır. Osman Dede, çağdaşı ve yakın dostu olan Şeyh Mehmed Nasûhî Efendi'nin (ö. 1140/1727) Mesnevî tarzında yazmış olduğu Mi'râciyyeyi, segâh, müstear, dügâh, nevâ, sabâ ve hüseyinî makamlarında, 6 bölüm (hâne) halinde bestelemiş, hâne aralarını da tevşihler ile süslemeyi uygun görmüştür. Bu tevşihlerin güftesi de Mehmed Nasûhî Efendi'ye aittir. Hâneler, usûlsüz ve solo, tevşihler ise, usüllü ve koro halinde icra edilirdi. Ne yazık ki bu nadide eserin nevâ hânesiyle tevşihî günümüze ulaşamamıştır.²² Türk mûsikisinin bu en uzun (yaklaşık 2,5 saat) ve sanatlı eseri, her yıl Receb'in 27'nci (Mi'râc) gecesinden Ramazan başına kadar, vakıf tahsisatlı selâtin câmileriyle bazı dergâhlarda okunurdu.²³ Birçok makam ve usûl geçkilerinin yer aldığı bu eser, yaklaşık olarak 70

sayfalık bir notayı içermektedir.

Tevşih: Câmî mûsikisi formlarından olan tevşih kelime anlamı, "süslemek" demektir. İstlâh olarak, Peygamberimiz'in doğumundan ve onun vasıflarından bahseden, mevlid ve mi'râciyye okunurken, onların aralarını süsleyen ve cumhûr tarafından okunan eserler demektir.²⁴ Mevlid ve mi'râciyye bölümleri belli makamlardan okunduğu için, bu makamlara uygun veya aynı makamlardan tevşihler bestelenmiştir.²⁵ Birçok tevşih bestelenmiş olup, ekseriyetle büyük usûllerle ölçülmüşlerdir. Tevşih, konu ve mûsiki itibarıyla na't olsa da, aralarında fark vardır. Na't, tekkelerde ve başka yerlerde okunduğu halde, tevşih, mevlid ve mi'râciyye aralarında okunur.²⁶ ■

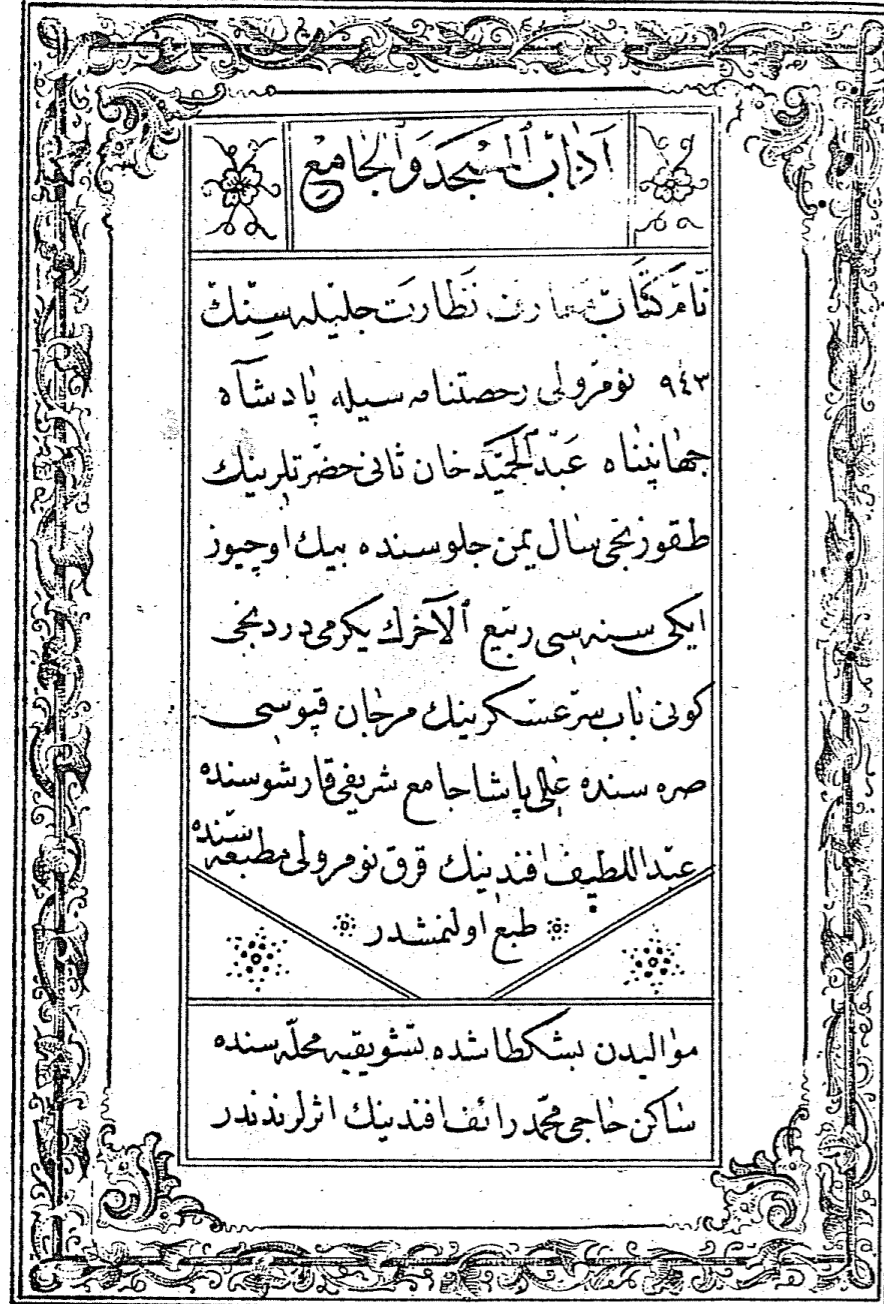
D İ P N O T L A R

1. Nuri Özcan-Yalçın Çetinkaya, "Mûsiki", DİA, XXXI, 257.
2. Nuri Özcan, "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Mûsiki"; Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, IV (2000), sayı: 34, s. 565-566.
3. Nuri Özcan, XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsiki, Basılmamış Dr. tezi, MÜSBE, İstanbul 1982, s. 10-11.
4. Ahmet Hakkı Turabi, "Cami Mûsikisi", Cami Yazıları, DİB, Ankara 2012, s. 158.
5. Özcan, agm, s. 566.
6. Zekâi Kaplan, Dinî Mûsiki Dersleri, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 53.
7. Cınuçen Tanınkorur, Osmanlı Dönemi Türk Mûsikisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 48.
8. S. Nüzhet Ergun, Türk Mûsikisi Antolojisi: Dinî Eserler, c. I-II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1943.
9. Tanınkorur, age, s. 47.
10. Bayram Akdoğan, Türk Din Mûsikisi'nde Formlar, Seminer, AÜİF, Ankara 1990, s. 37.
11. Öztuna, Büyük Türk Mûsikisi Ansiklopedisi, c. 1, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990, s. 237.
12. İsmail Baha Süreşan, Dinî Türk Mûsikisine Giriş, TRT Yayınları, Ankara 1972, s. 62-63.
13. Suphi Ezgi, Nazaî ve Amelî Türk Mûsikisi, c. III, İstanbul, İstanbul Belediyesi Konservatuvan yay. 1953.
14. Ezgi, age, s. 63.
15. Mustafa Uzun, "İlahî", DİA, c. XXII, s. 67.
16. Ekrem Karadeniz, "Türk Mûsikisi Nazariye ve Esasları", İş Bankası Yayınları, Ankara tsz., s. 169.
17. Eserin notası için bk. Ezgi, age, s. 67-75.
18. Ezgi, age, s. 67; aynı mlif. Türk Mûsikisi Klasiklerinden Temcîd -Na't-Salât-Durak, İstanbul Bld. Kons. Yay. İstanbul 1945, s. 4.
19. Eserin notası için bk. Ezgi, age, s. 4-7.
20. İsmail Hakkı Özkan, Türk Mûsikisi Nazariyatı ve Usûlleri, Ötüken, İstanbul 1994, s. 84.
21. Ezgi, Nazaî, s. 102.
22. Mustafa Uzun, "Mi'râciyye", DİA, XXX, 137-138.
23. Cınuçen Tanınkorur, "Osmanlı Mûsikisi", Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Feza Yay. İstanbul 1999, II, 516.
24. Ezgi, age, s. 76.
25. Nazmi Özalp, Türk Mûsikisi Tarihi, c. I, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı yay. 2000, s. 76.
26. Öztuna, age, II, 393.

ÂDÂBÜ'L-MESCİD VE'L-CAMİ*

Müellifi: Hacı Mehmed Râif Efendi**

Hazırlayan: Abdullah Rüştü KİŞİ***

□ **Bismillahirrahmanirrahim**

İsm-i Tanrı zikrolunsa evvelâ
Asl-ı maksûda olur o reh-numâ¹

Tanrı'mız verdi bize söyler lisan
Tâ edelim hamdini vird ü zebân

Ol Resûlün üzerine bin selâm
Tebliğ etti bizlere vahy ü kelâm

Âl ü ashâba dahî olsun salât
Her birisi onların ehl-i necât

Çünkü Hâlık kullarına verdi tâb
Anlayalar ne ola bahs-i kitâb

Âkile lazım kalan din ü salâh
Din ü İslâm'da bulur herkes felâh

Ol makâmgeh cümleye mescid ola
Hürmet ile bakıla sağa sola

Yani layık oldu mescid hürmete
Mescide hürmet gerektir ümmete

Edersek mescide biz hürmeti
Biz buluruz dû-cihânda izzeti

Münâcât
Kem-ibâdet pür-niyâzız yâ Kerim
Sana geldik eyle bizi hoş-selîm

Ya cevâmî' ya mesâcid hûb-makâm
Sana vuslat edeni sen et be-kâm²

Ya cevâmî' sende etsek tâati
O sebeple bulabilsek cenneti

Ya Rahim ya Kerim ya İlâh
Kullarını tâatinle et nikâh

Ehl-i insâfın malumu olduğu gibi ihvân-ı din mescide müteallık olan mesâilden gâfil olduğu için mescide riâyet ve ta'zîmde kusur edip mescid içinde kerâhette vâkî ol-

malarının vuku'u kesîr oldu ise ahkâm-ı mescidi beyân ve neşretmek irâde ettim ki ihvân-ı din bu beyanım ile kerâhetten ihtirâz itmeleri fâidesi bu fakire sebab-i mağ-firet ve bâis-i duhûl-i cennet ola. Amin.

Kıt'a

Yâ ricâl "ifalû mâ tû'merûn"³
Lâ tenâmû, üdhülû mâ tûadûn⁴
Şu risâle mescidin ahvâl-i beyanındadır.

Evvelâ cami-i şerife dâhil olan kimseye cami-i şerife hürmet ve tazîm veçhi üzere hareket vâcibdir. Zirâ Hak Teâlâ buyurur ki: "Şüphesiz Allah'ın evlerini ancak Allah'a ve âhîret gününe imân edenler mamûr eder."⁵ "İnnemâ ya'mûru mesâcidallah" kavli-i şerifinden mefhum olan imâret-i mescid binâ eylemeye şâmil olur. Aleyhi's-salât-ü vesselâm Efendimiz buyurdu ki: "Kim Allah'ın mescidini binâ ederse Allah da cennette onun mislini binâ eder."⁶ Dahî imâret-i mesâcidi ta'mîr ve tanzîfe kens etmeye⁷ dahî kandiller ile tenvîre ve mesâcide tazîme şâmil olur. Mescide tazîmin hilâfî hareket mekruhtur. Tazîmin hilâfî hareket meselâ cebesini⁸ omzuna urup kolları çemrenmiş olarak âdemden hâlî tazîme şâyeste olmayan bir mekâna gider gibi câmii şerife dâhil olması mekruhtur.

Nazım

Bil, kerâhet mescid içre nâsezâ
İctinâb eyle bulursun hûb-cezâ

Olmak ister iseniz âlî cenâb
Etmelisiz nâsezâdan ictinâb

Mescide siz bî-kerâhet gidiniz
Mescidi hoş, pür ibâdet ediniz

Her kim eder mescidi o hoş imâr
Tanrı eder âna ihsân bî-şumâr⁹

Dahî mescidi râihâ-i kerîhe ve fenâ kokularla ki soğan ve sarımsak kokusu gibi ve sâir sevilmeyen kokuları idhâlınden mescidi hıfz ve sıyânet¹⁰ vâcibdir. Zirâ Resûlullah sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem Efendimiz buyuruyor ki: "Sarımsak ve soğanı ve pırasa yiyen kimse bizim mescidimize yakın olmasın. Zirâ benî âdem ile hayrât ve hasenâtını yazmak için beraber mescide dâhil olan

*Burada yer alan bölüm, adı geçen eserden özetlenerek alınmıştır.

**Mollalar zümresinden ve Nakşibendî tarikâtı mensuplarından fazilet sahibi bir zat olup İstanbul'ludur. H. 1309/M.1891 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eyyûp'te Halvetî tarikâtı pirlerinden Ümmî Sinan Dergâh'ında medfundur. Şerâih-i şerife tercemesi, Mekâsîd-ü't-talibîn, Mizân-üs-sülûk, Âdâbü'l-mescid ve'l-câmi, Tefsîr-i Şerîf, Tefsîr-i Sure-yi Yûsuf, Bazı Ehâdis-i Şerîfe Şerhi isimli eserleri mevcuttur. (Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, haz. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul ty., c.1, s. 429-430)

***İmam-Hatip, Fatih Müftülüğü.

melâike müteezzî¹¹ olmasınlar. Zirâ melâike benî âdemin müteezzî oldukları nesne ile müteezzî olurlar.¹² Râihâ-i kerih ve sevilmeyen kokular ile murâd-ı indallah kerih olan kokulardır. Böyle oldu ise sâimin¹³ ağzının kokusu râihâ-i kerih değildir. Zirâ sâimin ağzının kokusu indallah raihâ-i tayyibedir.

Nazım

Böyle geldi böyle bize şu haber
Sâimin ağzı kokusu mu'teber

Sâimin femde¹⁴ rihî ne güzel
Ânı sevdi ol Hudâ-i lem yezel

Savm-ı sâim gizli tâat ey fedân
Ecri vâfir¹⁵ olduğunu sen bedân

Mescidi dünya kelâmından sıyânet vâcibdir. Zirâ dünya kelâmı mescide hürmet ve tazîme münâfidir. Dünyaya kelâmıyla murâd fâidesi dünyaya mahsûs ola. Amma ol dünya kelâmı ki âhîret fâidesine vesîle olur. O mekruh değildir.

Her kelâm ki uhrevî bî-fâide
Mescid içre men' olunmak kâide

Bir suhan¹⁶ ki vardır birâz
Câiz oldu söylese onu dirâz¹⁷
Cami-i şerifte olan mushafın üstüne Mushaf-ı şerifin
gayrı bir şey koymadan sıyânet vâcibdir.

Mushafa ta'zîm gerektir bizlere
Koyalım biz âni yüksek yerlere

Koma sakın üstüne onun ğayr
İsterisen olmağı ehl-i hayr
Mushaftan yüksek mahalle ahkâr bir şey koymadan
hıfz vâcibdir. (Yani mushaftan yüksek yere koyma bir hakir şey ki mushafa hürmetsizlik olmaya.)

Mushafı fâik¹⁸ yere, koma hakir
Olmayasın dû cihânda sen fakîr

Söyle Râif bu kelâmı dostuna
Mushafı biz edelim baş üstüne

Mescidde yahut camide alışveriş etmekten ve had¹⁹ lazım gelenlere mescid içinde had icrâ etmekten mescidi sıyânet vâcibdir. Hürmete menâfi olmasın için. Mescidde yitik ve zâyî' şey aramaktan (deve ve koyun gibi) mescid içinden zarûretsiz uğrayıp geçmekten ve anda hızlı kelâm

söylemekten sıyânet vâcibdir. Ve dahî imam efendi namazda cemaat işitecek kadar olmayıp ziyâde sesini kaldırıp hızlı okumak mekruhtur. Müezzinler cami-i şerifte hızlı bağırmaıkları mekruh olduğu fukahânın kelâmından zâhir olmuştur. Mescid-i şerifte bir kimse ile husumet etmekten sıyânet vâcibdir. Lakin mutekîf kimseye hâcet miktarı bey' ve şira' mubahtır. Ama ticâret ve kesb için etmesi mübah değildir.

Mescidi şiir söylemekten sıyânet vâcibdir. Şiir ile murâd zikr ve ibâdet olmayan şiirdir. Ama zikr ve ibâdet olan ilâhiyyâtı mescidde söylemek mubahtır. Mescidde abdest almak mekruhtur. Meğer mescid abdest almak için mevzi var ise ol mevzide abdest almak mekruh değildir.

Mescidin duvarlarına ve yerine ve hasırları üzerine tükürmek ve sümürmek mekruhtur. Lakin onlar galebe ederse onu sevbinin²⁰ ucuyla alıp sevbinin bazısını bazıyla ovar. Eğer onları bi'z-zarûri ağzından ve burnundan taşra atmak iktizâ ederse onu taş yahut kendi pabucu altına defin eder. Hasır üstüne atmak mescidin duvarına yahut direğine sürmeden ahfeder. Hasır içre mescidden olmadığı için sır edip hiç sürmemek evlâdır. Ve dahî ayağına yahut âhir uzvuna çamur isâbet eden kimse onu mescidin duvarına yahut direğine mesh mekruhtur. Onu mescidde cem olmuş toprağa sürse yahut onda vaz' olunmuş ağaca sürse lâ be'sdir²¹. Ve eğer o çamurlu uzvunu mescidde bırakılmış ve üzerinde namaz kılınmaz hasır parçasına sürse yine lâ be'sdir. Lâkin evlâ olan onları işlememektir. Ve eğer mescid toprak döşenmiş ise çamurlu uzvunu âna dahî sürmek mekruhtur.

Mescidde su kuyusu kazmak câiz değildir. Husûsen ki kuyuyu kazan kimse mescidi bina eden zâtın ğayrı olur ise hiç caiz değildir. Zirâ bânî ancak mescid-i şerifi namaz ve sâir ibâdetler için binâ edip vakf eyledi. Eğer eskiden onda su kuyusu var ise hali üzerine terk olunur. Kabe-i Şerif'te Zemzem Kuyusu terk olduğu gibi. Mescidde ağaç dikmek mekruhtur. Meğer mescidin yeri sulu olup ol yerde direk müstekîr olmaz ise direk olmak için onda ağaç dikmek câizdir. Ve dahî mescidin hasırını ve metânı komak için anda bir ev binası le be'sdir. Eğer bir kimse bilâ özür mescidi yol ittihâz edip ondan geçmek irâdesiyle bir miktar gidip sonra nâdim²² olsa mescidi yol kıldığı günâhı affolması için geri dönüp girdiği kapıdan çıkıp gitmesi gerektir.

Murdâr çamur ile mescidi sıvamak mekruhtur. Her ne kadar o murdar çamur kuruyunca tâhir olacak ise de...

Kezâlik mescidde murdar yağ yakmak mekruhtur. Mescidde hürmete münâfi' olduğu için.

Mescidde kelâm-ı mübâh ile söyleşmek mekruhtur. Kezâlik mutekîfin²³ gayrı kimseye mescidde uyumak mekruhtur. Bazıları demişler ki garîb olan kimseye mescidde uyumak lâ be'sdir. Lakin mescidde nevm hakkında ihtilaf olmakla onda uyumak murad eden kimseye evlâ olan i'tikâfa niyet edip ba'de uyumaktır. Tâ ki uymakta kerâhet olup olmamakta ihtilaftan çıkmış ola. Dahî mescide abdestsiz dâhil olmak mekruhtur. Dahî cünüb olan kimse, dahî hayız olan kimse için mescid-i şerife dâhil olmak haramdır. Ve mescidde de olan kimse kendinden rih çıkmaktan ve kan çıkmaktan ve kih²⁴ ihrâc etmekten ihtirâz eyleye. Ve dahî mescidde namazın gayrı için oturmak lâ be'stir.

Mesâcidin ibâdet etmekte efdali ve sevâbı ziyâde olan Mescid-i Harâm'dır. Mescid-i Harâm, Ka'betullah etrafıdır. Ondan sonra Mescid-i Medîne'dir. Ondan sonra efdal olan Mescid-i Beyti'l-Mukaddese'dir. Ondan sonra efdal mescid Kuba'dır. Kuba denilen mahal Medine'ye yakın bir karyedir. Resûlullah sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem hicret vaktinde o karyeye indi. Ve o karyede kırk gün eğlendi. O karyede ehl-i Kuba'nın talebiyle bir mescid bina etti. Sonra Medine'ye Cuma günü dâhil oldu. Sonra her Cumartesi günü o Mescid-i Kuba'ya mâşien²⁵ ve râkiben²⁶ gelir idi. O mescidde iki rekat namaz kıları. Ondan sonra hangisi eski ise ibadet etmekte evvel efdaldır. Ondan sonra hangisi a'zam²⁷ ise onda ibadet sevabı ziyadedir. Kadîhân²⁸ ve ğayrısı zikrettiki mescidin akdemi²⁹ efdaldır.

Eskilikte iki mescid müsâvî olsalar akrab³⁰ olan efdaldır. Eğer yakınlıkta dahî ikisi müsâvî ve onların birinin kavmi dahi ekser olsa fakih muktedî olan kimse cemaati ekall³¹ olana gitmek gerektir. Fakih olmayan muhayyerdir. Hangisine dilerse gider. Efdal olan budur ki hangisinin imamı aslah ve efkah ise onu ihtiyâr edip ona gide. Kişinin kabilesi mescidi eğer cemaati az dahî olur ise camiden efdaldır. Eğer camiin cemaati kesîr dahî olur ise yine efdaldır. Eğer bir kimse kendi mahallesi mescidinde cemaat onu fevt eylese lakin eğer mescid-i âhira varsa onda cemaate yetişirse ona gitmek efdaldır. Zirâ yalnız kılınan namazın üzerine cemaat ile kılınan namazın sevâbı yirmi yedi derece ziyadedir. İllâ Mescid-i Haram ile Mescid-i Nebî sallallahu Teâlâ aleyhi vesellemde dahî Mescid-i Aksâ'da cemaatten fevt olan kimse âhir mescide gitmeyip yine onda kılmak efdaldır. Zirâ Mescid-i Haram'da salât gayrı mescidde salâttan sevâbı yüz bin derece ziyadedir. Dahî

Mescid-i Nebî aleyhisselâmda salât bin derece ziyadedir. Dahî Mescid-i Beyt-i Mukaddese'de salât beş yüz derece gayrı mescidde salâttan sevâbı ziyadedir.

Eğer ol kimse mescid-i âhira cemaate yetişmezse onda namazı kılmayıp kendi mahallesi mescidinin hakkını kaza için onda kılmak evlâdır. Beş kişiye kendi mahallesi mescidinin hakkını kaza evlâ olduğundan bir mescidde müezzin ezan okuduktan sonra imam efendi ğâib olsa lakin cemaat hâdir olsalar ve ol cemaat mescid-i âhira gitmeyip ol cemaatin biri tekaddüm edip namazı onda kılarlar. Kezâlik bir mescidde cemaatten birini iftitâh ya bir rekat fevt edip lakin mescid-i âhara zikr olunan şeylere yetişmek mümkün olsa ol kimse mescid-i âhara gitmez. Eğer bir mescidin imamı yatsı namazını şafak tarafında beyaz ğâib olmazdan evvel kılsa efdal budur ki o kişi yatsı namazını ba'de'l-beyâz yalnız kılıp imam-ı mezbûra³² varmaya.

Mescidin nâhoş imamı kıldı yatsıyı hemân
Olmamıştı pek sezâ gökten beyazlık hep nihân³³

O namazı muktedîler ba'de kılar imiş
Hep fakihler o imama uymamalıdır demiş.

Nazımda zikrolunmuş ki kişi ders için ya semâ-i hadis için üstâzının mescidinde namaz kılmayı ihtiyâr bi'l-ittifâk efdaldır. Kadîhân zikretmiş ki bir kimsenin mahallesi mescidi imamı zânî olup yahut ribâ yiyen kimse olsa ol cemaatten olan kimse mescid-i âhara gitmesi câizdir. Kezâlik eğer imam hayde yani mahallesi emâmında bir haslet olsa ki ol haslet sebebiyle onun imâmeti mekruh olsa cemaat onun mescidinden âhar mescide tahavvül etmesi lâyıktır. Bir kimse cemaatle namaz kılmak için bir mescide girdikte mescid-i âhara ikâmet olursa namazı kılmadıkça evvelki mescidden çıkmaz.

Ve dahî bir kimse bir mesciddeyken onda ezan okunsa ol kimse ol ezanın okunduğu vaktin namazını kılmadıkça ol mescidden çıkması mekruhtur. Meğer ol kimse mescid-i âhara imam ya müezzin olup ol mescid-i âharın cemaatinin emir ve maslahatı onunla müntazim olacaksa ba'de'l-ezan ol mescidden çıkması mekruh değildir. Mubahtır. Kezâlik ol ezanın okunduğu vaktin namazını mescid içinde olan kimse kıldıktan sonra ol mescide cemaat cem' olsalar onlar ile yine namaz kılmadan ol kimsenin mescidden hurûcu mekruh değildir. Meğer salât-i zuhr ve salât-i işâda olur ise ol kimse mescidden çıkmadan onlara ikâmet olundukta nâfile olmak üzere iktidâ edip imam ile bile kılar. Zirâ zikrolan iki vakitte nâfile namaz mübah olmakla ol kimse eğer iktidâ etmese

râfizîlik ittihâm olunur. Zîrâ râfizî namazı cemaatle kılmaz.

Râfizî eder cemaatten hazer³⁴

Var mıdır mâsum imam hiç der gezer.

Oldu böyle cevap hûb cemaat der ezel

Kıl namazı sen cemaatle güzel.

Mescidin mumu sülüs-ü leyleden³⁵ terk olunup yanmasında be's yoktur. Ama sülüs-ü leyden ziyâde mumun ibkâ olunması ol mevzî'de mu'tâd ise ol vakitte sülüs-ü leyden ziyâdede mescidin mumunu ibkâ câizdir. Mürşidü'l-Enâm'da zikrolundu ki Nebî aleyhisselâm buyurdu ki: "Bir kimse mescid-i şerifte bir kandil asa yahut bir mum dikse Allah-u Teâlâ indinde her bir damla için on hasenât yazar, on günah da affeder. Dahî ol kimseyi on derece âlî kılar. Dahî ol kimseye o astığı kandilin ve diktiği mumun ziyâsında ve aydınlığında namaz kılan her bir kimse sebebiyle hayatında bir nûr, dahî memâtinde kabrinde bir nûr, dahî kabirden kalktığı vakitte bir nûr itâ ve ihsân buyurur. Nihâyetinde ol kimseyi Allahu azîmü's-şân cennet-i a'lâsına idhâl eder."

Bir kimse gasb ettiği yerde mescid bina eylese onda namaz kılmak lâ be'sdir. Zikruhû fî'l-ecnâs. Ve mescidin kapısını kapayıp kilitlemek mekruhtur. Lakin fî zamâninâ mekruh olmadığı esâhtır. Mescidin metânını hırsızlardan sıyânet için. Ve dahî mescide kiraç vesâir boya ile ve altın suyu ile nakışlamak lâ be'sdir. Nitekim Mushaf-ı Şerif'i zînetlemek lâ be's olduğu gibi terki evlâdır. Zîrâ ba'zı ulemâ o nakışı mekruh görmüşler.

Namaz kılan kimse geçen rükû ve sücûdu itmâm etmese ol namazı vakit içinde kaza ile min tarafillâh emrolunur. Ama vakitten sonra kazâ ile memur değildir. Bazıları demişler ki ol kimse ol namazı kaza ile memurdur. Gerek vakit içinde gerek vakit çıktıktan sonra. Bu kavî esâhtır.

Her birimiz etse itmâm farzları

Tanrı hoşnûd edecektir bizleri

Bir kişi etse rükû nâtamâm

Etme ki onu kazaya ihtimâm

Ede her kim tâatında dikkati

Ola ihsân onu gayetle katî

Bir kimse lahn ve tegannî eden imamın ardında namaz kılsa lâyıık olan ol kimsenin ol namazı iâde etmesidir.

Et namazda sen lahnden ictinâb

Râzî olsun tâatından o el-Cenâb

Pabucunu zayi olmasından korkan kimse mademki pabuçta necâset olmadıkça onu namaz kılarken götür-

mek câizdir. Lakin efdal olan ol kişi namaz kılarken önüne koymaktır. Ta ki kalbi onunla meşgul olmaya.

Eylemegil sen namazda bir fikir

Ede kalbin Hak Teâlâ'yı zikir

Başmağın³⁶ koy önüne sen püser³⁷

Rabt-ı kalb et Tanrı'ya sen ser-be-ser

Pabucun çek önüne sen ez-hazer

Komayasın kalbin üzere şuğulzer

Bir kimse namaza ihlasla şuru' edip sonra ona riyâ karışsa i'tibârı sabıkadır.

Bir ibâdet olmuş olsa bâriye

Kadri yoktur misl köhne buraya

Eyle ihlâs her amelde ey civân

Ta olasın cennet içre hûb-tavân

İbtidâsı hoş hulûsla bir karar

O namazda şevm-i riyâ etmez zarar

Bir kimse gündüz ilim mütalaa edip gece namaz kılmak mümkün olsa öyle eder. Ve illâ eğer ol kimsenin zihni tam olup mütalaa ile ilmi ziyâde olacağını bilirse gece ve gündüz onun mütalaa etmesi nâfile namaz kılmaktan efdaldır.

İlm-i hâlin bilmiş olsa bir kişi

Müstakimdir dû-cihanda her işi

İlm-i şer'î ehline zînet veren

O ilimle âmile kıymet gelir

Sen nazar et ilm-i şer'îde civân

Olasın yevm-i kıyâmede kâmurân

Efdal imiş şu amelden o ilim

Veçhini bilir Huvallahu'l-alîm

Hasımların irzâi için namaz kılmanın fâidesi yoktur.

Belle ki mücerred Allah için namaz kılmak gerektir. İmî eğer hasmı onun cürmünden geçmezse onun hasenatından alınıp ona verilir. Bazı kütüpte gelmiş ki bir dânik miktarı hakk-ı abd için cemaatle kılınmış yedi yüz rekat namaz sevabı alınır. Dânik dirhemin altıda biridir. Bunların küllîsi bize ziyâde mestûrdur.³⁸

Hasımı irdâ etmeye yok fâide

Kılmış olsan sen salât-ı zâide

Hasımı irdâ etmeye kıl sen namaz

O namazdan fâide yok hiç biraz

Kılmış olsan Tanrı için çok namaz

Hasım olurdu o sevâbtan pek derâz³⁹

Hâce Râif et hukûktan sen firâr

Görmeye sen ruz-i mahşerde zarar

Tume'niyyet ve ta'dil-i erkân etmeyen imama iktidâda kişi mazûr ve mecbur değildir. Her ne kadar mahallesi imamı olur ise tume'niyyet ve ta'dil-i erkân riâyet eden imama iktidâ etmek gerektir. Ta'dil-i erkân demek rükû'da ve kıyâmda ve secdede ve celsede bir kere subhânallah diyecek kadar sâkin olmaktır.

Terk-i ta'dil ederse bir imam

Olmaz onun o namazı hoş-hümâm⁴⁰

Sen namazda eyle ta'dil ey herîf⁴¹

Sen olasın rûz-i mahşerde şerif

Mescide git bâ-cemaat kılarsın

Ecr-i bisyâr⁴² sen namazda bularsın

Her namazı kıl cemaatle civân

Bes, sevâbı çok kesirdir bî-gümân

Ger dilersen bularsın nârdan necât

Gece gündüz durma kıl sen çok namaz

Her salâtın sâbite dür der-sütûr

Sa'y ve gayret etmelisin bî-kusur

Rûz-i mahşerde olursun bî-futûr

Ger hesâbın olursa hoş-zuhûr

Nazım

Her işinde et sadâkat gel berû

Olmayasın dû-cihanda sen furû⁴³

Ger sadâkatte olursan pür-kusur

Bârigâhda olacaktır bed-zuhûr.

Rûz-i mahşerde görülür her hesâb

Nâsezâ-hâl görecekter çok itâb

Gösterirler sana o gün rû-be-rû

Nâsezâ ahvâlini hep ey furû

Rukû ve sücûdda imamdan evvel başını kaldıran kimseye yine avdet lazımdır. Ta ki imama muvâfakat ile muhâlefet zâil ola.

Sen namazda uyumuş isen bir kula

Et rukûyu sen onunla hep bile

Hem sucûdda ittibâi etme terk

Her rukunda ittibâin tam gerek

İttibâin sen ona etme kat'

Sen namazdan her rükünde ol muti'

Ref' edersen ra'sini kable'l-imâm

Gel rucu' et ittibâin kıl tamam

Hâce Râif söyledin hakkı tamam Her sözünde eyle-din hoş ihtimâm ■

D İ P N O T L A R

1. Yol gösteren, kılavuz
2. Arzu ettiğine erişen, bahtiyar
3. "Emrolduğumuz işi yapınız," Bakara, 2/68
4. Uyumayın, size vald olunana girin!
5. Tevbe, 9/18.
6. Buhârî, Salât, 65; Müslim, Mesâcid, 25; Tirmizî, Salât, 237.
7. Süpürmeye
8. Abadan daha kısa kısa ceket
9. Sayısız, pek çok
10. Koruma
11. Ezizet görmek
12. Müslim, Mesâcid, 74.
13. Oruç tutan kimse
14. Ağz
15. Bol, çok.
16. Söz
17. Uzun.
18. Üstün, yüce kitap
19. Ceza
20. Elbisesinin
21. Sakıncası yoktur
22. Pişman
23. İtikâfa giren kimse
24. İrin, cehalet
25. Yürüyerek
26. Ata binerek
27. Daha büyük olan
28. Fetâvâ adlı eserleriyle tanınan ve hicri 592'de vefat eden Hanefî fakihî.
29. Daha eski olan
30. Daha yakın olan
31. Daha az
32. Adı geçen
33. Gizli, saklı.
34. Sakınma.
35. Gecenin üçte biri
36. Ayakkabı
37. Oğul
38. Gizli, kapalı.
39. Uzun.
40. Himmetli, muteber.
41. Arkadaş, Teklîfsiz dost.
42. Çok
43. Aciz, geride kalmış.

DİN İLE DİNÎ MEKÂN VE AKTÖRLERİN MEDYATİKLEŞMESİ

Hediyetullah AYDENİZ*

Geleneksel Türk sinemasının imam-müezzin-hoca karakterinin temsiliyle ilgili ön plana çıkan tutumu olan din görevlilerinin bilgisizliği, güvensizliği, ahlâkî ve estetik yoksunluğu, bilim ve akla karşıtlığı, insanî ilgi ve niteliklerden yoksunluk vb. olumsuz kişilik temsilleri, haber ve eğlence medyasına da taşınmış ve yeniden üretilmiştir.

*Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

□ "...tehlikenin, dinin televizyon programlarının içeriğine girmesinde değil, televizyon programlarının dinin içeriğine girmesi olasılığında yattığı, çok iyi anlaşılmiş durumdadır."
Neil Postman

Modern bir "iletim" ve "gösteri" aracı/ortamı olan medya, çoklu mecralardan oluşuyor. Çoklu aktör ve sektörlerini de hesaba kattığımızda medya denildiğinde, sembolik-kültürel-zihinsel üretim alanlarının hemen hemen tümü anlaşılabilir. Kitle iletişim araçları olarak da ifade edilmesine karşın 1990'lardan sonra daha çok "medya" genel kabul gören bir kavram haline gelmiştir. Araç, aracı, dolayım, entelektüel ve toplumsal ortam oluşturabilen teknoloji vb. anlam unsurlarını taşıyan ve gazete, dergi, radyo, televizyon, internet gibi araçlarla mücessem hale gelen medya, Batı modernliğinin de modernleşmemizin de tarihiyle yaşıttır.

Çok boyutlu, çok mecralı, birbirine bağlı birden fazla sektörü bünyesinde barındıran karmaşık yapısıyla medya, geline aşamada beş farklı türde tasnif edilebilir. Basılı, işitsel, görsel ve yeni medya ile taşınabilir bilgi iletişim teknolojileri olarak tasnif edilen medya; ümmî-okuryazar, âlim-cahil, genç-yaşlı, bebek-çocuk, kadın-erkek her düzeyde toplumun tüm fertlerinin hayatlarına çeşitli düzeylerde temas ediyor. Teknolojinin sunduğu imkânlarla artık insanoğlunun medyasız zaman ve medyasız mekân bulmada zorluk çektiği çok rahatlıkla söylenebilir. Her insanın aynı düzeyde ve yoğunlukta olduğu söylenemese de taşranın ücrâ yerlerindeki ümmî kocakarıdan şehrin merkezindeki ulemâ-ümerâ-tüccara kadar medyaya maruz kalmayan insan çok azdır. Bu durum, medya ile başka kurumları, mecraları ve aktörleri mukayese etmek, aralarındaki ilişkiye göz atmada metodolojik problemlere yol açtığı gibi esasa ilişkin söz söylemeyi de zorlaştırıyor. Hayata ve insana ait hemen hemen herşeye bir boyutuyla temas eden bir araçlar bütünü ve bir kurumsal yapı olarak medya ile ilgili metodolojik ve teorik tartış-

maları bir tarafa bırakarak Türkiye'de medya-din görevlileri, medya-cami, din görevlileri-medya ilişkisi konularına ilişkin gözlemlerimi sistematize ederek sunmaya çalışacağım.

Osmanlı modernleşmesinin devamında Cumhuriyet elitlerince takip edilen hâkim bilgi paradigması olarak pozitivist rehberliğinde dine bakışın ne yönde olduğuna dair soruya cevap için toplumsal ve bireysel hafızamızın şahitliği yeterli olsa gerek. Hafızalarımızın canlılığının, bu konuda başka bir kanıtı gerek duyulmayacak düzeyde olduğu kanaatini taşıyorum. Dinin toplumsal alandan tamamiyle uzaklaştırılması ve görünür olmayacak şekilde bireysel alana hapsedilmesi, buna paralel olarak harf inkilâbıyla bütün bir tarihî birikimimizle araya aşılmaz duvar örülmesi, aslının yasaklanarak ezanın Türkçe okunması, camilerin Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilerek bir "emlak" emtiası haline getirilmesi, namaz-zekat-sadaka-kurban-başörtüsü gibi dinî vecibelerin yerine getirilmesinin kriminalize edilmesi gibi hususlar söz konusu pozitivist bilgi ve değer paradigmasının doğal bir sonucudur. Bu paradigma doğrultusunda yetişen nesillerin işlettiği ve içerik ürettiği bir kurumsal yapı olarak medyanın, dine, din görevlilerine ve camilere karşı tutumu da rahatlıkla tahmin edilebilir. Medyanın dine, din görevlilerine ve camilere bakışının anlaşılması söz konusu paradigmadan bağımsız ele alınamaz. Bu çerçevede medya-din görevlileri ve medya-cami ilişkisini camilerin ve din görevlilerin medyada temsili nokta-i nazarından değerlendireceğiz.

Din Görevlilerinin Medyada Temsili

Diyanet'in de bir televizyon kanalı ile giriş yaptığı bu mecralarda medyatikleşen din görevlilerinin genelde din ve özelde de cami hizmetine etkisi, dinî bilginin medyatikleşmesi, bilginin medyatik mekanizmalarla toplumsallaşması; üzerinde durulmaya ve takip edilmeye değer bir "mesele"dir.

Din adamlarının medyada temsili, yukarıda sözünü ettiğimiz pozitivist bilgi ve değer paradigmasından bağımsız ele alınmayacağı rahatlıkla söylenebilir. Buradan hareketle din görevlilerinin medyada olumsuz temsili, en azından Cumhuriyet dönemi medya tarihimize yaşıt yapısal bir karakterdir. Bu yapısal durum, son yıllarda Türkiye'deki normalleşme ile birlikte, ticarî bir

karşılığı da olduğu için yavaş yavaş değişmeye başlasa da medya profesyonellerinin din ve dinle ilgili kişi, olay ve olgularla ilgili haberlerinde temel bir bilgi eksikliği söz konusudur. Asgari dinî terminolojiye yabancı, âyet ve hadisi, dua ve sûreleri, farz ve vâcibi, sünnet ve nâfileyi birbirine karıştıran, kurban ve hacı zaman zaman bir araya getiren ve bu konularda da yapılan hataları editöryal düzeyde asgariye indirme konusunda çaba göstermeyen bir medya pratiğinden söz edilebilir. Bu bilgi eksikliğinin yayında Türk medyasının din görevlileriyle ilgili tutumunu ele alırken din görevlilerinin medyadaki temsili ve bu doğrultuda ortaya çıkan profillerini dört kategoride dile getirebilirim:

1. Yok sayma-görmeme: Medya analizlerinde belirleyici unsurlardan birisi, anlatılanlardan ve temsil edilenlerden öte anlatılmayan, görülmeyen ve temsil edilmeyendir. Bu unsurun en fazla işlediği toplumsal aktörlerden birisi de din görevlileridir. Din görevlilerini görmeyerek, olumlu veya olumsuz bakışın ötesinde tamamen yok varsayarak toplumsal gerçekliğin aksine bir tutum takınmak medyamızın karakteristik tutumlarından birisi olarak not edilebilir. Özellikle caminin ve imamın olmadığı mahalleler, köyler ve şehirlerin rahatlıkla farkedilebileceği film, dizi, belgesel gibi görsel medya içeriğinde bu rahatlıkla görülebilir.

2. Kişilik katli: Meslek itibarını tahrif ederek, görevini ifa eden din görevlilerine yönelik bir kişilik katlini andıran tamamen olumsuz bir tutum takınmak medyamızın bir başka karakteristik özelliğidir. Geleneksel Türk sinemasının imam-müezzin-hoca karakterinin temsiliyle ilgili ön plana çıkan tutumu olan din görevlilerinin bilgisizliği, güvensizliği, ahlâkî ve estetik yoksunluğu, bilim ve akla karşıtlığı, insanî ilgi ve niteliklerden yoksunluk vb. olumsuz kişilik temsilleri, haber ve eğlence medyasına da taşınmış ve yeniden üretilmiştir.² Doğal refleks haline gelen medyanın bu tutumu, bir tipoloji üzerinden olumsuz vasıfların doğrudan din görevlileri tarafından temsil edilen İslâm'a atfedilecek şekilde din karşıtlığını üreten pozitivist bilimcilik anlayışı-

İletişim sürecinin izahı ve anlamlandırılmasında insan unsurunun merkeze alındığı, insanı "kitle" gibi bir kavramın içinde öğütterek görünmez kılan değil, tam tersine muhatap olarak gören ve "hazreti insan" olarak kabul eden bir anlayışla konunun el alınması lazım gelir.

nın bir tezahürüdür.

3. Magazinleştirme: Din görevlilerin medyanın gündemine girişinin ve medyada temsil imkânı bulmasının bir başka yolu da magazinleştirmedir. Görmezden gelinemeyecek düzeyde cami dışı alanlarda güzel ve nitelikli işler yapan, başarılar elde eden din görevlilerinin takdimi de ifa ettiği görev ve sahip olduğu niteliği gölgeleyecek düzeyde boy-pos-endâm, ses-eda, hobi gibi fiziksel ve belli bazı kişisel özellikler üzerinden olmaktadır. Ulusal gururu okşadığı için de millî reflekslerle dünya birinciliğini Kur'ân-ı Kerim'i güzel okumada elde etmiş bir din görevlisiyle ilgili haberin odağı, "manken imam" gibi magazin bir unsurla değiştirilebiliyor. Bu durum; geniş toplumsal kesimleri ilgilendiren, onları etkileyen ve insanlarda bir karşılık bulan sosyal sorumluluk projeleri yürüten din görevlilerinin çalışmaları için de geçerlidir.

4. Normalleşme: Toplumsal gerçekliğe daha yakın, tamamen idealleştirmeden, doğru dinî bilgi kaynağı, âdâb-ı muâşeret konusunda örnek insanlardan biri ve sosyal sorumluluk boyutuyla hayatta kattıkları olumlu çalışmalarla hak ettikleri oranda medyada temsil edilen bir tutumun varlığından da bahsedilebilir. Özellikle son yıllarda din görevlilerinin medyaya yansıyan bu tutumun örneklerini çokça görmek mümkün.

Camilerin Medyada Temsili

Dinî mekânların kullanımı tarihi, mimarî ve estetik özelliklerinden dolayı dekoratif bir medyatik içerik olarak her zaman işlevselliğini korumuştur. Ayrıca ulusal kimliğin inşasında vazgeçilmez unsur olan "tarih" in muhteşem bir unsur olarak büyük mimarî yapılar olan selâtin camileri, temsil ettikleri değerler olumsuz düzeyde geri plana atılmasına rağmen medya içeriği olarak kullanım değeri görmüştür. Patolojik ve şizofrenik bir duruma işaret etse de ulusal gururun bir kaynağı olarak temsil ettiği değerlerle hasım bir tavır takınma durumunda bile muhteşem mimarî ve estetik yapılar olarak medyanın gündemine camilerin girdiğini söy-

lemek mümkündür. Buna karşılık, şehirleşmenin artışı ile cami ihtiyaçlarının ve sayılarının artışı arasındaki paralellik ile mimarî açıdan ciddi eleştiri konusu olan yeni camilerin ortaya çıkışı da bir içerik olarak medyanın ilgi duyduğu bir konu olmuştur.

Dinin ve Din Görevlilerinin Medyatikleşmesi

Medyanın din görevlilerine ve camiye bakışını ve yaklaşımını yansıtan karakterinden öte, üzerinde durulmaya değer ve dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise din görevlilerinin medya ile ilişkisidir. Son yıllarda Türkiye'de medya sahipliğinde yaşanan değişim ve genişleme, uydu ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerle dinî konularda medya içeriği üreten nitelikli insan ihtiyacı giderek bir istihdam alanına dönüşmüş durumda. Sadece Ramazan ayında geçici içerik üreticisi değil bir medya profesyoneli olarak danışman, program yapımcısı ve sunucusu, daimi konuk olarak neredeyse sürekli çalışan düzeyinde medyada görünür olan din görevlileri var artık. Diyanet'in de bir televizyon kanalı ile giriş yaptığı bu mecralarda medyatikleşen din görevlilerinin genelde din ve özelde de cami hizmetine etkisi, dinî bilginin medyatikleşmesi, bilginin medyatik mekanizmalarla toplumsallaşması; üzerinde durulmaya ve takip edilmeye değer bir "mesele"dir.

Din görevlilerinin birer medya aktörüne dönüşmesini getiren, sürekli içerik üreticisi olarak gazete, dergi, radyo, televizyon ve internet mecralarında görünmeleri, Türkiye için en azından mecra sayısı ve hacmi açısından yeni bir durum olsa gerek. Hemen hemen her alanda görev alan profesyonellerin, alan uzmanlarının birer medyatik aktöre dönüşüm süreci yaşadığı sık tartışılan bir durumdur. Din görevlileri açısından da medyatik aktöre dönüşüm süreci yaşandığı rahatlıkla söylenebilir. Bu, aynı zamanda dinî bilginin ve ona sahip olanların da ticarileşmesi demektir. Ticarileşmenin ötesinde yeni bir iletişim aracı bir kendine has bir iletişim biçimiyle bezenmiş bir mecralarda varolmanın dinî bilginin niteliğine ilişkin bir dönüşüm tartışmasını berabe-

Dinin, din görevlisinin ve dine ait herhangi bir unsurun medyada temsili ve medyanın yaklaşımı önemli olmakla birlikte uzun vadede ilmi geleneğin ve bilginin dönüşümünü getirecek şekilde medyanın camiye ve din hizmeti alanına girişi üzerinde düşünmenin daha önemli olduğu gerçeği ortada durmaktadır.

rinde getirmektedir. Medya türlerinden birisi olarak yeni medya imkanları dikkate alındığında her bir din görevlisi artık birer medya olarak işlev görebilmektedir. Sosyal medya ise sohbetin, dolayısıyla aynı zamanda ve mekânda gerçekleşen insanın merkezde olduğu iletişiminin yerini alan, teknik-dolaylı-sanal bir iletişim olarak hayatımızdaki yeri giderek bağımlılık düzeyine ulaşmaktadır. Bir imkân olarak medyanın kullanılması söz konusu olurken, bu etkileşimin veya bu çarkın birer unsuru haline gelmenin sonuçlarının ne olacağı da çok boyutlu olarak "mesele" edilmelidir.

Sonuç Yerine: Bir Mesele Olarak Kavramların İkamesi

Medya merkezli şimdiki kadar ele aldığımız hususlar, aynı zamanda medyanın gücünü ve hayatımızda elde ettiği karşı konulamaz konumuna işaret etmektedir. Medyanın bu gücüyle bağlantılı iletişim teknolojisindeki gelişmeler, bu teknolojinin bir iletişim aracı olarak etkili kullanımının yaygınlaşması, hatta hâkim iletişim biçimi haline gelmesi ve iletişimbilimleri gibi yeni bilgi alanlarının ortaya çıkışı yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana dünya genelinde yaşanmakta olan tarihî özelliğe sahip bir tecrübedir. Bu sürecin ön plana çıkardığı ve giderek tüm bilgi alanlarına sirayet eden önemli bir husus da iletişim süreçlerinin izahı için ortaya konulan açıklamalar, tanımlar ve bu çerçevede üretilen kavramlardır. Din görevlilerinin, kurumsal olarak diyanet camiasının, bu alanda ilmi çalışma yürüten ilahiyat camiasının medya ile girdikleri ilişkinin, sadece çoklu iletişim mecraları olarak daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmak için medyanın kullanımı ile sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir.

Medyanın etkin bir kurum olarak kurumsallaşmasını tamamladıktan sonra iletişim süreçlerini izah eden modeller, bu modellerin üzerine inşa edilen iletişim kuramları, İkinci Dünya Savaşı sürecinde siyasî ve askerî teknik iletişimi sağlamak için yapılan çalışmaların savaş sonrası süreçte sosyal bilimler alanına aktarılmasıyla başlamıştır.

Akademik bir çalışma alanı ve kurumsal bir yapı kazanan iletişimbilimleri çalışmaları, temelde kitle iletişimi üzerinden yapılandırılmıştır. İletişim türlerinden birisi olarak kitle iletişim süreci de gönderilmek istenilen "ileti"yi hazırlayan "kaynak", iletinin kodlanmış hali olan "mesaj", mesajın gönderildiği "araç/kanal" ve mesajın davranış değişikliği yapacak şekilde ulaştırılması istenilen "hedef kitle" olarak şematize edilerek izah edilmektedir. Bu iletişim sürecinin izahında ve kitle iletişiminde konuyu anlaşılır kılan ve vazgeçilmez olarak sürekli başvurulan bir başka kavram ise kitledir. Yığın, sürü, kalabalık kelimeleriyle çoğunlukla eş anlamlı kullanılan kitle kavramı, özellikle kitle iletişimi bağlamında aynı mekânı paylaşmayan, yaş, cinsiyet, din, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasî vs. akla gelebilecek insanı barındıran tüm kategorileri kapsayan medya kullanıcılarıdır, tüketicileridir. Ana akım kitle iletişim modelleri ve kuramları, ikna etme, davranış değişikliğini sağlama ve tek yönlü iletişimin sürdürülmesini sağlayan dikkat çekmeyi esas alır. Siyasî iletişim kampanyaları ile reklam ve pazarlama ajanslarının pratiğinde bu görülebilir.

Medyatikleşen dinî bilginin ve din görevlilerinin, ona muhatap olanlar üzerindeki etkisi yapılabilecek alan araştırmalarıyla belli oranda ölçülebilir. Bir bilgi ve meşrûyet kaynağı olarak din görevlisi ve onun bilgi kaynaklarının medyatikleşmesi, bilginin yapısında bir değişime yol açtığı gibi "cemaat" olma imkânını da aşındırma potansiyelini taşımaktadır. Malumat-enformasyon değil bilginin (knowledge), dinî bilgi ve din görevlilerinin medyatikleşmesinin gözlemleyebildiğimiz bir başka etkisi de sözünü ettiğimiz bu yeni bilgi alanında ortaya konulan kavramların İslâm ilim geleneğinin ortaya koyduğu klasik kavramlarımızın yerine ikame edilmesidir.

Din görevlisi ve caminin mütemmim cüzlerinden vaaz yerine dinî iletişim, cemaat yerine hedef kitle kavramlarının ikamesinin, akademik bir zemin olan ilahiyat camiasında tedavüle girdiğini görmekteyiz.³ Hatta din hizmetine yönelik bazı hizmet-içi eğitim faaliyetlerinde iletişim, iktisat veya işletme fakültelerindeki öğretim üyelerinden istifade edilerek verilen iletişim eksenli derslerde sözü edilen kitle iletişim teorileri ve paradigması üzerinden işlenmektedir. Din görevlisi bir muhabir, bir programcı, bir sunucu, bir reklamcı gibi kodlanırken, dini bilgi

de hedef kitleye her ne olursa olsun ulaştırılacak profesyonelce kodlanmış bir mesaj olarak takdim edilmektedir.

Kitle iletişim teknolojileri ve bunlara bağlı olarak iletişim alanında ortaya çıkan yeni şartların imkânlarıyla vaaz ve irşat faaliyetlerini yürütmek en doğal olandır. Ancak yeni teknik imkânların kullanımı, yüzyılların birikimi ve ortak hafıza niteliği taşıyan, özgün anlama sahip kavram ve anlam çerçevelerinin terkinin gerektirmez. İletişim sürecinin izahı ve anlamlandırılmasında insan unsurunun merkeze alındığı, insanı "kitle" gibi bir kavramın içinde öğütürken görünmez kılan değil, tam tersine muhatap olarak gören ve "hazreti insan" olarak kabul eden bir anlayışla konunun el alınması lazım gelir.

Modern kitle iletişim modelleri ve kuramları, vaaz ve irşat kavramları ile bu iki kavramla irtibatlı diğer mefhumları açıklayabilmekten uzaktır. Son zamanlarda hem akademik hem de popüler metinlerde tedavüle giren dinî iletişim kavramı, cami-imam-cemaat üçgeninde vaaz kavramını, "dinî iletişimde hedef kitle sorunu" gibi kavramsallaştırma ile de vaazdaki iletişim aksaklıklarını açıklamak üzere literatüre sokulduğunu ilmi kabul edilen hakemli dergilerde bulmak mümkündür. Camide vaaza muhatap olan cemaatin kitle kavramı ile ikame edilmesi din hizmetine ne gibi bir fayda sağlayabilir sorusu bir "mesele" olarak ilgilerinin önünde durmaktadır. Vaiz; mesajı, iyiliği, hayrı, dolayısıyla vahyi, hikmeti hatırlatmak için muhatabına ulaştırır. Modern medya ve iletişim stratejilerinde olduğu gibi mutlak anlamda ikna etme ve davranış değişikliği hedef alındığında ise propaganda-reklam-kamu diplomasisi gibi kavramların anlam dünyasına giriş yapmış olur.

Dinin, din görevlisinin ve dine ait herhangi bir unsurun medyada temsili ve medyanın yaklaşımı önemli olmakla birlikte uzun vadede ilmi geleneğin ve bilginin dönüşümünü getirecek şekilde medyanın camiye ve din hizmeti alanına girişi üzerinde düşünmenin daha önemli olduğu gerçeği ortada durmaktadır. ■

D İ P N O T L A R

1. Neil Postman, TV: Öldüren Eğlence-Gösteri Çağında. Kamusal Söylem, çev. Osman Akinhay, Ayrıntı yay. İstanbul 1994, s. 137.
2. Türk Sineması özelinde Sinema Din ilişkisini ele alan bir çalışma için Bkz. Yalçın Lüleci, "Sinema ve Din: Türk Sineması Örneği", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007
3. Bkz. Mustafa Köylü, "Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu", Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (2003), sayı:1, s.111-138.

A N K A R A ' D A U L U B İ R M A B E D : AHMET HAMDİ AKSEKİ CAMİ

□ Ahmet Hamdi Akseki Camii, Eskişehir yolu, Bilkent kavşağında, Diyanet İşleri Başkanlığı yanında merkezî bir alanda planlandı.

Projesi Salim Alp tarafından çizilen caminin 19 Kasım 2008 tarihinde zamanın Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu tarafından, temeli atılmıştır.

Camide, bir çok "ilk"ler yer alıyor. Sadelik ana fikri ile projelendirilen caminin dekorasyon ve tezyinat projesi, geleneksel sanatları içinde barındıran detay zenginliğine sahiptir.

Cami kapalı alanda 6000, cenaze namazlarında ise 30.000 cemaat kapasitelidir.

Neoklasik tarzda tasarlanan camide, süsleme unsuru Anadolu Selçuklu tarzının en önemli simgelerinden olan Selçuklu desenini esas alınmış, gerek 8 kollu gerekse 10 kollu Selçuklu yıldızı muhtelif yerlerde kullanılmıştır.

Cami, dört fil ayağı üzerine oturan 33 mt. çapında ana

kubbesi ile cemaat bütünlüğü sağlama açısından Türkiye'deki en büyük kubbelerden bir tanesidir.

Caminin bir diğer özgün yanı ise camide avize yer almamasıdır. Kubbenin ertafını ören ve Hattat Hüseyin Kutlu'nun eseri olan sekiz vav harfiyle çevrelenen Şems Suresi ayetlerinin yer aldığı kubbe, zerrelere kadar tüm varlık aleminin hem kendi etrafında hem de ait oldukları sistemin yörüngesinde döndüklerini ifade eder. Cami tezyinatında geleneksel sanatlarımızdan örnekler yer almış, abartıdan ve gösterişten uzak kalınmaya çalışılmıştır. Camide rölyefli taş çini, füzyon cam, sedef kakma, künde-kâri geleneksel sanatları selçuklu yıldızı motifi ile düşünülmüş özgün tasarımlar yer almaktadır.

Diyanet İşleri üçüncü Reisi olan Ahmet Hamdi Akseki'nin isminin verildiği cami, 19 Nisan 2013 tarihinde ibadete açılmıştır. ■

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ'NDE CAMİLERE DAİR MEVCUT EVRÂKIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KÜÇÜK*

خبریه صدریه
انوار ماہنامہ لکھنؤ
۶۷

مرصہ عیال کتیبہ کہ
قادیانی تعلیم اولاد ۱۸۱۸ء تا ۱۸۲۰ء تک بہ نوبتوں ذکرہ سید اصغر لکھنؤ اور شہار جوبلیٹی و جوبہ لکھنؤ قادیانی صاحبہ تھی
اولاد اولادہ یک جامع شریف حوالہ سے باید بر لکھنؤ اولادہ بلانہ ہو کہ رفع این طریقہ اولیٰ ہے اور در زمانہ حضرت من لور کہ۔
تاریخہ طیبہ
۱۸۱۸ء تا ۱۸۲۰ء

BOA, BEO, 3199-239913 (2): Yeni Câmî-i Şerifi avlusundaki Hereke Fabrikası'nın satış şubesi maksadıyla yapılan barakanın, Sadâret'in (Başbakanlık'ın) emriyle Hazîne-i Hâssa Nezâretince derhal yıkıldığını bildiren tezkire.

Camiler, ibadetlerin ifâsında müminleri birleştirip ayrılmamalarını sağlar, tefrika ve ayrılığı giderir. Her müslüman, aynı Allah'a, aynı Kitap'a, aynı Peygamber'e inanarak camiye gelir ve aynı kibleye yönelerek vahdeti (birlikteliği) oluşturur.

□ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hâlen Osmanlı dönemine ait pek çok konuda olduğu gibi camilere dair de sayısız evrâk mevcuttur. Bunlar arasında evrâk çokluğu bakımından tasnif edebileceğimiz belli başlı kalemler ve konuları şunlardır:

Başmuhasebe Kalemî Bina Emini (D. BŞM. BNE): Osmanlı bürokrasisinin temel taşlarından bulunan Başmuhasebe'ye bağlı Bina Eminliği'nde; selâtin camilerinin inşâ, tamir ve yeniden düzenlenmeleri ile ilgili defterler bulunurdu.¹ Bina Eminliği defterlerinde; camilerin ilk keşifleri, malzemelerin tedariki, hesapları, işçi yevmiyeleri, çeşitli ödemeleri ile inşaatın tamamlanmasından sonra yapılan son keşif, ölçümler ve muhtelif masrafların icmâli yer alırdı. Bunlar 1056-1255 (1646-1839) tarihleri arasında 661 adet defterden meydana gelmektedir.

Evkâf Muhasebesi Kalemî (D. HMH): Haremeyn (Mekke ve Medine) ve Kudüs evkafı gelirlerine ait defterleri tutar ve bu gelirlerin tahsil ve sarfi ile uğraşır. Selâtin denen büyük camilerin vakıfları ile bu camilerde hizmet eden görevlilerin maaş işlemlerine de bu kalem bakardı.

Perakende Evrakı, Evkaf Nezâreti Mâruzâtı (Y. PRK. EV): 1214-1314 (1800-1897) tarihlerini ihtiva eden ve 669 adet belgeden meydana gelen bu katalogda, diğer konulara ilâveten cami ve hayrât gibi inşaatlara ait masraf ve keşif defterleri; cami ve dergâhlardaki görevlilerin maaş ve tayinatlarına ait cetveller mevcuttur.

Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Belgele-ri (HR. MKT): Hariciye Nezâreti, 1251 (1835) yılında Reîsülküttablık'ın yerine kurulmuş ve 1295 yılına kadar Bâb-ı Âli teşkilâtında yer alarak Sadâret ile iç içe vazife icra etmiştir. Bu kalemde, Topkapı Saray-ı Hümayunu ve selâtin camileri ile müzeleri gezmek isteyen yabancılara ruhsat temini ve benzeri konulara ait 1254-1271 (1838-1854) yılları arasındaki evrâk yer almaktadır.

Evkâf Rûznâmçesi (EV. RZN): Bütün cami ve imaretler gibi hayır eserlerinin tamirleri ve döşemelerini, satın alma işlerini ve harcamalarını yapmakla görevlidir. Bu kalemde; Rûznâmçe'ye havale edilen belgeler, tamire muhtaç olan mahallerin keşif defterleri, imâret-i âmirelere verilen tayinatlar ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, camilerin inşâ, imar ve tamirleriyle ilgili olarak yukarıda zikredilen kalemlerin dışında da bir çok bölümde hatırı sayılır miktarda defter ve evrâkın yer aldığı bilinmektedir. Bunlardan, genel bir

kanaat verecek şekilde bazı vesikayı kaydetmek mümkündür:

Sultan İkinci Abdülhamid döneminde yerli malların sergilenmesi maksadıyla özellikle Ramazan-ı şerif aylarında cami avlularının kullanılması bir gelenek hâlini almıştır. Bununla iftara gelen misafirlere hediye vermek ve gidilen yere hediye götürmek hususunda İstanbullulara bir kolaylık sağlanmak istendiği gibi, yerli malı üreticilerin teşvik edilmesi de hedeflenmiştir.

Meselâ, 4 Şaban 1315 (28 Aralık 1897) tarihli evrâktan öğrendiğimize göre; kasap ve sair esnaf için Fatih Sultan Mehmed Camii Avlusu'nda bir sergi düzenlenmiştir. Sergi düzenleyicisi olan ve kefilsiz bir şekilde bu işi iltizâm eden Hasan Efendi, borcunu ödemediğinden dâvalı olmuş ve bir kefil göstermeksizin sergiyi ona ihale edenlerden bu paranın alınması talep edilmiştir.²

Ancak, bilhassa Bâyezîd Camii avlusunda tertiplenen bir sergilerin zamanla camilerin aslî vazifelerini yapmalarına mâni olmaya başlamasıyla birlikte camilerin mimarî yapılarına da zarar vermesi, bu faaliyetlerin sonlandırılmasını gerekli kılmıştır.

Sadâret makamından Hazîne-i Hâssa Nezâreti'ne gönderilen 25 Şevval 1325 (1 Aralık 1907) tarihli tezkirede; câmi-i şerif avlularının aslî bütünlükleri bozulmaksızın hüsn-i muhafazasıyla derûnlarında baraka ve benzeri şeyler yapılmaması ve temizliklerine son derece dikkat edilmesinin Halife-i Müslimîn Sultan İkinci Abdülhamid'in iradesi gereği olduğu bildirilmiştir. Yeni Câmî-i Şerifi'nin avlusunda ve Muvakkithane'nin yanında bulunan baraka Hereke Fabrikası'nın satış şubesi olduğundan ve Hazîne-i Hâssa Nezâretince yaptırıldığı anlaşıldığından derhal yıkılması emredilmiştir. Zira söz konusu fabrikanın zâten Hocapaşa Caddesi'nde büyük ve muntazam bir satış mağazası mevcuttu ve cami avlusundaki derme-çatma barakanın halkın nazarında itibarsız bir yer edineceği gibi bulunduğu mahallin şerefine de zarar vereceği düşünülmekteydi. Kaldı ki daha önce burada mevcut kulübelerin Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararları gereğince kaldırılması kararına uygun olarak söz konusu barakanın da yıkılması kesin bir şekilde emredilmiştir.³

Bunun üzerine hemen bir gün sonra, yani 26 Şevval 1325 tarihinde Hazîne-i Hâssa Nâzırı Ohannes imzasıyla Sadâret (Başbakanlık) makamına gönderilen tezkirede; Başbakanlık'tan kendilerine emir buyurulduğu şekilde

rin çalıştığı ve çinicilik, nakkaşlık ve tezyinât bakımından kendi döneminin mühim örneklerinden gösterilen Kılıç Ali Paşa Camii¹¹ ile alâkalı olanları özellikle bir araya getirmeye gayret ettik. Ancak onun hâricinde de örnekler verilmiştir:

• Sultan İkinci Abdülhamid dönemi saray mevlidhanlarından olup, Mevlidhan-ı Evvel ile Kılıç Ali Camii Hatibi vazifelerini ihrâz eden Hâfız Mehmed Mehmed Seyfeddin'in 1276 İstanbul doğumlu bir evlâdının olduğuna dair kayıtlar yanında,¹² vasiyeti mücebince vefatı üzerine kendisinin görev yaptığı câmi'-i şerif avlusunda özel bir lahde gömülmesine dair vesikayı bu örnekler arasında sayabiliriz.¹³ Lâkin diğer imamlarının veya çocuklarının sicillerine dair de elimizde bilgiler mevcuttur. Bunlara göz gezdirdiğimizde:

- 1850 yılında üçüz kız çocuk babası olan Kılıç Ali Paşa Camii müezzininin karısına, emsali gibi İstanbul Gümrüğü'nden her kızı için elli akçe maaş tahsisini, günümüz siyasetiyle mukayese etmek mümkündür!¹⁴ İmam-ı Evvel Hacı Mustafa Efendi'nin, 1288 (1872) tarihinde İstanbul'da Mehmed Şükrü Efendi¹⁵ ve 1290 (1874) tarihinde ise yine İstanbul'da Ali Rıza Efendi adıyla iki oğlunun dünyaya geldiğini yine bu evrâktan öğreniyoruz.¹⁶ Kılıç Ali Paşa Camii'nde şeyhu'l-kurâlık cihetinin, Şeyhülislâm Dairesi'nde yapılan imtihanla ehliyeti sâbit olan Mehmed Efendi'ye tevcih edilmesi ise, bu câmi'-i şerifin tarihçesi bakımından mühim bir yer tutmaktadır.¹⁷ İkinci İmam Hafız Mehmed'in, yanan evinin yaptırılmasına dair verdiği dilekçedeki isteğinin kabul edilmeyip, kendisine ancak hane kirası verilebileceğinin Evkaf Nâzırı Şefik Bey'in derkenarından anlaşılması ise başka bir örnektir.¹⁸

- Koca Mustafa Paşa Camii Kayyumbaşısı Hacı Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Seyfeddin Efendi'nin 1288 İstanbul doğumlu oluşu,¹⁹ onun Kılıç Ali Camii İmam-ı Evveli Mehmed Seyfeddin olmasına mâni bir hâl gibi görünüyor. Zira yukarıda kendisinin 3 Zilhicce 1326 (27 Aralık 1908) tarihinde vefât ettiğini ve görev yaptığı camiın avlusuna defnedildiğini belirtmiştik.

- Kılıç Ali Paşa Camii'nin, gelirleri olan ve bu gelirleriyle maaşlar

ödenip mühim tamiratlar yapılan bir vakfının olduğunu biliyoruz. Nitekim Hafız İsmail Efendi Kılıç Ali Paşa Camii Evkafı'ndan günlük on akçe almak üzere Ayasofya Camii'ne şeyhu'l-kurâ tayin edilmiştir.²⁰ Yine bu vakıftan elde edilen gelirle Kılıç Ali Paşa Camii Muvakkitliği tevcih edilmiştir.²¹ Keza bu vakfın gelirleriyle Tophane'de bir mektebe muallim tayin edilmiştir.²²

- Kılıç Ali Paşa Camii şadırvanına giden su yollarının değiştirilmesi için gereken meblağ²³ ile bu muamelenin farklı dönemlerde tekrarlanarak bedelinin ödenmesine²⁴ dair malûmât da yine aynı evrâk arasında yer almaktadır. Câmi'-i Şerif'ten adını alan Kılıç Ali Mahallesi mevcut Hüseyin Paşa Camii Şerifi'nin farklı yıllara dair tamir masrafı,²⁵ aynı külliye içerisinde yer alan ve evkâf-ı mazbûtadan bulunan Kılıç Ali Paşa Medresesi'nin tami-ri²⁶ ve Kılıç Ali Paşa Türbesi'nin sandukası üzerindeki Kabe örtüsünün yenilendiğini,²⁷ yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden öğrenmekteyiz. Keza, Kılıç Ali Paşa Camii Harem Ferraşlığı'na dair Şûrâ-yı Devlet mazbatası da bu evrâk-ı atika arasında mevcuttur.²⁸

- Kılıç Ali Paşa Camii'nde mukim Ankaralı Mehmed Çavuş'un kesilen ayağının yerine sun'î ayak imali için gerekli olan meblağın atıyye-i seniyye tertibinden ödenmesi,²⁹ her hâlde sadece camide ikamet eden bir fakiri göstermesi dışında, protez ayak için padişahın ihşanda bulunması açısından da câlib-i dikkattir.

• Kıbrıs'ta mevcut Ayasofya Cami-i Şerifi İmamı Hacı Vahid Efendi'ye üçüncü rütbeden nişan-ı Mecidi itâsına ve sairenin rütbe ile taltifine dair Kıbrıs Naib ve Müftülüğü'nden vârid olan tahrirât üzerine irâde-i seniyye sâdir olmuştur.³⁰

• Maliye Nezâreti Mektûbî Kalemi'nin 1981 sayısı ve Maliye Nâzırı Mehmed Ziya'nın 19 Şevval 1325 (25 Kasım 1907) tarihindeki imzasıyla Sadâret makamına gönderdiği tezkire, yeni yapılan camilerin masraflarıyla alâkalı bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre; yeniden yapılan camilerde görev yapacak kişilerin maaşlarının Evkâf Hazinesi tarafından tahsis edilmesi için bütçede bir karşılık bulunması gerektiği hâlde bunun olmadığı ve bir vakfın, vakfiyede bulunmayan bir hususta masraf etmesinin câiz

Bina Eminliği defterlerinde; camilerin ilk keşifleri, malzemelerin tedariki, hesapları, işçi yevmiyeleri, çeşitli ödemeleri ile inşaatın tamamlanmasından sonra yapılan son keşif, ölçümler ve muhtelif masrafların icmâli yer alırdı. Bunlar 1056-1255 (1646-1839) tarihleri arasında 661 adet defterden meydana gelmektedir.

bulunmayışından dolayı yeniden kurulan köylerde yapılacak cami masraflarının Maliye Hazinesi'nden ödenmesi kararlaştırılmıştır.

• Yine bu belgede belirtildiği gibi; Padişah musâhiplerinden merhûm Edhem Ağa'nın terekesi bedelinden Sultan İkinci Abdülhamid'in Ser-musâhibi Mehmed Cevher Ağa vasıtasıyla İşkodra'nın Pezvis karyesinde inşâ olunan câmi'-i şerif hademesi aylıklarının Maliye Hazinesi tarafından tahsis edilmesi gerektiği Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından bildirilmiş ve 27 Ağustos 1323 tarihli Sadâret tezkiresiyle gereğinin yapılması emredilmiştir. Hayır sahipleri tarafından bina ve ihya olunan bu gibi cami görevlileri maaşları ve aydınlatma masraflarının -karşılıksız maaş tahsisi padişah iradesiyle yasaklandığından- vakıf sahibi tarafından ödenmesi lâzım geleceği Maliye Muhâsebe-i Umûmiyesi tarafından Sadâret'e arz edilmiştir.³¹

Galata'da Bereket-zâde Camii müsekkafâtından (vakıf bina ve gelirlerinden) olup İngiltere devleti tarafından satın alınarak mukâta'aya rabt olunan ve İngiliz Gemici-leri Hastahanesi baştabibinin ikametine tahsis olunup icâreteyn (birisi peşin, birisi ertelemeli kira şeklinde iki kira geliri) suretiyle tasarruf olunmak üzere ferâğ edilen evin yirmi iki senelik vergisinin afvı hakkında irâde-i seniyye sâdir olmuştur.³²

• Kıbrıs'ta camiye dönüştürülen kiliselerin tekrar kilise yapılması ve bu fikrin tüccarlar vasıtasıyla Memâlik-i Şâhâneye yayılması maksadıyla Yunan Kadalanos başkanlığında bir cemiyetin kurulduğu ihbarı üzerine yapılan tahkikât neticesinde; böyle bir cemiyetin varlığından haberdar olunmadığı, ancak adanın Yunanistan'a ilhakının sağlanması için böyle bir cemiyetin kurulduğu anlaşılmıştır.³³

• Üsküb'ün Novabırda kazasına bağlı Gilan kasa-basındaki Şehzade Hanım bint-i Tahir Paşa Mescidi'nin mahlûl olan imamet ve hitabet cihetlerinin Osman'a, birinci müezzinlik cihetinin Hüdaverdi veled-i Halil'e, ikinci müezzinlik cihetinin ise Abdüllatif veled-i Nureddin'e ve kayyumluk cihetinin de İbrahim veled-i Hayreddin'e tevcih edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan defterlerden camilerle alâkalı olanlara örnek olarak göstereceğimiz aşağıdaki defterin muhtevâsı, kendi döneminin Türkçesiyle ifade edilmiştir:

"İzzet-âşiyân merhûme ve mağfürun-lehâ Bezmi

Âlem-i hazret-i müşârunileyhâ Vâlide Sultân tâbe serâhâ hazretlerinin Dolmabağçe'de kâ'in derdest-i inşâ ve ihyâsına muvaffak oldukları câmi'-i şerifleri ebniyesinin şimdiki kadar yapılmış ve ba'dehû yapılacak mahallerinin muâyene olunduğu vechile terkîm olunmuş olan iki kıt'a keşif defâtiri mücebince vukû'a gelen mesârifâtıyla kezâlik vâkife-i müşârunileyhânın altmış dokuz senesi Muharremi guresinden sene-i merkûme Recebül'ferd'i ve Mart'ı ibtidâsından Nisan'ı nihayetine değin yedi mâh zarfında me'a der-kesb-i sâbık ru'yet olunmuş olan muhâsebesinde zuhûr etmiş olan fazlasını nâtık atûfetlü Hüseyin Beyefendi hazretleri tarafından takdim kılınan memhûr ve müzmâ bir kıt'a muhâsebe defterinde muharrer olduğu üzere terkîm kılınan iki kıt'a hülâsalarında gösterilmiş olan vâridât ve mesârifâtıyla mîr-i müşârunileyh hazretlerinin gayr-i ez-makbûzât kusûr [kalan] matlûbu görülen mebâliğin mik-darı".³⁵ ■

D İ P N O T L A R

1. Yusuf İhsan Genç-Mustafa Küçük vd., Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 3. baskı, İstanbul 2005, s. 153-154.
2. BOA, BEO, 1060/79482.
3. BOA, BEO, 3199/239913 (1)
4. BOA, BEO, 3199/239913 (2)
5. BOA, BEO, 3100/239929
6. BOA, Cevdet-Dahiliye, 241/10240: 1 Ramazan 1216 (1 Mart 1876).
7. BOA, ŞD, 96/40.
8. BOA, ŞD, 96/40 (1)
9. Kur'an-ı Kerim, Tevbe Sûresi, 18. âyet-i kerime.
10. BOA, BEO, 2164/162289: 18 Cemâziye'l-âhîr 1321 (10 Eylül 1903) tarihli belge.
11. "Sanayi-i nefsinin en âlisi addolunan mimarlıktan bed' ile sanayi-i âdiyenin en ahkân sayılan rençberliğe kadar bir-cümle sanayi'nin mukaddemâ Osmanlılarda mevcut bulunduğu, Tophane'de kâin Kılıç Ali Paşa Camii-i Şerifi'yle dahi müsbittir ki bânisi merhûmun arzusu vechile mezkûr câmi-i şerifin kâmilin İslâm usta ve ameleleri ma'rifetiyle binâ edildiği herkesçe müsellemlen olan ahvâldendir". BOA, Y. EE, 10/70.
12. BOA, DH. SAİD, 74/89: 29 Zilhicce 1276 (18 Temmuz 1860).
13. BOA, BEO, 2462/259582 ve BEO, 2462/259583: 3 Zilhicce 1326 (27 Aralık 1908).
14. BOA, Cevdet-Belediye, 4613: 19 Ramazan 1266 (29 Temmuz 1850).
15. BOA, DH. SAİD, 78/267: 29 Zilhicce 1288 (10 Mart 1872).
16. BOA, DH. SAİD, 83/89: 29 Zilhicce 1290 (17 Şubat 1874).
17. BOA, Cevdet-Maarif, 7734: 30 Muharrem 1218 (22 Mayıs 1803).
18. BOA, A. MKT, 158/75: 19 Zilhicce 1264 (16 Kasım 1848).
19. BOA, DH. SAİD, 83/435: 29 Zilhicce 1288 (10 Şubat 1872).
20. BOA, Cevdet-Maarif, 1916: 5 Zilkade 1028 (14 Ekim 1619).
21. BOA, Cevdet-Maarif, 1537: 7 Zilhicce 1260 (15 Aralık 1844).
22. BOA, Cevdet-Maarif, 5277: 24 Rebî'ül-evvel 1243 (15 Ekim 1827).
23. BOA, İbnülemin-Evkâf, 32/1320/R-15: 29 Rebî'ül-âhîr 1320 (5 Ağustos 1902).
24. BOA, BEO, 1901/142546: 6 Cemâziye'l-ewvel 1320: (11 Ağustos 1902); ŞD, 158/29: 24 Cemâziye'l-âhîr 1322 (5 Eylül 1904); BEO, 3512/263352: 22 Safer 1327 (15 Mart 1909).
25. BOA, BEO, 2066/154928: 14 Safer 1321: (12 Mayıs 1903); BEO, 2287/171463: 19 Zilhicce 1321: (7 Mart 1904); ŞD, 165/31: 24 Cemâziye'l-âhîr 1322 (5 Eylül 1904).
26. BOA, İbnülemin-Evkâf, 34/1321/B-03: 6 Receb 1321: (28 Eylül 1903); ŞD, 163/28: 24 Cemâziye'l-âhîr 1322 (5 Eylül 1904).
27. BOA, Y. MTV, 290/34: 11 Şaban 1324 (30 Eylül 1906).
28. BOA, BEO, 3420/256439: 29 Ramazan 1326 (26 Eylül 1908).
29. BOA, DH. MKT, 517/50: 26 Safer 1320: (4 Haziran 1902).
30. BOA, İrâde-Taltifat, 144: 23 Muharrem 1310 (17 Ağustos 1892).
31. BOA, BEO, 3196/239735.
32. BOA, BEO, 1068/80056.
33. BOA, DH. TMİK, M, 226/21: 19 Cemâziye'l-ewvel 1324 (12 Temmuz 1906). Bu vesileyle şu tarihi hatırayı zikretmek faydadan hâli değildir. Merhûm Kıbrıs Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş (27 Ocak 1924 Baf - 13 Ocak 2012 Lefkoşa), bir gün Makarios'un (d. 13 Ağustos 1913 - ö. 3 Ağustos 1977), Türkerin Kıbrıs'taki kiliseleri camiye dönüştürdüğünden şikâyet etmesi üzerine kendisine şöyle cevap vermiştir: "Evet, bazı kiliseleri camiye dönüştürdük. Ancak bunların geri dönüşleri pekâlâ mümkündür. Ama hani bizim camilerimiz? Siz onları yıkarak tamamen ortadan kaldırdınız".
34. BOA, HAT, 1599763: 26 Rebî'ül-ewvel 1252 (11 Temmuz 1836).
35. BOA, EV. d, 14569: 12 Zilkade 1269 (17 Ağustos 1853).

ÇOCUK-CAMİ KÜSKÜNLÜĞÜNE DAİR ANALİZ VE ÖNERİLER

Erol ERDOĞAN*

Eskiye ne din, ne ibadet ne de başka bir vecibedir. "Ah o eski ramazan" sohbeti kıyamete dek sürebilir ama çocuk-cami ilişkisine dayalı böyle bir hayıflanma olmayacağı kesin. Zira cami-çocuk ilişkisine dayalı eski resimlerimiz biraz sıkıntılı.

□ Hepimizin hasret veya hayıflanma ile anlattığı 'eskileri' vardır; eski ramazanlar, eski bayramlar, eski oyunlar, eski düğünler. Kimi zaman dinî bir veçhete bürünür eski övgüsü. Dinî sorumlulukların eskiden daha iyi yerine getirildiğine dair ön kabûlü olanlar vardır. Böyle olanların 'eski' sohbetleri bir anlamda övgü ve eleştiri niteliği de barındırır.

Dinî vecibeleri zaman kayıtlı nitelik hiyerarşisine sokmak doğru olmasa gerek. En doğru namazı kim kılacak, en güzel oruçlar nerede tutulacak, adalet en gerçek şekliyle hangi mahkemede uygulanacak, en halisane duaları kimler yapacak, bilemeyiz. Bu gerçeği insanlara ikna edici şekilde anlatsak da 'eski' övgüsü her alanda sürmeye devam edebilir; çünkü eskiyen ve eksilen insanın kendisidir. Eskiye ne din, ne ibadet ne de başka bir vecibedir. "Ah o eski ramazan" sohbeti kıyamete dek sürebilir ama çocuk-cami ilişkisine dayalı böyle bir hayıflanma olmayacağı kesin. Zira cami-çocuk ilişkisine dayalı eski resimlerimiz biraz sıkıntılı. Resimlerde doğal olmayan fırça darbeleri ile fitrata ve çocuksuluğa aykırı renkler var, çoğu tuvalde çocuk gülümsemesi eksik, çocuk sesleri bazı tabloların spatula ile kazanmış. Yani, çocuk-cami ilişkisi bahsinde anlatabileceğimiz 'ah neydi o günler' diye başlayan güzel uygulamalarımız ve anılarımız az.

Dokuz-on yaşındayken bir yatsı namazında ilk safta namaz kılmaştım. İmamın arkasında yaşlı bir amca vardı, onun hemen solunda da ben vardım. Farza başlarken heyecanla ayağa kalkmış kameti de getirmiştım. Benden sonra kamet yeniden getirilmişti. Buna hiç darılmadım, hazırlıklıydım; çünkü camiye girmeden önce Osman amcam henüz bâliğ olmadığım için kametin benden sonra yeniden getirileceğini söylemişti. Benim için güzel bir anıdır. Çoğumuzun da kötü anıları vardır camiye dair. İmam veya cemaatin kötü bir muamelesinden dolayı yıllarca camiye uğramadığını anlatan insanlara rastlarız. Bazen imam veya cemaat camide çocuk istemez, onların sesinden rahatsız olurlar, camide ses yapan çocuklar tokat ve benzeri müdahalelerle terbiye edilir ya da cami dışına çıkarılır, cami avlusunda oynayan çocuklar eli sopalı amcalarca kovulur. 'Genellemeyelim' desek de böyle bir durum vardır.

Çocuğun bütün neşesiyle camide olamayışı/istenmeyişine dair birden çok sebep sayılabilir. Bu sebeple-

ri şöyle sıralayabiliriz:

1. Aynı camide uzun yıllar namaz kılan cemaat ile yine aynı camide yıllarca görev yapan imam ve müezzinin, mekânı sahiplenmeleriyle başlayan koruma psikolojisi. Bu psikoloji, caminin Allah'ın evi olmasına dair hissiyatın 'bizim cami' bencilliğiyle kişiselleştirmesini içeren sorunlu bir haldir.

2. Mushafı güzelce sarmalayıp erişilmesi zor yüksekliğe asan insanın gerekçesiyle camide çocuk sesi istemeyenlerin gerekçeleri birbirine yakın illetler barındırmaktadır. Dinî olanı hayatın üstüne çıkarma biçimiyle (izole-koruma) kutsama denebilir buna. Bir yönüyle de caminin hayat içindeki sosyal, kültürel, idarî konumuna dair bilgisizlik. Bu bilgisizlik, insanı, camide namaz dışında her şeyin yanlışı olduğuna dair seküler bir yargıya ulaştırmaktadır.

3. Namaza ihlâs ile duramayan kişi, çevredeki her türlü ses ve hareketin etkisinde kalmaya başlamaktadır. Namaza samimice duramayışını da en yakındaki çocuğa yansıtmaktadır.

4. Camiye gençlerin az gelişi. Cemaatin yaş ortalamasının yüksekliği.

5. Çocuğa karşı oluşan sevgi eksikliği. Beş sebebe ilâve olarak; caminin bakım ve temizliği, güvenlik endişesi gibi tâlî gerekçeler de sayılabilir.

Cami Hayatın İçindedir; İçinde Çocuk da Vardır

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özel çalışmaları, genç neslin dinî konulara duyarlılığı ve toplumsal bilinçlenme cami-çocuk ilişkisine dair güzel gelişmeleri arttırıyor olsa da alınacak daha çok mesafe var. İyi örneklerin çoğalması ve cami-çocuk ilişkisinin normalleşmesi için hepimize görev düşmektedir. Normalleşme kelimesinin altını çizmek gerekir; çünkü çocuğun herhangi bir kısıtlama olmaksızın camide olması normal, camide olmaması ise normal dışıdır. İnsanın fitrata en yakın yaşları çocukluk dönemidir. "Her çocuğun fitrat üzerine doğduğunu" sık tekrarlayan

din mensuplarının çocuğa camide ve mescidde yer vermemesi olağan davranış kabul edilmez. "Çocuğa namazı yedi yaşında öğretin." anlamındaki hadisler de cami-çocuk ilişkisine nasıl bakılması gerektiğini net şekilde ortaya koymaktadır. Yedi yaşından itibaren namaza alıştırılması gereken

Mushafı güzelce sarmalayıp erişilmesi zor yüksekliğe asan insanın gerekçesiyle camide çocuk sesi istemeyenlerin gerekçeleri birbirine yakın illetler barındırmaktadır. Dinî olanı hayatın üstüne çıkarma biçimiyle (izole-koruma) kutsama denebilir buna.

çocuğun camide olmasından daha tabî ne olabilir!

Cemaate namaz kıldırırken bir çocuğun ağlama sesini duyar duymaz, annenin çocuğu ile ilgilenmesi için namazı hızlandırıp çabucak selam veren Hazreti Peygamber (s.a.v)'in duyarlılık dolu uygulaması ortada iken çocuğu camide itelemek ancak gafletle açıklanabilir.

Çocuğun Camiye Dönüşü İçin Yol Haritası

Çocuğun camide olamayışına/istenmeyişine dair sayılan sebeplerin camiye ilgili başka sorunların da gerekçesi veya tetikleyicisi olduğu açıktır. Dolayısıyla, cami-çocuk ilişkisinde sağlanacak iyileşmeler, başka sorunların da giderilmesine katkı sunacaktır. Çocuğun camide en olağan şekliyle yer alabilmesini sağlayacak bazı önerilere aşağıda yer verilmiştir.

'Camiler-Mescidler Allah'ındır' Şuurunun Yeniden İnşası

Kâbe, Allah'ın evi (Beytullah) olduğu gibi yeryüzündeki camiler, mescidler ve namazgâhlar da Allah'ındır. Aynı camide uzun yıllar namaz kılan cemaat, aynı mekânda yıllarca görev yapan imam-müezzin, başışlarıyla orayı imar eden hayır sahiplerinin ve cami dernek yöneticilerinin camiye, mülk olarak benimsemekten çekinmeleri gerekir. Bu mekânlarla ilişkide hizmet prensibi esas olmalıdır. Cami, hepimizin misafir olduğu Allah'a ait bir evdir. İnsan, camide Allah'ın misafiri olduğunun şuurunda olursa aynı mekândaki bir başkasına söz söylerken daha dikkatli, hassas ve duyarlı olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde bu sahipliğe sık sık vurgu yapılmaktadır: "Şüphesiz mescidler Allah'ındır."¹ "Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder."² "Mescidler, Allah'a en sevimli mekânlardır."³

Caminin Sadece Namaz İle Sınırlı Olmadığının Anlatılması

Camide namaz kılmanın dışında hiçbir şeyin olamayacağına dair seküler anlayış izâle edilerek caminin sosyal, kültürel, eğitim boyutları Asr-ı saâdet dönemi örnekleri ile anlatılmalıdır. Camilerin sadece namaz vakitlerinde açılıyor olması, bu yanlış anlayışı güçlendirmektedir. Camiler; sohbet, eğitim, kurs, kitap okuma, zikir, tefekkür, ferdî namaz için de açık tutulmalıdır.

Çocuklara cami ve cemaat arasında yakınlık oluşturacak sorumluluklar verilebilir. Tespihleri toplayıp düzenleme, müezzinliğin bazı bölümlerini yerine getirme, cami temizliğine yardım gibi.

Bunu yaparken sünnet veya örf kaynaklı, saygınlık ve duyarlılık örneği sayılabilecek davranışların korunmasının gerekliliğinin altını çizmeliyiz. Namaz kılanın önünden geçmemek, malayani konularda sohbet yapmamak, insanların huşusunu zedeleyecek şekilde yüksek sesle konuşmamak ve kötü söz söylememek bunlardandır.

Namazda Huşû Ve İhlâsın Öneminin Kavranması

Bu yazıyı kaleme alırken hacca veya umreye gitmiş 10 kadar kişiye şu soruyu sordum: "Kâbe'de namaz kılma esnasında, tavaf yapanların yüksek sesle tekbir, tehlil, selam, salâvat getirmelerinden, Kur'an okuma seslerinden, onlarca farklı lisanda insanın birbiriyle sohbet etmesinden rahatsız oldunuz mu? Bu soruya hemen hemen herkes şöyle cevap verdi: "Kâbe'de insan hiçbir şeyden etkilenmiyor. O mekânda olmak insanı her şeyden koparıyor."

Namaza ihlâs ile duramayan insan, çevredeki her türlü ses ve hareketten kolayca etkilenir. Kâbe'de kendisini gerçekten Allah'ın huzurunda hisseden mümin, yeryüzünün herhangi bir yerinde de Rabbinin huzurunda olduğunu düşünerek namaza durmalıdır. Böyle bir yakınlık ile huzura duran insan, çocuk sesinden rahatsız olmayacağı gibi daha yüksek ve kötü seslerden de kolayca etkilenmez.

Bunun için amaç, namazı aradan çıkarmak olmayıp, onu ihlâs, samimiyet ve huşû ile ikame etmek olmalıdır. Namazın temel özelliğinin huşû olduğunu şu âyetlerden ve hadisten anlayabiliriz:

"...Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."⁴ "Onlar ki namazlarında derin saygı/huşû içindedirler."⁵ "Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı/huşû duyanlardan başkasına ağır gelir."⁶ "İhsan, Allah'ı sanki gözlerinle görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor."⁷

Gençlerin Cemaate-Camiye Gelmesi

Camilerde gençlerin az olması, çocukların camideki durumunu olumsuz etkilemektedir. Cemaatin yaş ortalamasının yüksekliği çocuklarla doğru iletişim kurulamayışının sebeplerinden biridir. Bir camide her yaş grubundan insanın olması en doğru olanıdır. Toplumun her yönüyle etnik, yaş, eğitim, ekonomik vb. yansıdığı/yer aldığı bir camide çocuk da o mekânda rahatlıkla kendine yer bu-

Fotoğraf: Halit Ömer Camcı

lacak ve cemaatin tabii parçası olabilecektir. Bir cami, ait olduğu köyü, mahalleyi, semti, çarşığı, siteyi yansıtmalıdır. Çocukların camiye çoğunlukla dedeleri ile geldiğini hepimiz gözlemlemiştir. Bu durum, dede-torun ilişkisi açısından iyi bir örnek olmakla birlikte babaların, ağabeylerin, ablaların benzer birlikteliği sağlamaları gerekir.

Çocuk Sevgisinin Hatırlatılması

Camide çocuk sesinden rahatsız olabileceğini ifade eden üç-dört kişiye "Caminin avlusundan, pencerelerinden hatta çatılarından gelen kuş sesleri sizi rahatsız etmiyor da çocuk sesi neden rahatsız ediyor?" diye sorduğumda kayda değer bir cevap alamadım. Camilerin avluları ve çatıları kuşlarla doludur. Hatta Selçuklu ve Osmanlı döneminde, cami duvarlarına kuş evleri yapılmıştır. Camide çocuğun varlığına ya da sesine tahammül etmekte zorlananların çocuk sevgisinde bir takım eksilmeler oluştuğunu düşünebiliriz. Bunun yaşa, strese, aile içi sorunlara bağlı sebepleri olabilir. Çocuk sevgisi, sevginin en temiz olanıdır. Her insan, her yaşta çocuklara sevgisini korumalıdır. "Çocuk, cennet nimetlerinden biridir." ve "Çocuk kokusu, cennet kokularındandır." gibi çocuk sevgisine dair çok sayıdaki hadis ve Sevgili Peygamberimiz'in uygulamalarını nakleden rivâyetler uygun vesilelerle tekrar edilmelidir.

Asr-ı Saâdet Dönemi Uygulamalarının Ve İlgili Hadislerin Tekrar Edilmesi

Sevgili Peygamberimiz'in namaz kılarırken ve kıldırırken çocuklarla fiziken yaşadığı temaslarla ilgili çok sayıda rivâyet var. Bunun yanısıra mescidde çocukların namaz kıldığı, çocukların saf oluşturduğuna dair de rivâyetler az değil. Çocuk-mescid ilişkisi ve çocuk sevgisine dair Sevgili Peygamberimiz dönemi uygulamaların vaaz, hutbe ve sohbetlerde tekrar edilmesi de etkili olacaktır. Örnek olması bakımından iki rivâyeti paylaşıyorum: Ebû Katâde (s.a.v) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v), kızı Zeynep'in kerimesi olan torunu Ümâme'yi omuzunda taşıdığı halde halka namaz kıldırırdı. Secdeye varınca çocuğu bırakır, kıyâm için doğrulunca tekrar omuzuna alırdı."⁸

Hz. Enes (r.a) anlatıyor: "Resûlullah (s.a.v), buyurdular ki: "Ben, uzun tutmak arzusuyla namaza başladım. Bir çocuk ağlaması kulağıma gelir, çocuğun ağlamasından annesinin duyacağı elemi bildiğim için namazı uzatmaktan vazgeçerim."⁹

Etkinlik ve Uygulama Önerileri

Çocukların Camiye Özel Daveti Edilmesi: Cami imamı bazı günlerde, cemaatten, camiye çocuklarla gelmelerini isteyebilir. Sözgelimi, "Muhterem cemaat, filan gün, her birinizin yanında en az bir çocukla birlikte sizi camiye bekliyoruz. Kendi evladınız, torununuz, yeğeniniz hatta komşu çocuğu olabilir." şeklinde çağrıda bulunmak mümkün.

Yaz Kurslarının Mezuniyet Programlarının Cami Cemaati İle Yapılması: Yazları her camimiz çocuk sesleri ile kuş bahçesine dönüşüyor. Yaz Kur'an kursuna gelen ço-

Fotoğraf: Cengiz Topbaş

çocukların mezuniyet programları cemaatin katılımı ile yapılabilir. Ayrıca, yaz kurslarına gelen çocuklar vakit namazlarına camiye davet edilmelidir.

Çocuklara Camide Sorumluluk Verilmesi: Çocuklara cami ve cemaat arasında yakınlık oluşturacak sorumluluklar verilebilir. Tespihleri toplayıp düzenleme, müezzinliğin bazı bölümlerini yerine getirme, cami temizliğine yardım gibi.

Bitişik ve Yakın Kur'an Kursu Öğrencilerinin Cemaate Katılması: Birçok caminin bitişiğinde veya yakınında Kur'an kursu bulunmaktadır. Genelde öğrenciler, güvenlik endişesi, disiplin veya zaman kaybını önlemek gibi gerekçelerle vakit namazlarını kurs binasındaki mescidde kılmaktadırlar. Bu uygulamanın gözden geçirilmesinde fayda var. Kurslarda eğitim gören çocuk ve gençlerin, vakit namazlarında en yakındaki camiye giderek cemaate katılmaları her açıdan faydalıdır, üstelik bu durum, namazın ve caminin ruhuna da en uygun olanıdır.

Çocuk Psikolojisi Eğitiminin Verilmesi: Çocuk psikolojisini bilmek, camiye gelen çocuklara karşı doğru davranış geliştirilmesini kolaylaştıracaktır. Hizmet içi eğitimlerde 'cami-çocuk' ağırlıklı olmak üzere çocuk psikolojisi eğitimleri verilebilir.

Ramazan ikliminden İstifade Edilmesi: Çocuklar en çok oruç dönemlerinde camiye gelmektedirler. Ramazan ayında camiye gelen çocukla doğru iletişim kurularak sonraki dönemde de gelmesi sağlanmalıdır. Meselâ, Ramazan ayında camide yapılacak bir çocuk iftarı pek şok güzelliğin vesilesi olabilir.

Yazıyı, ilk paragraflardaki vurguya atıf yaparak bitirelim. Yakın geçmişimize bakarak, çocuk-cami ilişkisi için yüzümüzü ağartacak örneklikler ve uygulamalar az olsa da bundan sonrası için durumu değiştirebiliriz. Sorumluluk sadece imamların, müezzinlerin, cami derneklerinin ya da Diyanet'in değil, hepimizin. Hepimize görev düşüyor. Cami hepimizin, çocuklar hepimizin. ■

D İ P N O T L A R

1. Cın, 72/18.
2. Tevbe, 9/18.
3. Müslim, Mesâcid, 288.
4. Bakara, 2/238.
5. Mü'minün, 23/2.
6. Bakara, 2/48.
7. Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 17; Tirmizî, İmân, 4.
8. Buhârî, Salât, 106, Edeb, 18; Müslim, Mesâcid 41, (5, 43); Muvatta, Kasru's-salât 81, (1,170); Ebu Dâvud, Salât, 169,(917, 918, 919, 920); Nesâî; Mesâcid, 19, (2, 45), Sehv, 13, (3, 10).
9. Buhârî, Ezan, 65; Müslim, Salât, 189, (469, 470), 196, (473); Tirmizî, Salât, 175, (237), 276, (376); Nesâî, İmâmet, 35, (2,94-95).

CAMI AKUSTİĞİ

□ Akustik, sesin oluşumu, denetimi, iletimi, karşılanması ve bunların etkilerini inceleyen bir bilim olarak tanımlanabilir. Osmanlı mimarisinin vazgeçilmezleri olan cami kubbeleri, sesin cami içerisinde tüm bölgeye ulaşması için düşünülmüştür. Mimar Sinan 450 yıl önce muhteşem eseri Süleymaniye Camii'nin akustik yansımalarını nargile fokurdatarak, seslerin cami içerisindeki dağılımını kontrol etmiş, su sesinin her taraftan eşit oranda duyulmasını sağlamıştır. Cami içinde sesin aksini kuvvetlendirmek için kubbenin içine ve köşelere ağız iç tarafa açık, gömülerek örülmüş olan küçük testilerden 255 adet yerleştirilerek boşluklu rezonatör tekniğini kullanmıştır. Bu teknik Sinan döneminde ses ve sesin anlaşılma kavramının ve bilgisinin çok geliştiğini göstermektedir ki, boşluklu rezonatörlerin, hangi isimle olursa olsun, yapı ve fonksiyonlarının belirtilerek uygulanmasının kayda geçirilmiş olması, ifade edilen bilgi ve kavramın yanı sıra uygulama teknolojisinin de var olduğunu ortaya koymaktadır.

Ses tekniğinde rezonans, ses dalgalarının birbirini güçlendirmesi ve bazı bölgelerin seslerinin birbirine girmesi sonucu sesin güç kaybetmesi

olayına denir. Bu ise kubbeli camilerde çokça rastlanan bir durumdur. Kubbeli cami mimarisinin olumlu ve olumsuz birçok yönleri vardır. Olumlu yönleri; müezzinlik ve imamlıkta seslerin rengini ve âhengini artırır, sese bir güzellik katar. Bu bölgelerde okunan tesbihatlar ve sûreler, notalı musikî tarzı okunduğu için, sesin kulağa hoş gelmesini sağlar. Olumsuz yönleri ise, kürsü ve minberde bu olay tamamen ters duruma düşer. Bu bölgelerde konuşmalar hitap ve vaaz şeklinde düz konuşma olduğundan ses dalgalarının birbirine karışması önlenemez bir hal alır ki, bu da cümlelerin anlaşılmasına ve cemaatin sestem rahatsız olmasına yol açar.

Cami akustiğini etkileyen en büyük etken cami yüzeyini döşeyen cisimlerdir. Ses dalgaları duvarlara ve kubbeye çarparak yol alması ve bu dalgaların ortam gürültüsüne düşene kadar katettiği zaman, bu caminin akustik süresini belirler. Cami akustiğinde ses netliğini sağlamak için çınlama süresi 2 saniyenin altında olmalıdır.

Hoparlör seçimi ve adeti camideki akustik süreye göre belirlenir. Akustik süre ne kadar düşükse hoparlör frekans aralığı geniş tutulur. Sayısı azal-

tırılabilir, akustik süre ne kadar uzun ise frekans aralığı daraltılır, hoparlör adeti çoğaltılır. Hoparlörler cami iç kısmına eşit şekilde dağıtılmalıdır. Kullanılan hoparlörler, 100 khz altı ve 10 khz üzeri olursa ses netliği bozulur ve kullanılan yaka mikrofonuna yakın konuşulduğunda p ve t harflerinde hoparlör patlama yapar. Yaka mikrofonuna uzak dinamik mikrofonlar yakın tutulmalı, mikrofonlar hoparlör polarının açısı içerisine girmemeli, kubbeli camilerde ise 300 ile 400 khz altı tamamen söndürülmelidir.

Taş cami ile betonarme cami arasında rezolanstan kaynaklanan ses farklılıkları olduğu tespit edilmiş, taş camide ses daha tok çıkarken betonarme camide sesin daha bas çıktığı görülmüştür. Eski Osmanlı camileri kubbe altındaki yarım kubbelerde geometrik şekiller yapılarak ses dalgalarının kırılması bir nevi frenlenmesi sağlanmıştır. Ama beton camilerde düz zeminler kullanıldığından dolayı sesin kubbeye ulaşıp oradan yayılması ve ses kalitesinin bozulduğu tespit edilmiştir. Bunu önlemek için ana kubbe etrafındaki balkon içine cam izolasyon, keçe koyularak ses akustiğinin biraz daha düzeltilmesi sağlanır. ■

YOLU MÂBEDDEN GEÇEN FİLMLER

Bilal YORULMAZ*

Hıristiyan dinî pratiklerinin bu kadar şöhret bulmasının sebebi dünyadaki en etkili yaygın eğitim araçlarından biri olan sinema filmleridir. Hollywood'un başını çektiği Batılı ülke sinemalarının filmlerinde kilise çoğunlukla hayatın merkezinde yer alır. Hayata dair her filmin yolu mutlaka kiliseden geçer.

□“İyi günde, kötü günde, hastalıkta ve sağlıkta, ölüm bizi ayıracaya dek...”

Yukarıdaki sözler bu yazıyı okuyan birçok kişiye tanıdık gelmiştir. Fakat bu aşinalık ilginç bir durumdur; çünkü bu sözler hıristiyan evlilik törenlerinde okunan bağlılık yemininden bir parçadır. Hıristiyanlık hakkında eğitim almamış dünya üzerindeki milyonlarca insan bu sözleri bilir ve tanır. Dahası bu milyonlarca insan, bir hıristiyanın doğumu, evliliği, ölümü, günah çıkarması ile ilgili tören ve dinî pratikleri de ayrıntılı bir şekilde bilir. Bu durumun eğitim seviyesi ile de ilgisi yoktur. Günümüz Türkiye'sinde sokaktan yüz kişi çevrilip bir anket yapılırsa ve bu dinî pratikler sorulsa muhtemelen yüzde sekseni bu ritüelleri biliyor olacaktır.

Hıristiyan dinî pratiklerinin bu kadar şöhret bulmasının sebebi dünyadaki en etkili yaygın eğitim araçlarından biri olan sinema filmleridir. Hollywood'un başını çektiği Batılı ülke sinemalarının filmlerinde kilise çoğunlukla hayatın merkezinde yer alır. Hayata dair her filmin yolu mutlaka kiliseden geçer. Art niyetli yapımların dışında kasıtlı bir “görmezden gelme” söz konusu olmadığı gibi kasıtlı bir “göze sokma” durumu da yoktur. Mâbedler sosyal hayatın bir gerçeği olarak kabul edilir ve filmin gerçekliğini bozmamak için de gereği kadar yer alır. Bu doğal kabul edişin sonucu olarak hemen hemen her filmde kilise ve kilisede yapılan dinî pratikler perdeye yansır ve Hıristiyanlığa dair bilgiler pekiştirilir.

Türk sinemasında ise tarih boyunca dine karşı takınılan görmezden gelme, yok sayma ve alay etme tavrı camiler için de geçerliliğini korumuştur. Din adamı ve dindar etrafında şekillenen alay etme, küçük düşürme çalışmaları camileri de kaçınılmaz olarak istenmeyen mekânlar halinde göstermiştir.

Yılmaz Erdoğan'ın yakın zamanda sarfettiği “Türkiye'deki bir sette günde beş kez ezan duyarsın, 'Aziz Allah' dersin, beklersin, çay içersin ama filmde duyulmaz o ezan. Bir yabancı buraya geldiğinde mutlaka bir İstanbul sabahı uyanıyor, ezanı bir çeker. Sen de Batıcı kafalı biri isen 'Bunlar da bizi böyle gösteriyor.' dersin. Yerelliğin bir numaralı göstergesi din. Gelişim olarak materyalist bir kampın ağırlığı söz konusu. Buradaki materyalizmin bizdeki karşılığı

laiklidir. Bu iş, din eşittir yobazlık denklemine kadar gitti. Hepimize yansıyan din deyince gözümüzün önüne Cumhuriyet dönemi filmlerindeki deli, kötü kişiler geldi.”¹ sözleri ülkemizdeki durumu çok net bir şekilde açıklamaktadır.

Bu durum Türk sinemasına uzun yıllar hâkim olan bir anlayış olmuştur. Çoğu kez camiler görmezden gelinmiştir. Genellikle camiler açılış sahnelerinde İstanbul'un silüetinden bir parça olarak gösterilmiştir. Bu haliyle camiler, hayatın içinde yer almayan, sadece tarihî ve mimarî özelliği olan, bir devrin yaşanmış bitmiş bir olgusu seviyesine indirgenmeye çalışılmıştır.

Yolu camiden geçen filmleri iki şekilde ele almak gerekmektedir. Bunlardan biri art niyetli bir şekilde camiye yer veren, alay etmek, küçümsemek ya da olumsuz bir imaj bırakmak için cami avlusuna adımını atan filmlerdir. Bu gruptaki filmlere “Züğürt Ağa” filmini örnek gösterebiliriz. Filmin başkahramanı olan ağa başına gelen onca problemden sonra son darbeyi camide yer. Elinde kalan son altınları da paraya çevirir ve cebine koyar. Fakat bu son parasını camide abdest alırken ceketiyle birlikte çaldırır. Ağa sürekli bulunduğu içki sofralarında bir kez olsun olumsuz bir durumla karşılaşmazken cami, onu sona sürükleyen sebeplerden biri haline gelir.

Türk sinemasının klişelerini kullanmayan fakat mutasyona uğramış bir virüs gibi yine dine karşı tavrını sürdüren “Takva” filmi de camiye olumsuz vurgularla yer vermektedir. Bir sahnede filmin başkahramanı Muharrem, bir marketten kirayı alıp çıkarken kamera marketten yükselip marketin üzerindeki camiye odaklanır. Böylece manevî değerlerin maddî unsurlar üzerinde yükseldiği tezi sembolleştirilir. Filmin ortaya koymak istediği düşüncelerden biri de budur. Dergâh ayakta kalabilmek için kira gelirlerine muhtaçtır ve bunun için de her şey mubah görülmektedir.²

Türk sinemasında ise tarih boyunca dine karşı takınılan görmezden gelme, yok sayma ve alay etme tavrı camiler için de geçerliliğini korumuştur. Din adamı ve dindar etrafında şekillenen alay etme, küçük düşürme çalışmaları camileri de kaçınılmaz olarak istenmeyen mekânlar halinde göstermiştir.

Filmin zikir sahnelerinde de itici bir tablo çizilmektedir. Şeyh zikre katılmamakta, koltuğunda oturup zikri en yakın adamı Rauf'a yaptırmaktadır. Abartılı bir şekilde sağa sola sallanmalar, cemaatin zevksiz çırpınışları, Rauf'un zikrin ortasında ellerini çırparak hoplayıp zıplaması çok sevimsiz manzaralar ortaya çıkarmaktadır. Zikir sahnelerinde alaycı bir tavır kolayca hissedilmektedir.³

"Sümela'nın Şifresi Temel" ve "Moskova'nın Şifresi Temel" filmlerinde de cami vaazlarına yer verilmektedir. Fakat bu vaazlarda hoca'nın Karadeniz şivesi espri konusu yapılmakta ve hoca küfürlü bir şekilde konuşurularak cami adabına aykırı sahneler oluşturulmaktadır.

Camiye olumlu yönde yer veren filmleri ise iki gruba ayırmamız mümkündür. Bunlardan ilki, camileri hayatın içinden bir olgu olarak gören ve bu bağlamda camiye yer veren filmlerdir. Bu filmlerde camiler bazen sosyal hayatın bir parçası olarak, bazen bir kurtuluş yeri bazen de birleştirici bir unsur olarak sunulur.

"Dondurmam Gaymak" filminde camide yaz Kur'an kursu işlenmiştir. Yaz kursuna gelen çocuklarla imamın güzel bir iletişimi vardır ve bu iletişim doğal bir şekilde sunulmuştur. Böylece "Dondurmam Gaymak" hem sosyal bir olgu olarak camiye yer veren hem de bunu klişelerden uzak bir şekilde yapan bir film olmuştur.

"Kurtlar Vadisi Irak" filmi ise camiyi, birleştirici bir unsur olarak sunmaktadır. Özellikle filmdeki şeyh karakteri Kürt, Türkmen, Şii ve Sünni bütün Irak halkını birleştiren bir karakter olarak sunulmakta ve camide yapılan muhteşem zikir sahnesi bu sunumu taçlandırmaktadır.

Polis filminde ise cami kendini bulmanın sembolüdür. Polis filminin başkahramanı olan komiser Musa Rami, mafya ile girdiği mücadele sonucu mafyanın tepkisini çeker. Mafya tarafından çocukları ve torunları teker teker öldürülür. Bu durumdan dolayı Musa Rami bunalıma girer ve bir caminin avlusunda kafasına silahını dayayarak intihar etmeye kalkışır. Bu sırada cami içerisindeki imam* Tekvîr sûresini okumaya başlar. Dışarıdan Kur'an'ı dinleyen Musa Rami kendini toparlar ve intihar etmekten vazgeçer.

Diğer bir gruptaki filmler ise konuları itibariyle camiyi olayların merkezine alır. Bu filmlerde olay cami ve çevresinde geçer. Filmin kahramanla-

rı imam, müezzin ya da bu görevleri vekâleten yürüten kişilerdir.

Bunlardan biri olan "Uzak İhtimal" filminde birbirlerine aşklarını ilan edemeyen bir müezzin ile rahibe adayı bir kızın hikâyesi ele alınmaktadır. Burada müezzinin görevi dolayısıyla cami ve cami içerisinde yapılan ibadetler perdeye yansımaktadır.

"Çizme" filmi ise ezan yasağının kalkmasını konu edinen etkileyici bir filmidir. Ezan yasağına karşı bir Karadeniz kasabasında verilen mücadelenin işlendiği filmin son sahnesi duygu yoğunluğu en çok olan sahnedir. Bu sahnede Türkçe ezan okumamak için görevinden ayrılan yaşlı imam ağır ağır camiye doğru

yürür. Binbir güçle minareye tırmanır. Arapça ezan okumaya başlar. Fakat bu heyecana kalbi dayanamaz ve ezan okurken ruhunu teslim eder.

"The İmam" ve "Eşrefpaşalılar" filmlerinde filmin başkahramanları imamlardır. Filmin konusu ise doğrudan cami ve cami eksenli din görevlileridir. The İmam filminde İmam-Hatip'li olmaktan utanan ve bunu yıllarca saklamış olan Emre'nin kanser olan arkadaşına vekâleten imamlığı kabul etmesi ve kendisini yadırgayan köylü ile aralarında geçen olaylar aktarılır.

Eşrefpaşalılar'da ise İzmir'de dinî pratiklerden uzak yaşayan bir bölgeye atanan Erzurumlu bir imamın kullanılmayan tarihî bir camiyi düzenleyerek ibadete açması ve çevredeki insanların gönüllerini fethetmesi işlenir.

Sinema filmlerinin yanı sıra camiyi merkeze alan iki TV dizisini de zikretmek gerekmektedir. Bunlardan biri Türk yapımı olan ve 2012 yılı Ramazan ayında yayınlanan "Kendimize Doğru" adlı dizidir. Bu dizide bir Ege kasabasında Ramazan için açılan mescitte imamlık yapan ve aslen avukat olan Emir'in kasabalı ile yaşadığı komik durumlar ele alınmaktadır.

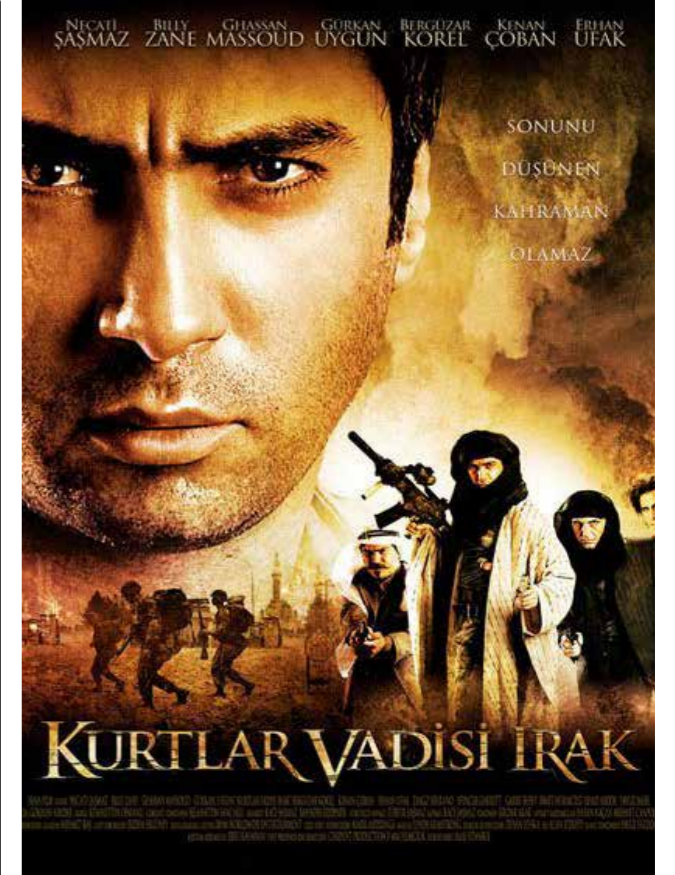
Bir diğer TV dizisi ise Kanada'da 2007'den 2012'ye kadar altı sezon ya-

Film-din ilişkisinde en beklenmedik durum sinemanın yeni bir dinin doğuşuna yol açmasıdır. Kurgusal bir dinin ortaya çıkışı, bu dine ait mabedlerin kuruluşunu da tetiklemiştir. 1977 yılında ilk Star Wars filmiyle ortaya çıkan Jedi dini, internet sayesinde yayılmaktadır.

ınlanan "Little Mosque on the Prairie" (Bozkırdaki Küçük Cami) adlı dizidir. Bu dizide hıristiyanlarla müslümanların birlikte yaşadıkları bir kasabada açılan bir cami ve iki halk arasında yaşanan komik olaylar konu edilmektedir. Dizinin islamofobi'nin yaygın olduğu bir dönemde bakış açılarını yumuşatıcı bir rolü olmuştur.

Film-din ilişkisinde en beklenmedik durum sinemanın yeni bir dinin doğuşuna yol açmasıdır. Kurgusal bir dinin ortaya çıkışı, bu dine ait mabedlerin kuruluşunu da tetiklemiştir. 1977 yılında ilk Star Wars filmiyle ortaya çıkan Jedi dini, internet sayesinde yayılmaktadır.⁴ Avustralya'da yapılan nüfus sayımında 70.000 kişi din hanesine Jedi yazdırmak istemiş fakat nüfus idaresi tarafından "dini belli değil" şeklinde kaydedilmiştir.⁵ Avustralya Star Wars Hayranları Derneği Başkanı Chriss Brennan bu kişilerin komiklik olsun diye böyle söylediklerini iddia etse de⁶ Kanada ve İngiltere gibi İngilizce konuşulan ülkelerde Jedi dininin yayıldığı bir gerçektir. 2001 yılında İngiltere'de yapılan nüfus sayımında 390.000 kişi kendini Jedi olarak tanımlamıştır.⁷ Ancak Ulusal İstatistik Dairesi Jedi dinini ayrı bir kategori olarak tanımayı reddetmiş ve Jedi'ları da ateist olarak kaydetmiştir.

14.000 Jedi'nın bulunduğu İskoçya'da ise Jedi dinine mensup 8 polis, emniyette çeşitliliği ölçen bazı formlardaki din hanesine Jedi yazmak istemişlerdir. İngiltere'de bu kadar yaygın olan Jediizm'e ait bir kilise yakın zamanda Barney ve Daniel Jones kardeşler tarafından kurulmuştur.⁸ Bir diğer Jedi kilisesi de 25 Aralık 2005'te Texas'ta açılmıştır.⁹ Ayrıca Kanada'da "Yoda Sunağı" adında bir mâbed kurulmuştur ve mâbedin 20 bin civarında müdavimi bulunmaktadır. ■

D İ P N O T L A R

1. Çevrimiçi: <http://www.haber7.com/sinema/haber/877778-yilmaz-erdogan-ezan-sette-var-filme-yok>.
2. Bilal Yorulmaz, Sinema ve Din Eğitimi, İsk Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 180.
3. Mehmet Akif Enderun, Beyaz Perdenin Din Algısı, İsk Yayınları, İstanbul 2013, s. 127.
- *Aslında ses Abdurrahman es-Sudeys'e aittir. Cami ise İstanbul'dadır. Fakat bu hatanın art niyeti olmadığı kanaatini taşıyoruz.
4. Catherine Beyer, "An Introduction To Jedi Religion (Jediism) For Beginners", çevrimiçi: http://altreligion.about.com/od/alternativerelegionsaz/a/jedi_religion.htm; Erişim: 18.11.2009.
5. "Star Wars Filmi Yeni Din Yarattı", Hürriyet Gazetesi, 29.08.2002.
6. Alan Perrott, "Jedi Order Lures 53,000 Disciples", çevrimiçi: <http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?id=3019626&objectid=3019626&prev>; Erişim: 18.11.2009.
7. Robert Leigh, "Video: Drunk 'Darth Vader' Escapes Jail For Jedi Assault", çevrimiçi: <http://www.mirror.co.uk/news/weird-world/2008/05/13/video-drunk-darth-vader-escapes-jail-for-jedi-assault-115875-20416824/>; Erişim: 18.11.2009.
8. "İskoç Polisinde Sekiz Jedi Çıktı", çevrimiçi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/04/090417_jedi.shtml; Erişim: 18.11.2009.
9. Çevrimiçi: http://templeofthejediorde.org/component/option,com_frontpage/Itemid,1/; Erişim: 18.11.2009.
10. Kerim Balcı, Esra Demirkıran, Sinema Dine Sarılıyor, çevrimiçi: <http://www.aksyon.com.tr/aksyon/haber-14114-26-sinema-dine-sariliyor.html>.

CAMİ KİTAPLIĞI

Kâmil BÜYÜKER

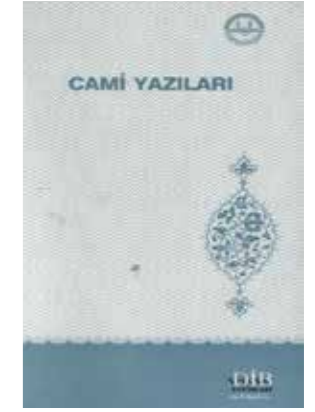
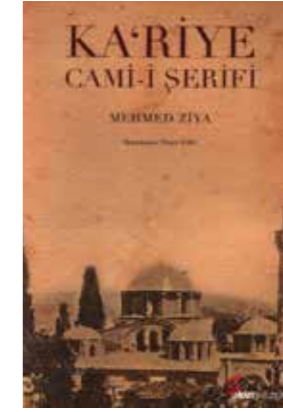
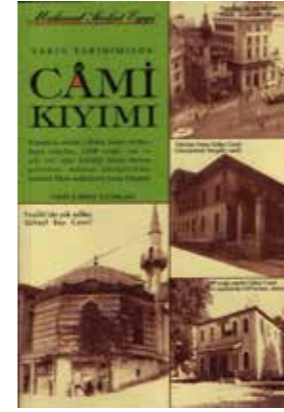
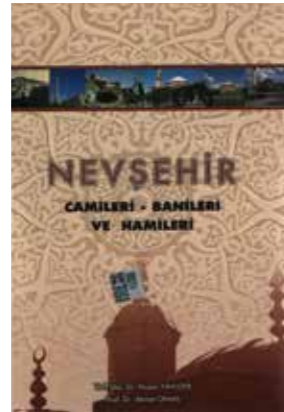
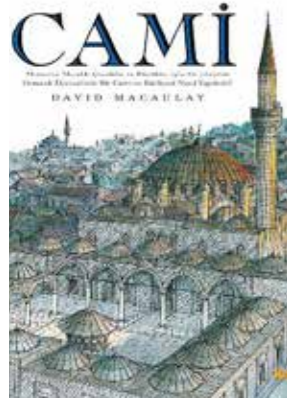
□ Gelenekten Geleceğe Camilerimiz

Yeryüzünde ilk inşâ edilen beyt olan Kâbe'den bugüne sayısız mescid/cami inşâ edildi ve edilmeye devam ediyor. Her dönem/devir kendi üslûbunu mimariye yansıtmış, bâki kalan kubbede hoş bir sadâ ve eserleri miras bırakarak tarihin sayfalarında yerlerini almışlardır. Kâbe'den başlayıp İslâm şehir, mimarî, estetik unsurunu içinde en iyi barındıran camiler "Gelenekten Geleceğe Camiler" (Süleyman Faruk Göncüoğlu, Zeliha Kumbasar, Kiptaş yay., İstanbul 2006, 312 s.) tafsilatlı bir şekilde işlenmiş. Yazar Göncüoğlu, eserin girişinde bir öz eleştiride bulunmuş: "Caminin insanın dünyadaki varlığı ile ebedî varlığı arasında bir köprü olduğunu, dolayısıyla cami yapısının mimarî öğelerinin, anlam ileten birer 'meccaz' olarak okunması gerektiğini bilmemize rağmen bugünün modernlik anlayışı içerisinde; Türkiye'de İslâm tarihinde bu kadar çirkinliği hiç görülmemiş en kötü cami mimarisini inşâ etmekteyiz. İslâm'ın medeniyet olduğu olgusunun göz ardı edilip geriye itilerek tek tip cami inşâlarıyla karşılaşmaktayız." (s. 9) Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî'den başlayarak dönem dönem bütün camilerin incelendiği eserde Emevî, Abbâsî dönemleri tafsilatlı şekilde anlatılırken, yeryüzünde Mısır'dan Çin'e kadar örnek camiler kitabın diğer bölümlerinde nakledilmiş. En nihayetinde Türkler'in İslâm'a girişleriyle beraber Karahan-

lılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Beylikler dönemleriyle birlikte Osmanlı döneminin cami mimarisine damgasını vuran eserleri incelenmiş. Bugüne gelindiğinde kitabın yayıncısı olması hasebiyle Kiptaş'ın yaptırdığı ismi ve mimarisi ile dikkate değer camiler anlatılmış. Bunlar arasında Sarı Saltuk, Akşemsetdin, İmam Buhârî, Şeyh Şâmil, Şeyh Edebali, Tunahan Camileri zikredilebilir. Eser sadece dünü anlatmakla kalmıyor, geleceğe dair umut verici cami mimarilerine de yer veriyor.

Cami Yazıları

Camilerin sadece ibadet mekânı olarak algılara sıkışıp kalmasının yanında, doğru-dürüst anlaşılması kânaatindedir. Öyle ki, Cami Yazıları (Kolektif, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2012, 192 s.) adlı eser cami hakkında bilip bileceğimiz en özet yazıları sizlere sunuyor. Kitapta toplam on dört yazı yer alıyor. Saadet Asrında Cami, Bir Eğitim-Öğretim Kurumu Olarak Cami, Cami ve Medeniyet, Peygamber Mescidinde Kadınlar, Cami Adabı, Cami Musikisi, Mabet Estetiği, Cami ve Engelliler eserden birkaç başlık... Mescid, Cemaat, Ümmet adlı yazıda Ahmet Taşgetiren muhasebe sadedinde bazı sorular soruyor ve bizi düşünmeye sevk ediyor: "Acaba gönlümüzde mamur bir mesjid özlemi var mı? Şu yanibaşımızdaki mescidi, bir

sabah namazında ziyaret edip, kandilini yakıyor muyuz? Oraya bir mümine kavuşma sevinci yaşıyor muyuz? Çocuklarımızın ışıltılı gözleri oranın Kur'an pınarında yıkılıyor mu? Yoksa Allah Resulünün gelip evimizi ateşe vermesini mi bekliyoruz? Mescidlerin Peygamber Mescidi'nin manevi görkemini taşıdığı, ümmetin Muhammed ümmeti olduğu günler için yürekleri pekiştirme zamanıdır." (s.111) Kitap, camiyi ve tasavvurlarımızda caminin olması gereken yerini çok güzel bir biçimde yazılarla anlatıyor.

Cami/Mescid Fonksiyonları

Efendimiz dönemi mesjid fonksiyonlarını inceleyen tek kitap diyebileceğimiz eserlerden birisi "Hz. Muhammed (s.a.v.) Devrinde Mescid ve Fonksiyonları" (Mustafa Ağırman, Ravza yay. İstanbul 1997, 190 s.) adlı eserdir. Üç bölüm halinde mescidi inceleyen yazar, ilk bölümde Medine İslâm Devleti'nin merkezinde yer alan Mescid-i Nebevî'nin hayatın bütünü kuşatan içeriği/yapısı; üçüncü bölümde ise Mescid'in fonksiyonları detaylı bir şekilde anlatılmış. Özellikle ilk dönem mesjid inşasında bugüne neler değiştiğini anlamak için üçüncü bölüme bakmak gerekiyor. Zira sadece bir ibadet merkezi olmanın ötesinde bugünkü anlamıyla talebe yurdu, misafirhane, kaylule uykusu uyunan mekân, elçileri kabul, ağırlama ve görüşme mekânı, sosyal yardım ve askerî yardım yeri, mahkeme salonu ve hapis hane vazifesi görmüş, bunun yanında onlarca vazife ifa etmiş mesjidler bugün bu fonksiyonlardan oldukça uzaktır. Eser bu yönde önemli bir vazife ifa etmektedir.

Tarih boyunca köklü bir eğitim kurumu olarak varlığını devam ettiren camilerde sunulan hizmetleri ve eğitim faaliyetlerini değerlendirmek ve halkın cami eğitiminden fazlaca

yararlanmasını sağlamak üzere öneriler getiren bir eser olarak da Camilerin Eğitim Fonksiyonu (Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz, Dem yay. İstanbul 2006, 223 s.) adlı çalışmayı tavsiye edebiliriz.

Cami Yıkımı

Yakın tarihimizin henüz aralanamayan sayfaları arasında sadece bir başlangıç diyebileceğimiz acı yıkımların yer aldığı dönemleri ihtiva eden bir kitap zikredebiliriz: Yakın Tarihimizde Câmî Kıyımı (Mehmet Şevket Eygi, Tarih&İbret yay. İstanbul 2003, 373 s.) Kitapta yer alan metinlerin bugünkü hâlini alma serencamı ilginçtir. 12 Ekim 1966'da Ulus Gazetesi'nde İsmet İnönü dönemin başbakanına hitâben: "Cumhuriyet'in hangi devrinde camiler kapalı ve ibadet yasak edilmiştir? Hiçbir zaman olmamıştır." der. Bunun üzerine Mehmet Şevket Eygi, sahibi bulunduğu Yeni İstiklâl Gazetesi'nde bir çağrı yapar ve herkesin bulunduğu vilayette tek parti dönemine dair yıkılan, harap halde bırakılan camilerin bildirilmesini ister. 19 Ekim 1966'da yapılan bu çağrıya yurdun dört bir tarafından mektuplar yağmaya başlar. Kitap, iş bu mektuplar, metinler ve belgeler eşliğinde bize konuşuyor. Sadece Eminönü ilçesinde yok edilmiş 120'den fazla cami, Fatih ve diğer ilçelerde yok edilen camiler. Bütün bu yıkımlara şahitlik etmiş kalemlerden çıkan yazılar da bu hazin tarihi özetliyor. Mustafa Müftüoğlu, Ekrem Hakkı Ayverdi, İbrahim Hakkı Konyalı, Raif Ogan gibi isimlerin yazıları da ayrı bir hususiyet taşıyor.

Cami Medeniyetinin Başkenti İstanbul

İstanbul, medeniyetin her alanında farklı bir hususiyet taşıdığı gibi bunun en belirgin örnekleri kendini camilerimizde gösterir. Bugün elimizde İstanbul Camileri

için kaynak olarak esas alacağımız eserlerden en mühimi Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin "Hadikatü'l Cevâmi' " (Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay. Mayıs 2001, 744 s.) adlı muhalled eseridir. 1768 yılına ait İstanbul'da yapılmış bulunan 821 eser, yazar tarafından teker teker dolaşılıp her birinde birer vakit olmak üzere namaz kılınmış, bunun neticesinde cami bânileri, bânî-i sânileri, minber ve vaz' edenleri yazılmış, ayrıca etrafta yer alan medrese, tekke, sebil ve konak incelenmiş. Eserin kaydedilmesi ve temize çekilmesi 1779 yılında tamamlanabilmiş. Bu muhalled eserden 53 yıl sonra 1832'de Ali Sâti' Efendi esere bir zeyl yazarak aradan geçen zaman içinde yapılan eserleri de bu kitaba eklemiştir. Yine bu tarihten 40 sene sonra ise Süleyman Besim Efendi aynı usûlle yeni bir zeyl (Dürrehâü'l-Cevâmi' yahud Hadikatü'l Cevâmi') yazmış. Bu üç eserden sadece Ali Sâti' Efendi'nin zeyl yazdığı nüsha 1865 yılında Matbaa-i Âmir'e'de iki cilt olarak basılmış. Ancak bu üç farklı nüsha elimizdeki eserle ilk defa bir araya gelerek yeniden basılmış oldu.

İstanbul camilerini genel olarak ya da müstakil olarak kaleme almış kitaplar görüyoruz. Bunlardan bazılarını zikretmek yerinde olacaktır:

- İstanbul Camileri, Hikmet Ülgen, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi yay., İstanbul 1966, 112 s.
- Camilerimiz, Halil Ethem, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, 111 s.
- Arap Camii ve Galata, H. Sabri Işık, Erkam Matbaası, İstanbul 2000, 103 s.
- Muhteşem Süleymaniye, Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Damla Ofset, İstanbul tsz., 80 s. + 30 s. resim.
- Rüstempaşa Camii, Murat Sülün, İBB yay., İstanbul 2007, 56 s.
- Emirgan Camii Tarihçesi, Emirgan Tarihi ve Üç Bü-

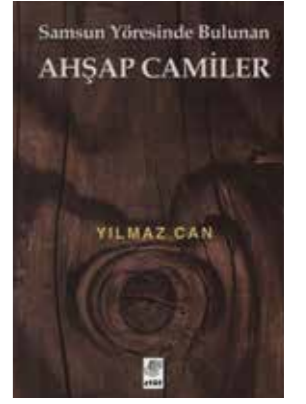
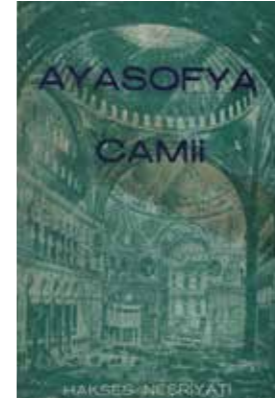
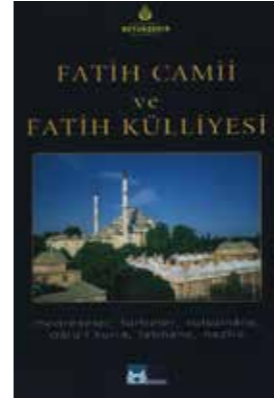
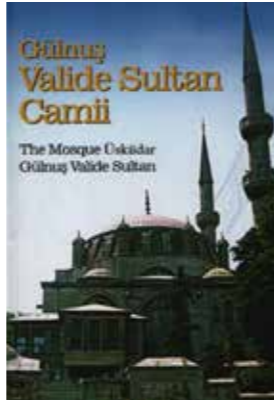
yük Harem, Şemsettin Ergin, İstanbul 2010, 106 s.

- Gülnuş Valide Sultan Camii, ed. Necdet Yılmaz, İstanbul 2007, 110 s.
- Fatih Camii ve Fatih Külliyesi, Haz. Hüseyin Kutlu, İBB. Kültür A.Ş. yay., İstanbul 112 s.
- Ayasofya Camii, Phil İlhan Akçay, Haksnes Neşriyatı, Ankara 1968, 115 s.
- Ulu Mabed Ayasofya, İsmail Kandemir, İstanbul 2004, 321 s.
- Şakirin Camii, Ed. Önder Küçükerman, Semiha Şakir Vakfı yay., İstanbul 2011, 269 s.
- Kocatepe Camii, Ahmet Uzunoğlu, Televizyon, Tanıtım, Tasarım, Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara 2010, 280 s.

Dini Yapıların Hâli

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan Elli Yılda Dini Yapılar (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara 1973, ss. yok) adlı eser, Cumhuriyet'in kuruluşunun ellinci yılı dolayısıyla hazırlanmış, illerden öne çıkan tarihi yapıları ihtiva eden albüm ve envanter kayıtlarını içeren eserdir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan'ın ifadesiyle 1973 yılı Türkiye geneli cami sayısı 43 bin'den fazladır. Kitapta eserler, sadece cami ile sınırlı tutulmamış dönemin il müftülük binaları, Kur'an Kursu binaları da yer almıştır.

Ka'riye Cami-i Şerifi (Çev. Ömer Zülfe, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012, 95 s.) adlı klâsik eser İhtifalci Mehmet Ziya Bey (1871-1930) tarafından hazırlanmış. Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülen eser, hâlihazırda yine müze olarak varlığını devam ettiriyor. Bu eserde ise 1910'lu yıllardan Ka'riye Camii görüntüsü resmedilmiş. Eser, dönemin diliyle olduğu gibi aktarılmış, sadeleştirme yoluna gidilmemiş. Ka'riye Camii'ne dair şu içerik zikredilmiş: Mâbedin tarih-i inşâsı; bânî-i sâni Theodore;

tercüme-i hâli; mâbedin geçirdiği advâr-ı inkilâbiyye; sanat-ı nefise noktasından kıymet-i tarihiyyesi; mozayikler; mozayiklerin tarihi, kıymet-i sinâiyyesi; derûnundaki mozayik, elvâh ve tasâvirin kıymeti vd. Kitabın sonunda yer alan sözlük ve indeks araştırmacıların işini kolaylaştıracak mahiyette. Kitapta "Âsâr-ı Kadîme-i Nefiseden: Kariye Camisi" başlıklı bölüm esere giriş sadedinde yazılmış ve Kariye Camii'nin hususiyetini özetler mahiyettedir.

Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul (Ahmet Nezih Galitekin, İşaret yay. İstanbul, 2003, 1168 s.) isimli eser Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden ve muhtelif kütüphanelerden derlenen beşi Arap harfli, on dokuzu yazma kitap ve defterden oluşan toplam yirmi dört eserin yeniden latinize edilerek okurla buluşturulmasıdır. Burada konumuz ilgilendiren bahis ise Hacı İsmail Beyzâde Osman Bey'in kaleme aldığı Mecmû'a-i Cevâmi' adlı eserdir. Eser küçük boy ve iki cilt olarak basılmış; ilk ciltte Suriçi İstanbul'daki 412 cami; ikinci ciltte ise 306 cami bahis konusu yapılmış. Eserin 1304 yılında basıldığı göz önünde bulundurulursa o dönem İstanbul'unun cami envanter kayıtları mesabesinde olduğu görülecektir.

Şehir Camileri

Bugün camileri yazmak ve onlara sahip çıkmak noktasında Türkiye genelinde ciddi bir gayret göze çarpıyor. Bu gayretin mahsûlü olarak tespit edebildiğimiz bazı eserleri buraya alıyoruz:

- Ulu Camilerimiz, Tarık Mümtaz Göztepe, Bedir yay. İstanbul 1973, 157 s.
- Ankara Camileri, İbrahim Hakkı Konyalı, Vakıflar Genel Müdürlüğü yay. Ankara 1978, 117 s.
- Nevşehir Camileri, Banileri ve Hamileri, Hasan Yavuzer,

Ahmet Cihan, TDV matbaası, Ankara 2012, 250 s.+105 s. resim.

- Çaykara ve Dernekpazarı'nda Geleneksel Köy Camileri, Mehmet Yavuz, Dernekpazarı Kaymakamlığı yay. Ankara 2009, 144 s.
- Kıvık Camileri ve Mescidleri (2 cilt), Şinasi Altunoğlu (yy. tsz. 436+482 s.).
- Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihî Eserler, Fazıl Çiftçi, Kastamonu Beld. Yay. Ankara 2012, 440 s.
- Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler, Yılmaz Can, Etüt yay. İstanbul 2004, 81 s.+ 78 s. resim+belge.

Mimariye Merak Salanlar için

Erken yaşta cami mimarisine merak salanlar için ilginç bir eser de Cami (İstanbul 2010, 96 s.) isimle Kaknüs Yayınları arasından çıkmış. Tarihte iz bırakmış medeniyetlerin mimarî şaheserlerini tanıttığı kitaplarıyla dünya çapında birçok ödüle lâyık görülmüş olan yazar David Macaulay, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tipik bir caminin, külliyesiyle beraber yapılış sürecini anlatıyor. Metin, hoş bir hikâye şeklinde kaleme alınmış. Camiyi yaptıran Süha Mehmed Paşa, Mimarbaşı Hüseyin Efendi ile ustaları, hikâyenin başkahramanları olarak rol alıyorlar. Tamamı renkli, muhteşem çizimlerle süslü kitap, caminin ilk taslaklarının çizilmesinden başlayıp şerefelere ve cam süslemelerine varıncaya kadar bütün ayrıntıları gösteriyor. Külliyesinin medrese, aşevi, şifâhane, imarethane, hamam, çeşme, bedesten ve hazire gibi bölümleri de işlevleriyle beraber tanıtılıyor. Böylece, külliyesiyle birlikte bir caminin Türk-İslâm toplumundaki yeri ve önemi yansıtılıyor.

Sadece çocukların değil, büyüklerin de ilgiyle okuyabilecekleri ve uzun yıllar faydalanabilecekleri bir kitap. Yazarın ifadesiyle: "Torunlarımızın torunları için..." ■

İstanbul'da mahya geleneği

□Fatih Camii müezzinlerinden Hattat Kefeli Hafız Ahmed, işlediği bir çerçeveyi (etrafı oya ve nakış ile işlenmiş tülbenkten yemeni) 1614 yılında Sultan I. Ahmed'e armağan olarak vermiş. Çevre üzerindeki yazı ve resimleri çok beğenen Padişah, bu yazıların Ramazan gecelerinde iki minare arasında kandillerle süslenmesini emretmiş. Bu suretle ilk kez İstanbul'da Sultanahmet Camii minareleri arasında mahya kurulmuştur. Mahya geleneğinde ilk defa 18. yy. da Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, çift minareli bütün camilerde Ramazan gecelerinde mahya (ışıklı yazı) kurulmasına ait Padişah'tan ferman çıkarttı.

1837 yılından itibaren Mevlid Kandili'nde minarelerden başka, resmi dairelerin de mahya gibi ışıklandırılması Sultan II. Mahmud tarafından emredilmiş.

Sultan Hamid devrinde Nuruosmaniye Câmii müezzini Abdüllatif Efendi de bu işin piri idi. Kendine mahsus bu zât, hem pehlivan idi, hem de aşçılıktan anlardı. Pek çok modeli Hocapaşa yangınında yanmıştır. Mısır Hıdıvi İstanbul'a geldiğinde, Emirgân'daki yalısı önünde demirli iki mavnanın direği arasına hoş geldin mahyası kurmuştur. İran Şahı geldiğinde de Vâlide Hanı önünde kurmuş ve pek beğenilmiştir. Sultan Aziz, Avrupa'dan döndüğünde, Harbiye'nin arkasına Beşiktaş Sarayından görülecek şekilde iki

direk dikip "padişahım çok yaşa" yazısını germiş; hatta merkez kumandanı "İkinci gece ne kuracaksın?" deyince, "Yüz gece de kursam, Padişahım çok yaşa" cevabını vermiştir.

Mahya kurma geleneği İslam ülkeleri arasında yalnızca Türklere aittir. Ramazan Ayı'nda sıkça rastladığımız Mahya, bu sebepten dolayı da Farsça 'aylık' manasına gelen 'mahiye' kelimesinden türemiştir.

Bu alanda yetmiş büyük ustalar, yerlerini alacak olan çıraklara işin bütün inceliklerini öğretirlerdi. Mahya kurmak için, caminin en az iki minareli olması gerekir. Eskiden böyle büyük camilerde, iki minare arasına ip veya teller gerilir, mahya ustası da genellikle zeytinyağ doldurulmuş kandilleri veya mumlu fenerleri ipin üzerine dizerek, istediği yazıyı yazar, hatta resimler yapardı.

Bütün bu işler bir sır, bir rekabet ve bir yarışma havasında yapılırdı. Her gece yeni bir mahya kuranlar olduğu gibi teravih namazından önceki mahyasını, teravihten sonra yeni bir mahya ile değiştirme ustalığına sahip, mesleğinin aşığı, sanat rekabetine gönül vermiş ünlü mahyacılar bile vardı. Diğer camilerin mahyacılarına bir bakıma tatlı bir meydan okuyuş anlamına gelen bu gösteriyle, unutulmaz ramazan gecelerine renk ve heyecan katarlardı. Bütün Ramazan boyu bu kandiller, rüzgâra rağmen geceleri pırl pırl yanardı. ■

DİN HAYATIN
ANLAMIDIR

